ARCHÆOLOGIAI
ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
KÖZLÖNYE.

SZERKESZTIK

Dr. HENSZLMANN IMRE ÉS Br. NYÁRY ALBERT.

X. KÖTET.

(TÖBB FAMETSZVÉNYNYEL.)

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.
1876.

TARTALOM AZ ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ

X-ik kötetéhez.

TÁRGYMUTATÓ AZ ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ X-ik kötetéhez.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1876. SZERKESZTŐSÉG: 1. SZÁM.
X. KÖTET. ZERGE-UTCZA 23. SZ. JANUÁR 31.

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján 2 ívnyi számokban.
Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.
Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

Sajnálattal jelentem, hogy Ortvay Tivadar a pozsonyi akadémiához tanárnak neveztetvén ki, Buda-Pestet elhagyni és az „Archæologiai Értesitő“ szerkesztőségéről lemondani lett kénytelen.

Azonban meg vagyok győződve, hogy uj társamban b. NYÁRY ALBERTben oly tudományos szövetségest nyertem, ki lapunkat ezentúl is czéljának megfelelővé tenni képes lesz, mely munkához amennyire egyéb sokoldalú foglalatosságaim megengedik, szintén ténylegesen hozzájárulandok.

Dr. Henszlmann Imre.

ÉVI JELENTÉS

a magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának működéséről 1875-ben.

A bizottság ez évi működését négy rendes és hat rendkívüli ülésében fejezte be. E működésnek legfőbb momentumai: megismerkedni a fennmaradt hazai emlékekkel, felvigyázni és őrködni azok restauratiójára és számot adni e működésről, első helyen a magyar országgyülésnek.

I. A bizottság ez idén száz törzsívnél többet kapott; a legnagyobb contingenst szolgáltatta Teutsch György, erdélyi superintendens, ki maga 64 ily ívet küldött; legközelebb áll hozzá Myskovszky Victor, a kassai főreáltanoda tanára, ki 28 ívet küldött, sok igen csinos rajz kíséretében; következnek Paur Iván 4 ívvel, Arányi Lajos biz. t. három tábla rajzzal, Piesch Béla, Molnár Pál, Šašinek Ferencz, Gózon Imre és Könyöki József. Azonban a beküldött ívek

nem mindnyája szól épitészeti emlékről, hanem van azok közt okirati másolat is, egyházi szerek leirása, sírkőfelirat stb.

Levelezőink serkentése végett a bizottság megkérte a nm. minister urat, kegyeskedjék azokat, kik az emlékek ismertetését eddig is buzgóan elősegitették, bizottságunk kültagjainak kinevezni. Ezen óhajunk teljesíttetvén, a kültagok a következők:

Balogh György, (bácsi esp. pleb.); Bernolyák Károly, pléb.; Cséplő Péter, premontr. tanár; Dingraff Gáspár, lébényi pléb.; Drahotuszky Ferencz, czím. kanonok; Ebenhöch Fer., kanonok; gr. Eszterházy János, Gózon Imre, néptanitó; Gritzmann János, pléb.; Hencz Antal, épitész; Jedlicska Pál, pléb.; Killer Frigyes, pléb.; Lipp Vilmos, premontr. tanár; Modrovich János, földbirtokos; Molnár Pál, mérnök; Myskovszky Victor, főreáliskolai tanár; Paur Iván, kir. tanácsos; Pelargus János, ev. lelkész; Still Pál, prépost; Storno Ferencz, Šašinek Ferencz, áldozár; Teutsch György, erdélyi superint.; Dr. Vajdovszky János, plébános.

Beltagnak kineveztetett b. Augusz Antal, a budavári főegyház épitészeti bizottságának elnöke.

Daczára az ez idén beküldött törzsívek nagyobb számának, a bizottság emlékeink megismerésében mind inkább haladni óhajtván, egy Arányi Lajos, Henszlmann Imre, Rómer Flóris, Schulek Frigyes és Steindl Imré-ből álló albizottságot küldött ki, oly feladattal: jelölje ki azon módot, mellyel e czél legbiztosabban elérhető. Az albizottság szakférfiakat javasolt kiküldetni a bizottság kebléből és a kültagok közül is, kik az országnak egyes részeit beutazva, az ott felismert emlékekről jelentést tegyenek; elöleges uti költségül a kiküldöttek mindegyikének 350 frtnyi összeget ajánlott, egy-egy segédének pedig 120 frtot.

A nm. miniszter ur ezen javaslatot helyeselvén, utaztak:

Arányi Lajos Pest vármegyében, egy segéddel;

Myskovszky Victor Sáros-, Szepes- és Zemplén megyében, maga; és

Rómer Flóris Somogyban, ki azonban a bizottság budgetjét nem vette igénybe, hanem a m. n. muzeum költségén utazott;

Steindl Imre nyolcz segéddel a bányavárosokban. Ez utóbbi azon kötelezettséggel, hogy mindenik segéde legalább is két lapot rajzoljon a bizottság gyüjteménye számára.

Az utazók mindenike jelentést készit utjáról, mely a törzsívek betöltéséből és a felmért emlékek rajzaiból álland. Előleges jelentéseket eddig is tettek Steindl Imre, Arányi Lajos és Myskovszky Victor. E szerint örvendetes alkalom nyílik törzsíveink és rajzgyüjteményünk nevezetes szaporítására.

Az eddig ismeretünkre jutott emlékek ideiglenes lajstromát Geduly Ferencz, titkár elkészitette és beadta ugyan az april 8-kán tartott ülésen; azonban oly észrevétellel, hogy e jegyzék még igen hiányos, valamint számban, ugy több forrásnak hitelességére nézve, melyek nyomán a qualificatio történt volt; s ezen észrevétel volt oka annak, hogy a bizottság szakembereket ajánlott kiküldeni, kik közt, mint fentebb láttuk, négyen megfeleltek a fölhivásnak.

A középkori emlékek körüli munkálkodáson kivül Rómer és Zsigmondy, biz. tagok, foglalatoskodtak kutatásokkal Ó-Buda területén és az ó-szőnyi határban, honnan, utasitásuk értelmében, Kosztka Károly, állami mérnök, több igen becses rajzot küldött bizottságunknak. Előadó az ó-budai leletek lelhelyi feljegyzésére szükséges catastralis térképet is bemutatta. Rómer és Zsigmondy megvizsgálták a pátkai (Fehér m.) pogány sírhalmokat is, melyek közül harminczat felástak a nm. vallás és közokt. miniszter ur jelenlétében. Igy hazánk római régiségeivel is volt alkalmunk bővebben megismerkedni.

II. Bizottságunk müködésének második momentuma volt az őrködés a régi emlékek restauratiojára; ily restauratiók történtek illetőleg folytatattak, részben a bizottsági budget segedelmével:

a lébényi parochialis templomban,

a jánosi apátságiban, és
a Szepes-olaszi parochialisban.

E három templomnak restaurationalis terveit már elébb elkészitették Essenwein és Schulek épitészek. — A lébényi és jánosi restauratiót megszemlélte Rómer biz. t., a Szepes-olaszit Hegedüs, Henszlmann és Schulek biz. tagok.

A segitségért folyamodó:
abrudbányai,
kis-azari és
jekelfalusi

templomok restauratiója ügyében azonban a megszemlélés végett oda küldött szakférfiak, részint ezen épületek igen megrongált, részint kevésbbé érdekes volta miatt a segitség megadását nem ajánlották; csak is a Jekelfalváról érkezett legujabb hirek következtében küldetett ki, Klimkovics Béla, a kassai főreáltanoda rajztanára, hogy az ujonnan a hosszhajóban fölfedezett falképeket lemásolja és másolatát bizottságunkkal közölje.

Hasonlóképen falképek födöztettek fel a poprádi templomban, bizottságunk megkapta átrajzolásukat, a restauratiót saját költségén megigérte a szepesi püspök. A falképek megszemlélésére, annak idején, Rómer biz. t. küldetett ki.

Térjünk át a legfontosabb restauratiókhoz, a visegrádihoz, és a budavári parochialis temploméhoz, mely az e tavaszon kinevezett külön végrehajtó bizottság felügyelete alatt áll. Mindkettőről számot ad az alábbi jelentésekben épitészök Schulek Frigyes.

A visegrádi várnál 1875-ben teljesitett munkákról.

A szoros értelemben vett épitési munka leginkább az úgy nevezett Salamon toronynak 18 □ ölnyi területtel biró déli részének átlag 10 lábbal való feljebb emeléséből állott, ugy hogy e helyen az uj falazat jelenleg a második emelet színe fölött átlag 3′ lábbal kiemelkedik, a mi a földszinti küszöbtől mérve 30′-nyi magasságot tesz. A közbe eső kisebb helyiségek boltozatai nagyobbára elkészültek. A kis melléklépcső

fokai a fennálló fal magasságáig vitettek, mig a nagy lépcsőnek, kellő nagyságú kő hiánya miatt, csak az első emeletben kezdődő és kilencz fokból álló első menete helyeztetett el. Az első emeletnek Dunára néző három ablaka egészen befejeztetett. Azonkívül a megrongált falszínnek egyes részei javíttattak ugy a torony belsejében, mint külsején.

Ezen kőmives-munka, korábban előkészitett faragott és nagyobb kövekkel, 12 hét alatt, augusztus hó második hetétől november 6-ig, mely idő személyes felvigyázatomra legalkalmasabb, — teljesittetett.

A következő épitési idényre használandó mintegy 1500 köbláb faragott kő, valamint a magasabbra emelt állványok elkészültek.

A Mátyás forrásnál levő falazat, — a téli nagy hideg által megrongáltatván, kijavittatott; a lépcsők nehány fok által kiegészittettek és szükség szerint korlátok is alkalmaztattak; a falon kőoszlopok közzé helyezett gyalúlt és mázolt tölgyfából, egyéb helyen pedig héjas dorongokból. Egy második asztal a hozzá tartozó padokkal és ülőkékkel — kellemes hüshelyen felállíttatott és a többivel együtt bemázoltatott.

A nyári nagy zivatarok, melyek közül a jun. 1-sei és 26-ki, valamint a julius 9 és 20-diki kiemelendő, az utakat többször ismételve tetemesen megrongálták és aránylag nagy áldozattal járó javításokat tettek szükségessé. Bedőlt száraz támaszfalak erősebben ujra helyreállittattak, ujak emeltettek; az utak kővel kirakott vizcsatornákat kaptak és ujra be lettek hintve törmelékkel. Ez alkalommal kényelem és könnyebb fenntartás tekintetéből ismét bővitések és egyszerüsitések vitettek keresztül.

A Viktorin-tér ujonnan rendeztetett.

A tavaszkor ültetett fák ápoltattak és őszkor ujabb ültetvényekkel szaporittattak.

Végre a fellegvár viztartóiba nagy mennyiségű hó hányatott, ugy hogy a jövőben szándékolt épitéshez és az uj

ültetvények öntözgetéséhez szükséges nagy mennyiségű vízre bizton számithatunk.

Budapest, 1875. deczember 26-án.

Schulek.

A budavári főegyház helyreállitása 1875-ben.

A munka természetéből folyó akadályok miatt csak igen lassan haladhatott. A nevezett épületnek támjaitól megfosztott déli fala aggasztó rosz állapotban találtatván az 1874-dik évi vizsgálatok alkalmával, elmulaszthatlan kötelességgé tette ezen részint hibás, részint hiányos részek gyökeres helyreállítását. A munkálat ugyan már azon év végén megindíttatott, de az idő tulhaladottságánál fogva csak kevés eredményre vezethetett. Mindössze két pillér és a közte levő (2-dik) templomszakasz tagozott lábazata helyeztetett el annak rendje szerint.

Itt kezdődött az 1875-dik év tevékenysége, mely az egyház déli falának három szakaszára (2, 3 és 4-ik), valamint a hozzá tartozó 3 támpillérre és a ,,déli kisebb kapu''-ra volt tervezve.

A szándékolt munkából elkészült a három támpillér és az általok közre fogott két szakasz, az ezekben levő nagy ablakokkal együtt. A tervezett harmadik (különben 4-ik) templomszakasz a benne levő ,,déli kisebb kapu''-val érintetlenül maradt, részint mert a többi, csak egymás után és nagy óvatossággal végezhető munkálat az épitési idény legtöbb részét annyira igénybe vette, hogy ezen elmaradt munkának kellő teljes befejezhetésére kilátás nem maradt, részint mert a ,,déli kisebb kapu'' sorsát a müemléki bizottság beavatkozása folytán november 20-ig függőben kellett tartani.

Kelt Budapesten, 1875. deczember 26-án.

Schulek.

Myskovszky Victor, kültag, bizottságunkat már f. évi febr. 16-kán tartott ülésében figyelmeztette a kassai sz. Erzsébet templomának restauratiót igénylő állapotára; közbe jövén junius hóban két Kassán dühöngő roppant vihar,

tüzetesebb vizsgálódás végett Hegedűs Candid, Henszlmann Imre és Schulek Frigyes biz. tagok Kassára kiküldettek, kik egyuttal a Szepességen meglátogatták Szepes-Olaszit, Zsegrát, Szepes-Várallját, Lőcsét, Iglót és Jekelfalvát is, és ezen utjokról tüzetes jelentést adtak be a nm. miniszter urnak és a bizottságnak. A kassai templom restauratiója ügyében azóta valamint az ottani püspök, ugy a városi képviselőség részéről nyilatkozat történt, mindkét részről négy-négy ezer forint ajánltatik évenként e czélra. Tehát alapos remény van, hogy hazánk ezen páratlan emléke szintén, habár lassan is, helyre fog állíttatni; azonban megjegyzendő, hogy a felajánlott pénzösszeg a teendők arányában igen csekély és ezért kívánatos, hogy egyszerre nagyobb összeg fordíttassék a tatarozásra a vallásalapból, melyet a már eddig felajánlott évenkénti 8000 frtból és netalán más gyüjtésekből lehetne részben visszatériteni.

III. Bizottságunk teendőinek harmadik momentuma a számadás eddigi egyéb működéséről. E tekintetben felszólította october 16-kán tartott ülésében a bizottság előadóját, készítse el oly munkának tervét, melyből az eddig ismeretünkre jutott hazai emlékeink száma, holléte és minősége kitünjék; másrészt adja elő véleményét oly térképről, melybe ezen emlékek nevei volnának beirandók.

Előadó a megrendelt tervet a legközelebb múlt decz. 16-kán tartott ülésen beadta.

E szerint jelenleg hazánknak csak is ó-keresztyén, román- és átmenet-stylü emlékekeit s még ezeket is, csak ideiglenesen és reservával lehet tárgyalni, mert ezeket sem ismerjük még elegendőképen és kimerítőleg. Tehát a kivánt munkának tartalma leendene, az ó-keresztyén, román- és átmeneti stylü emlékeknek

1. Fejezet. Internationalis ;
2. ,, földrajzi viszonya, elterjedése, tömörsége, megjelenése ;
3. ,, chronologiája és nemzetisége ;
4. ,, csoportozása, vagyis egymás közti rokonsága ;

5. Fejezet. általános jelleme; végre
6. „ régészeti mozgalmainknak ide vonatkozó állása, mihez, első sorban tartozik bizottságunk működésének eddigi eredménye.

Ezen fejezetek mintegy bevezetésül szolgálnának a legnevezetesebb ó-keresztyén, román és átmeneti stylü emlékeknek, illustratiókkal ellátott leirásához, és minden ily nevezetesebb emlékhez volna csatolandó az ahoz hasonló vagy épen annak mintájára emelt későbbi emlék.

Végre következnék az eddig felismert ó-keresztyén, román- és átmenet-korú emlékek betüsoros jegyzéke, mely azokat átpillantás végett összefoglalná.

A térképet illetőleg, ez idő szerint, ebbe is csak a fentebb emlitett három emlék osztályát lehetne feljegyezni, még pedig csakis két jegygyel: az ó-keresztyéniek számára kereszttel, a román és átmenetiek számára félkörrel. Az egyházi emlékek a világiaktól külön szinnel volnának megkülönböztetendők.

E terv, jóváhagyásának kérelmével fölterjesztetett a nm. vall. és közoktatásügyi m. urnak. A munka megirásával Henszlmann Imre előadó, a térkép elkészítésével Zsigmondy Gusztáv bizottsági mérnök bizattak meg. Egyuttal felkéretett Rómer Flóris biz. t., ki annyiszor beutazta hazánkat, sziveskedjék bő jegyzeteiből a fennt említett emlék-jegyzéket a maga részéről kiegészíteni; mi legnagyobb részben a bizottság utolsó évi (decz. 30.) ülésében megtörtént; midőn ugyancsak Rómer az eddigi lajstromba be nem irt 94 román és átmenetstylü emlékek névsorát bemutatta.

Kelt Budapesten, 1875. decz. 30-án.

Dr. Henszlmann Imre
a m. orsz. müemlékek id. bizottságának előadója.

Rolandszobrok hazánkban.*

A ki hazánk gyarmatositási történetét ismeri, nem fog csodálkozni azon, hogy a régi időkben nálunk letelepedett nemzetiségek saját szokásaikat, törvénykezési szabályaikat és eredeti lakhelyeikre emlékeztető jelvényeiket is magukkal behozván, ezeket itten, mint ez mai napon is a tengeren túl történik, századokig megőrizték, mig értelmüket lassanként elfelejtvén, magok a jelvények is használaton kívül estek és mindenféle balvéleményeknek alapul szolgáltak, vagy épen haszontalanságoknak tartattak.

Bár nagyon csekély számu példányban maradtak fenn honunkban a *Rolandok*, mégis szükségesnek tartjuk azt, hogy e szobrokra, ha még valahol lappangnának, főleg a német lakossággal biró városaink régészeit figyelmeztessük, mivel könnyen történhetik az, hogy még itt-ott a városházak födelei alatt, az elhagyatott erőditményi tornyokban, vagy egyéb lomtárakban és egyes polgárok holmijai közt bukkanhatnak kő- vagy fa-szobrokra, a pallost tartó kezekre, melyek hajdanta a városok pallosjogával egykorúak, és e század első tizedeiben itt-ott még használatban voltak.

A *Rolandok*, melyek „*Kaysers-Bildniss*“ név alatt is előjönnek, eredeti hazája *északi Németországban* van az alsószász vidéken, a hajdani *magdeburgi* herczegségben, a mai *porosz-szász* tartományban, *Brandenburgban*, *a mai szász* királyságban, *Pommeraniában* stb. — Úgy látszik, hogy még a múlt század első tizedeiben nem igen gondoltak e szobrokkal, bár Berckenmeyer a „*Neu-vermehrter Curiouser Antiquarius*“-

---

* A *Rolandszobrok* és *Rolandoszlopok* iránt ujabbb időben az érdekeltség mindinkább növekszik. Németországban eddig legnagyobb számmal találtattak, és ámbár Zoepfl »Alterthümer des deutschen Rechts« czímü munkájában szép számmal állította össze a *Rolandokat*, még is kaptam tudósításokat például a *pilgerniről* Torgau mellett, melyet ő nem idéz. Foglalkoztak e szobrokkal Dr. Meyer Hugó a brémai 1868-ki Programmban, és Dr. Götze Lajos tanár a *seehauseni* gymnasiumban, ki *Stendal* városának történetét irja. — Ezen értekezésnek legszebb jutalma az lenne, ha sikerülne általa valahol hazánkban más, eddig ismeretlen, *Rolandok* nyomára is akadni.

ában már tíz Rolandról tesz különféle városokban emlitést, melyek számát azonban már manapon, bár sok elveszett, vagy szolgálaton kivül lévén, elhelyeztetett, mintegy ötvenre lehet tenni magában *Németországban*, és mégis alig hisszük, hogy így is teljes számuk eléretett volna.

Nem lehet e helyen komoly szándékunk belebocsátkozni azon vitákba, melyek a *Rolandok* miatt akár nyelvészeti, akár mythologiai avagy jogrégészeti szempontból a német tudósok közt támadtak, és több nagybecsü egyediratot eredményeztek. Itten elég lesz az általános véleményt felhoznunk, és a hazánkban még fenlevő nyomokra szakférfiainkat figyelmeztetnünk.

Mint nálunk majdnem minden, határozottan be nem bizonyitható, nagyobbszerü intézményt Árpádnak, a honalapítónak szeretnek tulajdonítani, vagy legalább sz. István és sz. László dicső korára visszavezetni, úgy a terjedelmes hajdani frank birodalomban, sőt messze annak határain túl is,* a mesés eredetü emlékeket Nagy-Károlylyal kötik össze. Mi csoda tehát, ha azon óriás szobrokat, melyeket többnyire a városházak előtt, a régi vesztőhelyek fölött emelkedő lovag alakokat *Rolanddal*, a győzedelmes császár leventéjével ugyanazonositják, kinek nevéből az „*ország dicsőségét*“, „*Hrod-land*“, „*Ruhm des Landes*“ értelmet betüzték ki.

A mi e tekintetben bizonyos, abban áll, hogy a *Roland*- vagy *Rolandszobrok* már a XII-dik, és ha a brémai okmány, melyben erről emlités tétetik, gyanus lenne, a XIII-dik század közepén előfordulnak, mig a *Halle* városában még mai napon is fenálló, bár későbbi által pótolt *Rolandról* egy 1341-diki levél szól.

A *Roland-oszlopok*, latinul: *Statue Rolandine*, Német-

---

* La Vallée: Voyage pittoresque et historique de l'Istrie, Paris, 1802. a 161. l. említi a 14-ik táblán *Tour — vulgairement dite — de Roland;* mely név valószínüleg Ariosto óta maradt fen, mert ezt látszik Orlandina alatt leirni: »cette expression aura circulé, le peuple des environs et l'habitude aura fait le reste« (u. o. 69. lapon.)

országban nevüket ROLANDTÓL vették*, ki NAGY-KÁROLY császár nővérének fia lévén, a császári udvarban neveltetett, és jeles tulajdonai által az uralkodó szeretetét és becsülését kinyerte. Ezen ifju ROLANDOT küldé a császár a szász- és más városokba is, melyek a keresztény hitet fölvették, hogy azokban az előljáróságot a császár nevében birói hatalommal felruházza, mi okból sok város az ő tiszteletére a piaczokon nagy képeket emelt, melyek egyszersmind a császári szabadalmak jelvényei is valának. (L. BERCKENMEYER: *Neu vermehrter Curiouser Antiquarius.* Hamburg, 1720. 773. l.)

A *Rolandokat*, vagy a miket azoknak tartanak, a különféle korszakokban más és más módon állitják elő, azonban a *Roland-oszlopok* rendesen óriás fa- vagy kőalakok, melyek ifju, bajusz- és szakáltalan férfiakat ábrázolnak, kiknek fegyverzetök vértből, paisból és kardból áll. A pais legtöbbnyire a balkarján lógg, vagy lábához van támasztva; előfordul az is, hogy zászlót tart, vagy a bal kezén *a zárt markot tünteti fel*, mint a birói vesztegethetlenség jelvényét.

Azon *Rolandoknak* nevezett szobrokról, melyek koronával, herczegi kalappal vagy épen püspöksüveggel födött fővel, avagy lóháton ábrázoltatnak, e helyen nem szólunk, minthogy ilyenek nálunk eddig nem találtattak, de igenis tárgyaljuk azokat, melyek a vásártéreken, a városházak előtt hajdan szabadon, vagy födélkék alatt, mint törvényszéki, jelesen mint kardhatalmi, vásárjogi, önkormányzati, avagy végre mint a régi városoknak a birodalmi szövetséghez való tartozásuk közvetlenségét jelezték, és mintegy a *polgári szabadság* biztositékának tekintettek.

Sorban tekintvén a *Rolandszobrokat* eredeti hazájukban, igaz, hogy azokat némelyek, mint a durva faduczok, *Irmen-*

---

* *Lásd,* CHARLEMAGNE *et* ROLAND, Didron Annales Archéologiques XXIV. és XXV. kötetében (leirva és táblákkal). ROLAND-ot a mint búslakodva kardjára támaszkodik, és mellette egy másik jelenetben, ugyanazon felirással, a mint hátán egy halottat viszen egy csoporthoz, melyben szintén a hullák egymás mellett fekszenek, látjuk »Fussboden-Mosaik in der Cathedrale zu Brindisi. l. QUAST und SCHULTZ Baudenkmale Siciliens.«

säulen, helyettesitőinek tekintették, melyekre már a legrégibb korban, mint a főhatalmi védelem képei gyanánt a paisokat akasztották; miért is a legrégibb *Rolandok* nem annyira a szobrászi remekelés, mint inkább a *durva óriás nagyság* által hatottak a nézőre, azért vannak egyes *Rolandszobrok*, melyek 18 lábat, sőt 9 singet és 8½ hüvelyt is mérnek. Azonban minél későbbi korból valók a *Rolandok*, annál inkább vesztenek ősrégi nagyságukból, eredeti alakjukból és mellékleteikből; de rendesen szorgalmasb, néha majdnem müvészies külsőt nyernek.

Ámbár már régibb munkákban is találjuk ezen szobrok másolatait, alig fogunk még is egy helyen nagyobb gyüjteményt látni a még fenlevő *Rolandokból*, mint Dr. Zoepfl: Alterthümer des deutschenReichs und Rechts, czimü munkájának, III-ik kötetében. (Leipzig & Heidelberg 1861. 8⁰). — Szerző nagy szorgalommal gyüjtötte nemcsak az irodalmi anyagot, hanem a rajzokat is, melyek nekünk, saját területünkön még fenmaradt két *Rolandhoz* hasonlitási alapul szolgálnak. A Németországon kivül eső ide tartozó emlékek közt legujabban nagy feltünést okozott a raguzai *Rolandkő*. A város pártfogójának szent *Balásnak* temploma előtti téren állt hajdan egy két ölnyi magasságu, válusan kivájt és felül vas korláttal ellátott kő; ez sz. Balás zászlójának talapzatául szolgált. A nép ezt *Orlandonak* vagy *Rolandnak* hítta, valószinüleg azon szoborról, mely lovagot képezvén, az oszlop tetejére volt felállítva. E kőnek tövénél a gonosztevőket korbácsolták, és a czinkosok szakállait leégették. Rajta vala látható, mint Halberstadtban, az oszlop mellett, a *raguzai rőf* mintája.* — Az emlék maga a XV. század második tizedében lett felállitva; de 1825-ben egy nagy szélvész alkalmával ledült. — Ámbár a töredék (a kardot tartó jobb karja le van törve) szerint** e Roland nagyon hasonlít a *zerbsti*, *gardelegeni* vagy *brandenburgihoz*, bár jobb

* l. Mitth. der k. k. C.-Commission in Wien 1869. xi. l.

** U. o. 1870. cxxxvii. h. j. (l. Arch. Értes. iv. 205.)

oldalán egy tőr lógg,* és a paisot a leeresztett balkéz tartja, holott a német *Rolandoknál* a pais többnyire a bal karjokra van alkalmazva, ezt még sem lehet sem az „*Orlando furioso*", sem az *inamoratóval* ugyanazonosnak tartani, mivel ezen képzeleti leventék csak későbben lettek a világnak bemutatva. Nem fogunk tehát véteni, ha a *Rolandok* kiterjedését hajdanta sokkal nagyobbnak és egész Europában mintegy általánosnak tartjuk; azonban az emlékek elpusztulásával egyszersmind neveiknek feledésbe menését is természetesnek találjuk. *A raguzai Roland* esete valószinüleg másutt is fordult elő, és a zászlótartó oszlopok a városházak előtt, mint *Fiumében* is, keletkeztükkor alkalmasint *Roland*-szobroknak szolgáltak alapokul.

Azt hiszszük tehát, hogy a *Rolandoknak* mint jogrégészeti érdekes alakoknak története még eddig bevégzettnek távolról sem tekinthető, sőt épen azoknak Németországon kivül szórványosan való előjövetele indít fel bennünket, hogy nyomukat mindenütt keressük, és bármily név alatt legyenek ezen emlékek bejegyezve, vagy a nép szájában fentartva, leírjuk és közöljük.

Mivel hazánk határához közel esik, felhozom e helyen a saját szerkezetü, két kerek, kirugó torony által védett *haimburgi*, Bécs felé eső kaput, melynek oldalán mintegy 13—15 lábnyi magasságban durva faragmányu alakok tünnek fel, melyek az épitménynyel egykoruak. Az alakok durvaságuk mellett is nem aránytalanok, és egyszerüen kiugró vállköveken állanak. A bal oldalon álló jobban van fentartva és fegyverzett férfit mutat, kinek pánczélinge térdeig terjed, szűkujju kabátja ennél rövidebb. Fejét vederalaku sisak védi, képének alsó része pedig a drótháló által van eltakarva. E drótszövet megfekszi lábait is, és a hátrahajló alak, talán előre lépdelve vagy zászlót tartott, vagy pallost, vagy talán

* Ezen tőr adhatott alkalmat arra, hogy a brandenburgi *Rolandnál* a balkezében látható tőrt *olifantnak*, vagy is elefántcsontból készült vadászkürtnek tartották, ámbár már az alak és a testet övedző szij maga is a tőr mellett eléggé tanuskodnak.

kardra támaszkodott. A másik alak igen hiányos és alig ismerhető föl. Az előbbit némelyek *Attilának* tartják, vagy a vár épitőjének; az átellenben álló alatt pedig ennek nejét vagy pajzshordóját gyanitják. (L. Mitth. der k. k. Central-commission. 1870. LXXXVII. és Arch. Értes. IV. 21. l.) Hát ha magyarosan felvértezett vitézünk, mint némelyek már gondolák, a *Rolandok* egyik változata?

Átmegyünk

a bártfai Rolandra.

Legelőször láttam *Rolandszobrot* a bártfai városházban, midőn harmincz év előtt annak levéltárában dolgoztam. Utóbb Myskovszky Victor tanár egyik albumában, mely mint id. Kubinyi Ferencz tulajdona a párisi kiállitás alkalmával, köztekintésre ki volt téve; de mivel ott, valószinüleg valódi nevének elcsavarásával, mint: *Laurent* vagy *Lorant* iratott be, a „Catalogue spécial du Royaume de Hongrie, Paris. 1867. czimü munka XLII. lapján; V-e. — Monument et antiquités de Bartfa, ville franche et royale dans le comté de Sáros" czikknek 11-ik száma alatt, igy van felhozva: *Statue de Laurent dans le pérystyle de l'hôtel de ville*, kevesen gondolták, hogy ezen név alatt e város kiváltságainak jelképét kell keresni.

A nevezett rajz után mellékeljük a kétségtelen, bár a külföldiektől sokban eltérő *Roland*-képet (I. ábra).

E hatósági jog jelvénye sisakja csucsáig 1° 2′ magasságra emelkedik. Arcza magyaros bajuszszal ékeskedik, sisakja arczvérttel és fültakarókkal van ellátva.* Mellvértje, ugy látszik, pléhlemezekkel van erősitve, vállain csipkézett

* Rómaias vértezetü még a *barmstedti* Holsteinban, középkori vitézeknek tünnek fel: a *brémai*, *magdeburgi*, *halberstadti*, *zerbsti*, *stendali*, *gardelegeni*, *brandenburgi* stb.; ujabbkori vértezettel el vannak látva a *buchi* Magdeburg mellett, a *perlebergi*; 1717-ből való a *nordhauseni*, *lengyel király* alakjában; a *wedeli* Holsteinban, 18 láb magas császári alak a 17-ik századból; a *hallei* Roland a Saale mellett, mint a többitől elüt azáltal, hogy térdein alól érő redős ruhában van ábrázolva; jobbjával hosszu kardot tart.

födő van, mig ujjai és hajtókája gombokkal vannak ellátva. A nadrág és a lábbeliek vértezvék. Jobbjának keze tövén

nehéz egyenes pallos nyugszik, mig baljában, csúcsa alatt bárddal ellátott és bojttal diszitett lándzsát, alabárdot tart. Az egész alak tömött, minden leventei kifejezés nélküli,* és a német *Rolandoktól* valamint korra, úgy előállitásra nézve is messze esik. Mig amazok többnyire nyalka, födetlen fejü, a kardot fölfelé tartó ifjakat tüntetnek fel, csak az „*erfurti Roland*" hosszu szakálu, római pánczélu öreget mutat kissé görbült karddal; balja kacskaringós szélü paisot, jobbjában zászlót tart a város czimerével. Nálunk a pajstartásnak semmi nyoma, mivel a balkéz ugy van alkotva, hogy ezen czélra használni nem lehetett.

A mi a németországi *Rolandokon* még itt-ott, például *Torgauban*, feltünő, az, hogy itt a szobor mezítlábas, és jobbjában lángos kardot tart; mezítlábos a *stadtbergi* is, kinek jobbjában leeresztett kard van, mig balján templomminta nyugszik.

A *bártfaitól*, valamint németországi rokonaitól eltér

a nagy-szebeni Roland,

kit ottan a hóhér jelképének tartanak. Ezen kisebb mérvü, ha jól emlékezem fa-szobrot a szebeni városi fegyvertár egyik helyiségében találtam, minden figyelem nélkül felállitva, valamint azt is méltán lehet sajnálni, hogy a sok régi építészeti emlékkel biró szász város a hajdan rendezett, és eléggé gazdag fegyvertárt egészen elhanyagolja, és mindenféle eshetőségeknek kiteszi. Meglehet, hogy a város elöljáróságához, tőlem és szakbarátimtól intézett kérelmek, valamint

* Elég tréfás leirását a következőkben olvassuk: Nevezetes e kis város, (*Bártfa*) régiségeiről. Bizonyos *Rómánt* emlegetnek, mint fundatorát. Miles Romanus név alatt is ismeretes. Hiába kérdezősködém koráról, eredetéről, élete környülállásairól; csak annyit tudtak mondani, de nem bebizonyítani, hogy római katona volt légyen. Pedig ha ezen elnevezés valami középkori okmányból vétetett volna, akkor ezen Miles Romanus, Román *nevü lovagot* tenne. Fából készült, vas plével bevont testszobrát (statua) mutogaták, de ez egy alacsony, vaskos, piszę orrú tót parasztnál egyebet nem ábrázol, és semmi rómait nem mutat . . . . (l. bártfai levelek, Gf. Desewfy József-től 1817-ben.)

** L. Arch. Értesítő iv. 206.

ezen, ugy más városokban is ujabb időben, ismét némi tiszteletre emelkedő gyüjteményekre nézve, valamivel kedvezőbb jövőt fog előidézni.

A mellékelt alakot, mely talán a XVII-ik században, készülhetett (l. 2. ábra), kérésemre főt. Teutsch ev. superintendens úr volt szives velem fényképben két oldalról közlöni, miért is neki e helyen köszenetemet nyilvánítom. — A fegyverzetre nézve később kori vitéz, sajátságos, mintegy karimás sisakkal bír, mely nyak- és fültakarókkal van ellátva. A hatalmas bajszú, határozott arczkifejezésű férfi melle és háta, elül kissé kihasasodó, hátul lapos de függélyesen rovátkolt vérttel van védve, melyet a vállain nyugvó gallér födni látszik, mely két oldalt oroszlánfőkkel végződik. Kezeit vassinek védik, valamint czombjain ráktagozatu vértezet nyúlik majdnem le térdéig. Térdkalácsai ismét domborlemezekkel födvék, míg a bokán felül érő, hátul kissé emelkedő, elül összegombolt topányok a ruházatot kiegészítik. A mindkét kézzel tartott széles pallost, mely a birói hatalom jelvényeképen, a birák előtt mindkét kézzel tartva vítetett (Biehaender), mintegy fenyegetőleg emeli, és innen nem csoda, hogy a vérbirói eszmét mai napig is a népnél képviseli.

2. ábra.

Nem tudom, nem hibázok-e, midőn e helyen *Nagy-Bánya* városa, többször beégett s már most egészen elszigetelve álló tornyának déli oldalán jó magasan előforduló faragmányát felhozom. E művet az Arch. Közlemények IV. kötete 151. lapján mint valószínűleg durva művű sírkövet mutatja be Dr. Henszlmann, föltételezvén, hogy az ottan nincsen eredeti helyén. Ezen föltevésnél fogva, ha csakugyan jelen helyére későbben került, talán koczkáztathatjuk azon állítást, hogy e faragvány ezen a középkorban német lakosságu régi városnak hajdan hatósági, vérbirósági jelvényét képezte, mert a kétféle fametszvényben, (3. és 4. ábra) melyek egyikét (a 4. ábrát) Dr. Henszlmann engedé át közlésre, igaz, hogy a jobb oldalt keresztnek rajzolt mű helyesebben kardnak tűnik fel, míg mind a két magyaros zekébe öltözött alak baljában buzogányt tart, mely a katonáknál fővezéri, a városi biráknál pedig, előkelő tisztjük jelvényét képezé.

3. ábra.

4. ábra.

A *Rolandnak* egyik értelme, t. i. a *pallosjog* hatalma, a régi időkben másképen is volt kifejezve; a pelengérekre (Pranger), e fensőbbség jelvényét, a pallost tartó kezet még e század első tizedeiben városainkban, az országos vásárok

tartama alatt, kitették, és még magam is láttam gyakran gyermekkoromban Pozsonyban, amint e fa-kart egy nehéz vasra itélt rab, a hágcsóval együtt, melyen a pelengérre fel kellett másznia a városháztól a lakatos-utczán, melyben laktunk, és a Szt.-Mihálykapun át, a keresztes barátok terén, az ugrókut táján állott *szégyenkőre* felrakta. „*Judicii signum gladius!*“ E nélkül *Rolandot* nem is képzelhetünk, sőt épen ez lett oly annyira némely szobornál kitüntetve, hogy például a stendalinál a pallos 12 singnyi hosszúságra nyúlt!!

A *pozsonyi kardos kéz* 1634-ben lett festve, és *Sigmundt Prekhel* Maller kapott „*die Handt mit dem Schwerdt der Freyung zu Malle*,“ 3 Thl. 4. Sch. (L. Rakovszky „das Pressburger Rathhaus,“ 1872. 42. l.) — Jelenleg ezen kezet a pozsonyi városi muzeumban, sok egyéb jogtörténeti emlékkel együtt őrzik; bár ezt nálunk másutt is követnék! — akkor nem kellene szégyenkednünk, midőn nálunk az idegenek ilyeneket jogosan föltevén, hiában keresik!

Nem tartoztathatjuk magunkat, hogy itt fel ne említsük a *nyitrai szégyenkövet*, mely az 1635-dik évből való; ez három lépcsőn emelkedik és mély fülkével van ellátva. Felirása ez: „*Neminem voco, omnem recipio!*“ Vajjon a fülkéje arra való volt-e, hogy egy benne álló *Rolandnak* oltalmul szolgáljon? vagy a kiállított gonosztevők iránt volt a nyitrai hatóság oly kímélettel, hogy a lég bántalmai ellen védve legyenek? — Ezen kérdésekre csak a városi levéltárban kutatók felelhetnének. De hogy itt is a birói hatalom, a város szabadságának jelvényét szemléljük, mint a városi czímerrel ellátott pléhzászló, mely az oszlop felett forog, valószinüvé teszi, hogy itt is, bár megváltoztott alakban, valami *Roland*félével van dolgunk alkalmasint figyelmes olvasóink fogják még bebizonyítani! (Hasonl. Kubinyi Ferencz és Vahot Imre: Magyar- és Erdélyország képekben. III. 19. l.)

Nagy része a későbbi, talán kisebb, *Roland*szobroknak elveszhetett akkor, midőn a pelengéreket lerontani kezdték, s így a rajtuk állott alakokat feledésnek adták. Egyik, még

egészen ép, példányát láttam az 1874-iki szünnapok alatt tett utamban Porosz-Lengyelhonban, az ősrégi *Posen* városban, melynek piacza még nagy részben régies tekintettel bír. Feltünő itt a rococco stylű városház, festett falain a képek tárgyát már alig lehet kivenni. A ház előtti tért ugrókút díszíti, ott van a *régi pelengér* is a hajdanból fenmaradt vaskarikákkal; tetején pedig mintegy három lábnyi magas *Roland* áll, ki egyenes kardot tart, melle, kezei és lábai pánczélozvák és vértezvék. Az oszlop nyolczoldalú; elől ez áll: IVSTICIA; alább: DISCITE | IVSTITIĀ | MONITI | ET NŌ TĒRE (temnere) | DĪVOS | . VĒDIDIT | HIC AVRO | PATRIAM |; EX | COC (?) (hoc) | CON | STRV | CTA | EST | HEC.S | TATV | A. | KéZ. | TRI′ | CVM | FIM | BRŸ | S, | ANO | DN̄I | I. | 5. | 3. | 5. | — És alább köröskörül: R. | EP | E (sic) | RA | T | IO |:

AD	AD	A	AD
16	17	17	17
90	Z7	49	81

Az emlék három lépcső fölött emelkedik, a szobor feje sérült.

Legyen szabad reméllenünk, hogy még az eddig a közfigyelmet elkerült *Rolandok*ról fogunk régi városi számadásainkban, vagy a vérbirói itéletekben említést találni, mint ez Németországban is sok helyen feltűnt.

Quaerite, ut inveniatis! —

Rómer Flóris Ferencz.

A Wesselényi-család czímeréről.

A Hadadi és Gyekei Wesselényi-család eredetét mindez ideig sürű homály fedi — de minthogy e család annyi jeles, mondhatni nagy embert s annyi kitünő hölgyet adott a hazának, nem csoda, hogy régebb és újabb időben igen sokan foglalkoztak a család története s az egyes családtagok életrajza megirásával.

A család tehát rokonszenves az írók és közönség előtt egyaránt. Mindazáltal a család történetében még sok a fel-

derítendő, nemcsak eredetét illetőleg, hanem sok más tekintetben is.

Ilyen egyebek között a családi czímernek sajátságos átváltozásai, melyek e becses lapok olvasóit bizonynyal érdekelni fogják. Általában hasznos és igen tanulságos lenne, ha a magyar családok czímerei már egyszer valahára tűzetesebb tanulmány tárgyává tétetnének s azokról leolvasható törvények megállapíttatnának, mert történelmünknek ez alosztálya még a megkezdetés álláspontjáig sem jutott.

Ez alkalommal van szerencsém a tisztelt olvasóknak a Wesselényi családi-czímer változásainak négy főmozzanatát bemutatni.

Első czímer, mely eddigelő ismeretes a Gyekei Wesselényi Miklós emlékére állított sírkövön fordúl elő 1584-ből. A czímerpaizs szívalakú aláfelé jobbra-balra kihasasodva; a középen egyetlen, égszín mezőben egy delfin, azaz egy felülről, inkább medvét mutató, de kiöltött nyelvéről itélve oroszlánynak szándékolt állat van rajzolva, mely alólrúl felkunkorodó halfarkban végződik; az állat balra van fordúlva s két első lábával egy alúl-felül harántosan metszett faderekat vagy törzset tart. *E fatörzsön három rügyszem látható.* Ezeken kívül a czímeren semminemű ékesség, semmi diszítés sem látható.

Második ismeretes czímer egy nemzedékkel később a Wesselényi Anná-é s 1612-től 1649-ig terjedő levelein gyakran látható.

A czímerpaizs kerek, a delfin jobbra van fordúlva, két lába közt egy alúl-felül elágazó faágat tart, *mely ki van levelezve* és a delfin fejére kis korona van illesztve.

Harmadik czímer, melyet fölemlíteni akarunk a gróf Wesselényi Ferencz és egyik fia gróf Wesselényi László pecsétjein észlelhető. Itt a czímerpaizs sem szívalakú, sem kerek, hanem tojásdad; a delfin határozott oroszlánfejet nyer ékes koronával s lábaival ágat tart, *melyen három teljes rózsa virít.* A paizs felett királyi korona jelenik meg mind a

nádor, mind fia pecsétjén. A paizs mezője mindeddig egységes égszín.

Minthogy a nádor aranygyapjas rend vitéze lett, czímere ez idő után a rendjelvény nyaklánczával vétetett körül, alól a kis báránynyal s általában a rajz díszesebb, hogy úgy mondjuk czifrább lett, de a czímer lényegében semmi változás sem történt.

E czímer rajza látható Nagy Iván „Magyarország családai“ 12-ik kötetében, csak az nincs indokolva, hogy ő a czímer főalakját *oroszlánfejű koronás kigyónak* mondja és a mezőt két részre osztja, t. i. lég és vízmezőre, holott mi szerencsések valánk a nádor Wesselényi-nek, kinek pecsétéről most szólánk, négy vagy ötféle kisebb-nagyobb, az aranygyapjas rend előtt és után való pecsétjeit legalább 120—130 példányban láthatni, de azokon a víz sehol sem volt észrevehető.

E czímert különben valószinűleg az 1647-ben kelt grófi diploma állapította meg, melyet III. Ferdinand király adott volt a murányi hősnek.

A negyedik és utolsó czímer sokban eltér az előbbiektől. Ez már nem tojásdad, hanem mint az első aláfelé kiszélesedő szívalakú s a mező határozottan két részre oszlik, a felső mező a paizsnak kétharmada, az alsó egyharmad, hullámzó víz ; a delfin eltünt a mennyiben az oroszlánderék és fő helyett halban végződő, szép női alak (Sellő) emelkedik ki a habokból s *kezében három liliomot tart*, fején korona ; a paizs felett zárt sisak s e felett is korona (?) s e koronából ismét a koronás fejű három liliomot tartó sellő (Syren) emelkedik ki. Foszlány is van, mely az eddigi három czímer legnagyobb pecsétjein sem fordult elő ; balra kék-ezüst, jobbra piros-arany. A b. Wesselényi-család jelenleg e sellős, liliomos czímert használja s Kőváry László ismeretes művében is e czímer van lenyomatva.

E liliomokra nézve bátrak vagyunk megjegyezni, hogy ez, azon újabban, csakis a múlt század óta lábrakapott véleményből látszik eredni, melyek szerint a Wesselényi-ek,

mint cseh lovagok Nagy Lajos király — tehát az Anjou-k — alatt jöttek volna hazánkba. E véleményt azonban egyértékűnek tartjuk amaz alaptalan föltevéssel, mintha a Wesselényi-ek a Wessen- vagy Wesseni-családból származtak volna, vagy azzal bármi rokonságban állanának. Mindezek mellett lehetséges, hogy ez az Anjou-kra czélzó liliomos czímer a család újabb bárói diplomájában is helyet talált.

Egy szóval a mi bennünket illet, e nagy tekintetű család eredetét nem keressük sem Spanyol-, sem Lengyel-, sem Csehországban, semmi hitelt sem adhatunk az erdélyi czigány-adomának sem, s a szükségtelen ködös, homályos meséket kerülve, haladunk a megkezdett, sikert igérő úton s szerencséseknek fogjuk magunkat érezni, ha a három hatalmas ág: Wesselényi Miklós, Farkas és Ferencz testvérek elődeiről kimutathatjuk, hogy egyik derék vármegyénkben fészkelő s több vármegyében bíró, nem elsőrangú ugyan, de tiszta vérű ősmagyar nemesek voltak.

Deák Farkas.

Régészeti irodalom.

Századok. Szerkeszti *Szilágyi Sándor.* Budapest, 1875. X. füzet (84. szám).

A magyar történelmi társulat ezen mult évi deczember havi közlönyének érdekes czikksorozatában, hazánk műtörténeti tekintetéből különösen két tárczaczikk vonja magára a régész figyelmét.

Ezen czikkek egyike a Thaly Kálmán „*Magyar czéhszabályzat a XVI-ik századból*“ czímű közleménye, melyben a kassai *magyar* vargák 1598. évi Reiner Menyhért biróſága alatt nyert 12 pontból álló, magyarúl szerkesztett czéhszabályai foglaltatnak.

Alig van honi történelmi kutatásainknak elhanyagoltabb ága, mint épen a czéhek, különösen ezek régi szabályzatai.

Régi földirati s jogi viszonyainkat s állapotainkat felderítő határjárásokról, adomány-levelekről, itéletekről stb. szóló okmányaink gyüjteményeiből már egész Codex Diplomaticusok hevernek a tanulmányozók asztalán, míg a műiparunk történetére vonatkozó okmányokra nézve még csak egyetlen parányi füzet önálló gyüjteményt sem mutathatunk fel. Pedig régi czéhszabályaink ismerete nélkül nemcsak hogy középkori műiparunknak nemzetiségi csoportozatok szerint alakult műirányait teljes részletességig megfejtenünk és megértenünk lehetetlen, de egyszersmind nélkülök behatólag műiparunk közgazdasági s polgári társadalmi szervezetét sem ismerhetvén, általános közműveltségünk megírásához is képtelenek vagyunk.

A midőn e tekintetben a ,,Századok", az említett kassai czéhszabályok közlésével fontos feladata korszerű megértésének új bizonyságát adja, másrészről a műipar történetének ama másik, az előbbinél nem kevésbbé fontos kútforrására, a régi számadási könyvekre is egyiránt fordítja figyelmét, miként ezt az ugyanezen füzetnek a pozsonyvárosi levéltár régi városi számadásaiból merített Rakovszky ,,*Adalékok a magyar ágyúk történetéhez*" czímű tárczaczikke bizonyítja.

Rakovszky érdekes közleménye bekezdésénél mindenekelőtt az említett városi levéltárban találtató I. Lajos királyunknak egy 1354-ik évi okmányát idézi. Ezen, a magyarországi tűzi lőfegyverek eddig ismert legrégibb írott emlékéből kitűnik, hogy Pozsony városa a XV. század közepe táján nemcsak el volt látva különböző tűzifegyverekkel, de egy az illető czélra szolgáló ,,Püxenhof" nevű fegyvertárral is dicsekedhetett.

Ha vajjon már ez időben gyártattak légyen-e Pozsonyban tűzifegyverek? ezen fontos kérdés megoldására a pozsonyi levéltár szorgalmas kutatója minden igyekezete mellett sem találhatott eddigelé eligazító adatokat, s valószínű, hogy azokra az idők sok százados emésztő pusztításai után, nem is fog többé találni.

A pozsonyi tűzi fegyverek (ágyúk és a mozsarak) helybeli öntésének legrégibb emléke, Rakovszky buvárlatai nyomán, az 1440-ik évnél messzebb nem vihető. E körülmény a többi mívelt Európa városaihoz (és országaihoz) képest, a tűzi lőfegyverekre vonatkozólag Pozsonyt hátrányban tűnteti fel. Mindamellett okunk van hinni, hogy a tűzi lőfegyverek gyártása hazánkban s különösen Pozsonyban a fent említett évet jóval megelőzte.

Olaszországban már a XIV. század első felében, jelesül Flórenczben 1326-ban, Piemontban 1331-ben, Ferrarában 1334-ben ágyúk öntettek. Hogy e fegyvernem német tűzmesterek (Püxenmeister) által honosult volt meg Olaszországban, ezt az idevonatkozó egykorú bő okmányadatok nyomán senki sem vonhatja többé kétségbe.

Alig tehető fel, hogy az olasznál Németországgal közvetlenebb szomszédi viszonyban álló Magyarországban, jelesül pedig épen a határon fekvő Pozsony városában, melynek polgári osztálya egyébként is nemzetiségi, kereskedése és ipara tekintetében a tűzi fegyverek akkori anyaországával, Németországgal a lehető legközelebb állott, a tűzi lőfegyverek gyártását az olaszokénál, ha nem is hamarább, de legalább is ezekkel egy időtájban el ne sajátították volna. Ez elmulasztást maga anjoui királyaink had-reformáló szelleme sem engedendé meg.

Jóllehet azonban hazánk a tűzi fegyverek kora használásával és gyártásával dicsekedhetik, mindamellett is ezen fegyvernem, a személyes harczi ügyességére és erejére féltékeny, arra majdnem az elbizakodottságig büszke magyarnak valódi nemzeti hajlandóságát, századokon keresztül nem volt képes teljesen kivívni.

Alig van az egy Angliát kivéve mívelt ország Európában, hol a húros fegyverek, illetőleg az ívszerszámok tovább tartották fel magokat, mint hazánkban. Magában Brassóban még 1613-ban rendes nyílfaragó czéh (Pfeilschnitzer) állott fenn.*

* Kronstädter Zustände zur Zeit der Herrschaft Stephan Báthory's. Eugen Trauschenfels. Kronstadt. 1874. 15. l.

Innen van, hogy hazánk régi tűzérei és ágyúöntői nagy részben külföldiek, jelesűl pedig németországiak voltak, még az oly németajkú városainkban is, mint Pozsony, melynek a Rakovszky által idézett 1434-ik évi városi számadásaiban említett négy városi tűzére is, az idegen származási helyeiktől kölcsönzött Flam, Slézier, Brün, Kern mellék neveken fordúlnak elő.

Hogy a nemzetnek eme passiv magatartása mellett, tűzérségi szükségletei kiállításának és kezeltetésének önálló forrását az ország nem képezhetvén, annak úgyszólván egész gondja majdnem egyedűl a kormányra, illetőleg a királyra nehezült volt — nagyon természetes. Nem is létezett ország bár mely idő szerint, melynek tűzi fegyver-gyártása s e fegyvernem hadi alkalmazása olyannyira fejedelme egyéni belátásától — sokszor politikai irányától függ vala, mint Magyarországban.

A magyarországi ágyúnemű fegyverek honi gyártásának s hadi alkalmaztatásának fénykora a Hunyadi-akkal culminál, s az ország állami önállóságával lépést hanyatlik.

Még I. Mátyás király, illetőleg neje, Beatrix királyné unokaöcscsének, Hippolyt bibornok egri püspöknek egri és szarvaskői váraiban 1508-ban a lőporos fegyvernemüek száma az ívfegyvereket jóval felülmúlták; 360 puska és 29 ágyú, összesen tehát 389 tűzi- s csak 151 ívfegyverből állván e két vár akkori felszerelése.*

Azon időtől kezdve, hogy az ország hadügyvezetése Bécsből lett kiindulandó, a nehéz tűzifegyverek gyártása hazánknak mindinkább hátat fordítva, a központ felé — Ausztriába húzódott; s ezen előnyét Ausztria, nemcsak elég erős volt féltékenyen megőríznie, de az az időkszerinti Magyarországgal többször folytatott politikai surlódásai tekintetéből, a még itten jelenkező tűzérség maradványaira is mostoha nyomást gyakorlott.

Kulcsos városainkban és nagyuraink váraiban ugyan még, sokhelyütt egész a XVIII. századig rendes ágyúkra

* Az 1508. évi egri püspökség számadásai. A modenai levéltárban.

találunk, de ezek vagy a régiebb idők maradványai, vagy ha újabb egykoru készítmények voltak, a külföldi öntődékből, példáúl Briegből, s a kuruczok ágyúinak nagyrésze Francziaországból vették eredetöket.

Jóllehet a műszaki s tűzér-csapatokkal ellátott önálló haddal birt Erdélyben, a nehéz tűzi lőfegyverek gyártására nagyobb gond fordítathatott — sőt e részről, jelesűl a Rákóczy György-ök idejében a kapcsolt részekben is, miként a többi közt Nagy-Váradon, ágyúk öntettettek — az említett fejedelemség ebbeli készletei azonban, saját szükségleteinek fedezésén túl nem terjeszkedtek. Erdély ágyúöntői között jeles volt Fuchs János brassói biró 1541-ben.* Ugyan ez egyidőben Magyarországban Dóczy Miklós, a zsarnóczai vár hatalmas úra, ágyúit már falusi kovácscsal öntette.

Már a XVI. század utolsó negyedében pedig Duodo Péter, velenczei követ Rudolf király udvarán, követi jelentésében zokon panaszolkodik, hogy a törökök nagyrésze tűzifegyverekkel van ellátva, míg a magyaroknál ellenben ezen fegyver nem használtatik.

Rakovszky közleménye, tűzérségünk s ágyúkészítésünk ez imént futtában tárgyalt fokonkénti hanyatlását, a pozsonyi számadásokból évrendben összeállított uj adatokkal illustrálja.

Így a többi közt, az említett számadások szerint 1400-ban a pozsonyi ágyúöntődében 24 legény foglalkozott, s abból, a közönséges golyókon kívül bombák, sőt 1442-ben kartácsok kerültek ki.

Ezen öntőde, már 1554-ben — úgymond a tudós közlő — úgylátszik nem létezett többé; ez évben a tanács kész ágyúkat vett Bécsben.

A pozsonyi ágyúk még a XV. században sárgarézből öntettek; ilyen volt az 1554. évi számadásokban említett s az illető várostól Hunyadi János számára küldött 1171 font súlyú *Csóka* nevű ágyú is (Sarraspüxen Zoka).

Ugyanott, 1530-ban már csak vaságyúk készíttettek, tizenegy évre ezután pedig — már ezek sem.

---

* Kronstädter Zustände. Eug. Trauschenfels, l. 15.

Még 1443-ban Pozsony városa 50 vegyes kisebb-nagyobb ágyúneművel dicsekedhetett. 1532-ben már csak 10 ágyúja volt. 1672-ben pedig várparancsnoka Strozzi parancsára a város lefegyvereztetvén, ágyúi Bécsbe vitettek. 1697-ben az említett város tornyain még apró ágyúk fordúlnak elő.

Pozsony város régi ágyúiból ma már egy sincs meg, „az utolsó — úgymond Rakovszky — körülbelül 14 láb hosszú vaságyú, 1855-ben véletlenül egyik városi major valamelyik elhagyatott pajtájában föltaláltatván, túlontúl búzgó hivatalnokok parancsára, mintegy 30—40 apró darabra töretvén, fontszámra eladatott". A mi a kisebb fegyvernemüekből a viharos idők daczára föntartotta magát, a jelen század elején mint ócska vas eladatott.

Ennyit röviden Rakovszky fontos közleményéről. Meg vagyunk győződve, hogy a pozsonyi számadások fáradhatatlan, ügyavatott búvára, ki már eddigelé is „*Das Pressburger Rathhaus und der Stadtrath, dessen Geschichte, Entwickelung und Verhältnisse im Mittelalter*" (Pressburg, 1872.) czímű művével a magyar műveltség történelmének, s jelesül műtörténelmünk részére annyi megbecsülhetetlen anyagot nyújtott, ebbeli szakavatott buzgalmának további eredményeit ezentúl — miként legújabban a Századokban — magyar tudományos irodalmunk gazdagítására fordítandja.

B. Nyáry Albert.

Századok. A magyar történelmi társulat közlönye. Szerkeszti Szilágyi Sándor. 1876. évi folyam. I. füzet. Budapest, 1876.

A m. tört. társulat közlönye tizedik évi folyamának első füzete fekszik előttünk. Alig hiszem, hogy találkoznék ez idő szerint hazánkban más tudományos folyóirat, mely tágasabb olvasókörrel és nagyobb népszerűséggel dicsekedhetik, mint a Századok. Kétség kívül, történelmi multja minden nemzetre, mindenütt és mindenha csábító varázszsal bír; a Századok ezen előnyét azonban, a Thaly Kálmán szerkesztősége alatt évek során keresztül kipróbált belbecse

még inkább emelte. És a Századok eme eredménydús érdemét új szerkesztője, Szilágyi Sándor előttünk fekvő füzetében a jövőre is fényesen igazolva találjuk, biztosan állíthatván, hogy a jelen füzet, úgy tartalom, mint írói nevei tekintetében bármely legműveltebb nemzet hasonnemű folyóiratával bátran egy rangba állíttathatik.

Ezen füzet beltartalmát képezik: A magyar haditörténethez a Vezérek korában. Salamon Ferencz-től. — Egy adat Dózsa György életére. Szabó Károly-tól. — Huszár Gál Óvártt, Kassán és Komáromban. Fraknói Vilmos-tól. — Az erdélyi alkotmány alakulása a separatio kezdetén. Szilágyi Sándor-tól. — Vidéki mozgalom a régészet és történelem terén. Hampel József-től. — B. Kemény Zsigmond emlékezete. Salamon Ferencz-től. — Történelmi irodalom: Hajnik jogtörténete. Pauler Gyulá-tól. — Wenzel diplomacziai emlékei. Wertheimer Edé-től. — Tárcza.

E tárgygazdag s változatos dolgozatok közűl, a régészetre Hampel értekezése vonatkozik közvetlenűl. Abban a szakavatott szerző honi régészeti s történelmi társulataink ez idő szerinti szellemi s statisztikai állapotait ismerteti. E szerint jelenleg van hazánkban: 7 megállapodott s két csak imént keletkezett, tehát összesen 9 vidéki régészettörténelmi társulat, körűlbelűl 2000 taggal.

A létező társulatok:

Vasmegyei régészeti egylet. Székhelye: Szombathely. Keletkezett 1873-ban. Tagjai túlhaladják a hatszázat.

Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat. Székh.: Temesvár. Keletk.: 1872. Tagj. sz.: 250.

Békésmegyei régészeti és művelődéstörténelmi egylet. Székh.: Gyula. Keletk.: 1875. Tagj. sz.: 260.

Biharmegyei történelmi és régészeti egylet. Székh.: Nagy-Várad. Keletk.: 1872. Tagj. sz.: 300.

Pozsonymegyei egylet. Székh.: Pozsony. Keletk.: 1875. Tagj. sz.: meghaladja a kétszázat.

Felső-magyarországi muzeum-egylet. Székh.: Kassa. Keletk.: 1872. Tagj. sz.: túlhaladja a kétszázat.

Keletkező félben vannak a lőcsei egylet és a szepesváraljai keresztyén-muzeum.

Ellenben egészen megszűntek vagy legalább szűnőfélben vannak: a *szabolcsi, szegedi, fejérmegyei, veszprémi, barsi, honti* és a *sopronyi* történelmi-régészeti egyletek és társulatok.

Szikinczey B.

TÁRCZA.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *A Magyar Tudományos Akadémia* jan. 3-án tartott II. osztályülésébez Ortvay Tivadar székfoglaló felolvasását tartotta. Értekezésének tárgyát: Margum fekvésének meghatározása képezte. Éles kritikával irt értekezése szerint: Margum erőd a Morava torkolatánál a folyó balpartján, Margum város a Moravától egy mértföldre a folyó partján, s Contra-Margum Kubinnal feküdt.

— *A magyar tudományos Akadémia* II-ik osztályának január 24-ki ülésén értekeztek Szilágyi Sándor és Henszlmann Imre.

Szilágyinak „*Nádasdy Tamás első követsége Erdélyben*" czímű műgonddal kidolgozott s számosnál számosabb eddig ismeretlen adatokban gazdag értekezése megéljeneztetett. Szilágyit a szószéken Henszlmann váltotta fel.

Felolvasása két részből állott; mind a két darab egy tőle nem sokára megjelenendő, a bécsi világkiállítás műkincseit tárgyazó nagyobb mű mutatványa.

Henszlmann értekezésének első részét az úgynevezett *erdélyi zománczolás* ismertetése képezte, de alkalmilag abban mellékesen az általános középkori magyarországi ötvösségre is reflectál különösen a lőcsei aranyműveseket emelvén ki, kiknek készítményei az ország határain túl is, jelesül Lengyelországban nagy kelendőségnek örvendtek.

A mi az erdélyi zománczokat illeti, ezek ornamentális virágalakzatai legtöbbnyire tulipánokból és nefelejcsekből állnak, s azokban a viola, kétféle zöld, és világoskék kitűnő szerepet játszik. Hasonló zománczozásra csak Muszkaországban találni. A magyar és orosz zománczozás közötti kapcsot, értekező, a két nép majdnem egykorú zománczos — ábrákkal illustrált — boglárműveinek azonos stylizálásukban tünteti fel.

Hogy az illető különleges zománczozás Magyarországból szár-

mazott át Muszkaországba, ezt Henszlmann, az I-ső Mátyás királyunktól III. Iván nagyfejedelemhez, az ennek kérésére küldött magyarországi aranyművesek alapján, többszörös érvekkel bebizonyítja. Ekként a többi közt az akkoriban veretett legelső muszka aranyok orosz feliratAikon kivül, teljesen azonos veretűek a Mátyás király aranyaival, sőt még csak a Hunyady-ház czímere, a holló sem hiányzik azokon. De a rajzok rajtok sokkal gyarlóbbak, mint a magyarokéin, a miből kitetszik, hogy Mátyás király nem épen az első rangú mestereket küldte ki Oroszországba.

Henszlmann felolvasásának másik részében a híres esztergomi calvariai ereklyetartó kereszt eredetét fejtette meg új adatokkal, Bock ellenében; e híres német tudós az említett műkincset nem csak két különböző korszakban, de egyszersmind német mestertől készített műnek lenni állítja. Henszlmann kimutatja, hogy e műemlék azon időből való, midőn a renaissance küzdött a csúcsívvel — ezen időpont pedig Corvinus Mátyás uralkodása idejére esik, miként is az illető mű Mátyáskori eredetét, mindenekfölött az azon szemlélhető Mátyás király czímere bizonyítja. A mű pedig olasz, s az említett magyar király rendeletére Polajuolo Antal és Betto, Betti Ferencz fia, híres flórenczi mesterek műhelyéből került ki. △

— *A magyar nemzeti muzeum régészeti osztálya* deczember havi hivatalos kimutatása szerint, vásárlás utján a füzes-gyarmati leletből 197 darab ezüst érmet és több darab ó-kori régiséget szerzett. A bejött ajándékok közül kiváló figyelmet érdemelnek: a Rima-Szombat és Jolsva városok hatóságaitól beküldött ottani czéhek táblái és pecsét-nyomatai.

— *A Kassán levő Felső-magyarországi muzeum* napról-napra gyarapodik műkincsekben; a kassai czéhek, az oly féltékenységgel őrzött, de jelenleg már csak műtörténeti értékkel biró okmányait, csínos ládáit, billikomait s néha valódi műizléssel készült serlegeit, a tulajdonjog fenntartásával, szintén a muzeumba deponálták, ugy hogy ezen műkincsekből már a muzeum egyik kisebb terme egészen megtelt. A kassai püspök, valamint a tudománykedvelő Hadik-Barkóczy Ilona grófnő is 100—100 frttal az egylet alapító tagjai lettek. Trefort Ágoston miniszter ur pedig Mátyás királyunk s nejének, Beatrix mellszobrainak egy-egy példányával, valamint a Dürer nagy és kis passiújának híres képeivel gazdagítá e gyüjteményt. A muzeum műtárgyai s gazdag könyvtára jelenleg rendezés alatt vannak, remél-

hető azonban, hogy a muzeum folyó évi junius havában a közönség számára is megnyílik.

— *A m. nemzeti muzeum* régiségtári osztályban megüresedett segédi állomásra Czobor Béla, bicskei r. k. segédlelkész, a ,,Magyarországi pecséteinek jegyzéke" s ,,A régészet és hittudomány" czimű művek jeles készültségü szerzője neveztetett ki.

— *Egy uj gyüjtemény felállitása a m. n. muzeumban.* A magyar tudományosság egy eddig érezhető hézaga fog betölteni. Pulszky Ferencz, kinek n. muzeumunk jelen felvirágzását köszöni, ismét legközelebb diplomatikusainkat, régészeinket és művészeinket egy uj tudományos forrással egy sphragistica — heraldicai gyüjtemény felállitásával örvendezteti meg.

— *A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat* legutóbbi választmányi ülését Ormós Zsigmond elnöklete alatt deczember 30-kán tartotta meg. Mindenek előtt fájdalommal jelentetett be Dr. Coda Sándor alapitó-választmányi tag halála. Ezután a titkár bejelenté az időközben, a társulati muzeum számára beküldött adományokat.

Boleszny Antal orsovai plébános Traján, I. Aurelius, Commodus, Philippus, IV. Béla király s Bethlen Gábor-féle érmekkel gazdagítá a társulat gyűjteményét. Varga Ferencz a legutóbbi ásatások alkalmával talált régiségek rajzát s nehány apróbb ott talált darabot küldött be.

A titkári jelentés tudomásul vétele után, a pénztárnok nyujtá be jelentését, mely szerint 732 frt 75 kr szolgál a kiadások fedezésére.

Külföld.

Ó-keresztyén temetkezési helyek.

A »Bulletino di Archeologia Christiana« legujabb jelentései szerint, Rómában az egyház-régiségi bizottság (La Commissione di sacra archeologia) ásatásai folytán a sz. Callistosról, sz. Ágnesről és Domitilláról czimzett régi keresztyén temetkezési helyeken a legközelebbi időkben ismét jelentékeny fölfedezések történtek. Jelesül, az utóbb említett Kr. sz. u. 390—395. évek közt épített hasonnevű basilika alatt elterülő domitillai kriptákban a IV. századból eredő jeles falfestményekre, kőfaragványokra és feliratokra találtak, melyek Nereus, Achilles (Aciles) és Petronella vértanúk egykor itt

álló sirhelyeit jelzik. Magok az illető testek még a keresztyénség régi századaiban, jelesül a Petronella hamvai 755-ben I. Pál pápa rendeletére más helyiségekbe vitettek át.

Ugyan ez említett olasz folyóirat értesítése szerint, Cavallari Xavér tanár, a siciliai régészeti ásatások igazgatója, kinek a hires syrakusai katakombák bővebb ismertetését, s az acri, pentelikai katakombák fölfedezését köszönni, legujabb kutatásai alkalmával Naro és Girgenti városaiban (ez utóbbi helyen a régi Agrigent falai hoszszában) a syrakusaiakhoz sokban hasonló katakombákat fedezett fel.

Olympiai ásatások.

Az 1870—1871. évi hadjárat bevégzése után, Németországban azon eszme fogamzott meg, hogy a Hellének leghíresebb szent helyén Olympiában, régészeti ásatások rendeztessenek. E részben az említett birodalmi kormány a göröggel alkudozásokra lépett, melyek a mult évben befejeztetvén, az illető nagyfontosságu tudományos vállalat 120 munkással már a mult őszkor megkezdedett.

Ezen közérdekü tudományos vállalat eredményeiről a »Deutsch. Reichsanzeiger«-ben october 4-től az elmúlt év végeig a következő hivatalos jelentés olvasható: »Az olympiai ásatások igazgatóságától kinevezett hivatalnokok Dr. Hirschfeld Gusztáv és Bötticher Adolf cs. építészi vezető szeptember 12-én érkeztek meg Druvába, a kiásatások helyéhez legközelebb fekvő faluba, hol számukra egy ház volt épitve és berendezve. Egy 115 stremmányi (egy stremma 1000 négyszögméter) terület kipéczézése után a valódi munkálatok hétfőn october 4-én kezdődtek meg, két vízlevezető árok megnyításával keletről és nyugatról a templomhomlokzatoktól az Alpheios medre felé a végből, hogy az ásatások központját, a templom területét esős időben is szárazon lehessen tartani. Eltekintve a mellékásatásoktól a Kladeos partján, melyek a sírok és a templomkerület nyugati oldalát határoló kőfalakra vezettek, a kutatók azon voltak, hogy az árok mélyítése és szélesítése által a Zeus-templomhoz lépésről-lépésre közelebb jöjjenek. Ez eljárásnál egy eddig még ismeretlen épület dóriai gerendázatára, oszlop-talapokra s a templom fejezetére bukkantak. Ezután a két főároknak, egy az északi oldal hoszszában vezetett keresztárok általi összeköttetése következett, hogy ezáltal a két homlokzat egész területe tisztába hozassék. Decz. 15-én a templom délnyugoti szögletén, három méter mélységben egy életnagyságunál nagyobb, márványból készült férfitörzset talál-

tak, mely egy később épített falba volt befalazva; minden valószínüség szerint ez egy Zeustöredék, mely a nyugati tetőzet közepén mint hadi biró volt ülve felállítva. Öt nappal később ugyanazon tájékon egy háromoldalu márvány-postamentumra találtak, a messenaiak és naupaktusiak teljesen ép föliratával, mely szerint ezek hadizsákmányaik tizedét hozták el az olimposi Zeusnek. A felirat harmadik sorában bizonyos thraciai mendei Painonios nevezi magát a mű készítőjének s a negyedik sorban hozzá teszi, hogy a templomtetőzet plasztikai diszítésére hirdetett pályázatban ő lett a győztes. Legközelebb egy életnagyságunál nagyobb női alak került felszinre két darabban, pentelei márványból, melyet a szárnyak feltétele után azonnal a győzelem istennőjének lehetett fölismerni. Az alak nyakától lába hegyéig 1·74 méter hosszu; postamentumon állva találtatott. Öltönye, mely a bal mellét szabadon hagyja, az övön alól apró ránczokba redőzött. Ruhája altestéhez szorosan úgy hozzá tapad, hogy a szép formák teljes tisztaságban tünnek ki, hátulról a ruha széles ívbe hajlik. Jólehet a főt és karokat még nem találták meg, a leszálló istennő életteljes kelleme és ruhája bámulatot keltő. A szoborban azonnal azon művet ismerték fel, melyről Pausanias beszél, midön az olympiai emlékszobrokat irja le; ez az első feltalált mű, mely görög művésztől ered a Krisztus előtti ötödik századból. Ezen Nike nevű istennő körül több három oldalu márványdarabot is találtak, melyek nyilván ugyanazon postamentumhoz tartoztak. Ezek is feliratokkal birtak, melyek szintén a messenaiak történetére vonatkoznak; egyike közülük a messenaiak és miletusiak közti határkérdést tárgyalja. Ettől fogva folyton találtak művészeti tárgyakat s többé nem is keresnek, csak a találtak kiemelésével foglalkoznak. A Nike alatt egy óriási férfitörzs feküdt hanyatt, csaknem kidolgozatlanul, tehát valószínűleg szintén a tetőzetről való; bal karjának könyöke a ruhába van burkolva, mely altestét fedi. Ez alatt ismét egy kolosz fekszik, mely azonban még nincs kiemelve. — 22-én a keleti homlokzatnál egy fekvő alak alsó részét találták, melynek helye a balfedélsarokban lehetett, tehát egyike volt a két folyamistennek, melyeket Pausanias leir. Életnagyságunál alig magasabb s kitünően van dolgozva. Ezenkivül ugyanazon nap találtak még egy férfitörzset, a délnyugati szögletben egy nőit, melyek a nyugoti tetőzet szobrai közül elsők jöttek napvilágra.« Ezeken kivül találtak még a Kronoshalom alján egy szép, életnagyságu satyr-fejet terra-cottából. Egy január 1-én keltezett távirat egy szekérhajtó s

egy férfitörzs feltalálását jelenti, továbbá a folyamisten kiegészítését, a mennyiben a felső test és a teljes hibátlan fő megtaláltattak. △

— Az olasz »Academia Araldico-Genealogica Italiana« Henszlmann Imrét, Pesty Frigyest, b. Nyáry Albertet és Rómer Flóris Ferenczet tudományos társulat tagjainak választotta.

Megfejtése a pilisi leshegyen talált irásnak.*

Múlt évben szerencsénk volt Gr. Owaroff Alexis-hez, ritka tudományu régészhez, ki a moszkvai régészeti társulat elnöke, egy nagyszerű könyv- és kézirattár birtokosa, és oly nagylelkű hazafi, hogy terjedelmes régiségtárát a közönség használatára átengedi. Terjedelmes kutatásaiból csak azt említem, hogy eddig már több ezer sírt maga nyittatott, és az ottan talált régiségeket gyüjté és tanulmányozta is. Öt napot töltvén Pesten — főleg régiségtárunkban sok tárgyra nézve örvendetes fejtegetésbe ereszkedtünk, és soknak magyarázatát is nyertem. Megmutattam a grófnak, ki irodalmunk termékeivel ládákat rakott meg, és már eddig is több czikket lefordíttatott, az »Archaeologiai Közlemények« IX. kötet I. füzetének 22. lapján, a 27-ik ábra alatti felirást, mely mindeddig megfejtetlen volt. A nemrég hozzám intézett levelében a gróf úr így nyilatkozik: »Azon görög felirásra nézve, melyet kegyed velem a muzeumban közölt, az első magyarázatot mai napon is fentartom, és a felirást, mely így mutatkozik:

K E B
O H Θ K H
'A N H A
M H, így olvasom:

K (ύρι) ε βοηϑ (εί) ἀνά ἀμὴ (ν); — vagyis: Uram siess felsegélésemre! Amen! — A felirás alakjára, valamint az összevonásokra nézve össze lehet hasonlítani a »Corpus Inscriptionum«-ot, Montfaucon-t, valamint a többi szerzőket is, kik az ilyen amulettekről irtak. *'Ανα,* igehatározó csak *βονϑέω,* segítségre jőni, zu Hilfe eilen, igéhez tartozhatik, hogy annak értelmét úgy erősítse, mint p. o. az *ἀνα–βοάω* »*fel*kiáltani« teszen.

Örvendek, hogy b. Nyáry Jenő barátom gombja, vagy pecsétnyomója ez által meg van határozva. *R.*

---

* Egy pogány magyar sirban találtatott.

Régészeti könyvtár.

1. Chierici, G., Pigorini L. e Strobel P. *Bulletino di Paleontologia Italiana.* Anno 1o, No 10 (Ottobre), Parma, Tip. della Societa fra gli Opera itipografi, 1875, 8-adrét 143—114 lap.
2. Klügmann, Adolf. *Die Amazonen in der attischen Literatur und Kunst.* Eine archaelogische Abhandlung. Stuttgart, W. Spemann, 1875. Nagy 8-adrét, VI., 98 l.; ára 3 frt.
3. Lehóczky Tivadar. *Beregvármegye leirása.* I. rész, Budapest, Aigner, 1876. Kis 8-rét, 72 lap; ára 50 kr.
4. Lübke, Dr. W. *Geschichte der Architectur.* Fünfte vermehrte und verbesserte Auflage. Erster Band, mit 464 Illustrationen in Holzschnitt. Leipzig, 1875. A. Seemann. Nagy 8-adrét, 480 l.; zweiter Band XVII., 481—850 l., ára 12 frt.
5. Ortvay Tivadar, dr. *Dáczia és Moecia területén.* Jelentés gyanánt alduna-vidéki kirándulásáról. Budapest, Athenaeum. (Különlenyomat az «Archaeologiai Értesítő» 1875. évi 8—9 és 10-ik számaiból) 38 lap.
6. Rossi, Chevalier Jean Baptiste de, *Bulletin d'Archéologie chrétienne.* Première année, Rome, 1863. Imprimérie Salviucci. — Negyedrét 96 l. Ez első évfolyam franczia fordítása az olasz eredetinek, mely már — valamint a következő három évfolyam is teljesen elfogyott; azonban uj kiadása legközelebb sajtó alá kerül.
7. Rossi, Cav. Giovanni Battista de, *Bulletino di archaelogia christiana.* Anno quinto. Roma, tipografia Salviucci. 1867. Negyedrét 92 l.; anno setto, 1868, anno settimo 1869; 96 l.
8. Rossi, Commendatore Giovanni Battista de, *Bulletino di archaelogia christiana.* Seconda Serie, anno primo, Roma, coi tipi del Salviucci, 1870. Nagy 8-adrét 108 l. XII táblával; anno secondo 1871. 162 l. XII táblával; anno terzo 1872. 162 l. XII táblával; anno quarto 1873. XII táblával; anno quinto 1874. 160 l. XII táblával; az 1875-iki (anno sesto) évfolyamból az 1. és 2. füzet, 89. l. VI. tábla. Közli: Czobor.

Budapesten, 1876. Franklin-Társulat nyomdája.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1876. X. KÖTET. SZERKESZTŐSÉG: ZERGE-UTCZA 23. SZ. 2. SZÁM. FEBRUÁR 29.

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján 2 ívnyi számokban.
Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.
Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

A gyula-fehérvári székes-egyház.

Hazánknak egyik legdíszesebb temploma a gyula-fehérvári, s érdekességét növeli az, hogy a középkorból fenmaradtak közt aránylag a legnagyobb, mert egész hossza nem kevesebb hét és fél középhajó-szélességnél, holott a különben legnagyobbak e hosszmértéket nem terjesztik túl öt és fél középhajó-szélességnél. Van továbbá a gyula-fehérvári székes-egyháznak, mi nálunk a ritkaságok közé tartozik, kereszt-hajója is, még pedig igen nagy, melynek mérve kelettől nyugatra két, éjszaktól délre több mint három középhajó-szélesség; végre a ritkaságok közé tartoziknálunk, kivált a csúcsíves styl korában, a rendszeresen alkotott tő (Schaft), minővel itt találkozunk.

A kereszthajó ismét három osztályra, mondhatni kisebb kereszthajóra oszlik: a keleti épen oly hosszú keletről nyugatra, mint a két nyugati együtt véve; az előbbiben látjuk a négyzet (Vierung) roppant rendes töveit, melyek eredetileg egy négyzet-tornyot viseltek, melynek maradványai még a padláson láthatók; oldalának mérve a főhajó szélességeé volt, mely fölött következett a törés a nyolczszögbe; a négyzet-toronynak más példánya nem maradt fel hazánkban;

hol tervben volt, későbben nem vitték ki, vagy fatoronykával az u. n. Dachreiter-rel helyettesítették.

A nagy négyzet-tövektől nyugat felé van három egyenlő osztály (travée), melynek egyike még a nevezetesen kiszökő kereszthajóhoz tartozik, a többi a hossz-hajóé. E három osztály közepén áll egy kisebb tő s így a három osztály hatra van aláosztva, miből következik, hogy a középhajóban mindenkor két, a mellékhajókban egy-egy kisebb osztály birván saját boltját, e boltok mindenütt tökéletes négyegüek, mi a legelőnyösebb elosztást képez s bizonyítja, hogy a templom eredetileg is beboltozásra volt tervezve. Ezen rendszeres felosztás Francziaországban keletkezett, nálunk pedig a gyula-fehérvári székes-egyház egyetlen fenmaradt példánya. E rendszerességgel párhuzamosan jár a tövek rendszeressége, melyek nagyobbjai négy feloszlopaival és diagonal kisebb gerinczhordóival tökéletesen megfelelnek a boltok archivoltejainak, hevedereinek és diagonal gerinczeinek.

Az igen rendszeres felosztáshoz tartozik továbbá az is, hogy az ikertorony közti csarnok hossza tökéletesen megfelel a középhajó szélessége mérvének, és hogy akkor, mikor a jelen szentély még nem létezett, a félkörü apsissal végző szentélynek azzal együtt, alkalmasint másfél középhajó-szélesség jutott hosszmértékül, úgy hogy eredetileg maga a templom egész hossza öt és fél középhajó hossza, vagyis egységre terjedt, és hat és félre, ha ahoz még az iker-torony közti csarnokot is számítjuk.

A nyugati ikertoronynak csak délie van felépítve ; alapterve hosszúkás négyszögöt képez, melynek hosszabb oldala a toronyközi csarnok hosszának, szélessége pedig a déli mellékhajó szélességének felel meg ; ellenben a ki nem épített éjszaki toronynak alapterve tökéletes négyszöget mutat, oldalának hossza az éjszaki mellékhajó szélességének felel meg. Az ikertorony nem szökött ki a templom egész szélességén, de már el van látva sarktámakkal.

Későbbi időben a székes-egyház szentélyét, a szükséglet értelmében meghosszabbították és a tízszögből vett öt oldallal

bezárták. A félkörü apsis-zárás tehát jelenleg csak a kereszthajó keleti ágán jelenik meg, sőt a délkeletin az apsidiolnak nagyobb része be van építve a mostani sekrestye-épületbe, illetőleg lépcsőházába.

Az éjszaki mellékhajóba vezető kapu elébe egy előcsarnokot építettek renaissance-modorban.

Végre megújították még a későbbi szentélyzárást is, és ugyanakkor építettek a kereszthajó éjszaki falához két ívtámat is.

A gyula-fehérvári székes-egyházat röviden említi Storno Ferencz erdélyi útjáról tett ama jelentésében, melyet az Archaeol. Értesítő II. kötete 1. s k. l. közlött. Ugyanazon évben, azaz 1870-ben körútat tett Erdélyben Schulcz Ferencz is, melyről szintén van rövid jelentés az Archaeol. Ért. II. köt. 141 s k. l. E jelentésben is csak kevés sor vonatkozik a gyula-fehérvári székes-egyházra, melynek styljére és alaprajzára nézve Schulcz kiemeli, miként amaz a templom belsejében „oly tiszta, és oly okszerű, részletei oly művészien szépek, hogy külföldön is kevés jobb románkori épületet találunk."

Tüzetesebben, hanem még sem annyira, mennyire a kitünő épület megérdemli, leírta Müller Frigyes a „Jahrb. der k. k. Centr. Comm. stb." III. köt. 149 s k. l. ily czímü czikkben: „Die Kirchl. Baukunst des romanischen Styles in Siebenbürgen" három kőmetsz. tábla és 14 fametszet hozzáadásával. Müller is tökéletesen elismeri az épület nagy fontosságát és kitünő helyét a magyarországi emlékek közt.

Müller az építkezésre vonatkozó két okmányt közöl: az egyik az 1287-ben keltezett a templom falainak magasabbra emeléséről szól, a második az 1291-ben keltezett betetőzésről;* mindkettő szükségessé vált, miután a vizaknai Alardus fiai a székes-egyházat 1277-ben kirabolták és felgyujtották. Az első okmány egyszersmind bizonyítja, hogy a templom már 1287 előtt leégett, ámbár eredeti minőségére

* E két okmányt egész kiterjedésben adja Müller id. czikkében.

ezen okmányból nem ismerhetni. Azonban az alapterv fennt vázlott szabályozása alig engedi a kőtemplom keletkeztét korábbra tenni, mint a XIII. század derekára, alkalmasint a tatárjárásra közvetlen következő évekbe; mi annál valószinűbbé válik, ha a gyula-fehérvári székes-egyház építészeti díszeit összehasonlítjuk a jáki templom igen analog díszeivel, tudván, hogy a jáki épület 1256-ban szenteltetett fel.

Francziaországban a csúcsíves styl már 1140 óta dívott; de Magyarországon a határt a román vagy átmeneti és a csúcsíves styl közt a tatárjárás képezi, hanem még sem oly szigoruan, hogy a tatárjárás után épen nem építettek volna átmeneti modorban, — a kivétel egyik példánya a biztosan keletelt jáki templom, másika valószinüleg a gyula-fehérvári székes-egyház.

Említi továbbá Müller az utóbbinak több izben történt károsítását s leégését és legutolsó nagyobbszerü restauratióját t. i. a szentélynek egészen újra építését — alapzatától 1753-ban, hanem a régibb csúcsíves stylü szentély mintájára, mi egészben a valóval megegyezik, bizonyítván, hogy a mostani szentély emelése előtt a templom hasonló csúcsíves szentélylyel bírt, mely alkalmasint a XV. század beállta körül helyettesítette a régibb félkörü román apsist. Azonban megjegyzendő, hogy az ablak bélleteinél és csúcsai mérműénél az utánzás nem igen sikerült; mert ezen részletet szárazsággal vagy soványsággal vádolhatni, mit a franczia a „maigre" szóval fejez ki.

Legújabb időben az 1849-ki ostrom megrombolta a székes-egyház tetejét; Haynald Lajos, mint erdélyi püspök saját költségén helyre állította a templom belsejét, megtisztítatván a sok meszelési rétegtől, kiegészítette a hiányzó részeket az épen maradt régiek utmutatása szerint, s igy a székes-egyház belseje egészen ép, eredeti színben jelenik meg előttünk. Kívánatos, hogy ily józan és tartózkodó restauratió külsejére is, kivált a keresztházó déli homlokfalára alkalmaztassék s igy e székes-egyház ismét hazánk egyik dísz-emlékekint megjelenhessék.

E kívánat pedig annál jogosultabb, minél becsesebb, építészeti díszei miatt, a gyula-fehérvári székes-egyháznak külseje is.

Első helyen említendő a nyugati főkapu, mely a középhajó szélességét elfoglaló a templom csaknem egész magasságában emelkedő előcsarnokra nyílik. Az elrendezés itt csúcsíves, a részlet, kivált a féloszlopok és az archivolté, átmeneti stylű. A kapu fölötti négyosztályú nagy ablak csúcsíves; hanem ez is későbbi időben megújíttatván, mérművének soványságával újabb korát árulja el. Hasonló külsőre nyilt roppant előcsarnokot találunk a kassai szent Mihályféle temető-kápolnában, hol az előcsarnok archivoltején egy tornyocskának előfala áll. Az ikertoronynak északi részét nem egészen a templom magasságáig emelték, mellpárkányzata már nem félkörü, hanem csucsos ívecskékből és fürésztagból áll, amaz a csúcsíves, ez a román, legfelebb az átmeneti kort jelzi; befalazott három ablaka még körívvel van zárva. A déli kiépített tornyon a fürész-fries már eltűnt; itt is, mint az éjszakin, megvan már az ámbár még csekélyebb erejü s nem elég magasan felszáló sarktám, de az ablak még felváltva körívvel és csúcscsal záródik, és, mi még feltűnőbb e magos toronynál, még nincsen alkalmazva a csúcsíves toronyrendszer felosztása, mely szerint az osztályok rendesen annál magasabbra nőnek, minél magasabban állanak. Ellenben a torony, ablakait olvasva, nyolcz alacsony emeletre van felosztva a régibb román szokás értelmében úgy, hogy az emeletek közt mindenütt majd alacsonyabb, majd magasabb csúcsíves ívecskét mutató párkányzat vonul el. A toronyépítészet tehát itt még nem mutatkozik az ekkor a külföldön már elért fényében.

Ha a déli homlokzat mellett kelet felé haladunk, a kereszthajó előtt igen csinos, jelenleg elfalazott átmeneti stylü ajtót fogunk találni, melynek félkörü mezején, tympanumán, Krisztus áldva, két apostol közt térdképben jelenik meg. Ez talán a transfiguratiónak, a közönségestől eltérő, ábrázolása.*

* Az ajtót és mezejét l. Müller id. cz. 11. és 12. fametszetű ábráján.

Legrosszabb állapotú a keresztliajónak déli homlokzata, mely már régibb időben is módosítást szenvedett, midőn eredeti rózsa-ablakát befalazták s körébe egy hosszú ablaknak csúcsát nyitották. A déli kereszthajó keleti ágán volt apsidiolt, mint mondtuk, a később korú sekrestye legnagyobb részt elfedi; annál dúsabban emelkedik az éjszaki ágnak apsidiolja; csinos átmeneti féloszlopai igen gazdag korona-párkányzatot hordanak, mely növény díszes pálczatagot és nagyobb mérvű félköríves fries fölötti ékes hajlású végtagozatot mutat; emelik a díszességet a féloszlopok fölött emelkedő ember- és állat-alakok. E korona-párkányzat részét adja MÜLLER 13. ábrája. Hasonló, azaz román-stylü dombormüvek vannak befalazva a kereszthajó éjszaki külfalában, melyek alkalmasint a templom régibb részeiből, annak 1287-ben történt magasabbra emelése alkalmával kerülhettek ide. Két apostolt ábrázoló dombormüvet l. Müller 14-dik ábráján.

Nevezetes végre a templom külsején az éjszaki ajtó előcsarnoka, melyet STORNO FERENCZ bizottságunk számára mesterileg lerajzolt. MŰLLER czopfosnak tartja ugyan** és olyannak, mely a templomot díszteleníti; azonban az itt előforduló felirat szerint ezen előcsarnokot LAZUNUS JÁNOS 1512-ben építtette „pro sua et benemerentium salute" tehát oly korban, melyben „czopfról" még nem beszélhetünk, hanem szólnunk kell renaissanceról és valóban annak felel meg az igen gazdag díszek nem csak feltalálása, hanem bevégzése is, különösen a növényzetnek könnyüded hajlása. Különösen feltünő, hogy itt a keresztyén tárgyak mellett antikokkal is találkozunk; jelesen az egyik sarkpilaster talpán JUDITTAL HOLOFERNES fejével, a másikén HERCULESSEL a lernaei hydrával és a nemei oroszlánnal. A régi Apulum e maradványait így használták fel a későbbiek megzavarodására.

** »Das nördliche Portal ist durch eine mit einem Netzgewölbe geschlossene Vorhalle, richtiger ein Vorzimmer, ganz verdeckt u. diese selbst im Aeusseren mit muschelförmigen u. dergleichen Bildungen des *Zopfstyles verunziert*« (l. az id. czikk 170. l.).

Valamint a templom külsején, úgy belsejében is találunk régibb dombormüveket berakva az újabb építkezés falaiba. Van nevezetesen az 1753-ban emelt szentélyben, átvéve régibb helyből, két sz. Mihály arkangyal a sárkánynyal; ezen többszöri előfordulás a székes-egyház czíméből, mely sz. Mihályé, magyarázható, úgy Kassán is sz. Mihály ábrája többször van ismételve, csak azon különbséggel, hogy itt, mint temetői kápolnában az arkangyal lélekmérlegelő tisztében adatik elő, míg Gyula-Fehérvárott a gonoszt legyőző minőségében jelenik meg, mely gonosz elem itt a sárkányban van képviselve. A gyulafehérvári két dombormű egyaránt érdekes és becses; alig tudok, művészi tekintetben ehez hasonló egykorút hazánkban idézni, sőt mondhatni, hogy a két relief az első rangot megtartja a külföldi tiszta román reliefek közt is. Értesültem, hogy valamint ezt, úgy a templom más szobrászati műveit is nemzeti muzeumunk számára akarják mintázni; bár minél előbb történjék!

Becses a templom kapitaeljei munkája is, szabatosságra és finomságra nézve nem igen sok hasonlót fogunk találni hazánkban. Általán csak dicsérettel említendő a gyula-fehérvári székes-egyház egész kőfaragói és szobrászati készlete, mely Haynald érsek értelmes restauratiója óta legtisztább világosságban feltűnik, annál inkább, minél ritkább volt nálunk már a középkorban is a szabatos kivitel, és minél ritkább az értelmes restauratio újabb korban is.

E székes-egyházban van három Hunyady család tagja és két Zápolya család tagja eltemetve, az előbbinek emléke még a csúcsives, a két utóbbié már a renaissance idejébe tartozik. A több tekintetben megrongált emlék további károsítását el akarták kerülni ugyan, de hogyan? A három és két sarkophagot faléczezettel, mondd, primitiv faléczekkel bekerítették! Nem érdemelne-e ily emlék bekerítést díszes bronce- vagy legalább vas-rácsozattal? Ennek is gypsz-mintáját várva várjuk a nemz. muzeum gyüjteményei számára.

Dr. Henszlmann Imre.

I. Mátyás királyunk emlékére veretett fémer.

Érdekes emlékéremmel gazdagodott vétel utján a m. n. muzeum éremgyüjteménye. Ez a 0.067-nyi átmérőjü ezüstérem, melyet Rupp érmészeti munkájának II. kötetében, II. Lajos XIII-dik faja utáni jegyzetben, a b. Radvánszky-féle példányból közölt, és Dr. Zipser Keresztély által hozzá beküldött ismertetés nyomán leirt. Amiként ezen ritka érem kétféle korszaknak bélyegét viseli magán, épen úgy látni rajta a pénzverési művészetnek legszebb virágzását és hanyatlását is. A díszes előlap közepén áll a főczimer, alul kerekített paizsban; jobbra a váltakozó nyolcz pólya, a vörösekkel — melyek mélyedettek és pontozvák — kezdve, balra a koronás, kettősfarkú cseh oroszlán ágaskodik. A belső keretet hét karély képezi, melynek orraiban hármasszirmok, alattuk pedig kapcsokúl csinos diszítmények alkalmazvák, mig a mezőny üresedéseit kacskaringók töltik be. A főczimer fölött a magas zárt birodalmi koronát látjuk, mely Mátyás király más műemlékein is előfordúl, a többi hat karélyban jobbról kezdve áll: *Magyarország* kettős keresztje hármas halmon; nyilt korona; a *Hunyadiak* gyürüt tartó hollója, a *luzsáczziai* bika; a sziléziai még akkoriban korona nélküli, és a Morva koronás, de az előbbihez egészen hasonló sasa. — Lépcsőzetes keretvonalok közt ezt olvassuk a külső szélén:

✠ MATHIE ✠ DEI ✠ GRACIA ✠ HVNGARIE ✠ BOHEMIE ✠ ETC̃ ✠ REGIS ✠ MARCHIONIS ✠ MORAVIE ✠ DVCIS ✠ SLESIE ;

A vésetnek, főleg az irásnak éles volta és gyakorlott kézre mutató kivitele, valamint magának a rajznak ízlése, ezen pénzbélyeget, a hazai művészet legjobbjai közé helyezik.

Annál ingatagabb, hanyatlásról tanuskodó a nagy királyunk iránti mély tiszteletről, de kevesebb művészi tehetségtől származó hátlap. Ennek szövege kezdődik és végződik hármas szirmokkal, a pontokat ötszirmú virágcsák képezik. Szavai ezek: [1]* DOMI * |[2]* LITERARVM * ET * |[3] * IVSTITIÆ *

CVLTORI * | 4 ET * AVTORI * FORIS * SEMPE | 5 R * ET * VBIQvE * INVICTO * VICT * | 6 ORI * DIVO * MATHIAE * HVNGAR | 7 IAE * ET * REGI * VOLFGANGVS * GV | 8 GLINGER * STIRVS * CIVITATIS | 9 CREMNITIENSIS * PRAEFECTVS | 10 * VETVS * HOC * M * NOVVM * F * C | 11 ANNO * A * NATO * SALVATORE | 12 * CHRISTO * MILESIMO * QVI | 13 NGENTISIMO * QVADR | 14 AGESIMO * SECVN | 15 * DO *

Ha a Radvánszky-féle érem *eredeti*, mit Dobóczky szakértőleg constatál, és *ugyanaz* a mienkkel, akkor azt kell mondanunk, hogy Dr. Zipser közlésébe hibák csúsztak be; ha Zipser közlése pontos, akkor az előlapnak, melyen a király cziméből a: DVCIS * SLESIE egészen elmaradt, főleg pedig a hátlapnak két különböző bélyege létezett; mert a Radvánszky-félén a 3. sorban IVSTITIE, a 6-ikban MATHIE; 7-ikben (hungar) IE, 9-ben PREFECTVS, mely E-k érmünkön Æ-vel irvák; nálunk az 5-ik sorban az VBIQVE szóban az V a Q-ban áll; Zipser-nél a 7-ik sorban Hungarie után az ET = etcetera elmaradt; nála a 8-ik sorban GVGLINGERVS áll, nálunk az VS hiányzik; nála a 10-ben HOC áll, nálunk: HOC, stb. Meglehet, hogy még a sorok beosztása és pontozása — mint a 11-ikben a NATO: is mások; mi, ha csakugyan úgy van, ezen érmeket még nevezetesebbekké tenné, mivel igy mindenik számára külön bélyegek készültek volna, melyek közül az irásmód miatt a Radvánszky-félét régibbnek kellene tartanunk.

Hogy a muzeumi példány nem öntvény, nem utánzás, arról tanúskodik a veretnek élessége és a *bélyegsiklásnak* az irásokon feltünő nyomai. De feltünő még az is, hogy a hátlap kétszeres veretű, mit csak az érmészetileg gyakorlott szem vesz észre. Az elsőd irás t. i. ferdén állott az előlap függélyéhez, miért is — mint a sorok közti vésés és a régi irásnak az első két sor közt és a jobbik oldalon látható nyomaiból következik, uj veret lett szükségessé, miből az előlap bélyegsikamlása is magyaráztatik.

Illető helyről várjuk észrevételeinkre a feleletet, mely értesítendi a szakismerőket, vajjon egy vagy két bélyeg létezett a Guglinger-féle emlékéremhez.

Azt, vajjon Guglinger volt-e pénzverdei igazgató is Körmöczbányán? ezen éremből nem lehet kihozni, mert ebben a *város*, nem pedig a *verde* előljárójának iratik!

Rómer Flóris.

Borsod az őskorban s ujabb kőkori leletei.

Borsodban s vele talán az egész magyar alföldön, az ős-kőkorszaknak semmi nyoma eddigelé, és azt hiszem, hogy idevonatkozó leletek ezután sem fognak megörvendeztetni. Nem tudom tisztelt olvasóim osztoznak e nézetemben, midőn ennek okát abban keresem, hogy hajdanta e területet állandólag víz boritá, ugy hogy fölötte majdnem két korszak tűnt le nyomtalanul. Elérkezettnek látom az időt, hogy az egykori *alföldi tenger* kérdését, régészeti oldalát tekintve tisztázzuk, s a geologia idevonatkozó adatait fölhasználjuk. Én egy idő óta nem kis figyelemmel tanulmányozám e tételt és talán nem volt egészen sikertelen ebbeli fáradozásom. Tapasztaltam a nagyobb vizmosásoknál, hogy majd alantabb, majd magasabban fekvő rétegeikben az iszap-lerakodások nem hiányoznak, miként többé-kevésbbé nem hiányzanak oly jelenségek sem, melyek egy nagyobb tó vagy tenger egykori létezésének kétségtelen bizonyitékát képezik, mint: kagylók, csigák, halak maradványai vagy kövületei. És ezekben alig van gazdagabb megye Borsodnál.

A Sajó völgyében *Alacska* nevezetes hal-kövületeiről, melyek nagy mennyiségben fordúlnak elő. Mint hallom, egész gyüjteménye van azokból Szathmáry urnak, *zsolczai* lakásán.

A Sajó és Boldva közében eső *Mucson* pedig tengeri kagyló maradványaival kelti fel figyelmünket. Ugyancsak felső Borsodban, *Kurittyánon* is fordultak elő hal-kövületek; erről azonban egészen megbizható tudomásom nincsen.

Ha helyesen értesült Benkő (Topographia Oppidi Miskolcz 1818 41. l.) a *Bükkben* is, annak déli, az egri völgyre néző leereszkedésein fordulnak elő kagyló kövületek és maradványok.

Az egri érseki muzeum régiségi osztálya e napokban jutott birtokába e nemü egész kis gyüjteménynek, melyek szintén Borsod területéről valók.

Mindezek, legalább vélekedésem szerint, azt bizonyitják, hogy paleolyth — korszaki △ régiségekre itt hasztalan számolnánk.

Hol kezdődnek tehát Borsod régiségei? . . . .

A △, vagyis ujabb kőkorral,

melynek kő-, csont- agyagrégiségei és konyhahulladékai az *Eger* folyó, az *Ostoros*, *Csincse*, *Hór*, *Kácsi* stb. patakok és vizek közelében, mint egykori tüzelő helyeken és nomád-telepeken majd szórványosan és töredékeiben, majd még föl nem dúlva s oly nagy mennyiségben fordulnak elő, miszerint nagyobb gondozást és egy külön conservátort megérdemlenének.

E lelhelyek elseje a régészeti téren oly előnyösen ismert *szihalmi földvár* (régészeti térképe Arch. Ért. 1870. 75.) E lelhely a faluban, annak délnyugati szélén fekszik *Árpád földvára* név alatt jelentéktelen halmot képezvén, melynek kerülete Foltényi János barátom fölmérése szerint 132 m., átmetszete 22 métert tesz és legnagyobb magassága sem több négy méternél. E halom, melyet kőkorszaki jelleggel biró sírok öveznek sűrű csoportozatban, — nem természetes emelkedés, hanem mesterséges. Ásatásánál magam is jelen levén, volt alkalmam tapasztalni, hogy ez közös tüzelőhely, mely időnkint földdel behordatván a megsokasodott hamu lefödése tekintetéből, ekként lassankint, és hosszu idő alatt nyeré alakját és domborodását. És a földdel váltakozó hamurétegek rejték azon nagybecsü régiségeket, melyek fönnemlitett barátom által 1870-ben rendszeres ásatás által fölkutatva, általa és nagy tudósunk, Ipolyi által értelmezve, most a m. nemzeti múzeum — s jelentéktelenebb része pedig az egri lyczeumi régiséggyüjtemény tudományos kincsét képezik. E régiségek *késő kőkorszakiak*, a felső rétegben találtak már a másik két korszakba menvén át, illetőleg neolyth- és vaskorszakiak, amennyiben a rézkorszaknak nincs képviselője.

Eme régiségek, mint önként értetik, részint cserép-, részint kő- és csontneműek. A 640 darabnál többre tehető agyagkészitmény majd fazekakból, bögrékből, tálak s kanalakból, kúpos agyaggömbök- (súlyok) és orsófejekből áll, majd alig meghatározható tárgyakból, péld. apró állat-alakzatokból, melyek bálványok voltak-e, vagy gyermekjátékok, ki tudná megmondani?...

A kőneműek, mint szekerczék, balták, kalapácsok és vésők, nyílhegyek jőnek elő és nem ritkán keményebb alakithatásuk daczára például kigylakőből (serpentin) bámulatot keltő ügyességgel kidolgozva. A kevés idomitásnak alávetett kézimalomköveket ide nem számitva, figyelmet érdemelnek a sokféle alakitásu obsidiánok.

A csontfélék a legnagyobb számmal fordulnak elő. Ezek majd a kőneműek utánzatai, mint a szarvasagancs-kalapácsok, balták, vésők, majd önálló rendeltetést föltüntetők, mint a jelentékeny számban előforduló csont-árak, és a még jelentékenyebb számmal jelenkező csont-tűk.

Szóval e régiségek elegendők, hogy bennünket egészben utó-kőkori nomádjaink házi életéről, miveltségéről stb. tájékozzanak.

E vidéki őskori telep-hálózat másik pontja a *novaji földvár*. Szihalomtól északra esik a novaji határ azon részén, mely a szihalmival összeszögellik. E „novaji domb“ különben a falutól délre, a hasonnevű völgy szélén fekszik s látható az Egerből Kövesdre vivő országútról. Gyönyörü pont szép kilátással, alatta az Ustoros folyó csörgedez, tetejéről pedig a szem szabadon tekinthet egészen a kanyargó Tiszáig. A völgy kapaszkodójára esvén e halom, egészben nem mondható mesterségesnek, noha különben egészen a szihalmi jelenségeket tünteti fel. Esőzés és szántás mindinkább kivetkőztetik alakjából. Hajdan a viz által védett nyugati rész kivételével hihetőleg sánczokkal is meg vala erősitve; még emberemlékezetre is meg volt a falu felé eső részen az árok, mely oly lejtős volt, hogy ló nem mászhatta meg. Mint minden helyen, hol jelentékenyebb mennyiségben fordúlnak

elő régiségek, a nép itt is kincset keres, s turkálja, rombolja. Az eke évről évre számos cserepeket, fazéktöredékeket vet föl, és kőkori kő- s csontszerszámokat. Hogy a tudomány itt milyen veszteséget szenved, azzal igazolom, hogy a régészeti lelhely nagyobb mint a szihalmi s hogy cseréptöredéket kocsiszámmal lehetne itt összeszedni, habár mindenki hordja a különös alakú edényeket és Novajon ezelőtt kevés ház volt, hol nem innét került edénytöredék szolgált volna mécscsül. Vele szemben a völgy baloldala szintén régészeti hely; de edényei nem oly durvák s nem is barnás, hanem sárgás szinűek, itt a szőllők között egy kis bögrét és gyermek-tálacskát vettem föl; igen szép példányok, de már később koriak, jólehet még mindig történetelőtti jelleggel, *bütykökkel* birnak. Tudtomra a halomról Foltiny János barátom bírt több csonteszközt, melyek hihetőleg a szihalmi régiségekkel a m. n. muzeumba kerültek. Én a halom megtekintésekor egy kézi*örlő-követ* és számos töredéket szedtem össze. Eltökéltem, hogy itt nagyobb mérvű kutatást fogok eszközölni, azonban a vidéktől megválván, ezen kedvencz eszmémről talán örökre le kell mondanom.

Szerencsésebb ennél a *sályi* patak közelébe eső *alsó-abrányi halom*, mely 1853-tól kálvária s régi időktől temető levén, ez által a vallás védő szárnya alá van helyezve; továbbá lelkésze nem régiben a régészet szenvedélyes művelője Foltini János barátom lett. Ez elég, hogy megnyugtatva legyünk, miszerint nem csak itt, de nagy területen, megmentetik, a mi még megmenthető lesz.

A borsodi őstelephálózat egyik szeme a *Pazsag puszta*, vagyis azon 1000 ö-re tehető terület, mely a bogácsi völgyre néz és a falutól délre fekszik, a Kánya és bogácsi patakoktól csaknem egyenlő távolságban.

E terület szorgalmas mivelet alatt levén, nem csoda ha a hely ki van vetkőztetve alakjából s a cseréprégiségek is csupán töredékeikben hevernek a földön. — Ez edénydarabok durva kezdetlegességök, vastagságuk által tünnek föl. Czifrázatként a pontozat és vonalok szerepelnek. Utóbbiak majd

függélyesek, majd csoportozatonkint egymásnak feküsznek. Némelyik cserép vastagsága csaknem 10 mm. tesz ki. Ép, vagy csak jelentékenyebb darabnak nem juthattam birtokába, s mindössze is nehány fül s jellegtelen töredék, mit innét magammal hoztam.

Saját tapasztalatomból ismerem a Bábolnától északra fekvő *montaji* lelhelyet, mely azonban müvelés folytán még jobban fel van dúlva, mint a bogácsi *pazsag*. Egy-két obsidián forgács s jelentéktelen cseréptöredék mind össze, mit innét birok.

Van birtokomban egy agyagsúly, mely *Valkon* ásatott. Nyilas Alajos barátom szintén több magános lelet birtokában van. Igy egy kőszekercze (lapos mennykő), mely az *eger-lövői* határ Mezőkövesd felőli szélén találtatott árokásás közben, két töredék csiszolt kő-eszköz pedig a *mezőcsáthi* határ Igriczi felől eső részében, az ugynevezett *Laposhalomban.*

Határozatlan jellegben kőkorszaki lelhelyek még Borsodban: *Zsércz*, *Cserép-falu* stb.

Már ezen általam ismert lelhelyek is mutatják, mily erős nyomokat hagyott Borsodban a kőkor. Hogy azonban ezzel koránt sincs kimerive a tárgy, s hogy utódaink számára több tiszta lapot kell hátra hagynunk, a sürün jelenkező szórványos leletek bizonyitják főleg.

Kandra Kabos.

Régészeti irodalom.

Collection de Sceaux, par M. Douët d'arcq sous-chef de section aux archives de l'empire; nagy 4⁰. I. kötet. 1863. 696 ll.; II. kötet. 1867. 716 ll.; III. kötet. 1868. 522 ll.

A Soubise-palota Párizs nevezetességei közé tartozik. A közönséges touristák figyelmét ugyan rendesen elkerüli, de a tudomány-barát ne mulaszsza el a régi „Ville" szük utczái közt felkeresni a palotát, mely a franczia államlevéltár

kincseit őrzi. A tisztviselők részéről a legnagyobb előzékenységgel fog találkozni. Egy elég tágas és világos teremben kényelemmel dolgozhat. Eléje fogják adni a nyomtatott Inventaireket, a melyekből pontosan tájékozhatja magát, mit és mily jegy alatt találhat tárgyára vonatkozót a levéltárban. Kétszer hetében megtekintheti a Musée des Archives-t, a hol az 1400 éves franczia történetnek a Merovingektől Napoleonig — legnevezetesebb — palaeographiai és historiai tekintetben néha megbecsülhetetlen emlékei vannak közszemlére kitéve. A kit pedig a pecséttan érdekel, a *collection des sceaux* gazdag gyüjteményében talál úgyszólván kifogyhatatlan tárgyat a tanulmányozásra. A franczia kormány azonban nem elégszik meg azzal, hogy államlevéltárát a párizsiak vagy Párizsban tartózkodók tanulmányozhatják. Igyekszik annak kincseit minél tágabb körben ismertekké tenni, s annak folytán már egész sora a közleményeknek jelent meg, melyek a francziaknál szokott ízléssel a „Monuments historiques", a „Trésor des Chartes"-ot, a „Musée des Archives"-t, a „Collection des sceaux"-kat stb. ismertetik. Többeket ez ismertető munkák közűl, a franczia kormány — a magyar belügyminiszterium megkeresésére — ujabban országos levéltárunknak megküldött és megigérte, hogy további kiadványait is meg fogja küldeni. A becses küldeményből itt a „*Collection des sceaux*" ismertetését tartalmazó 3 kötetet, melyek az archaeologiai értesitő szakközönségét leginkább érdekelhetik, akarjuk nehány szóval bemutatni.

A művet a franczia nemzeti levéltár — akkor még „Archives de l'Empire" — most már elhunyt igazgatójának és az Institut tagjának: De Laborde grófnak előbeszédje nyitja meg, melyben a pecsétek jelentőségéről, a pecsétgyüjtés történetéről, a munka keletkezetes tervéről és beosztásáról, továbbá a pecsétek utánzása és sokszorozásának a franczia levéltárban, sok kisérlet után felfedezett módjáról értekezik. Kiemeli, hogy a pecsétek a diplomatikának lényeges részét, az archaeologiának igen fontos segédeszközét képezik. „A középkor építészetének — úgymond — történetére meg

vannak az általa alkotott nagy épületek, és mégis, ki annak történetét meg akarja írni, nem nélkülözheti a pecséteket. Szűk keretükben ezer részleteket tüntetnek fel, melyeket az emlékeken láttunk, de nem tudtuk osztályozni, mert nem tudtuk korukat." (5. l.) „A középkor ruházatát a szobrászat, az épületek faragványai, az egyházak festett ablakai, a festészet és hímzés által ismerjük. E műemlékeknél azonban nem tudjuk az időpontot, melyben keletkeztek; a divat kérdéseiben pedig nem közönséges dolog meghatározni, nem csak a századot, de az évet, a hónapot is, melyben ilyen vagy amolyan módon viselték az egyházi és világi ruhákat, voltak ilyenek vagy olyanok a harczra és díszre szolgáló fegyverek, a háború és tornának pánczélzata." „Kiterjednek a magánélet minden részletére és feltüntetik a változásokat, melyeken a társadalmak ez irányban átmentek. Valamint a pad szemünk előtt karszékké s azután trónná lesz, a ló először természeti szépségében csak kantárral jelentkezik, azután nyerget, védő fegyverzetet kap, s végre eltűnik a vas és uszályos takaró alatt: ép úgy megtelnek a pecsétek a házi életnek is minden kellékével, a művészet és mesterségek minden szerszámával. De — mondhatja valaki — muzeumainkban megvannak e fegyverek, e pánczélzatok, ez eszközök és szerszámok; igen, van egynehány, de hol van teljes, kor, vidék, hely szerint rendezett gyüjteményük, az életben feltüntetve arczképek által, melyek mutatják, hogy viselték az egyiket, hogy használták a másikat? Az életből vett fekvés, állás, mozgások, mindannyi felvilágosítások a régésznek, mindannyi minták a művésznek."

Ez előbeszédet egy hosszabb értekezés követi „a pecséttan elemeiről." „Les elements de Sigillographie", Douet D'Arcqu-tól, a gyüjtemény tudós szerkesztőjétől, a nemzeti levéltár egyik alosztály-főnökétől. Szerző nem az általános pecséttan tudományos elméletét akarja felállítani, hanem csak azon tanulságokat igyekszik megállapitani, melyek a pecsétekre, a rajtuk előforduló alakok és tárgyakra, körülirásaikra, azoknak koronkénti változásaira és más effélékre

nézve a franczia levéltár gyüjteményéből levonhatók. Fejtegetéseiben tehát folyvást annak darabjait idézi, de a mit a franczia pecsétekről mond, az — sok igen sok — felvilágosítást tartalmaz az európai világ összes többi pecséteire nézve is.

Douet D'Arcq értekezése három részre szakad. Az elsőben általában beszél a pecsétekről, a pecsét-nyomókról, a pecsétek alakjáról, a pecsételés módjáról, a pecsétek különböző neveiről, a pecsétek hátlapjáról (contre-sceau), a pecsétek helyéről az okmányokon, a pecsét-lenyomatokról, a pecsétekről szóló törvényes intézkedésekről, a pecsétek megváltoztatásáról, elveszéséről, a jogról: birói pecséthez. A másodikban a pecsétek jellegéről (type de sceaux) értekezik, mely alá foglalja mindazt, mi a pecséteken, az iráson kívül találtatik, s e szerint ő 8 typust vagy jelleget különböztet meg, s a pecsétek rajzait 8 csoportra véli oszthatni: a fejedelmi (type de majesté), a lovas (type equestre), a czímeres (armorial), a nőket illető (personnel aux femmes), az egyházi, a legendai, a helyrajzi (topographique) és az önkényesre (type arbitraire ou de fantaisie), mely utóbbiba foglalja mindazon pecsét-typusokat, melyek a többi osztályokba nem sorozhatók. Mindegyik osztálybeli typusnak elmondja fejlődését, s e tekintetben legérdekesebbek a type equestre és armorial-ról szóló szakaszok, melyekben a középkori fegyverzet és czímereknek úgyszólván egész fejlődési menetét elbeszéli. A harmadik végre a pecséteknek és hátsó lapjuknak legendájáról szól.

A gyüjteményhez rajzok nincsenek mellékelve. Az egy külön kiadványnak tárgya lett volna, mely azonban — tudtunkkal legalább — meg nem jelent. A pecsétek csak le vannak írva, és legendájuk van, az eredetinek lehetőleg megfelelő alakban feltüntetve. Az utóbbi czél elérhetése végett külön betűt kellett önteni, s ilyen most hétféle van a munkában. Az első a VI—IX, a második a X—XII, a harmadik a XIII—XIV, a negyedik XV, az ötödik ismét a XV-ik, a hatodik a XV. és XVI. a hetedik a renaissance óta a nap-

jainkig való pecsétek számára. Hogy a leirás módjáról olvasóinknak fogalmat adjunk, közöljük a gyüjtemény III-dik kötetéből Nagy Lajos pecsétjének leirását — mint rövidet és ránk magyarokra nézve érdekeset.

11176. (A pecsét-lenyomat száma).

Louis
roi de Hongrie. (1374.)

Frag. de sceau rond, de 110 mill. (az átmérőt érti). Arch. de l'Empire J. 458, N⁰. 3. (az eredeti levéltár jegye). Type de majesté, dans une niche gothique. A dextre (la seul des cotés qui subsiste) un écu parti de Hongrie et d'un semé de fleurs de lys. Légende sur deux lignes concentriques.

(Következik a csonka legenda az eredetinek megfelelő betükkel.)

Appendu au consentement de Louis, roi de Hongrie au mariage de sa fille Catherine avec Louis, deuxième fils du comte de Valois. — Bude 24. décembre 1374.

A gyüjteménynek főfelosztása: franczia és külországi pecsétek. A franczia pecsétek ismét világi és egyházi pecsétekre szakadnak. A világiak alosztályai: a királyoknak, az országos nagyméltóságoknak, a nagy hübéreseknek, nemeseknek, polgároknak, parasztoknak, törvényszékeknek, hadi, jogi és pénzügyi hivataloknak, városoknak, mesterségek és foglalkozásoknak pecsétei és különféle pecsétek. Az egyházi pecsétek pápai és bibornoki, érseki és püspöki, káptalani, plébániai, egyetemi, apátsági, perjelségi, kolostori, egyházi, lovagrendi és kórházi pecsétekre szakadnak. Mindegyik osztálynak ismét több kisebb alosztálya van; teszem a nagyhübéresek sora végig megy Francziaország régi tartományain, betürendben Alsace és Anjoutól Touraine-ig, s Elszaszban például a montbéliardi (mompelgardi), ferrette-i és lütrelsteini, Anjouban az anjoui grófok később herczegek, és a Beaufort-i vicomte-ok egy-egy alosztályt képeznek. A külföldi pecsétek, országok szerint, a következő osztályokba sorozvák: Anglia, Skóczia, Belgium, Hollandia, Németország, Ausztria, Baden, Bajorország, Braunschweig, Hasszia,

Mainz, Nassau, Poroszország, Szászország, Würtemberg, Csehország, *Magyarország*, Lengyelország, Dánia, Svédország, Norvégia, Spanyolország Navarrával, Portugallia, a Svajcz, Szardinia Piemont és Savoyaval, Lombardia, Toscana, Egyházi állam, Nápoly és Sziczilia, Czyprus és Jeruzsalem és a Kelet, mely név alatt III. Mustapha szultánnak egy pecsétjén kívül — csak a konstantinápolyi latin császárság idejéből való pecsétek fordulnak elő.

Nem akarunk a gyüjtemény felosztásának további részletezésébe bocsátkozni, csak azt jegyezzük meg, hogy a logikai rend és könnyű feltalálás tekintetében mintaszerű. A leírt pecséteknek száma 11840 darab, 9994 franczia, a többi külföldi; ez utóbbiak közt 13 magyar. A megkeresést három mutató könnyíti meg. Az elsőben az összes pecséteket számuk szerint sorolja el; azok, melyeknek hátsó lapjuk is van, csillaggal lévén jelölve; a második a pecséttulajdonosok neveit tartalmazza betürendben, megjelölésével a számnak, mely alatt a gyüjteményben előfordulnak. A harmadik mutató végre a pecséteket heraldikai tartalmuk szerint sorolja fel, betürendben, kezdve: Agneau Pascal, Aigle-on egész Vol, Demi-vol és Yeux-ig, mert — úgymond Laborde az előbeszédben, és igen helyesen — sokszor találtatnak pecsétek, melyekről a betük lekoptak, s csak a rajtuk levő alak ismerhető fel; ez utolsó mutató megtanít, vajon az illető pecsét előfordul-e a franczia nemzeti levéltárban, és ha igen: a szám után azonnal megtalálhatni tulajdonosát.

Pauler Gyula.

Századok. Szerkeszti Szilágyi Sándor. Budapest, 1876. II. füzet. Érdekes tartalmát képezik: Hadadi Wesselényi Ferencz gyilkossági vád alatt. Deák Farkastól. — Családtani bonyodalmak s adalékok, I. Donch. Botka Tivadartól. — Telekessy Mihály kivégeztetésének történetéhez, Sándorfitól. — Történeti irodalom: Magyar országgyülési emlékek III. Ism. Zsilinszky. — Thurzó levelei nejéhez; ism. Beöthy Zs. — Bercsényi levelei, közli Thaly; ism. Pauler Gy. —

Vaniček határvidéki tört.; bír. Pesty Fr. — Protestans törvénygyüjt. ism. z S. — Tárcza.

TÁRCZA.

— **II. Rákóczy Ferencz ágyui.** * A felkelők ágyuik nagy részét, az eleintén csellel vagy hosszas kiéheztetéssel elfoglalt várakból nyerték, vagy nyílt ütközetekben a németektől vették el. A szabadságharcz későbbi folyama alatt Rákóczinak két teljes fölszerelésű ágyuöntődéje és hadszergyára volt, u. m. *Beszterczebányán* és *Kassán*. Az első *Sréter János*, a második *Bácsmegyey Ádám*, tehát két magyar ember igazgatása alatt. Ezen saját öntvényű ágyuk csövei közepét Magyarország czimere diszité, körülötte PRO LIBERTATE jelszóval, alul pedig Rákóczy fejedelem és Erdély egyesített czímerpajzsa volt látható, a cső tövénél. Mindegyikben öntettek tömör golyók is, sőt bombák, gránátok és kartácslövegek is készittettek.

A mi továbbá a kézi fegyvereket illeti: puska sok hozatott be Lengyelországból Danczkából (Gedan), de itthon is elég készült; és e tekintetben főként a bányavárosok, legkivált a rozsnyóbányai mívesek voltak a jelesebbek. Kardgyártásban viszont a csetneki csiszárok tűntenek ki, a kik a híres fringia-kardokat gyártották.

A *szuronygyártást* a francziák honositották meg nálunk. ** Rákóczy ugyanis 1705 végén egy franczia tisztet küldött Beszterczére Sréterhez, mint a ki jól ért a »*bajonet*« készítéshez: kezdje meg tehát Sréter azonnal a szuronyok gyártását, és gyártasson mennél többet. Megjegyzendő, hogy a kuruczok a bajonétot »*Szent-Péter késé*«-nek nevezték, mely sajátságos elnevezés egész Mária-Terézia koráig fennmaradt a magyar gyalogságnál.

Thaly Kálmán.

— **Érmészeti adalékok.** I. Szilády Áron ur, a k. halasi muzeum jeles pártfogója a nemzeti muzeumnak érdekes ezüst érmecset muta-

---

* A II. Rákóczy Ferencz-féle általános nemzeti felkelést nem számitjuk a szoros értelemben vett kurucz mozgalmak közé. A jeles közleményt, mint e lapok mult számában, a »Régészeti irodalom« rovatában megjelent s a XVIII. század végeig terjedő magyartüzérség történetét illető czikk folytatásaként sietünk közleni. *Szerk.*

** Francziaországban is ezen években, u. m. a spanyol örökösödési háború kezdetén, jöttek a szuronyok először használatba. *T. K.*

tott be, mely ez év első heteiben arany tárgyakkal együtt a szent-imrei pusztán (Pestmegy.) találtatott. Az érem ketté tört és három helyen lyukas; mindazonáltal sikerült azt kielégitőleg megfejteni. Már első pillanartra is látszott, hogy éjszakolaszországi denaro a X-ik vagy XI-ik századból, és a gondosabb vizsgálat e föltevést igazolta. Az előlapon körzetben (H) LOIHARIVREI+ azaz Hlothárius rex; közepett Hugo monogrammja: A hátlapon körzetben +DIITYAIIADEX közepett PA | DIA.

Az érem igy meg van fejtve; az Lothár és fia Hugo (931—945) idejében Paviaban veretett és csak a Rütyana rexféle körirat szorul még magyarázatra, mely más érmeken igy is szól: Rütiana rü. *

A minő gyakoriak a XI-ik és XII-ik századbeli bel- és külföldi érmek hazánkban, oly ritkák a X-ik századbeliek, kivált a nyugati vidékekről valók. Sokkal gyakoriabbak a bysancziak, bizonyitékául annak, hogy a balkani félsziget ősidőkből származó kereskedelmi kapcsolata a dunamelléki vidékkel, a népek és idők változásainak daczára mindig fennállott, mig a római imperium nyugati részével való kapcsolata nem lévén annyira a dolgok természeti rendjén alapuló, e birodalom bukásával jóformán megszakadt.

Tehát az emlitett X-ik századi paviai érem már készitése korában is ritkaság levén e tájakon, érmészeink figyelmét méltán megérdemli.

II. Minden magyar érmész ismeri azon első magyar koronázási fémert, mely II. Ulászló arczképével az előlapon és a vánkoson ülő kisded II. Lajossal a hátlapon Rupp ismert müve XXII-ik tábláján 569-ik szám alatt látható.** A jeles szerző korában e becses fémerből mindössze két főváltozat volt ismeretes az egyiken a kis király koronával fején szerepel a másikon, mely állitólag Párisban van, Lajos fején nincs korona s az alatta álló »coronatus« végzete röviditő jellel van kifejezve, mig az előbbi változaton e szó teljesen ki van irva.

Az utóbbi fölötte becses példány ezüstből való; az előbbi változatból pedig sulyra és fémre ismét három válfaj ismeretes; három- és ötaranyos, továbbá kettős ezüstös és egyszerü ezüstös.

---

* *Cat. de la coll. de mon. de feu C. I. Thomsen.* 2. Rész 1. kötet Kopenhága 1873. 2010. szám.

** Szintén a: Tabulae Numismaticae pro Catalago Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani 14 lapján. Ellenben ugylásszik, hogy e fémert Schoenvisner nem ismerte még, legalább a: Notitia Hungaricae Rei Numariae ab Origine ad praesens tempus (Budae MDCCCI.) Tab V 180. lapján csupán ennek egy későbbi 1544 évi utánzását közli Szerk.

Az ismeretes két főváltozathoz, az utóbbi időkben egy harmadik változat járult, mely se a koronás Lajost mutató-, se a párisi változatra nem talál teljesen. Ezen magában álló, mondhatni egyedüli példány, ujabban a nemzeti muzeum gyüjteményébe került. Ez ötaranyos fémer nagyságra olyan mint a többiek, azon oldala is, melyen II. Ulászló képe van, megegyező, de a tulsó lapon a fedetlen fejü kis király mellett *jobbra balra a mezőben egy-egy három águ apróbb korona látszik*, a »coronatus« szó pedig rendesen ki van írva és mindkét felől apró rózsa látszik. A két apró korona aligha nem a cseh és a magyar koronát jelzi, mely a fiatal gyermekre várt. *Hpl.*

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *A délmagyarországi Tört. és Régészeti társulat* jan. 26-kán tartott választmányi ülésében, a jegyzőkönyv felolvasása után, a pénztárnok jelenté, hogy a társulatnak 764 frt 75 kr. készpénze van a tőkealapon kivül a folyó kiadások fedezésére. Ezután Miletz János titkár értekezett „*Arad-vármegye történelmi és régészeti emlékei*“-ről. Értekezése tárgyát két részre csoportositá, az emlitett vármegye régibb és ujabbkorszakai szerint. A régi emlékek közül különösen azon halmokat, földhányásokat, régi temetőket s pogánysírokat, emelte ki, melyek ezen vármegye területén előfordulnak. Az ujabbkori emlékek közül az egykor híres *orodi* prépostságot s ennek maradványait ismertette. Miletz jeles értekezése egész terjedelmében az aradi „Értesitőben“ fog közöltetni. Végül az ajánlatba hozott uj tagok megválasztattak. (. . . y)

— *A délmagyarországi Tört. és Régészeti társulat* február 23-án tartá vál. ülését, melyen több érdekes bejelentés történt. *Reviczky-Bay* Ilona urhölgy, a lelkes honleány 10 db érdekes érmet küld be; hasonlag *Nagy Józsefné* is 11-et. Érdekes, hogy a temesvári Jenő hg-téren levő török feliratos táblát igy magyarázta *Gerstner* cs. k. tüzérkapitány, a keleti nyelvek jeles ismerője: »A megerősitett tornyot épiteni kezdték szultán Ibrahim Chan idejében 1053-ban« (számitásunk szerint: 1641-ben). Előterjesztetik *Iványi István* »Temes-Torontál vármegyék községpecsételiről« czimű értekezése, melylyel kapcsolatban *Ormós Zsigmond* elnök amaz inditványa megy határozatba, hogy gyüjtessenek össze a Temesmegye területén levő községek pecséteinek hiteles lenyomatai, mivel *Odor S.* pénztárnok bizatik meg. Ugyancsak az elnök érdekes fölvilágositást ad a

zimonyi és buziási leletekről. Végül *Varga Ferencz* »Egy másfélezer éves ut« czimű értekezését olvasta föl, melyben Attila székvárosáúl Pusztaszert állitja.

— *A Békés-megyei régészeti és müvelődés-történelmi társulat* B.-Csabán fogja tartani tavaszi választmányi gyülését, és pedig márt. 5-én. Ez alkalommal Szemián Sámuel csabai főjegyző felolvasást fog tartani a mult századbeli b.-csabai népszokásokról és kedvtöltésekről; ugyszintén Haan Lajos, az irodalom terén előnyösen ismert ev. lelkész is fog értekezni: *Békés megye állapotjáról III. Károly uralkodása alatt 1715—1740.* A gyülésen jelen lesz Pulszky Ferencz, ki egyuttal az egylet muzeumát Gyulán megtekintvén abból a ritkább kő- és bronztárgyakat, az e folyó évben Pesten tartandó archaeologiai congressus kiállitására kiválasztandja. Ugyancsak e gyülésen Békésmegye régészetleleti térképe is be fog mutattatni.

— *A Gödöllő- és vidékének történelmi- és régészeti muzeum-egylete* folyó hó 6-án végleg megalakult és már eddig is mintegy 70 tagból áll. Szellemi vezetése Dr. Rómer Flórisra bizatott, ki mint volt ideiglenes elnök egyhangulag megválasztatott; alelnökökül gróf Pejacsevich és a régészet nesztora Varsányi János választattak. A választmány a helybeli és a közel vidéknek buzgó pártolóiból és gyüjtőiből lett kiszemelve, kik közül Závodszky István hévizi jegyző, Szontágh Gusztáv csendbiztos, régiségeiket, Odrobenyák gödöllői lelkész ur és Dobozy István, az egylet tevékeny titkára pénzgyüjteményeiket ajánlották fel a muzeumnak. Van kilátás, hogy ezen keletkező intézet Ő fenségét a koronaherczeget nyeri meg védnökül, és igy ezen magas pártolás által jövője biztositva látszik. A hol oly nevek, mint Fáy Béla képviselő, gr. Ráday Pál, b. Podmaniczky és mások, az ásatásban gyakorlott Hurer Béla Valkón, és a már emlitett Varsányi János egyesülnek, már eleve jó eredményt lehet jósolni.

— *Mlinkó József* ur, egyetemi gondnoknak budai, krétahegyi szőlejében a munkások egy római kőkoporsóra akadtak, mely egy darabból állván, rendesen faragott és a szokott kőpárnával el van látva. A födél nem a szokásos tetőalaku acroteriumos kőlap, hanem durván kinagyolt lap, miből azt lehetne kihozni, hogy a sir másodszor szegényebb ember által lett használva. A munkások állitották, hogy a csontváznak csak fele volt meg, azaz, hogy már régebben ki volt rabolva. Állitásuk szerint egyedül egy a rozsda által nagyon roncsolt nagy réz érmet találtak; előlapja: jobbra néző fő; TI. CLAVDIVS CAESAR AVG. P. M. TR. P. IMP. P. P. Hátlapján;

jobbjában föveget tartó álló Libertas, mellette S C, körirata: LIBERTAS AVGVSTA.

Az érem Kr. u. 41-ik évből való, és tudtunkkal eddig a legrégibb darab, melyet biztosan sirban találtnak állithatunk. Ha véleményünk alapos és a kő sírládát valóban másodszor használták, ugy a sirláda maga az első római telepitvényesektől származhatnék.

Eddig csak három siremlékről vagyunk értesülve, melyek a Drasche-féle téglagyár táján előfordultak; érdekes lenne ottan azon római telepitvényt is feltalálni, melynek ezen halottak lakói valának! (R.)

— *A magyar orvosok és természetvizsgálók 18-dik, Előpatak-Brassón tartott nagygyülése* régészeti osztályának működéséről egyik jeles munkatársunk utólagosan tudósitott, mely érdekes levele tartalmának a következő kivonatát adjuk.

Szakvezetővé Dr. Arányi Lajos lőn kinevezve. Az első szakosztályi gyülés Sepsiszentgyörgyön tartatott. Elnökül Hunfalvy Pál, jegyzőknek Lehoczky Tivadar és dr. Dobránszky Péter választattak.

Dr. Arányi a honi műemlékek restauratiójának szükségességéről értekezett. Kifejté, hogy Vajda-Hunyad várának restauratiója, melyre a kormány már szép összeget költött, s mely már most is meglepő külsővel bir — társadalmi uton fejezendő be, mire nézve egy vajda-hunyadi egylet alakitását 10 évre 1 frtnyi tagdijjal inditványozá. A jelenvoltak az inditványt elfogadván, az emlitett czélra a nagygyülés alatt 300 frtnál több jött be.

Utána Lehoczky mutatott be beregmegyei kőkori leleteket, különösen obsidián késeket, nyilvégeket.

Az osztály 2-dik ülését szept. 1-én Tusnádon tartá, hol Ebenhöch Ferencz győri kanonok a győrvidéki kő- s bronzkori leletekről tartott érdekes előadást. Fülöp Elek mihályfalvi és egyéb felsőfehérmegyei kő, bronz, s agyagkori leleteit mutatá be, melyek Előpatakon az ipartárlaton ki is voltak állitva. — Ivánfi Ede felolvasá „*magyarország czimere egy moldvai érmen*“ czimü értekezését. — Végre dr. Arányi ismét a régi épitészet műizléséről tartott szóbeli előadást.

Délután értekezlet volt a vajdahunyadi egylet megalakitásának módozatairól. Az elnökségre felkérendőnek határoztatott Hainald Lajos érsek. — Dr. Knöpfler Vilmos a nagygyülés elnöke és Dr. Arányi Lajos megbizattak az alapszabályok szerkesztésével s az egylet életbeléptetésével.

Azután a szakosztály tagjai a körutjokban eső Dévát, Vajda-Hunyadot, Föld-, Seges- és Sebesvár romjait, valamint a nevezetesb középkori templomokat, ugymint: a prásmárit, brassóit, n.-szebenit, kis- és nagy-disznódit, gyulafehérvárit, kolozsvárit stb. továbbá az erdélyi muzeum-egyletet, a Bruckenthal- s Battyányi-féle nyilvános gyüjteményeket meglátogatták. Megszemlélték a 4—6 százados casulákat, kereszteket s kelyheket a protestans templomokban. A magángyüjteményekből legérdekesebbeknek találták a Cserey-félét Imecsfalván, dr. Spányikét Déván, és Zombath István honvédezredesét N.-Szebenben.

— *Érdekes bronzkori arany gyürü lelet.* A mult hó 22. Péchy Tamás beregmegyei alispán ur a m. n. muzeumban bemutatott egy vastag, halvány arany huzalból 6 hajlásra készült gyűrüt, mely a *macsolai* és *csomai* határ között Gottesmann Jenő ur földjén szántás közben 1875. őszén kiszántatott.

— *Vidéki muzeumok.* Valamint Székes-Fehérvártt, ugy Esztergomban is ujonnan mozognak a muzeum-egyletek életbeléptetése ügyében. Az ajtónk előtt álló nemzetközi archaeologiai congressus érdekében nagyon szeretnők, ha már egyszer hatásosabban kezdenék ezen várvavárt tudományos testületek működésüket. Ugy hiszszük, hogy ezen derék törekvések után nekibátorodnak még mások is, jelesül Sátoralja-Ujhely, Ungvár, Szeged, Veszprém stb. — Hadd terjedjen a történelem és régészet müveltetése mindenfelé! Anyag elég van mindenütt, csak legyenek, kik azt fel is tudják és akarják dolgozni. Tehát bátran előre! *r.*

— *Archaeologiai mozgalmak a Ft. róm. kath. papság körében.* A keresztény műarchaeologiát, mint hiteles kútfőből tudjuk, Szalay Pál theologiai tanár a veszprémi papnöveldében adja elő. Csak örvendenünk lehet, midőn észreveszszük, hogy lassankint a theologiában tanittatni szokott héber régiségek mellett, azoknak mintegy befejezése a *keresztyény műarchaeologia* is tud magának tért kivivni. Valóban másképen állna *hazai műemlékeink* ügye, másképen bánnék a nép az általa oly gyakran és természetesen csak ő általuk talált régiségekkel, ha a nép tanitói és főleg papjai a növeldékben bármily kivonatos tanfolyamot végezhetnének! Ugyanazon megyei papság mennyire tudja kimélni és méltányolni honi vagy a megye területén előforduló római leleteket is, kitetszik abból, hogy hallomás szerint Mgos Bezerédy Miklós püspök egy szőllejében talált ritka római szekrény — burának birtokába jött, Mgos Pribék

István püspök pedig a m. n. muzeumnak több izben igen becses római ugynevezett terra sigillata-féle épedényekkel *Ságvárról* kedveskedik. — El nem hallgathatom e helyen azon örvendetes hirt, hogy Mihálydi István sz. lászlói lelkész ur gyüjteménye napról napra tekintélyesbbé válik, és mivel „l'appetit vient en mangeant" a régiségek keresésében a lelkes papnak buzgalma is növekszik! Csak rajta! főleg mostan, midőn a nemzetközi régészeti congressus ajtónk előtt áll! Mutassa Ft. papságunk, hogy a népnek nemcsak névleg és kötelességszerüleg, de valóban is vezére, felvilágositója, jótevője! *R.*

—*Kérelem a hazai régészet ügyében.* Hazafiui tisztelettel fölkérjük az összes hazai lapok igen tisztelt munkatársait, hogy azon számok at, melyekben a régészetet érdeklő bármily csekély közlemények megjelennek, egy példányban a m. n. muzeum érem- és régiségosztályához szakkönyvtárunk számára beküldeni sziveskedjenek. Ma már a vidéki lapok száma oly nagy, hogy lehetetlen minden egyest figyelemmel kisérnünk; s igy számtalan becses adalék marad figyelmen kivül, a mely ily módon megőriztetvén, szaktudományunk érdekében hasznosittatnék. Egyuttal kérjük összes hazai lapjainkat e kérelem szives közlésére. — Budapest, 1876. jan. 19.

A m. n. muzeum érem- és régiségtára.

— (*Magyar műemlékek.*) Arányi Lajos tiz év előtt Budán 18 házra bukkant a vegyesházbeli magyar királyok korszakából, s azokra 20 emléktáblát tüzött ki; most a közoktatási miniszter által a pestmegyei műemlékek felkeresésére és kikutatására lévén kiküldve, ujból figyelés alá vette Budavárát, s mint bennünket értesitenek összesen 73 ódon házat fedezett fel a 14-dik és 15-dik századból, melyeknek kapu-aljai mind eredetiek. A házak az uri-utczában, vagyis a hajdani olasz-utczában és az országházi, hajdan Szt.-Pál utczában vannak.

— *Varsányi leletek Hontban.* Midőn mult évi október havában, a hont-megyei Magyaradon, hazánk palaeolith kőkori hirneves lelhelyén, ásatásaimat beszüntetendő voltam, a közeli Szántó, Deménd, Bori, Borfő, Varsány, Nagy- és Kis-Kereskény helységeket kutattam át. Kivétel nélkül mindenütt kőrégiségekre akadtam.

Eredményes ásatásaim folytán arról győződtem meg, hogy e vidék ősidőkben már lakott volt!

Kihalt ősállatok csontmaradványaival vegyesen talált műtárgyak egy történetelötti időből való barbár népről tanúskodnak.

Világos vala előttem, miként Magyarad volt azon központ, honnan messze vidékre terjedő hálózat magában foglalta egy ősnép sötét multját. Azon kőkori népről hallgatnak a traditiók, egyedüli történelme kézi gyártmányaiból áll.

Magyaradhoz mintegy órai távolságra, Bars-megyével határosan a Szikincze folyó partján fekszik Varsány, a mintegy 300 lelket számláló magyar ajku protestans község. *

Varsány kedvező fekvésénél fogva próbaásatásokra alkalmasnak mutatkozván, a Ladány felé vezető uttól jobbra eső Dudkahegyen — melynek tetejét Várhegynek hiják s ez idő szerint jó bort termő szőlővel van beültetve — hol kisebb-nagyobb mészkősziklák emelkednek, leltünk vala rövid negyedórai ásatás után nagy mennyiségben kovaszilánkot, három nucleust, kovakőből készült két háromszögü nyilcsucsot s nehány érdekes késpengét.

Fölbátoritva e rövid idő alatti sikerdús eredmény által, a közeli vizmosásokba siettem. Fáradságom ez alkalommal is gazdagon lőn jutalmazva, a mennyiben ötnegyed óra alatt tiz csiszolt kővésőt lelék.

Hazai régészetünk érdekében megemlitendőnek vélem, miszerint az itt talált kőtárgyak közül oly kőnemek fordulnak elő, melyeket távolabb vidékről kellett hozni; a be nem fejezett vésők pedig bizonyitják, hogy azon ősnép kőtárgyait sajátkezűleg készitette.

Az itt talált vésők három változatát emlitem fel.

Leggyakrabban fordulnak elő azon lapos vésők, melyeknek éle s foka egyenes vonalban fut, nehánynál az él gömbölyded vonalba megy át. A másik csoportozathoz azok tartoznak, melyeknek foka csucsba végződik, éle egyenes vagy gömbölyded vonalu. A harmadik csoportozatiak lényegesen különböznek jellegüknél fogva az előbb emlitettektől, hosszas arualakuak lévén, talapzatuk lapos, hátuk kerekded, fokuk egyenes, gömbölyded, élük felkanyarodó, kivétel nélkül fekete próbakőből készülvék.

* Habár ez alkalommal kiválólag a hont-megyei Varsányt szándékom megismertetni, minden Varsány nevet viselő helységre figyelmeztetem régészkedvelőinket. Tudtommal a pestmegyei Varsányban a szép tudományu és miveltségü B. Podmaniczky-Radvánszky Antalné, több évvel ezelőtt parkjában ásatván, pogánykori emlékekre akadt, melyek műértőleg kiszedetvén, érdekes gyüjteményt képeznek; valamint a Szécsényhez közel eső, Nógrád-megyében kebelezett Varsány is pogánykori temetővel bir, minél fogva remélhető, miként a bihar-megyei Varsányhely, a heves-megyei Alsó- és Felső-Varsány, a szabolcsi Kis- és Nagy Varsány, s a veszprém-megyei Varsány és Likivarsány helységek régiségi lelhelyeink számát szaporitani fogják.

Egyébkint az itt talált tárgyak közül figyelmemet kiválólag magára azon kőkoczka vonta, melynek mind a hat lapja egyenlő és semmi ékitményt nem visel magán.

A vizmosásokban sok cseréptöredék fordul elő, melynek czifrázata primitiv karczvonalokból áll, s mivel nagy mennyiségben kavicsszemcséket tartalmaz, a gyuranyag ki nem iszapoltatására lehet következtetni.

A kiásott tárgyak közül megemlitendők: a kisebb s nagyobb agyaggyöngyök, melyeket egykoron nyakékül viseltek; továbbá az agyagkarikák, melyek függődiszűl szolgáltak; s végül egy szarvasagancsbalta, két kalapács és hat hegyesre csiszolt csonttü, melyek házi eszközeiket képezték.

Szerencsés ásatásom közepette a bekövetkezett esők miatt azon reményben távozám, hogy jövőre a kisérleteket folytatni fogom, — s a palaeolith kőkor hont-megyei lelhelyeit egyenkint kikutatván e lapokban leirandom. *Báró Nyáry Jenő.*

Külföld.

— *Lembergben régészeti társulat* keletkezik, mely működését Halics-országra terjesztiki. Kezdeményezői dr. Kryzanowski Sztanko lovag, Schneider Antal és Widmann Károly urak, kik már január végén szervezték a társulatot. Őszintén örvendünk ezen uj munkatelepnek saját magunk érdekéből is, mivel sok, igen sok tekintetben várhatunk saját régészetünkre felvilágositó adatokat, sőt azon reményt is tápláljuk, hogy ezen társulat gyüjteményeivel az idei congressuson is fog részt venni. Czíme: »Przeglad archeologiczny.«

— *Egy czölöp-építkezési telep a laibachi tőzeken* a mult évben ut-árokásatás alkalmával Peruzzi gazdatiszttől fölfedeztetvén, az osztr. kormány megbizatása folytán Sacken bárótól átkutattatott. E tudományos vizsgálatok nyomán az emlitett telep az eddig ismert hasonnemü ősi épitkezési maradványok legtöbbjétől sokban különbözik. Ekként a többi közt, az egy kvarczconglorematból készitett dörzsszerszámok kivételével, a laibachi czölöpépitkezési telep a kőszerszámokat ugyszólván egészen nélkülözi. Ellenben a bajor starenbergi — s a felső-austriai Altertó (Altersee) hasonnemű telepei — s a hont-vármegyei Magyarad módjára szarvasagancs szekerczékkel és fokosokkal, valamint csontárokkal, tőkkel és gyilkokban bővelkedik.

Bronzrégiség a laibachi lelhelyről eddigelé csak öt darab került ki, melyek a peschierai czölöpépitkezési telepeken találtakhoz olyannyira hasonlitanak, hogy emezekkel szoros eredetökre bizvást következtethetni.

Állati maradványok közül, a laibachi telep konyhahulladékai közt a juh-, kecske-, szarvasmarha- és a disznó-csontok feltünő bőségben fordultak elő, miből kitünik, hogy őslakosai pásztoréletet folytattak. A növénymaradványokból itt leginkább a som és a sulyom (Wassernuss, Troab natans L.) nyomai mutatkoznak. Ez utóbbi gyümölcs ez idő szerint Karinthiában ugyan nem terem többé, de még kétszáz év előtt a Sittich tavában nem tartozott a ritkaságok közé; Plinius a történetiró szerint a thrákok e gyümölcsből kenyeret készitettek.

A mi a laibachi czölöpépitkező lakosok cserépedényeit illeti, ezek ugy alakjok, valamint diszitésök tekintetében az eddig ismeretes hasonnemü telepeken találtakat felülmulják; azokon a többi közt különösen az iklő alaku diszitések (Chevron) nagy szerepet játszanak.

Ezen érdekes lelhely további ásatásai, Deschmann laibachi muzeumi őr és Peruzzi vezetése mellett a jövő tavaszszal újra megkezdődnek. △

— *A borostyánkő* már nem kizárólag a balti tengerben jön elő. *Lardberg Károly* tdr, ki a stockholmi muzeum érdekében keleten utazik, oly szerencsés volt *Diebán*, a Libanonon, *Sidontól* (Sayda) négy óranyira, szép de igen vad hegység közt régi *borostyánkőtelepre* akadhatni, a hol nemcsak a gyanta, de a szenesedett fatörzsökök is, melyből az kibugyogott, találhatók. Gyüjtött egész fadarabokat, melyekhez a borostyánkő még ragad, és a stockholmi muzeumnak átadta. — Ezen nevezetes lelet által a *borostyánkőkérdés*, mely az idéi nálunk tartandó nemzetközi congressuson is ki van tűzve, uj lendületet nyer, és így kik eddig azt vélték, hogy a phöniczaiaknak Európát körül kellett hajózniok, hogy a keleti tenger partjaihoz érjenek, meg fognak győződni, hogy e culturnemzetnek határaiból ki sem kellett mozdulnia, hogy az *ambre*-t találják. — Talán még az *ónra* nézve is történik majd fölfedezés, mely az eddigi föltevéseket halomra fogja dönteni. *R.*

— *Olympiai ásatások.* Hirschfeld és Bötticher utolsó jelentései a »*Deutscher Reichsanzeiger*«-ben jan. 27-ig terjednek.

Az időszerint a keleti oldalon, a templom második lépcsőfoká-

nak kiásatásával foglalkoztak. A nyugati részen, a templom felé vezető árok ásatott mélyebbre, hogy e részről is az eredeti történeti talaj eléressék. A leletek három nemüekre oszthatók, ugymint: feliratos emlékekre, — a talajban elszórt kisebb régiségekre és végtére képfaragványokra és azok talpazataira.

A feliratos emlékek közül egy O. $_{55}$ m. magas és O. $_{24}$ m. széles ép bronz tábla vonja magára a figyelmet; ez január 21-kén a templom délnyugati szögletén fedeztetett fel. Felső része csucsmezővel bir, és két korinthusi pillértől oldalozott. Közbelséjében 40 sorból álló felirat találtatik, melyből egyetlen betü sem hiányzik. A tábla alján három csap van, ezekkel illesztetvén be e műemlék kőpárkányzatu talapzatába. A felirás elisi szójáráson szerkesztett, s a Hellanodikák egyik okmányát képezi, melyben ezek, a már Pausaniasból és Aelianból ismeretes hires birkozót, a tenedosi Damokratest vendégjoggal és Elis jótévőjének tiszteletjeleivel megajándékozzák. A tábla csucsmezején Tenedos czimere: a szőlő és a kettősbárd látható.

A másik feliratra jan. 26-kán, a templom dél-keleti szögletétől 10 métternyire keletfelé, egy márvány kőtuskon találtak. Ezen kő egyik peremén ódon betükkel egy argivi művész neve van bevésve, ki, (csak kezdőbetüje hiányzik) nem más mint *Ageladas,* kinek műhelyében Pheidias, Polyklet és Myron tanultak.

A harmadik felirása egy O. $_{30}$ m. hosszu bronz lándzsára van alkalmazva. Fogadalmi lándzsa volt, s felirata szerint a lacedemonokkal harczoló Methanaiaktól ajánltatott fel az illető szent helynek.— Ezen darab már azon régiségek közé tartozik, melyek a nyugati árokásás munkálatai közben elszórva találtatnak, s különféle fegyverekből, szegekből, pántokból, aranyos bronzdarabokból, érczedény-töredékekből, finom bronz-szalagokból, különféle kis állatalakokból és bronz-nehezékekből állanak. A nehezékekből eddigelé 12 darab került napfényre, köztök egy 220 gramm súlyú, mely a rajta keresztül vert szöggel érvénytelennek bélyegeztetett.

A mi a kőfaragványokat illeti, ezekből a mult hóban a nyugati homlokzat előtt csak kisebbszerü töredékeket, jelesül nehány márvány oroszlánfejet találtak. A bronz szobroknak csak egyes csonka tagjai fordulnak elő.

A keleti oldalon kiásott multkor emlitett három faragványon kivül, az időtől fogva a Nike mellett ismét hat szobor töredék fedeztetett fel. Kétséget nem szenved, hogy mindezen márvány-

művek egy csoportozatba tartoztak, magasan voltak felállitva s hátrészről nem voltak láthatók.

A déli részen egy colossus töredékei hozattak napfényre, melynek felső közép czombja bokájáig O. $_{82}$ m. hosszu. — A keleti oldal második oszlopánál két nagy talapzat áll, az egyik finoman profilirozott mészkőből, a másik égetett kőből; ez utóbbinak diszburka hiányzik.

Ugyancsak a mult hó 25-kén a második lépcsőfok tetejének délkeleti sarkán egy kis Metop-tábla találtatott, mely, mindamellett hogy igen szétroncsolt, az olympiai leletek legfontosabbjai közé sorozandó. Rajta Herakles azon állásban állittatik elő, midőn az arymanthusi vadkant hozva, azzal Eurystheust megijeszti. Ez azon bizonyos Metope, melyről Pausanias első helyen tesz említést. △

— *Egy egyptomi mumia-sarcophag.* A bécsi »Academie der Wissenschaften« bölcsészet-történelmi osztályának január havi ülésén Burgmann Ernő, az ambrasi gyüjteményben őrzött Panhefnusis, Ram-ka egyptomi istenség papjának teljes épségben fennmaradt arczábrázatú kő-sarcophagjáról értekezett. E becses emlék a Ptolomeusok korszakából ered. A sarcophág jelfelirata 33 sorból áll, s ebben az illető halott saját nevében s dagályos irályban alvilági vándorlásait s a boldogság birodalmához érkezését, az oda való bebocsáttatásért tartott kérelmezését az ezt indokoló földi életében szerzett érdemeinek előszámlálásával a földiekkel tudatja. Végtére, bebocsáttatása feletti örömét kifejezvén, jelenti, hogy immár az üdvözültek étkeiből lakmározhatik.

Drága érmek. Londonban, a mult évi deczember hó 31-én tartott árverésen a többi közt I. Dávid skót király Carlisle-ben (1130) veretett pennyje 650 frankon, III. Sándor királynak egy 1250. évi érme 522 frankon, egy ugyanazon korbeli skót farthing 500 frankon, Bruce Róbert arczkép-nyomatával ellátott érme pedig 1050 frkon adattak el.

— *A legrégibb színházi jegyek.* A mult évi november 2-án tartott berlini archaeologiai társulat ülésén Benndorf „*Beiträge zur Kenntniss des attischen Theaters*“ czímű értekezésében, az archaelogoktól a mind e mai napig elhanyagolt — régi görög, csontból és ólomból készült színházi jegyekről közlött tanulmányaival élénk figyelmet ébresztett.

Régészeti könyvtár.

1. Boetticher, Karl. *Der Zophorus am Parthenon* hinsichtlich der Streitfrage über seinen Inhalt und dessen Beziehung auf dieses Gebäude. Berlin, Ernst & Korn, 1875. Nagy 8-adrét, 132 lap, ára 3 frt.
2. Dawkins, W. Boyd, *Die Höhlen und die Ureinwohner Europa's.* Aus dem Englischen übertragen von Dr. J. W. Spengel. Mit einem Vorwort von Professor Dr. Oscar Fraas. Mit farbigem Titelblatt und 129 Holzschnitten. Autorisirte Ausgabe. Leipzig und Heidelberg. E. F. Winter, 1876. 8-adrét, XIX., 360 l.; ára 4 frt 20 kr.
3. Forbinger, Dr. Albert, *Hellas und Rom.* Populäre Darstellung des öffentlichen und häuslichen Lebens der Griechen und Römer. Zweite Abtheilung: Hellas. 1. Band. Leipzig, Fues (R. Reisland), 1876. 8-adrét, XIV., 392 lap; ára 3 frt 60 kr.
4. Kinkel, Dr. Gottfried, *Mosaik zur Kunstgeschichte.* Berlin, Robert Oppenheim 1876, nagy 8-adrét, XII., 467 lap; ára 5 frt 40 kr.
5. Hertzberg, Gust. Friedr., *Gechichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart.* Erster Theil. Von Kaiser Arcadius bis zum lateinischen Kreuzzuge. Gotha, 1876. Friedr. Andr. Perthes. 8-adrét, XII., 419 l.; ára 5 frt 4 kr.
6. Chalon, R. *Revue belge de Numismatique.* Publiée sous les auspices de la Société Royale de numismatique. 1875. Trente et unième année. Quatrième livraison. Avec les pl. X. à XII. — Bruxelles, Librairie Polytechnique. 8-adrét, 425—539 l.
7. Lehrs, K. *Populäre Aufsätze aus dem Alterthum,* vorzugsweise zur Ethik und Religion der Griechen. Zweite, mit sechs Abhandlungen vermehrte Auflage. Leipzig, B. G. Teubner, 1875. 8-adrét, XI., 507 l.; ára 6 frt 60 kr. Közli: Czobor.

Hibaigazitás. Az „Arch. Ért." jan. számának 24 lapján alulról 10-dik sorban „XV. század" olv XIV. század.

A 27-dik lapon alulról 5-ik sor „1554 évi" olv. 1454." — A 35-ik lapon felülről 6 sorban „pilisi leshegy" olv: pilinyi Leshegyen."

Budapesten, 1876. Franklin-Társulat nyomdája.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1876. X. KÖTET. | SZERKESZTŐSÉG: ZERGE-UTCZA 23. SZ. | 3. SZÁM. MÁRCZIUS 31.

Ezen folyóirat megjelenik—augusztus és szeptember kivételével—minden hó utolsó napján 2 ivnyi számokban
Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.
Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

Adalékok a hazai festészet történetéhez

Thököly és Rákóczi korában, különösen a zászlófestészet.

Azon sok szép és jeles tulajdonság közé, melyek a nagymíveltségü II. Rákóczi Ferencz fejedelmet ékesíték, a tudományok és müvészetek iránti meleg érdekeltség is méltán sorozandó. Mennyire érdekelte őt például a hazai történelem: arról más helyen már szólottam; hogy pedig az archaeologia iránt is nem kevés hajlammal viseltetett: tanúsítják Emlékiratai, melyekben részletesen leírja, mint vizsgálá meg személyesen a régi ecsedi vár XIV-ik században rakott alapfalait, s mint tanúlmányozá ennek czölöpépítészetét; sőt ugyanekkor emlékezik *családi régiségtáráról* is, hogy abban többször látta azon buzogányt, melylyel egyik híres őse Bátor Opos az ecsedi láp sárkányát a hagyomány szerint agyonverte; de a felvilágosodott és szakértő fejedelem kételyét fejezi ki e hagyomány iránt, a buzogánynak alakjából itélve. Ugyanő szintén mint nevezetességet említi föl, hogy midőn a Nyerges-Újfalu és Karva közötti Duna-hídjának védsánczait ásatta: hadmérnökei nagymennyiségü római köemlékekre akadtak, melyeknek fölirataiból

a fejedelem kideríté, hogy azon a helyen egykor Marcus Aurelianus császárnak is hídfő-erődjei állottak vala.

De Rákóczi nemcsak szenvedélyes történész és régész: hanem a festészetben is jeles műbíráló volt. Ebbeli képzettségét valószinűleg olaszországi hosszasabb időzése alkalmával szerezte. A buzgó katholicus *gr. Forgách Simon* megbotránkozott abban, hogy fejedelme, midőn valamely templomba megy, a helyett, hogy az oltár előtt leborúlva imádkoznék: vizsgálja és kritizálja a templomi képeket, hogy »*hogyan vannak írva*« (festve), s a roszúl festetteket »*megcsúfolja*«. Szóval, Rákóczi a festményekben mindenekelőtt a *műbecset* nézte, azokat műtárgyakúl tekintette, — mint erről a Századok 1874-iki évfolyamában (512 l.) emlékeztem. Hogy ugyanő a hazai festőknek is lelkes pártfogója volt, alább látandjuk.

Thököly Imre fejedelem művészeti hajlamairól nagyon kevés adattal rendelkezünk: de az itt következő egy-két adalék bizonyságúl szolgálhat arra nézve, hogy a festészetnek ő is barátja volt. 1684. május 25-kén Szerencsen kelt levelében ugyanis írja ezen fejedelem, Szirmay Miklós regéczi kapitánynak:

»Generose Domine! etc. *Lévén szükségünk Kegyelmed német képírójára*, vévén ez levelünket Kegyelmed, küldtést küldje ide Udvarunkhoz; egynéhány nap, míg szolgálatjára szükségünk lészen, itt múlatván, ismét vissza fog mehetni.« (Eredetije néhai id. Kubínyi Ferencz úr gyűjteményében.)

Még jellemzőbb a másik adat, ugyanazon évből. A fejedelem egyik híve és követe a fényes portánál, *Berthóthy Zsigmond, olajfestménynyel* vél kedveskedhetni urának. 1684. augustus 20-káról Drinápolyból (Hadrianopolis) írja Berthóthy, Thököly főtitkárának Absolon Dánielnek:

» . . . . . Az franczia oratornak Konstantinápolybúl solennis ide való jövetelének alkalmatosságával, Kegyelmes Urunknak Ő Nagyságának pro curiosa distractione Drinápoly várcsát, az mint in prospectiva, *egy jóakaró olasz barátommal leírattattam* (lefestettem) una cum ingressu, — Kis András

Uram által megküldöttem, oly intentióval: annak idejében, ha az Ő Nagysága (Thököly) akaratja ellen nem esnék, *Ő Nagysága Eszékhez való jövetelét* (midőn t. i. Thököly 1683. a szultán által ünnepélyesen fogadtatott), a ki mindenekben superálja, (t. i. a franczia követ fogadtatásának pompáját,) *hasonló formában leírassam.* Igaz dolog, hogy Bécs alatt (1683) az több portékámmal együtt annak az solennis ingressusnak descriptiója is ott veszett, és már oly exacte nem recolligálhatom magamat.... Kegyelmes Urunkhoz való alázatos hü szolgálatomnak jeleit mindenben örömest mutatnám.« (Eredeti levél, a kir. kamarai archivumban Budán.)

Hogy ezután egy évtizeddel egy nagyhírű magyar főúr gr. Bercsényi Miklósnak, Rákóczi egyetlen barátjának ungvári palotája értékes hollandi festmények, számtalan rézmetszet- és hazai készítményű képeknek valóságos tárháza vala, úgy, hogy a benne őrzött festmények és metszvények száma 6—700-ra ment: erről »*Rákóczi Tár*«-am II-ik kötete bevezetésében bővebben írtam; odaútalom a szives olvasót. Itt inkább magáról a fejedelemről akarok egynémely följegyzést tenni.

Mily viszonyban állott II. Rákóczi Ferencz *Kupeczky*-hez? nem tudni. Kupeczky valószinüleg csak az ő szüleinek: I. Rákóczi Ferencznek és Zrínyi Ilonának volt udvari festője, — fioknak legfölebb Bécsben laktakor festhetett nehány képet. II. Rákóczi Ferencz kedvelt udvari képírója, a szintén európai hirre és müvészi képzettségre emelkedett *Mányoky Ádám* volt, kit a fejedelem a háború alatt is, azután is, rendes fizetéssel ellátva, maga mellett tartott, sőt később diplomatiai küldetésekre is használt, hogy jártában-keltében egyúttal a külföldi képtárakat tanúlmányozhassa. Rákóczinak egy, Mányoky erőteljes, müvészi ecsetvonásait hirdető gyönyörü mellképe (»*Mányoky pinxit. Ao 1705*«) ma is teljes épségben látható b. Radvánszky Antal úr radványi ősi kastélyában. S ez a legkifejezésteljesebb arczképe a fényesnevü fejedelemnek.

Mányokyt Rákóczi, mint valódi, érdemes művészt, bőkezűen dotálta; 900 Rh. frt évi fizetést és teljes eltartást élvezett az, védura udvaránál. (L. ebbeli okmányos közleményemet, Századok, 1874. évfolyam 512—513 l.) E fizetés — akkoriban jelentékeny összeg, — Mányokynak még 1711-ben, Lengyelországban is kijárt, hová a hű hazafi-művész kibujdosott fejedelmét követte. Rákóczi elébb Berlínbe, majd Drezdába küldötte őt, II. Ágost királynak ajánlva, midőn már maga nem gondoskodhatott róla. Ekkép jutott Mányoky a szász udvarhoz. A németek *Manucky*-nak nevezték.

Hogy azonban Rákóczi Mányokyn kívül még *Mindszenti Mihály* nevű egri festővel is dolgoztatott: a Századok 1868. évf. 204. l. szintén kimutattam; nemkülönben azt, hogy *Mediczki László* nevű, Belényesen lakott lengyel eredetű képírót is pártfogolá, s udvarához hívatta. (Századok, 1869. 744 l.)

Íme tehát, már *három* hazai festője Rákóczinak! Most még *kettőt* fogunk ezek mellett fölemlíteni.

Nagy Iván »Magyarországi képzőművészek, a legrégibb időktől 1850-ig« czímű nagybecsű tanúlmányában (Századok, 1874.) emlékezik *Bogdán Jakab* nevű XVII—XVIII. századi magyar festőről, ki több évig Bécsben képezte magát, és kivált a *csendéleti* szakmában a művészet kitűnő fokára emelkedett. Később Angliában járt, és sokat festett az angol királynő számára. (L. az i. h. 32. l.)

Ezen *Bogdán*, mint az itt alább először napvilágra kerülő adatból kiderül, 1705-ben *Kassán* lakott, és mivel Rákóczi bőkezűségéből egy tokaj-hegyaljai szőlővel adományoztatott meg: e fejedelmi ajándékot bizonyára művészi képei által nyerte ki Rákóczitól. A fejedelem udvari cancelláriája 1703—1706-ik évi kiadványi jegyzőkönyvében ezeket olvassuk:

»*Agriae, die 24. Martij 1705.* Ment commissió Szilvási István (Zemplén v. m. fiscalis praefectus) uramra, hogy rátkai promonthoriumon (Tállya mellett) lévő szőllőt, melyet

továbbvaló dispositiónkig számára conferáltunk vala, *kassai képírónak Bogdány Godfriednek* restituálja.«

Hogy a keresztnév itt Gottfried, Nagy Ivánnál Jakab: azzal véljük megfejthetni, hogy Bogdánunknak, felső-vidéki városaink polgárai példájára, alkalmasint kettős keresztneve volt: Gottfried-Jakab, vagy Jakab-Gottfried. Mert az idő és körülmények különben teljesen összevágván, a személyazonosságban kétkedni nincs okunk.

Hátra van még a *kis-szebeni*, ugyanekkor élt festő, a ki különösen a *zászlófestészetben*, tehát a czímerek, arczképek, diszítmények és inscriptiók selyemre festésében és aranyozásában jeleskedett. A Rákóczi-kor legékesebb kurucz zászlóinak ő volt a mestere. Kár, hogy a fejedelemnek Berthóthy Ferencz kassai vice-generálissal e tárgyban folytatott levelezésében egyszer sem neveztetik meg, mindig csak »*a szebeni képíró*« néven fordúl elő. A kis-szebeni városi levéltár átkutatása azonban kétségkívül földerítené nevét.

Mily sokat tartottak vitéz őseink, úgy a hadi, mint a temetési zászlók pompájára: Gyürky Ádám 1704-ben Eger alatt elesett kurucz ezredes ma is meglévő óriási temetési zászlójáról írt ismertető közleményem (Századok, 1868. évf. 133. l.) tanúsítja. Bizonyítják ezt továbbá magának Rákóczinak dús kiállítású udvari kornétája, nemes testőrségének lobogója, Bottyán tábornok roppant összegbe került temetési zászlója (1709), nemkülönben az ezredzászlók, melyek közül pl. a Thúróczy Gáspáré, Kolinovics tanúsága szerint, a szathmári béke után még évtizedek múlva is a bécsi Szent-István templomában függött, s jellemző latin versek mellett, egy oldalon az ország czímerével, más oldalon pedig Szüz-Mária képével — mely alatt lefestve Thúróczy és ezrede térdeltek — ékeskedik vala.

Azon idők hadi szokása azt hozá magával, hogy minden lovas- vagy gyalog-századnak saját zászlaja volt; a lovasokét *standár*nak (etandarte) hívták. E zászlók, a könnyebb sorakozhatás végett, többnyire különböző szinűek valának. Azonkívül volt az ezeket mind díszben, mind nagyságban

sokkal fölülmúló *ezredzászló*, vagyis főzászló, mely egyszersmind az ezredes testőrségét képező »*lájb-compánia*« lobogója vala. Ha a többiek csak egyszerű, fecskefarkú, csíkos, tafota- vagy bagazia-lobogók voltak is, minden feltűnőbb ékesség nélkül: annál drágább, virágos vagy habos selyemkelméből készült az ezredzászló, mely aztán nehéz aranyrojtokkal, bojtokkal, aranyhímzetű vagy nyomatú verses inscriptiókkal, s fejedelmi vagy országos czímerekkel s egyéb képekkel tündöklik vala, és egyszersmind óriási terjedelmű volt, kivált a gyalog-ezredeknél.

A mi az ezredzászlók színét illeti: ezek többnyire tiszta *fehérek* valának; a nemes testőrség zászlaja ellenben a Rákóczi-ház udvari színéről: *kék*. A fehér szín úgy az ország középső színét, mint egyszersmind a szabadság színét, és az ezred becsületének mocsoktalanságát jelzé.

A sok díszes ezred- és funebrális zászló készítése a festőművészetnek egy saját ágát teremté meg és fejleszté ki; nevezzük *zászlófestészetnek*. S ebben remekelt a *szebeni névtelen festő*. A legjelesebb kurucz ezredek, u. m. az udvari palotás (gyalog) és karabélyos (lovas) ezredek, nemkülönben a lovas-granatérosok és egyéb udvari ezredek zászlait ő festé. Lássunk némi kivonatokat az idevonatkozó levelezésekből.

1705. május 23-kán írja a fejedelem Berthóthy Ferencznek Lőcsére: »Az zászlókra (a karabélyosokéi) való versek iránt elébbeni levelünkben is írtunk volt, s ahhoz tartsa magát. Nevünk pedig legyen a *czímer* körül, mint a gyalog-zászlókon; mellyet is ha *tűdzéssel* nem varrathat: csak valami *szép aranyozással* aranyoztassa meg. Csak jó festett *bagaziábúl* az ötven zászlókat készíttesse el.« — Ez utóbbi 50 lobogó egyéb, közönséges ezredeknek volt szánva. Az udvari hadakéi selyemből valának.

1705. június 6-kán Lőcséről az egyik már kész karabélyos-zászlót mutatóúl az udvarhoz küldi Berthóthy: »Az karabélyosok zászlóját megküldvén, szóval bővebben alázatossan izentem Nagyságodnak: mi okra nézve azon verset,

az kit reá köllett iratnom, meg nem irattam. Ezen zászlót peniglen újobban bétakarván, az mint most vitték, szaporább voltáért postán is visszahozhatják, elvárván alázatossan az iránt való kegyelmes parancsolatját Nagyságodnak. Az palotások zászlói iránt nem lévén semmi difficultás: azokat egymásután készíttetem s hováhamarébb el is küldem.«

E levélre így hangzott a fejedelem Egerben, 1705. jún. 12-kén költ válasza: »A karabélyosok zászlói nem jól vannak írva (festve), — hanem *a szebeni képíróval, a ki annakelőtte is az ily munkában szolgált*, azzal irattassa meg. A palotások zászlói, hogy mennélhamarébb elkészűlhessenek, Kegyelmed azon legyen; mindazáltal nem széltében irattassa Kegyelmed reá a verseket, hanem hosszában a zászlóknak.«

Az ékes zászlók azután elkészűlvén, ünnepélyes fölszentelésük a szécsényi tábori országgyűlésre halasztatott; a mikor is — 1705. sept. 8-kán — a húsz új selyemlobogó (tíz a palotások, tíz a karabélyosoké) az illető ezredbeli tisztek és udvariak által a szécsényi templomba bevitetvén, *Telekessy István* egri püspök által nagy egyházi pompával megáldattak, és a templom előtt hadi rendben álló ezredeknek buzdító beszédek közben kiosztattak. Voltanak pedig e zászlók közül a *palotásokéi* »zölddel, veressel és kékkel elegyített fejér zászlók, melyeknek közepin vagyon (a Rákóczi-czímer mellett) F. R. (Franciscus Rákóczi), az négy szegletin: D. G. P. T.« (Dei Gratia Princeps Transsylvaniae.)

A *karabélyosok* ezredzászlója pedig tiszta fejér, a kilencz századzászló ellenben »zöld, aranyos virágokkal nyomtatott.« * Minden zászlón, a czímerrel átellenes oldalon, jelentős föliratok voltak; név szerint a főzászlón: IOVA IVVAT MARTEM. A másodikon: POST ASPERA PROSPERA SPERA. A harmadikon: IN VIA VIRTVTI NVLLA EST VIA. A negyediken: LIBER AVT NIHIL VNVM EST. Az ötödiken: OMNIBVS AEQVA

* Később még három századdal szaporíttatván ezen ezred: még három ily lobogó készíttetett. (1706 elején.) *Th. K.*

SALVS. A hatodikon: IT QVO FATA VOCANT. A hetediken: MARS VVLNERA VVLNERE SANAT. A nyolczadikon: CAVSA TRIVMPHAT. A kilenczediken: MILLE NECES QVAM FERRE IVGVM. A tizediken: TANDEM CONSTANTIA VINCIT.

Végre, maga a fejedelem ugyanekkor fölszentelt nagygazdag udvari zászlójáról, melyet személye előtt hordtak, megjegyeztetik: »Kegyelmes Urunk ő Nagysága maga kornyétája tiszta fejér, aranyos, ilyen (Rákóczira nézve nagyon jellemző!) írásssal: PRESSA RESVRGO«.* (Elnyomatva, feltámadok.)

Érdekes még a zászlók színeire nézve tudni, hogy midőn Rákóczi 1706. elején három új udvari lovas ezredet állított föl, az ezeknek szánt standartok iránt így utasítja Berthóthyt:

»Csináltasson Kegyelmed 30 selyemzászlót, lovasoknak valókat; tizet narancsszínüt, tizet veresset, tizet pedig félben narancsszínüt s félben kéket, mellyeken egy felől az magunk czímere olyformán légyen, mint az karabélyosok zászlóin. Micsoda inscriptiójok légyen? jövő postán Kegyelmedet fogjuk tudósítani.« (Eger, 1706. mart. 20.)

E zászlók is nyilván a *kis-szebeni névtelen festő* által diszíttettek, valamint kétségkívül ennek müve *Sáros vármegye* ma is gondosan őrzött tiszta ép, és az 1867-iki koronázáskor is szerepelt zászlója 1706-ból, tehát a szabadságharcz kellős közepéből. E zászló fecskefarkú, jó nagy, kelméje habosra szőtt vörös-selyem, aranyozott czifrázatokkal. Kópiája tölgyfából készült. A lobogó egyik felén a vármegye czímere látható, festve, s fölötte e felirat: VEXILLVM COMITATVS SAAROSIENSIS. 1706. Másik felén pedig igen szépen festett görög öltönyü nőalak áll, jobbjában a béke pálmáját, baljában pedig harczi cserkoszorút tartva; fölötte a következő inscriptió: MELIOR EST CERTA PAX, QVAM INCERTA VICTORIA. Mely feliratról már meglátszik, hogy *táblabirák* csinálták, —

* Czélzás a mythicus pálmaágra, melyet mentől jobban megterhelnek, annál inkább sudarasodik az égnek. Ez okból e fölirat alatt aranynyal hímzett pálmafa díszlett. Th. K.

mert ugyan nem a karabélyos-ezred zászlói Rákóczi-szerzette inscriptióinak harczias szelleme lengi át! . . . .

De legyen elég ezúttal ennyi a kuruczok festészetéről és lobogóirúl. THALY KÁLMÁN.

Magyar Szent Erzsébetnek XIII. századbeli szobra.

A ki 1867-ben Párisban a »Histoire du travail«-féle kiállitás alatt a középkori régiségeket figyelemre méltatta, lehetetlen, hogy BASILEWSKY kitünő szépségü, gazdagságu és kiválasztottságu gyüjteményére vissza ne emlékezzék. Ha nem is állitjuk, hogy ezen magánkiállitás a középkori müemlékek osztályának fénypontja volt, mégis joggal állithatjuk, hogy alig volt párja s egy sem szárnyalta túl. BASILEWSKY, DARCEL úrral, a louvrei gyüjtemények hirneves leirójával, a majczoknak első tekintélyével lépett szövetségre, és ezen egyszerü czim alatt: *Collection Basilewsky, Catalogue raisonné précédé d'un essai sur les arts industriels du I-er au XVI-e Siècle, Paris. 1847.*« majdnem folioszerü nagy 4-ban olyan diszmüvet bocsátott ki, mely mind könyvnyomdászati tekintetben, mind pompás mümellékleteire nézve az effélék közt szintén az első sorba helyezendő.

A mi ezen, csak kevés példányban közrebocsátott diszmüben minket magyarokat leginkább érdekelhet, az a »Texte« czimmel ellátott kötet »Catalogue raisonné« féle részének 24-ik lapján áll; a hol a 145-ik szám alatt körülbelül ez olvasható: »*Reliquiaire de Sainte Elisabeth de Hongrie* (magyar Szent Erzsébet ereklyetartója). — Magassága 0,58. Franczia mü a 13-ik századból.

A XXIV-ik táblán látjuk napnyomatát, héliographiáját, vagyis a szent készletet; melyen feltünik az áttöretlen három karélyu ivezet, mely fölött két oszlop által támasztott orom emelkedik; a talapzaton, melyen ezek állanak, áll egy női alakocska is, és ez a boltozat által födve van. Az

egész egy rövid lábon nyugszik, melynek töve egy gomb által van ékesitve.

A szobrocska fiatal nőt ábrázol, két oldalról leömlő haját korona födi; szük ujjú alsó ruhája felett ujj nélküli, sok redőjü felülvetővel bir. Jobbjában nyitott könyvet tart, ezen fekete zománczos felirattal: »CEST DEL CVERS YZABEL« vagyis: *Ez Erzsébet szivéből való.*

Egy kerek nyilás, mely a mellének belsejébe hagy tekinteni, hegyjegecz lappal van födve, és hajdan az ereklyére való tekintetet engedé.

A fülkének, melyben a szent áll, háttere erős ágazattal van feldiszitve, a sarkaiból fejlődő lombozat széles, sokkarélyu levelekben végződik. Az emlitett *oszlopok* dülényesen mélyedett rostélyzattal vannak ékesitve, oly módon, hogy a sötétkék majczczal kitüntetett és virágcsával elevenitett dűlények, az arany háttérről leemelkedni látszanak. Talapzataik két vánkostagból állanak, melyeket mély horony választ el, és melyek levélgumók által korukat eléggé jellemzik. Fejeik pedig két soru domborodó leveleket tüntetnek fel, ezek közt a födő lap sarkain levők görbén kihajlanak.

A szobrocskát fedő boltozat haromkarélyu; orommezején a talapból kiálló sodronyművel (filigran) bir; ez nyalábkákat képez, melyekből kacsok hajtanak ki, s ezek gyöngyök által vannak egymás közt és a szélekkel összekötve. Az egészet még köszörületlen kövek is ékesitik.

A homlokzatot képezi egy főszalag ezen felirással:

+ DE S. BIER. DE S. THVMAS LE MART. + DE S. LVC.- LE EWANGELIS. DE S. GERI,

A másik szalag sima és ferdén áll; e fölött egy szélesb tag következik a fentebb leirthoz hasonló sodronyművel, mely felváltva egy szines követ és egy hosszukás négyszögü hegyjegeczlapocskát bekerit. Az egésznek szegélyét egymásba font virágok teszik, s ezek végét alul egy egy visszafelé kunkorodó kacs képezi, mig a csucsánál a füzért körtealaku gomb tetézi. E gombra hat fekete majczu, mandola

alaku lapocska van alkalmazva. Záradékul egy gyümölcsdiszt használtak.

A *talapzaton* hasonlólag egy szalagocska tünik fel legelül ezen felirással:

+ DELE GVIMPLE. E. DE. LE CAR. S. IZABIEL, vagy: De la guimpe et la de chair de Sainte Elisabeth, azaz: Sz. Erzsébet fátyolából és husából. Ez alatt egy rézsutos sima szalag alatt egy párkányzat jön elő, melyen a sodronydiszitmények, mint az ormozaton is középett, egy hosszukás hegyjegeczlemezt foglalnak körül a kristály lemez alatt egy darab vörös selyemszövet van.

Alább és hátrább egy fél-négykarély fejlődik; ezt egészen — a már többször emlitett kacskaringós sodronydisz lepi el, egy nagy hegyjegecz-gyöngyöt foglalván magában, mely körül apróbb, köszörületlen kövek tündöklenek.

A fogantyu e részének táját, kivévén a levélkeretet, mely a homlokzatról ide átnyulik, egy karczolt lap boritja el, melyen Sz. Erzsébetet térden állva látjuk, a mint a bélpoklosnak lábait mossa. E nyomorék csuklyát és lóggó ujjú ruhát visel; kezében botot tart, melylyel egy csengetyüt mozgat. Felülről dicsfényü angyal ereszkedik le, hogy a szentnek fejére koronát illeszszen. Ennek ruhája fátyolból áll, mely többi ruháit köpenyszerüleg elfödi.

Még lejebb, az aljzatnak hátsó részén és befejezésén egy ágas nyél fejlődik ki, melyet nagy levelek födnek.

Az egészet nyél tartja, mely négyszögü tokban végződik és egy nagy gombtól tartatik össze. E gombot domdoru lombozat ékesiti, emelkedett levelekkel. Ez alatt még három övezet következik, melyek alsóbbikán nagy köszörületlen violaszinü kövek vannak melyek karmok és virágszirmok által képezett foglalványokban meg vannak erősitve.

Egy horonylemez alatt nyomott félgömbü talapzat fejlődik, melyet 6 nagy köszörületlen hegykristály-lencse diszit, ezeket széleiken levelkék tartják.

A közbeeső tért levéldisz karczok övedzik.

A széle, kevéssé vésett lombozattal ékeskedő karimával

van ellátva. A lábazatnak alját végre három sárkány képezi, melyek előtestükkel a talapot érik.

Az ereklyetartó vert ezüstből készült, sodronyos aranyos és majczos részletekkel bir, kivévén a hátát és hátlapját, melyek karczolt és aranyozott rézből állanak.

A láb vert rézből készült, karczolt és szintén aranyozott részletekkel ékeskedik. *Rómer Flóris.*

Palafitte sírok.

E czím alatt »les sépultures des populations lacustre du lac de Neuchatel«, azaz a neuchateli tó-lakók temető helyei« Desor uj fölfödözést közöl a genfi lap (Journal de Genève) febr. 23-dik számában.

Bevezetésében mondja, hogy a czölöpépitmények lakói hosszu ideig — ugymint a kő-, a bronce- és a vas-korszakon keresztül tartózkodtak eme helyeiken, és hogy ezen lakosság száma hihetőleg oly nagy volt mint a mai tó környékén letelepedetteké. Mind e mellett is temető helyeik mind ekkorig ismeretlenek maradtak, pedig alig lehet rólok feltenni oly kegyelethiányt, mely szerint halottaikat egyszerüen a tóba dobták volna.

Auvernier és Colombier közt a Neuchatelbe vezető ut mellett legujabban sírokra találtak, melyek ezen, eddig rejtélyben levő kérdésre felelnek; e sírok egy szőlőhegy oldalán épen szemközt a már elébb ott talált tó épitményekkel fekszenek.

Az itt dolgozó napszámosok, a tó partjának mintegy 30 méternyi távolságában, két méternyi mélységben nagy nehezen elmozdítható nagy gránit táblára akadtak, melynek tő-szomszédságában egy más hasonló feküdt; mindkettő alacsony épszögü kőfalakra volt rakva. Az egyik tábla hossza 1,90 m. a másiknak hossza 1,60, szélessége 1,30 m. tett.

A falak közt embercsontokat találván, világos, hogy itt temetkezési helyről, még pedig megalith sirról, dolmenről van szó, minőt számosat találunk az atlanti oceán partjain;

ez itt, a dolmen azon neméhez tartozik, melyet Angolországban »stone ciste«, azaz kőszekrénynek neveznek; — 's e szerint a tólakok és a dolmenkészitők közti rokonság meg volna alapitva.

Mikor Desor a helyszinre érkezett, már vagy tizenkét csontvázat kiástak volt. Eleinte kérdés támadt, vajjon e hely nem volt-e csont tartó, vagyis ossuarium? De csakhamar feltünt a csontvázak rendes fekvése, és miután a sírok ürhossza 1,60 m., szélessége pedig 1,20 m. mért, világos lőn, hogy ide felnőtt emberek temetkeztek; e sírok ürterjedelme ugyan eléggé szük, de feltehető, hogy a hullákat oda vagy guggoló helyzetben, vagy ülve fektették le, mely utóbbi eset nem ritkán fordul elő a legrégibb korban, s a jelen esetnél annál valószinübb, mert az egyes csontvázok közé, alkalmasint fekvésök helybentartása végett, nagy kavicsokat raktak. Ebből Desor azt következteti, hogy itt családi sír volt, melyet, valahányszor a szükség ugy kivánta, felnyitni és ismét elzárni lehetett.

A sír kiüritését nagyon siettették, minek folytán a már egyébként is elporhanyúlt csontok közül alig lehetett egy pár koponyát megmenteni.

Első pillanatra feltünő az ezen temetkezési helyről és a czölöpépitményekből kikerült koponyák hasonlatossága; a typus ugyanaz: hosszúkás alak, keskeny és alacsony homlok, erős szemöld, különösen görbült halánték, mi már Rütimeyernek és Hisnek is feltünt azon nehány koponyán, melyet Auvernier tájáról birtak, midőn »Craniologie helvetique« czimü munkájukat kiadták. Jelen koponyáink is tehát az ugynevezett mesaticephalek sorába tartoznak, melyeket a »Sionféle« vagyis, a valóságos svaicziak koponya fajához soroztatnak. Ezen koponya alkat, mely már az ó-kőkorban létezett, fennmaradt a bronce- és vaskorban is, csak hogy idővel azon arányban emelkedik és szélesedik, melyben a koponya tartama gyarapodik.

A tagok csontjai inkább a középszerü nagyság alattiak.

E czölöplakók halottaikkal igen kevés tárgyat temettek

el; a most tárgyalt sírban két keresztül fúrt szerpentin baltát, vadkan agyarat, két átlyukasztott medvefogat, s csonttarcsát, mindannyi a csiszolt kő-korszakba tartozó tárgyakat találtak.

Ezen kivül e sírban három ércz tárgy is volt, egy átfurt bronce-tarcsa, mely orsó-nehezékhez hasonlit, — kis gyürü és egy különös alaku hajtü, melynek egyszerü gombja, feldúzzadt és közepén átlyukasztott szára van. E három érczeszköz közönséges zöldes szironnyal bevont.

Tudva van, ugymond Desor, hogy a kőkorban a hullákat ülve temették. A bronce-korban már részben a megégetés volt szokásban; s ebből azt következtették, hogy e két temetési mód a két kort jellemzi; de ennek ellentmond az auvernieri lelet; mert itt a hamunak legkisebb nyoma sincs és mégis ott van a bronce.

Másrészt a lelet ellentmond azon véleménynek is, mely szerint a bronce-kori emberfaj különbözött volna a kőkorszakétól. Itt a kőkor végén vagyunk, oly időben, melyben a palafittelakók lassankén megismerkedvén a bronceeszközökkel ezeket csere utján szerezték meg magoknak.

Ha azon kérdésre kell felelnünk, hogy valjon az imént tárgyalt Auvernier és Colombier közt felfedezett temetkezési hely, mely időkorba esik? erre a lehető óvatossággal feleljük: ha a kevés felásott bronce-szer külföldről jött (egyébiránt nem valószinütlen, hogy a broncekészitést itt is gyakorolták) ezen körülmény bennünket a nagy etrusk korszakon tul, azon időbe visz vissza — melyben a Po lapályán a bronceöntés nagyban üzetett — vagyis, ez esetben az etruskok előtti Villanovaféle korszakra, az időszámitásunk előtti százezredes évre * utaltatunk.

Miután az említett sírokat kiüritették, azok közelében csekély mélységben 4 méternyi területen több ujabb korszakból származó nevezetes tárgyat találtak, u. m. két karpere-

* Itt nyilvános hiba van a szövegben, hol ez áll »à un millier des siècles environ avant notre ère«. Annyira még az egyptomi chronologiában sem mehetni vissza, s azt hiszszük, hogy Desor itt tizezer esztendőt akart irni, százezer helyett.

czet, melynek egyike abroncskákkal van diszitve. A második még elegansabb; két végin meg van görbitve és csinos rajzzal ellátva, melyben többek közt ráismerünk az u. n. farkasfogra, mely a bronce-kornak végét és a vaskorszak kezdetét jellemzi. Találtak itt bronce henger-maradványt is és több, a tólakásokban gyakran előforduló cserépedény töredéket.

A legnevezetesebb e leletek közt azonban egy borostyánkő-gyöngy, melynek külseje elhomályosodott, de benseje még egészen fényes, mit a régi sírokban talált e nemü maradványokon gyakran észlelhetni. Egyébiránt mindezen utóbbi tárgyaknak semmi közük nincs a kőkorral; előhaladt izlésnek és terjedelmesebb közlekedésnek tanui, s különösen becses lehetett köztük a balti tengertől jövő borostyánkő. E tárgyak azonban, miként már emlitők — nem az emlitett sírokban találtatván, ujabb korból származnak. Nem ritka eset, hogy ugyanazon helyen különböző korból származó sírokat fedeznek fel, mi arra mutat, hogy a régebben használt temetőhelyek némi vonzó hatással birtak a későbbi generatiókra is. Nem fogunk tehát csodálkozhatni, ha Auvernierben az eltemetett hullák szomszédságában megégetett hamvakra is találandnak. *H. I.*

Régészeti irodalom.

Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis pro Anno saeculari MDCCCLXXVI. Ab erecta Sede Episcopoli C. Neosolii, typis Philippi Machold. Nagy 8-ad rét, 455 l.

A magyar műtörténet megirását, mely nemzetünk műveltségi fejlődésének hű tükre leend, még ma is kiváltkép az anyaghiány teszi lehetetlenné. Addig, míg műemlékeink mind felfödve, áttanúlmányozva, szigorú kritikával közzé téve nincsenek, magyar műtörténetről szó sem lehet.

E téren is Toldy Ferencz volt az első, ki a Pyrker-féle képtár megnyitására egy ilynemü értekezést készitett. E kisérlet nem emelkedett túl a tapogatódzás határain, a

mennyiben mindössze is alig néhány tárgy körül iparkodott magát tájékozni a szerző, s ott is hibásan. De ez igen természetes; mert ő előtte még az anyag összegyűjtve nem volt. — Toldy dolgozata óta itt-ott többé-kevésbbé szerencsésebb művelővel találkozunk e téren, kik közül néhányan e szaklap keretében mutatták be kutatásaik eredményét.

Ehhez járul a kormány pártfogása mellett, az országos bizottság által már évek előtt megkezdett lajstromozás, mely hazánk összes műemlékeinek leltárát, pontos leirását képezné. Azonban mindezen munkálatok, tekintve a feldolgozandó anyag roppant halmazát, nagyon is csigaléptekkel, sőt néha kevésbbé megbizható pontossággal eszközöltetnek.

Első nagyobbszerű kisérletet Ipolyi Arnold tett »Csallóköz műemlékei« czim alatt irt értekezésével, * mely a nevezett terület összes műemlékeit tárgyalja, monumentalis statistikáját adja, tekintettel a műfejlődésre.

Ily körülmények között megérdemelt föltünést okozott a beszterczebányai egyházmegye most megjelent történeti névtára, mely hazánk egyik, műemlékekben nem épen szegény részének adja kritikailag összeállitott képét, monumentalis statistikáját.

A nagy kutfői tanulmánynyal s apparatussal irt vaskos kötet a beszterczebányai püspökség történetével kezdődik, mely még csak ez évben ünnepli alapittatásánk első százados évfordulóját. Maga a káptalan sem régibb, mely szintén 1776 jan. 15-én a bold. Szüzről címzett s hajdan prémontreiek által birtokolt *saághi* prépostság javainak egy részéből alapíttatott.

E 239 templomot és kápolnát magában foglaló egyházmegye 136 emlékszerű középkori maig fönálló egyházi építményt, vagy annak maradványát, vagy biztosan datált emlékét képes fölmutatni. Tehát beszterczebánya-egyházmegye templomainak jóval több mint fele, reánk nézve kiváló érdekkel bír. — Legczélszerübbnek tartjuk a kitünő ügyes-

* Arch. Közlemények I.

séggel szerkesztett táblázatos kimutatás szerént sorolni föl a műemlékeket.

Román vagy *átmeneti* stylben épült templomai közül megemlítjük a *badinit*, mely a XIII—XIV. századból való, a *hájnikit* ugyanazon időből, melynek tornyában hazánk legrégibb harangja függ, felirata: Aue + maria + gracia + plena + dominus + tecum + tempore + domini + cristophori + pleuani + A + d + m + 3 + 13 + E korszakból valók még: a *bábaszéki*, melyből teljes eredetiségében csak a torony áll, 1358-ban öntött harangjával; a *korponai*, nyolczszögü kőből faragott keresztelő kutjával; a *dobronai*, mely *acropolison* áll, a *szászi*, mely kőfallal van körülvéve; a *nyitraszegi*, mely szintén magaslaton fekszik s hajdan kőfallal volt körülvéve, és a *bergi*. Román-korszaki templom csekélyebb nyomaival vagy *emlékével* birnak: *Felső-Micsinye*, *Beszterczebánya*, *Radvány*, *Urakvölgye*, *Neczpál*, *Szucsán*, *Thurán*, *Sz.-Mária*, *Znyóváralja*, *Körmöczbánya*, *Újbánya*, *Vieszka*, *Bajmócz* és *Simony*.

E 22 román s átmeneti stylü templomon kivül 114 csúcsives egyházat, vagy annak biztos nyomát képes ezen egyházmegye felmutatni, melyek közül csak a nevezetesebbeket soroljuk itt föl, minők: a *szászfalusi* 1350-ből, a *beszterczebányai*, *breznóbányai*, *korponai*, *zólyomi*, *neczpáli*, *szúcsáni*, *lutilai* 1489-ből, *lúcskai*, *handlovai*, *privigyei*, *bajmóczi*, *vieszkai*, *lászlófalvai* 1375-ből, *háji* 1454-ből, a *sz.-györgyi*, mely 1375. év előtt lett fölszentelve, stb.

Emlékszerü építményeit követik a keresztény kisebb művészetek körébe eső egyéb emlékek, u. m.: faragványokkal ékített szárnyas oltár vagy hasonlók maradványa 60; hasonló, festményekkel diszített 31; szobor 90, sírkő 16, falfestmény 18; szentségház 33; keresztelő kút (közte a hires *beszterczebányai* 1475-ből) 22; középkori kehely 38; egyéb szent edény (monstrantia, füstölő stb.) 14; középkori harang v. annak biztos nyoma 37; csúcsives izlésben készült egyházi öltöny 7; egyéb butorzat 8.

Ily számokkal, ily terjedelmes anyaghalmazzal szem-

ben elképzelhetjük, mily nagy fáradságba került e gondosan szerkesztett vaskos kötet összeállítása!

Berendezését illetőleg az egyházmegyei névtárak szokásos rendjét követi; a püspökség és káptalan története után a püspökök és kanonok terjedelmes életrajzi vázlatai — különös tekintettel irodalmi működésükre — majd a megye kebelében levő *túróczi* prépostság, *beszterczebányai* és *bajmóczi* altáriák története következik; ezek után a négy főesperességbe osztott plebániák sora jön. Ezek mindegyikénél oklevéltani adatokra támaszkodva érdekes vázlattal találkozunk, melynek anyagát az illető parochia régi elnevezései, nevezetesebb történeti mozzanatai, templomának, egyéb régiségeinek szakavatott, kimerítő leirása (mit akármelyik laikus is minden előtanulmány nélkül élvezhet), a plebánosok névsora képezik. Ugyanezen sorrend van megtartva a fiókegyházaknál is.

Nincsenek figyelmen kivül hagyva a *régi várak* sem, minők a *zólyom-lipcsei*, *véglesi*, *zólyomi*, *szoboszlói*, *szklabinai*, *znyóváraljai*, *revistyei*, *sz. kereszti*, *bajmóczi* és *nagyugróczi* várak és romok. Megjegyzendő, hogy e várak között több igen jól van conserválva s használatban levő kápolnával is bir, mint pl. a *véglesi*, melynek csinos *lovagterme* a *vajda-hunyadié* után hazánkban ritkitja párját, és a *bajmóczi*.

Különös gonddal vannak átvizsgálva s fölemlítve a plebániai könyvtárakban lappangott középkori *kézirat-codexek és incunabulák*. Igy a *körmöczi* 26 db. XIV—XV. századbeli kézirat-codexet és 2 incunabula-missalét, a *kapronczai* pedig egy XV. századbeli kézirat-codexet foglal magában. Ide számíthatók még a *bars-sz.-kereszti* püspöki kastélyban levő incunabula-missalék és egy 1498-ban készült pergamen kézirat-psallterium, stb.

Egyes plebániák története oly tüzetes, hogy rövid szabásu monographiának s beillik; minők pl. a *beszterczebányai* (45 lap), *körmöczbányai* (29 lap) *korponai*, *zólyomi*, *újbányai* stb. Megemlitendőnek véljük, hogy több parochia visitationalis könyveiből a reformátióra vonatkozólag egészen uj

adatokat nyertünk, melyek e történeti mozzanatot nagyobb világòsságba helyezik.

E becses munka nyelvezetét illetőleg, ha az enemü munkák még egyáltalán nem latin nyelven szerkesztetnének, s különösen ha a beszterczebányai egyházmegye nyelve túlnyomólag *magyar* volna, óhajtandó leendett hazánk nyelvén adni ki, a mit egy Ipolyi bizonyára megtett volna! Azonban a latin nyelven irt, hasonló tudományos apparatussal bíró müveknél, a mennyiben megközelíthetlen egyes honfiainknak, kik a latin nyelvben járatlanok: annyiban, vagy talán még nagyobb mértékben élvezhető a külföld részéről, mely a tudomány ma is egyik kiváló nyelvét, a *latint* nem ignorálja. Egyébiránt talán idővel ez anyag magyar nyelven való feldolgozását is remélhetjük a tudós püspök tollából.

Mondanunk sem kell talán, hogy míg egy részről ezen első történeti névtárral tudományos irodalmunk szaporodván, a mütörténeti anyaggyüjtés hatalmas lendületet nyert: addig más részről a beszterczebányai egyházmegye alapíttatásának első százados évfordulója — melyre e mü készült — nem csak legszebben megünnepelve, hanem egyuttal e nevezetes mozzanat *megörökítve* is van!

Ipolyi ezen kezdeményezése — úgy hiszszük — egyéb úttörő lépéseinek szerencsés eredményével fog majd dicsekedhetni, a mennyiben már — amint biztos forrásból értesültünk — Székes-Fejérvár új püspöke is készül jövő évre, hasonló alkalomra ily müvel, egyházmegyéjének történeti monographiájával lepni meg irodalmunkat.

Valóban leginkább az egyházmegyei névtárak, melyek úgyis évente megjelennek, vannak hivatva a magyar müvelődéstörténelem adatait, melynek létesítésében a kath. egyháznak kiváló része van, összegyüjtve közzé tenni.

Míg ily számokra alapított monumentalis statisztikánk nincs, magyar mütörténetről nem is álmodhatunk.

A fényes példa előttünk, követése tőlünk függ!

Czobor Béla.

— »*Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye.* Szerkeszti *Szilágyi Sándor.* Budapest 1876. III. füzet.«

E füzet tudományos becsü s változatos czikkei közül kettő vonja magára közvetlenül a régész figyelmét. Az első Hampel bírálata, Lehoczky Tivadar »Bereg-vármegye leirása,« (Budapest 1876.) (I. rész) czimű müvéről, melyben biráló mindenekelőtt a szerző érdemeit emlitve, kiemeli, hogy »a ki nem tudta, megtudja e füzetből, hogy Lehoczky az, ki Bereg-megyét az ősrégészetnek meghóditotta. Ő tette ez ismeretlen földet olyan régészeti provinciává, mely mai nap a haza leggondosabban átkutatott megyéi közé sorakozik. Az őskori tárgyakból sok száz darabra menő érdekes gyüjteményt hozott össze, mely bizonyára az idei őstörténeti congressus alkalmával az országos kiállitás egyik fénypontja lesz. A régészet ne ében hálás elismeréssel nyilatkozik biráló Lehoczky buzgó és fáradhatatlan kutatásairól és ásatásairól, melyeknek gazdag eredményei imént dicsért monographiája I. részében vannak letéve. Hogy a Bereg-szászvidéki, kustánfalvi régészeti őshalmokat, a Závidfalva vidékén s Szernye-tó szélein találtató gazdag kőeszköztelepeket, a klacsanói, pósaháza, nagy-gáti, valamint a féjércsei és nagy-beregi, a miszticzei és ilosvai ősleleteket, a dobronyi s a Latorcza völgyi kő-, bronz-, arany-, vas- és ezüst régiségeket, ősrégi malomköveket és urnákat mai napság ismerjük, ezt a biráló szerint leginkább Lehoczkynak, illetőleg monographiai müvének köszönhetni. »Beregvármegye leirásá«-nak fényoldalai mellett azonban Hampel annak hiányait sem hagyja leplezetlenül. Ugyanis, Lehoczky a régészeti combinátiók terére lépve, némelykor koczkáztatott állitmányaival és feltevéseivel maga alatt a tudományos alapot megingatja. Ekként a többi közt: a tébi halom fölásatása alkalmával egy, női hamvakat magában rajtő vederben két bögrét lelvén, azt tartja, miszerint a két egyenlőtlen nagyságu bögrécske az elhunyt nő nagyobb és kisebb gyermekét jelzi s hozzáteszi, hogy ez »*hajdani évezredek előtti temetkezési szokás és vallási cultus kifolyása*«! Hampel e sorok

idézeténél megjegyzi, hogy azokat csak azért emliti fel, *nehogy valamelyik* jámbor olvasó szinaranynak fogadja.

A »Századok« jelen füzetének másik régészetre vonatkozó czikke Thaly Kálmántól van, s a Karaffa által Eperjesen lemészároltatott vértanuk egyikének: Bezegh György fiának, Bezegh Gábornak 1706-ki siriratát ismerteti. *Szikinczey B.*

TÁRCZA.

— **Érmészeti adalékok.** III. *Az úgynevezett tatár érmekről.* Alig van hazánkban éremgyüjtemény, melyben a IV. Béla és V. István ismert rézpénzeivel együtt előfordulni szokott, keleti jellegü irással boritott u. n. tatár érmek ne volnának és alig mulik esztendő, hogy kivált a Duna és Tisza közt elterülő tájakon ilyféle rejtélyes érmek ne találtatnának.

Ekként szüntelenül arra figyelmeztetnek az érmészek, hogy ez évtizedek óta vitatott érmészeti problemát mindig ujra meg ujra fürkészszék.

Az u. n. tatár érmek kérdésében Rupp, Érdy és Jerney óta nnyira jutottak, hogy a tatárberontás következtében honunkban, valószinüleg ismaeliták által készülteknek gondolták; de inkább külső indokok támogatták e véleményt, mintsem magoknak az érmeknek szorgalmas és beható vizsgálata.

Kedves meglepetésökre lesz ezért olvasóinknak az a hir, hogy Karabacek bécsi tanárnak, ki a keleti érmészet alapos ismerője, ez érmek beható vizsgálata után egy lépéssel tovább sikerült mennie és ugy negativ értelemben, valamint positive ezen nehéz kérdés megoldásához közelednie. *

Karabacek ugyanis megállapitotta, bogy az u. n. tatár érmek semmikép nem illenek a mongoloknak a 13-ik században már teljesen kifejlődött érmészetébe; jellegök a mongol érmekétől teljesen elüt és köriratainak amazok világos értelmü föliirataival semmi közük.

A kérdésben lévő érmek tehát nem tatár készitmények, nem is tatár minták utánzatai; de igenis értelmetlen utánzásai a turkestani chanok 13-ik század első feléből való érmeinek.

---

* *Numismatische Zeitschrift* Wien 1876. VI. és VII. köt. 49—58.ll. és a hozzávaló tábla.

Karabacek ezen átalános észleletnél meg nem állapodott, hanem áttért a nagyszámu ilyfajta érmeknek részletes tanulmányozására és ekkor meglepő eredményekre jutott.

Midőn ugyanis az egyes érmeket egymással gondosan összehasonlitotta, azt találta, hogy azok nem egyformák, de hogy bizonyos állandó különbségek alapján több csoportra vagy emissiokra oszthatók.

Egészben hat ilyen emissiot sikerült eddig megállapitania:

Az *első* főtypus jellemző ösmertetőjele, hogy durva, szorosan egymás mellé helyzett irásféle jelei szakadatlan körirat gyanánt látszanak az előlapon.

A *második* csoportnál a vésés finomabb s főismérve, hogy a visszafelé futó körirat által üresen hagyott téren a *kereszt* látszik, melylyel keresztény népek érmeinél a legenda kezdeni szokott.

Néha a kereszt karjai közt apró vonások vagy ékecskék is jelentkeznek, minőket 13-ik századbeli magyar érmeinken látunk.

A *harmadik* csoportbelieknél a kereszt helyeit valamelyik gothicus modoru capitalbetü foglalja el; a szemes kutatónak eddig már 20 különféle ilyen betüvel jelölt sorozatot sikerült megállapitania.

Negyedszer, többször a latin jelzők helyett görög betük állanak, ugy mint Θ, Σ, Ω, M betük.

Ötödször, a legérdekesebb csoportnak azt tartja Karabacek a hol *uigur-mongolicus* betük foglalják el a nevezett helyet s eddig kilencz ily betüt sikerült fölfödöznie.

Végre, vannak olyan érmek, hol az eddig emlitett alphabetumok egyike sincs képviselve, de sajátságos jelek, melyek pontokból, körökből és vonalakból alakitvák, foglalják el a betük helyét.

E fölfedezések után világos, hogy itt *belföldi pénzverdékből* kikerült érmekkel van dolgunk és tekintve a technikai kivitelt, kétségtelenül, *byzanti modorral* állunk szemben.

Ugyanezen modorra ismerünk azon érmekben is, melyek ez ugynevezett tatár érmekkel együtt szoktak találtatni, értjük a IV. Béla és V. István korából való (1254—1272), tehát a mongol betörésnél jóval később évtizedekbeli réz-érmek sajátságos vereteit. *

S hogy e kétfajta, együtt szinre kerülő éremnemek bensőbb rokonsága annál világosabb legyen, Karabacek azon hatféle különböző jelekre utal, melyek itt is ott is közösen föltalálhatók.

* Rupp. I. 129. l. VIII. tábla 200—203. sz.

A keresztény, zsidó vagy ismaelita érmelők tehát, kik a fönemlitett időben a magyar rézérmeket készitették, turkestán érmeket használtak mintákul, melyek talán a mongolok betörésekor kerültek az országba.

Hasonló meglepő magyarázatot nyer a Béla és István-féle rézérmeken látszó ПТ féle jel is, melyre ekkoráig nem figyeltünk. Azon turkestán érmen, mely ezeknek mintául szolgált hasonló jel van és értelme: »istenért«. A magyarföldi érmelők e szó jelentését nem ismervén, a középső vonal aljára csupán czirádának tették.

Mindezekből az következik: hogy *a mit eddig tatár pénznek neveztünk, idegen minták után készült, első honi váltó rézpénzünk kezdeménye volt.*

Végre még egy fontos momentumra figyelmeztet a tudós szerző. Szerinte a mongol-ujguri irásjeleknek ez érmeken való föltünése ez irásnem történetében epochális fontosságu. Mert miután még csak Dsingisz Chán († 1227) hozta be a mongoloknál ez irásjeleket: azon körülmény, hogy honi érmeinken már a 13-ik század második felében ily irásjelekkel találkozunk, azt bizonyitja, hogy már 1241—42-ben, tehát alig két évtizeddel a kezdeményezés után a mongolok közt az irás annyira elterjedett volt, hogy hazai érmelésünkben nyomokat hagyhatott maga után! *Hpl.*

— A *II. Rákóczi Ferencz-féle pénzverdék.* Közelebbről a »*Miskolcz*« czímű lap közlése után egynémely fővárosi hírlapban is helyet talált azon téves érvelés, mintha a Rákóczi-féle Libertáspénzek egy részén látható M. M. pénzverdei jegyek »**M**oneta **M**iskolcziensis«-t jelentenének, s hogy igy Miskolczon a II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza alatt pénzverde létezett volna. Mindkét föltevés teljességgel hibás; mert Rákóczinak *egyedűl* e négy helyen vala pénzverdéje: *Körmöcz, Kassa, Nagy-Bánya,* és a *munkácsi vár,* mely utóbbi helyre 1705. végén a nagybányai pénzverde szállíttatott át nagyobb biztosság okáért, és 1706 tavaszán már működni is kezdett, AJTAY MIHÁLY igazgatása alatt. A föntebbi betük tehát valósággal ezt jelentik: **M**oneta **M**unkácsiensis.

Thaly Kálmán.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *A m. n. muzeum új közlönye.* Legújabban a magyar tudományos világnak egy eddig keservesen érzett hézaga töltetett

be az által, hogy a m. n. muzeum könyvtára »*Magyar Könyv-Szemle*« czimű Fraknói Vilmos szerkesztése alatt megjelenő szakfolyóiratot inditott meg. E mű általános bibliographicus természeténél fogva a tudományok valamennyi ágait magában foglalván, a régészetre vonatkozólag is jelentékeny állásra s befolyásra van hívatva. Már is első számában, Rómer Flóris »*Corvin Codexek Thornban, Königsbergben és Sz.-Pétervártt*« czimű értekezésében a középkori miniature festészetet illető becses adatokkal találkozunk. E jeles folyóirat 20 iven évenként hatszor fog megjelenni, előfizetési ára egy évre 2 frt 40 kr, a történelmi társulat tagjainak 1 frt 50 kr.

— *A m. n. muzeum érem- és régiség osztályát* f. é. január hóban 11-szeri nyitás alkalmával 1871 — február hóban pedig 8-szori nyitás alatt 1452 egyén látogatta.

— *Régészeti előadások a pesti egyetemen.* Sürgös kötelességnek teszünk eleget, ha a már küszöbön álló, hazánkban megtartandó nemzetközi régészeti congressuson részt venni óhajtó mívelt közönséget, a pesti egyetemi régészeti előadásokra figyelmeztetjük. Hogy az említett congressusnak hazánk teljes méltóságot kölcsönözzön, ehhez nem elégségsek csupán a régészeti anyagok és a szaktudósok — de szakközönséggel is kell, hogy dicsekedhessék. Valamint hogy az illető régészeti összejövetelnek szakemberei, előadásaikkal a hallgatóságtól minden bizonynyal meg is fognak akarni értetni, ugy biztosak vagyunk a felől is, hogy a közönség műveltebb része is az ott előforduló tárgyalásokról magának még ideje korán tájékozást szerezni, s a leendő tárgyalási ügyfolyamba beavattatást óhajt. A kit e feltétel vezet, ebbeli czélját a pesti egyetemen Rómer Flóris és Henszlmann Imre régészeti előadásaiban feltalálja. Örömmel jelenthetjük, hogy a két tanár alkalmilag kiszemelt bevezető s előkészitő előadásait már is a szokottnál többen hallgatják; együttes hallgatóik száma (ide értve a rendkivüli hallgatókat is) már megközeliti a százat s ezek közt nehány tanár s m. tud. akadémiai tag is találtatik.

Az előadások tudományos tárgyát illetőleg Rómer Flóris, ki a folyó tanév kezdetén: az emberek legrégiebb emlékeiről, jelesül hazánk kőkorszaki leleteiről, s másik tansorozatában a középkori ötvösségről hirdetett előadásokat, a második félévben az ős-régészeti fémeket, a bronz- és vaskorszakokat és pedig az utóbbi korszakokat szerdán, pénteken és szombaton délutáni 5 órától 6-ig, az ötvösség műtörténetét keddi 10-től 12-ig tárgyalandja. Mig másrészről

Henszlmann Imre, ki az első félévben szerdán és szombaton délutáni 6-tól 7-ig az ó-keresztyén byzanti és román müvészetről, és vasárnaponként délelőti 10 órától 12-ig, az első attikai szobrászati iskoláról tartott és tart előadásokat, a második félévben, ugyan az emlitett időrendszerint a régi német-alföldi, hollandi és a német festészetet — fényképek, eredeti réz és fametszetek, részint a gyüjteményeinkben található képek illustratiójával fogja ismertetni.

Ugyancsak a második félévre Pasteiner Gyulának a hellen művészetről tartandó felolvasásai vannak az egyetemen bejelentve. — Ez alkalommal egyuttal nem mulaszthatjuk el abbeli óhajunkat kijelenteni, vajha a közelgő régészeti nemzetközicongressus iránti érdekeltséget vidéki jelesebb városainkban is — *Kassán*, *Pozsonyban*, *Debreczenben* sat. az ottani szakférfiak — nyilvános felolvasásokkal idejében felébreszteni törekednének!

— *A kassai »Felső-Magyarországi Muzeum egylet«*, folyó évi febr. havában, a városház nagy termében 3 éves tisztujitó közgyülését tartá meg, Bárczay Ödön elnöklete alatt. Dr. Stöhr Antal egyleti titkár jelentéséből az illető egyletnek a tudományos igények irányában tanusitott buzgó tevékenységéről örömmel értesülünk. Az osztály gyüjtemények, ugymint: a régészeti-érem, ipar, képszobor, és a természeti tárak felállitása, Klimkovich Béla másod elnök szakavatott vezetése alatt már befejezettnek tekinthető. A gyüjtemények rendezésénél a másod-elnökön kivül a főérdem Miskovszky Viktort, Mülner Frigyest, Faller Gusztávot, Klimkovich Florist és Gábort illeti. A muzeum gyüjteményeinek, miveltségtörténetileg legfontosabb csoportját, kétségkivül a czéhekre vonatkozó darabok. ugymint a czéhlevelek, ládák, pecsétnyomók, serlegek sat. képezik, — ezen az iparos testületektől eddig féltékenyen őrzött emlékekből már is nyugták mellett az emlitett muzeumba átvitettek: a kassai nyereggyártók, timár, kőmives, üveges, kötélverő, kovács, borbély és szijgyártó czéhek készletei, melyek közt különösen a borbélyok és kovácsok régi oklevelei és a szíjgyártók $7^1/_2$ lat súlyú pecsétnyomója figyelmet érdemelnek. A sürün érkező ajándékok közül megemlitendő a Bártfáról beküldött 1525 évszámmal jelzett szekrény, Az egylet mult évi bevétele 825 frt. 15 kr. kiadása 580 frt. 13 kr. tett.

A közgyülés elhatározta, hogy a muzeumi évkönyv egyelőre minden harmadik évben fog kiadatni. A szerkesztő bizottságba kiküldettek a titkár és az őrök. Czime lesz: *A Felső-magyarországi*

Muzeum-egylet második évkönyve, az egylet megbizásából szerkeszti és közrebocsátja a titkár.

Végtére, az egylet tiszteletbeli tagjainak megválasztattak: Barátosi Mircse János, Stefani Frigyes, de Leva József, Tulin Rinaldo (Olaszországbol), Trefort Ágoston miniszter, Péchy Manó gr., Benczúr Gyula, Ujházi N., Telepy Károly és Klimkovich Ferencz.

— *A Békés-megyei régész-művelődéstörténeti társulatnak B.-Csabán márczius 5-kén tartott vándorközgyülése.* A népes gyűlést a társulat elnöke, Göndöcs Benedek apát ur megnyitván, Szemián Sámuel »*Csaba közel multjából*« czimű ügyesen szerkesztett értekezése következett. Szemiánt a szószéken Haan Lajos, b.-csabai lelkész váltotta fel, ki »*Békésvármegye III. Károly király uralkodása alatt 1715—1740. esztendeig*« czimű nagy szorgalommal, uj adatokban gazdag és műgonddal összeállitott monographiai müvével élénk és osztatlan tetszést aratott.

A felolvasások után Pulszky Ferencz egypár régészeti tárgyról tartott rögtönzött előadást, melyeket Gyulán a vármegye muzeumában kiszemelvén, magával hozott. Magyarázatai közben felemlíté: hogy Békésvármegye muzeumának némelyik darabja valóban kellemesen meglepte; igy egy az avarok idejéből származott sisakot talált, *milyent »a nemzeti muzeumban nem ismer«*. Továbbá kiemelé az itteni »*etruszk gyüjteményt, mely — Magyarországon csaknem egyetlen a maga nemében*«.

Pulszky Ferencz zajos éljenek közt befejezett majdnem másodfél óráig tartott érdekes magyarázatai után, a társulati főtitkár Zsilinszky Mihály a társulat ez évi működéséről és állapotáról tett jelentést.

A Békés-megyei régész-művelődéstörténelmi egyletnek 1875. év november havi választmányi gyülésén határozatba ment, hogy az egyletbe lépés egyszerüsitése végett, a megye minden községében kéretnének fel egyes ügybuzgó tagok, kik a jelentkezőket felvennék, s általában az egylet érdekeinek községenként hű képviselői és előmozditói lennének. Hogy a társulat ezen eljárásának — melyet többi hazai egyleteink figyelmébe is ajánlunk — mily üdvös eredménye lett, kitünik a titkári jelentésben felhozott ujonnan belépett egyleti tagok névsorából. Az emlitett rendszer életbe léptetése, vagyis négy havi idő lefolyása alatt összesen 137 taggal — szaporodott e társulat létszáma. A titkári jelentés után felolvastatott a

vall. s köz. okt. miniszter leirata, melyben tudtára adja a társulat elnökének, hogy a társulat részére 150 ft állami segély kifizetésére utasitá a gyulai adóhivatalt.

Felolvastatott Arany János magy. akadémiai főtitkárnak egy levele, melyben tudatja, hogy az akadémia történeti kiadványai a társulat részére folyvást meg fognak küldetni, végül a nemzeti muzem főigazgatóságának átirata, melyben igéri, hogy a duplumokból a társulatnak küldeni fog s e czélra leküldi a gyüjtemény részletes jegyzékét, hogy jelöljék ki, mi bir a kettős példányokban meglevő tárgyak között netalán kiváló érdekkel Békés-megyére nézve. A gyülést az elnök lelkes beszéddel zárta be. . . . . . *y.*

— *A szombathelyi muzeum és a Vas-vármegyei legujabb leletek.* Szombathelyen. Ugy vagyunk a régészeti leletekkel és ujdonságokkal, hogy: ha nem csurran, csöppen, és pedig rendszerint egyenesen a Vas-megyei régiségtárba. Utolsó czikkünk óta, mely e tárgyról szólt, szép számmal szaporodott régiségtárunk állománya.

A természetes sorrend ugy hozza magával, hogy elsőben is a kőkori tüneményekről szóljunk, melyek tekintetbe véve a küszöbön álló nemzetközi régészeti congressust, épen kapóra jönnek. Igy a kis-unyomi lelhely legujabban ismét egy burgonyanagyságú morzsolókövet adott, valamint a szt.-györgyvölgyi lelet is két egészen hasonló eszköz 2 darab tüzkőszilánkot mutatott fel. — Körmend uj neolithkoru lelhelynek bizonyúlt be, mert onnan egy házalap ásása alkalmával talált, hosszúkás négyszögalaku, középen átfúrt igen szép serpentinkalapács jutott birtokunkba. A kalapács hossza 10 ct; szélessége 7 ct; vastagsága 3 ct.

Multévi egyleti jelentésünk »Lelhelyeink« czimü czikkünkben ugyan Szombathelyt is a kőkori lelhelyek közé soroztuk, de őszintén megvallva, mindig attól tartottunk, hogy a jövő nem fogja kellőkép igazolni állitásunkat.

Ezen aggodalmon most már szerencsésen túlestünk.

Constatált lelhelyünk Horváth József téglagyári telkén, a nárai utcza nyugoti végénél elterülő mezőn van, és a két méter vastagságu agyagrétegben maeandermenetü tölcséres bemetszést képez, mely hamuval s szénnel elegyitett fekete földdel van kitöltve.

A töltésföldben helylyel-közzel durva, fekete agyagból készült cserépdarabfészkek feküdtek, keverve mindenféle állati csontmaradványokkal. A csontokat a munkások távollétünkben eladták, s velök hihetőleg elég csontszerszámot is. A cserépdarabokból a kiváló ékit-

ményüeket kiválogattuk; a következő diszitmények fordulnak elő rajtok: körömhegygyel benyomott karikák; fürészdisz párkányzatok; részint éles eszközzel, részint csak az ujjal benyomva hatféle változatban; fonállal készitett vonaldisz több változatban; átfurt hosszukás és éles csücskök; egymásmellett álló lyukak, melyek azonban nem hatolnak át a cserépen; csillagalaku vonaldisz az edény fenekén. A cserépdarabok közt talált agyagtárgyak: *a*) Meglehetős ép gombolyitó (Spule) hossza $5^1/_2$ ct; a kerekes véglapok átmérője $3^1/_2$ ct. *b*) vékony, középen átfurt korong, átmérője 8 ct. *c*) egyfülü, kidomborodott alju pohárka. A kidomborodás felett három párhuzamos vonalmélyedés fut körűl, a domborrészt négy csücsk ékesiti, közben függőleges vonaldiszszel. A pohárka magassága 7 ct. Szájátmérője $6^8/_{10}$ ct. talapátmérője 3 ct. *d*) Egyfülü sima, alján kidomborodott pohárka, magassága 7 ct. szájátmérője 5 ct. *e*) Kerek agyagkanál graphitagyagból, nyéllyukja kicsorbult. A merő átmerője $7^1/_2$ ct. mélyedése $3^1/_2$ ct. *f*) meritőkanálka vöröses agyagból, nyele letörött. Csiszolt kőtárgyak: *a*) Négyszögü, fölül átfurt lapos amulet. *b*) Gyalu, fekete kigylakőből. Hossza $6^1/_2$ ct. szélessége $3^1/_2$ ct. c) és *d*) Egy fekete és egy világoszöld ék vagy vésü, mindkettő gömbölyded végü. 7 és 8 ct. hosszuak, az él szélessége mindkettőnél $4^1/_2$ ct. *e*) Szép kékeszöld, középen finomul átfurt kalapács, mindkét vége a használatban kicsorbult. Hosszukás tömör négyszöget kepez, hossza 10 ct. az egyenlő oldallapok szélessége 4 ct.

Ezek volnának a szombathelyi lelhely eddig napfényre került kőkori tárgyai. E helyről ötven lépésnyire nyugotnak, a birtokos elbeszélése szerint tizenöt csonvázat találtak egymásmellett ezelőtt hét évvel, de a csontokat egy közös sirba temették el ismét, melynek helyét a birtokos nekem meg is mutatta. Ugyanezen telken volt azon 8 nagy római téglákból készült rekesz-sír is, melynek mindegyikében egy-egy olla állott.

A Szombathelyről félórányira eső Herényben is kőkori dolgok tünnek fel. Szántás alkalmával egy kis kigylaéket és két kicsiny, ugynevezett Szt-Gáli tüzkő nucleust találtak, ez utóbbiakon a lepattogtatási lapok félreismerhetlenek. Az elősorolt tárgyak mind régiségtárunkba vándoroltak.

Ha bronzkori tárgyakban nem gazdagodott is ez időben tárlatunk, annál örvendetesebb módon gyarapodott római gyüjteményünk. Egy uj felirat jött birtokunkba, fájdalom, hogy csak töredék, karczolt téglafeliratunkat Paur Iván ur fejtette meg; ezen feliratokat

majd jövő évi jelentésünk fogja hozni. Az ujonnan szerzett edények közöl csak kettőről akarunk tüzetesebben emlékezni. Az első egy nagy és egészen ép amphora. Magassága 90 ct. Szájátmérője 16 ct. haskörülete 124 ct. E darab lelhelye: Pola, s ugy jutottunk hozzá, hogy birtokosának, ki szenvedélyes botgyüjtő, egy eredeti kanász- és juhászbotot küldtünk érte cserébe. A másik tárgy egy sima majdnem zöldesfekete mázzal bevont s rendkivül könnyü pohár agyagból, magassága 12·ct. Szájátmérője 5 ct. talapátmérője 3 ct. haskörülete 31 ct. Ez szombathelyi lelet s igen finom munka. Az uj bronzfélékből a többi közül kiválik egy köpczös Silvanus szobrocska magassága 9 ct. Ugyanevvel egy helyen (R. ház Hosszu utcza) és egy időben ásatott ki azon elefántcsonttáblácska is, mely gyüjteményünk valódi disze, és a melyen egy bunkót vállain czipelő genius van magas dombormüben kifaragva. A táblácska magassága 7½ ct. Szélessége 5 ct. Vétel utján egy arany övcsat is került tárlatunkba, mely a népvándorlás korából való 22½ ⌗ nehéz pöczkén négy befoglalt rubin, hátulsó gömbölyded nyujtványán nyolcz lapos gránátvörös kővel bir. A pöczök vége kigyófejet ábrázol. E ritka szépségü tárgyat a mult ősz derekán egy parasztfiú szántotta ki a bozsoki határban lévő irtásföldön.

Uj érmeinkről, bár sok szép és érdekes van közöttük, ezuttal hallgatunk, minthogy most amugy is érmészeti catalogusunk rendszeres összeállításával foglalkozunk. Majd csak akkor bocsájtjuk a nyilvánosság elé, ha az egészszel elkészülünk.

Szombathelyen kivül is történt egy nevezetes felfedezés. Ez sem több, sem kevesebb, mint, véleményünk szerint egy kisded római fanum, melynek alapfalai Vörösvár mellett fedeztettek fel.

Leirásával azonban csak akkor fogok szolgálni, ha mind a falmaradványok, mind a közöttük talált s összeállitott sculpturalis töredék pontosan lesznek rajzolva *Lipp Vilmos.*

— *Somogy-megyében* fekvő Gölle község határában, az erdőközelben levő vizmosás partja leszakadt, s vele együtt egy agyagedény, mely pénznemeket tartalmazott. Néhány óra mulva a kincses hely fel volt ásva, dúlva, átvizsgálva az utolsó porszemig. A közel községekből özönlött a sok kincskereső, sokan éjjelre is az erdőben maradtak, mert ugymond, valahol talán még fölveti magát a »láng« mely a rejtett kincs helyét szokta a nép téves fogalma szerint jelezni.

Nagy szorgalmazás és utánjárás folytán sikerült nehány példányt megmenteni.

A pénznemek kizárólag magyar érmek, I. Ulászló, — V. László aranyai, — Mátyás arany és nagyobb ezüst érmei, — II. Ulászló — II. Lajos aranyai, — és I. Ferdinánd kis ezüst érmecsei 1540-ig. Az agyag edény hihetőleg a somogyi török foglaltság ideje körül — 1566 lett elásva, mivel az érmecsek évszáma az 1540-et túl nem haladja. II. Lajosnak 1516-ki aranya föltűnően primitiv veret, szabálytalan latin betüs körirattal: LODWICVS. R. VNGARIE. Tekintve eme helyesirási hibát, tekintve továbbá a metszetek aránytalanságát, igazán bámulni kell eme kezdetlegességen, különösen ha összehasonlitjuk Lajosnak egyébiránt tiszta s szabályos veretü aranyaival.

Van még egy arany II. Lajostol 1527-ből. Itt az anachronismust úgy fejtem meg, hogy a pénzek hihetőleg mindig a következő év számával jelölve verettek, s igy történt, hogy az 1526. évben 1527-re vert aranyok Lajos szerencsétlen halála után a közforgalomnak adattak át.

Figyelemreméltó az agyagedényben talált 19 gram súlyú ezüst pecsét-gyürű. A gyürü-lap széleit pontozatok köritik. A paizs, dobor, a czimer: kettős fatörzsön álló madár, jobbról-balról egy-egy le-feléforditott félhold, s egy-egy 8 sugaru csillagtól oldalozva. A paizs fölött egy liliom látható. A gyürű-lap közvetlen oldalköre recés, ennek folytatása 4 egyenközü vonal, alatta mindkét felén 5 nagyobb vésett mélyedés foglal helyet. A gyürű teljesen ép. *Hollósy Károly.*

Külföld.

— *Olympiai ásatások.* A hivatalos »Deutscher Reichsanzeiger« legutolsó jelentése az olympiai ásatásokról febr. hó 24-ig terjedt. A mult havi tartós esőzések következtében a munkálatok késedelmet szenvedtek; ez idő alatt leginkább a felső földréteg lehordásával és a kőhalmazok kiemelésével s elhordásával foglalkoztak. E mostoha időjárás kártékony hatással volt a német munkások egészségi állapotára is. Hirschfeld, ki Athenbe utazott, hogy a kiásott darabok mintalenyomataira öntőmestert szerezzen, visszatérve Olympiába ujból megbetegedett; Bötticher pedig tartós és aggasztó gyöngélkedése miatt az ásatási munkálatok menetéről adott eddigi rendes jelentéseit nem folytathatta. Mindezek következtében a német kormány, midőn egyrészről a megcsökkent ásatási munkaerők szaporitására nézve intézkedett, másrészről egyelőre dr. Hirschfeld helyére dr. Weilt, a német régészeti intézet ösztöndijas tagját küldte az ásatások további vezetésére. Weil mult havi 17 s 24-ről keltezett leveleiben az ásatások kedvező fordulatáról tudósit.

Ugyancsak már az emlitett hó 15-én a betemetett templom

keleti oldalának kibontása vétetett foganatba. A templom kelet-déli szögletének átellenében kőfalra bukkantak; itt egy befalazott ülő öltönyös alak jobb lábszára, ez alól pedig egy férfi torso, melynek bal karja emelt helyzetben lehetett, hozattak napvilágra. Mind a két alak az életnagyságot jóval felülmulja. Nem sokára ezután kőfaragványok töredék halmazára találtak, melynek darabjai a templom hajdani tetőormozatához tartoztak. Ugyanazon hó 18-kán egy öltönyös alaknak 0.62 m. magasságu alsó részei ásattak ki; lábszárai térdenfelülig épek, öltönye középredőzeteinek nyomai pedig még ennél feljebb mutatkoznak. 19-kén reggel ugyan a kelet-déli szögellet irányában egy másik alak alsórészei hozattak napvilágra. Ezen alak jobb lábon térdel, s kitünő művészettel készült öltönyredőzettel bir. Talapzata és jobblába épek s 0.58 m. magasak. Öltönyével eltakart felső lábszára 0.58 m., alsó lábszára 0.67 m. tesz. Egy időben ezzel az emlitett torsótól éjszak-kelet felé a legelső jelentékenyebb lótöredék találtatott; ezen ló dereka 0.52 m. hosszu s azon a lábak csonka maradványai láthatók. Kisebbszerü lótöredékekre már régebben a templom éjszak felé eső táján találtak.

Remélhető, hogy ezen utóbb emlitett, hajdanta a templom keleti tetőormozatát ékesitő különféle alaktöredékek az ásatások folyama alatt feltalálandó részeik által nemcsak hogy ki fognak egészittethetni, de sőt azokat, Pausanius leirása után, és a tetőormozat compositiójának paralelisticus jelleme nyomán eredeti csoportozatokban egybe is állitani sikerülend. Már eddigelé is constatáltatott, hogy a 17-ki torso az elébb feltaláltnak viszonyitó társa s a tetőormozat másik, vagyis jobbik feléhez tartozott, valamint hogy mind a két szobor a fékezett lovak csoportozatának kiegészitő részeit képezte.

A szórványosan talált emlékek közül megemlitendők egy redőzött öltönyü ércz szobornak jelentékenyebb töredékei, és egy lombozatokkal ékesitett terracotta lap. Továbbá, egy talapzaton két emberi alak lábaira, egy másik márvány talapzaton pedig teljes feliratra találtak. E felirat elisi Telemachusnak, a Leon fiának tiszteletére vésetett, kinek a Hellenodikok, Antiposes elnöksége alatt az olympiai tanács végzéséből szobrot állitottak. A harmadik napfényre hozott talapzaton, bizonyos, magát syrakosainak és kamarinoinak valló Proxitelesnek, ódon betükkel s ódon szólásmódban két distichonban szerkesztett fogadalmi felirata áll.

Az ekkoráig tett ásatásokból kiderül, hogy az illető templom későbbi időkben három oldalról kőfallal lett bekeritve, mely délkeleti szögelleténél egész a templom lépcsőzetéig terjed, s nagy részben a régi klassikai épitészeti maradványok töredékeiből (epistylekből sat.) durván rakatott össze. Az éjszaki oldalon ily falra még nem akadtak.

Az eddigelé napfényre hozott márvány műdarabok le másolása már megkezdetett. A feliratok papirra lepocskoltatnak, s a németországi archaeologiai lapokban fognak közrebocsátatni.

Régészeti könyvtár.

1. *Schematismus historicus* Dioecesis Neosoliensis pro Anno saeculari MDCCCLXXVI. Ab erecta Sede Episcopali C. Neosolii, Typis Philippi Machold. Nagy 8-rét, 455 l. (Néhány példány még kapható s megrendelhető a beszterczebányai egyházmegyei hivatal vagy a Machold-féle nyomda utján.)
2. *A békésvármegyei* régészeti és mivelődéstörténelmi társulat évkönyve $1874/_5$. Szerkeszti ZSILINSZKY Mihály, társulati főtitkár. Első kötet. A társulat kiadása. Gyula, 1875. Dobay János, 8-rét 192 l.
3. BLUMNER Hugo, *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern.* Ersten Bandes zweite Hälfte. Leipzig, 1875. B. G. Teubner, 8-rét XII. 195—361. l.
4. JUNGK Hermann, *Die Bremischen Münzen. Münzen und Medaillen des Erzbisthums und der Stadt Bremen mit geschichtlicher Einleitung.* Mit 39 Tafeln. Herausgegeben von der historischen Gesellschaft des Künstlervereins. Bremen, 1875. C. Ed. Müller, nagy 8-rét, X. 408 l., ára 18 ft.
5. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale,* Redacteur: Dr. Karl LIND. Erster Band. Viertes Heft. Neue Folge der Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung von Baudenkmalen. Wien, 1875. Carl Gerold's Sohn. Negyedrét 61—94. LXIII—LXXXIV. lap, 21 a szöveg közé nyomott ábra- és 3 táblával.
6. WIESELER Friedrich, *Ueber ein Votivrelief aus Megara.* Aus dem zwanzigsten Bande der Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Göttingen, 1875. Dieterich, 4-rét, 39 l., ára 1 ft. 44 kr.
7. SCHNAASE Carl, Dr. *Geschichte der bildenden Künste.* Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. Siebenter Band, zweite Abtheilung. Bearbeitet vom Verfasser unter Mithülfe von Dr. E. Dobbert. Mit zahlreichen in den Text gedruckten Holzschnitten. Düsseldorf, 1876. Julius Buddeus, 8-rét, XV. 337—688 l.

Közli: CZOBOR.

Budapesten, 1876. Franklin-Társulat nyomdája.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1876. SZERKESZTŐSÉG: 4. SZÁM.
X. KÖTET. ZERGE-UTCZA 23. SZ. ÁPRILIS 30.

Ezen folyóirat megjelenik—augusztus és szeptember kivételével—minden hó utolsó napján 2 ívnyi számokban
Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.
Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

A számadási könyvek műtörténelmi jelentősége.

Hazánk levéltárai a középkori műtörténelemre világot derítő oklevelekben igen szegények. A birtokügyi oklevelek és politikai iratok tömegében csak gyéren és kivételesen találkozik egy-egy adat, amely építészetünk, vagy a művészet és ipar más ágainak történetére vonatkozik.

Nem vagyunk oly szerencsések, mint Olaszország, melynek régi városaiban a községek és egyes czéhek levéltárai e tekintetben is dús anyagkészletet tartalmaznak. Így például Genuában az »Archivio Notariale« a XI. századtól kezdve őrzi a szerződéseket, melyeket a polgárok az építészekkel, művészekkel és mesteremberekkel kötöttek.

Azonban minél kevesebb az a mit birunk, annál nagyobb gonddal kell azt összegyűjtenünk.

Ez irányban, bár legfáradságosabb, de nem legháladatlanabb munka a számadási könyvek tanulmányozása.

Pozsony, Soprony és a felsővidéki városok levéltáraI, úgyszintén közkönyvtáraink kézirat-gyüjteményei a XIV. századig felérő számadási könyveket tartalmaznak, a királyi

udvar a városok és magánosok kiadásairól. Ezeknek tételei között számosakat találunk, melyek összeállítva és combinálva gyakran meglepő világot vetnek a hazai műtörténelemre, és kiegészítik lényeges vonásokkal a képet, melyet fenmaradt építészeti és egyéb műmaradványok a művészet és ipar különböző ágainak állásáról és fejlődéséről nyújtanak.

I.

A mondottak igazolására érdekes példa gyanánt hozhatjuk fel Bakacs Tamás egri püspöknek az 1493—1495-ki évekből fenmaradt és a bécsi udvari levéltárban őrzött számadási könyveit, melyek az egri székesegyház épitészeti történetéhez becses adatokat szolgáltatnak.

A ki a hazai műtörténelemmel foglalkozott, ismeri Ipolyi Arnold-nak nagybecsü munkáját »Az egri megye régi székesegyházáról«, [1]) melyben, a történelem és műrégészet legteljesebb apparatusa fölött rendelkezve, az alapfalakból és csekély töredékekből, nemcsak a régi egri székesegyházat, hanem építészeti történetét is reconstruálja.

Leérve a XV. század második felére, előadja, miként végeztetett be Dóczy Orbán és Bakacs Tamás püspöksége alatt a nagyszerü egri székesegyház gót ujonépitése s részben átalakítása. »Hogy és mikor történt ez — úgymond — Dóczy és Bakacs püspök alatt? Őszintén megvallva határozottan és részletesen ugyan, szinte nem tudjuk elmondani, de annyit mégis tudunk, hogy az egyház góth szentélye is, már akkor felépült.« [2])

És valóban úgy van. Bakacs számadásaiból kitünik, hogy ő püspöki kormánya kezdetén, 1494-ben, már csak a befejező munkálatokat vitte keresztül. Legnagyobb költséget a templom tetejének, mely ragyogó fénymázas cseréppel volt fedve, elkészítése okozott. E mellett a templom ormára fel-

---

[1]) Megjelent az „Emlékkönyv kis-apponyi Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének emlékére“ czímű munkában, (Eger, 1865. 95—170. ll.) és külön-nyomatban is.

[2]) I. m. 137. l.

állíttatta a kőből faragott keresztvirágot (Kreuzblume), — mi a góth építészetnél azonos volt a mai zárkőbehelyezéssel; — továbbá kijavíttatá a szobrokat és az ablakokat, a püspöki palota és a templom között közvetlen összeköttetést létesített és a templom belső bútorzatát kiegészíté.[1])

Bakacs miként az egri várban, úgy terjedelmes uradalmainak minden részeiben nagymérvű építkezéseket kezdett. Tárkányban, Hidvégen, Polgáriban, Szarvaskőn gazdasági épületeket emelt; Kápolnán, Püspökiben és Thúrkeddin a Berettyón malmokat állított fel. Figyelemre méltó, hogy azon kis, kápolnaszerü oszlopok, minőkkel napjainkban faluhelyeken és útak szélein gyakran találkozunk, és a melyek szentek képeit szokták magukban foglalni, a XV. században is szokásosak voltak. Ilyet készittetett Bakacs Hidvégen, szent Miklós tiszteletére. Az egész két forintba került. [2])

Ugyanekkor a gyöngyösi szent-ferenczrendüek és a dédesi pálosok templomokat épitettek, a melyeknek költségeihez Bakacs szintén hozzájárult. [3])

Magánépületeken e korban az üvegablakok általánosan még nem alkalmaztattak. Igy míg Hidvégen üveget vágattak az ablakokba, ezeket Szarvaskő várában vászonnal vonták be. Egyébkint Bakacs-nak udvari mesteremberei között egy üveges is volt, kit »kis mester«-nek neveztek.

Bakacs midőn az egri püspökségre áthelyeztetett, Győrből egy kocsigyártót küldött Egerbe, mivel azonban

---

[1]) A számadási könyvben a templom építésére a következő adatokat találjuk: „Strangones ad faciendum allash ad fenestras Ecclesie 120 dénár. — Duo caldaria ad labores Ecclesie 200 d. — Duas cordas magnas pro chyga 300 d. — Pro reparacione fenestre magne ad Ecclesiam 100 d. — Ad tecturam Ecclesie ft. — Magister Paller, qui crucem magnam de lapidibus excisis super pinnaculum templi fecit et eciam ex lapidibus excisis imaginem Ecclesie reformavit, et hostium de curia ad Ecclesiam fecit 12 ft. — In nundinis Sancti Stanislai viceprovisor emit asseres pro scamnis ad Ecclesiam 100 d. — In Sinodo asseres pro scamnis sacerdotum. d. 125.

[2]) Ad honorem sancti Nicolai in Hydwegh unum sacellum seu imaginem feci laborare, den. 200.

[3]) „Ad fabricam Ecclesie“, 1—2 forintnyi összegekkel.

igényei túlzottak voltak és a püspökség uradalmi felügyelője vele a bér iránt megalkudni nem tudott, csakhamar visszatért. Azóta a kocsikat vagy készen vásárolták, vagy készíttették. Az ár 3 és 6 forint között váltakozott. A kocsikat akkor is szalmafonattal födték (Mattas pro tectina curruum) és ugyanabból készült szekérkasokat is használtak. (Ad currus domini zekerkas).

Két kocsikerék 40 dénárba került. A török lovak számára öt zablát 31 forinton, egy ezüst »farmathryng«-ot 18 forinton, »unum heweder et kengyel« 32 denáron, nyolcz lóvakarót szintén 32 denáron, »derekrudath, laythrudath, zytha nywthorrudath« 50 denáron vásároltak.

Az asztali edények ama korban természetesen érczből készültek; az urak asztalára ezüstből, a szegényebbek számára ónból. Bakacs udvarában két ezüst tányért 100 forinton vásároltak; az óntányérok kijavításáért két forintot fizettek.

Kiemeljük még, hogy a számadásokban előfordul egy mérleg, mely 60 denáron vásároltatott; egy borsajtó, melynek ára egy forint volt; továbbá »duo kis háló kechkeháló« 3 forinton és »unum rete vulgó gyalom« $3^1/_4$ forinton készült.

Ruhák és szövetek gyakran fordúlnak elő a számadásokban. Subák 2 és 6 forintba, rókabőrrel béleltek 8 frtba, nyári öltönyök (tunica) 2 és 4 forintba kerültek. Egy ing 25 denárba, török foglyok számára 15 denárba, egy pár czipő 11—16 denárba számíttatott. Két vég darócz, melyből kilencz török fogoly számára ruhát készítettek, 3 forinton, három vég kassai vászon asztalkendőkre ugyanannyin vásároltatott.

II.

Nem kevésbé gazdag műtörténelmi vonatkozású adatokban II. Lajos király kincstárnokának, Thurzó Eleknek 1525 január 11-től azon év julius 15-ikéig terjedő, számadási könyve, mely a Nemzeti Múzeum könyvtárában őríztetik.

Az ország és az udvar zavarteljes pénzügyi állapotában, midőn Mátyás király fényes palotája pusztulásnak indult, új építkezésekre természetesen senki sem gondolt, A számadási könyvben jégzajlás alkalmával megrongált vízvezeték helyreállítására 71 forintnyi, és egy kocsiszínnek építésére 60 forintra menő kiadások fordulnak elő. [1])

A királyi palota belső berendezéséről, termeinek butorzatáról nincsenek adataink. Csak annyit tudunk, hogy ünnepélyes alkalmakkor, midőn a király előkelő vendégeket vagy küldöttségeket fogadott, a teremnek falait szőnyegekkel vonták be, [2]) melyek rendszerint a szentirás vagy a mythologia jeleneteit ábrázolták és a melyekhez hasonlók, ugyanazon korból, Róma, Flórencz, Páris és más nagy városok muzeumaiban ma is láthatók.

A királyi kápolna számára 1525 junius 9-én 180 forinton orgonát vásároltak.

A királyi asztal számára gyakran kellett különféle tárgyakat bevásárolni: így üvegpoharakat, melyeknek darabja 40 denárba került. [3])

Az ezüstserlegek lassanként kimentek a használatból és csak ünnepélyes alkalmakkor kerültek az asztalra. Mint ajándékok gyakran fordulnak elő. Igy 1525 junius 15-én a távozó pápai legatus számára nyolcz aranyazott ezüstkupát vásároltak, 39 márka és 24 nehezék súlyban, 1007 forinton és 20 denár árán; másnap pedig Báthory nádor neje részére két hasonló kupát, 10 márka és 42 nehezék súlyban, 287 forint 10 denár árán.

A király fegyverei díszesen voltak kiállítva. Lándzsái,

---

[1]) Február 22. „Magistro Urbano cathornas, pro emendo plombo, ferro, asseribus et aliis attinenciis simul cum labore carpentariorum pro reformacione molendini sive aqueductus, ex quo per glacies confractum erat.“ April.5.: „Joanni Hyld Factori Reginalis Maiestatis pro refermacione domus Regie Maiestatis ante castrum Budense, pro conservacione curruum sue Maiestatis.“

[2]) Többször fordúl elő e tétel: „Pro emendis claviculis pro affigendis tapetis et cortinis in domibus Regie Maiestatis.“

[3]) Május 7.: „Emere feci de vitris cristallinis decem ad necessitates Regie Maiestatis . . . singula vittra per denaros quadraginta computando.“

ugy látszik, ékesen ki voltak festve, mert egyiknek kijavításáért a festőnek 1 forint és 45 denárt fizettek. Egy zászlónak, melyet a király a temesi grófoknak ajándékozott, festése 36 forintba került. [1]) Két új paisnak és két lándzsának ára 5 forint és 40 denár volt. A puskák, melyeket használtak, kétfélék voltak: az úgynevezett szakállosak (pixides barbati) és kézi puskák (pixides manuales). A bombardáknak megjelölésére magyar nyelven már akkor használták a »taraczk« kifejezést. [2])

A mi az öltözetet illeti, a király e tekintetben nagy fényüzést fejtett ki. Velenczei selyemből, fehér damasztselyemből és skarlát posztóból készültek subái, melyeknek szegélyezésére vont ezüsttel átszőtt drága bársonypaszomántokat és hermelin szőrméket használtak. Ezen kelméket a külföldről szállították; a posztót nyers állapotban, és Budán nyíratták meg. A posztónak ára rőfönként 2 és $3\frac{1}{2}$ forint, a skarlát posztó rőfe 9 és 12 forint között váltakozott. A velenczei tafota-selyemnek rőfe csak 80 denárba számíttatott; de az atlasz-selyem rőfe $3\frac{1}{4}$, a fehér damaszt selyemé 4 forintra ment. Legdrágább az ezüsttel átszőtt bársonypaszománt, melynek rőfét $24\frac{1}{2}$ forinton vásárolták. A gyolcs és vászon annál olcsóbb volt. Az apródok számára rendelt ingeknek darabja csak 28 denárba került. [3])

---

[1]) Márczius 7.: „Magistro Johanni pictori pro pictura illius vexilli, quod Regia Maiestas dedit Comitibus Themesiensibus dedi fl. 36, et pro reparacione haste simul cum pictura dedi fl. 1. d. 45.

[2]) Január 21: „Michalei Kwnowyth castellum castri Batha pro deferendis . . . pixidibus barbatis et manualibus, tribus Bombardis traczk vocatis, plumbo, sulffure et saletro . . .“

[3]) Az öltözetre és szövetekre vonatkozó nagyszámú tételekből csak a következőket emelem ki. Ápril 12.: „Emere feci de veluto argenti tracti ulnas octo . . . pro circumferenciis jopparum sue Maiestatis, singulas ulnas per fl. $24\frac{1}{2}$ computando.“ Ápril 17.: „Magistris Rasoribus Budensibus pro rasura trium peciarum pannis perkamet . . . fl. 2 d. 64.“ Ápril 20.: „Magistris Rasoribus pro rasura pannorum, landis (?) ulnas 324, de perkamet ulnas 264, gylyzeres (?) pecias tres . . . pro vestitura aprodianorum et agazonum . . . fl. 18.“ Junius 9.: „Emere feci de thaffotha veneciana ulnas 10 et de damasco ulnas 2 pro disponenda una joppa Regie Majestati et sindone pro subduccione eiusdem et de filis sericeis fl. 15. d. 90.“ Junius 9.: „Emere feci de attlasio ulnas 6, singulas ulnas per fl. 4. d. 25; et de thaffotha veneciana ulnas 13 pro fl. 10. d. 40; de panno stannetho ulnas 3 cum media pro fl. 7; et de sindone ulnas 4, et de coreo pro subductura caligarum Maiestatis sue fl. 2 d. 28; et dedi ad manus M. Jacobi sartoris Maiestatis sue, pro faciendis joppa et caligis Maiestati sue.“

A számadási könyvekben előforduló művészeknek és mesterembereknek névsora szintén érdekes adalékul szolgál a középkori magyar müvészek és ipar történelméhez.

Ime itt következik:

Magister Jacobus pictor Regie Maiestatis.
Magister Joannes pictor Regie Maiestatis.
Magister Martinus sculptor Regie Maiestatis.
Magister Michael Raychinger (orgonakészítő).
Joannes Hyld factor (építész) Reginalis Maiestatis.
Magister Urbanus Chatornás (építőmester).
Magister Timotheus armipolitor Regie Maiestatis.
Magister Georgius politor gladiorum Regie Maiestatis.
Magister Petrus mensipar Regie Maiestatis.
Magister Joannes seripar Regie Maiestatis.
Magister Lucas canterifusor.
Magister Michael corrigator Budensis.
Magister Jacobus sartor Regie Maiestatis.
Magister Ladislaus sartor Regie Maiestatis,
Magister Matheus faber Regie Maiestatis.

Jelen közleményünknek, főleg az a czélja, hogy a régészet lelkes művelőit hazánkban, a számadási könyvek fontosságára és érdekességére figyelmeztessük.

Fraknói Vilmos.

László opólyi herczeg, Magyarország nádora pecséte 1370-ből.

Hazánkban a lovaspecsétek (Sigilla equestra) a ritkaságok közé sorozhatók, mi annyival is érezhetőbb veszteség, mert ezek jobban visszatükrözik a vésnöki művészetet, jelentékeny segédei a jelmez tanulmányoknak és azonkívül nagy szerepet játszanak a pecséttanban. A párisi államlevéltár egyik osztályában felállított pecsétgyüjtemény sorrendjében a második osztályt képezik és így közvetlen a felségi (type de majesté) pecsétek után következnek.

A legrégibb lovaspecsétek eredetileg a pecséttulajdonost ábrázolták, de ezen alakokat a XIII. század végétől kezdve alig tarthatjuk egyébnek paizshordóknál, hol az illető részint a balján tartott paisra, részint a ló takaróira alkalmazott nemzetségi czímert viseli.

Czímertanilag véve e lovasalakok jóformán a mostani hermelin palástok rangjelentőségének feleltek meg, a menynyiben lovaspecséteket csak uralkodók, azok vérrokonai, vagy e jogokkal különösen fölruházott országnagyok használhattak. Bizonyítja ezt azon három lovaspecsét is, melyet Pray közöl (Syntagma de Sigillis. t. VIII. fig. 4—5. t. X. fig. 3.) Ezek egyike 1264-ből IV. Béla király elsőszülött fiáé, István ifjabb királyé, másika 1268-ból IV. Béla második fiáé, Béla Szlavon-, Dalmát- és Horvátország vezéréé, a harmadik pedig 1351-ből István Erdélyország vezérének — Róbert Károly király fianak pecséte.

Még egy ilyféle pecsét jelent meg (Századok 1875. év. 57. l.) 1332-ből, Drugeth János nádoré, de ez nem számítható a valódi, kifogástalan lovaspecsétek közé, mert a jobbra vágtató phantastikus állat, hasított körmű — minotaurus. Hogy ez alakot a vésnök képzelgésének tulajdonítsam-e, vagy pedig átmenetnek tekintsem a lovas és a czímeres (armorial) pecsétek között, mint olyat, melyet egy felségi jogokkal nem biró országnagy használhatott, (ez esetben ,,lovasított pecsét''-nek volna nevezhető) adatok hiányában eldönteni nem merem.

A lovaspecsétek egy uj példányát volt szerencsém fölfedezni László opólyi herczeg és Magyarország nádora 1370-ik évi pecsétjében:

Az eredeti okirat, melyről e pecsét függ, a bárczai Bárczay-család, jól conservált pecsétekben gazdag levéltárában van f. × No. 14. jegy alatt. Belső átmérője 81 m/m, három gyöngyözött körvonal között lévő két soros körirata következő:

+ LADIZLAVS. DEI. GRACIA. DUX. * OPULIE. PALATINV (belső sor) S. ET. JUDEX. COMANORVM. REGNI. HVNGARIE.

Középen egy takaróján két háromszög — monorpaisot hordó lovon balra vágtató, csöbörsisaku (Kübelhelm) vértes vitéz van, ki jobbjában egyenes kardot, czímeres paissal fedett baljával lova kantárát tartja, jobboldalán tőr lóg.

A paisok czímerdarabja, valamint a lovas sisak dísze is repültében lecsapó — leszálló, au vol abaissé — sast ábrázol.

László herczeget, mint Erzsébet anyakirályné vérrokonát megillette a lovaspecsét használata.

Magyarország nádora 1374 őszén szünt meg lenni (Horváth M.: Magyarország tört. 2. k. 316. l.), a midőn is, mint már 1372-ben kinevezett vieluni herczeg, Galiczia és Lodomeria kormányzásával bizatott meg I. Lajos király által. *B. Radvánszkg Béla.*

Antik szobrok gipszöntvényei a nemzeti muzeumban.

A nemzeti múzeum érem- és régiségosztályában ekkoráig jelentékenyebb változás alig történt annál, mint mely, az utóbbi években annak két folyosóján és utolsó termén vitetett véghez.

A látogató, kinek szemeit ott azelőtt a puszta falak bántották, most csinosan befestett falakra talál s alig képes egyszerre végig nézni az antik gipszszobrok gazdag seregén, mely az előbbi pusztaság helyére lépett.

E szobrok száma 1870. óta évről-évre gyarapszik; contingensét úgyszólván a világ minden jelentékenyebb muzeuma szolgáltatván, már is odáig értünk, hogy az említett helyiségek, egy oly minta gyüjteménynyel teltek meg, mely a külföld bármely intézetének diszére válhatnék.

A gyüjtemény alapítója, Pulszky Ferencz, az első volt, ki a közönség előtt annak érdekes voltát fejtegette; utóbb e sorok irója iparkodott úgy az egyetemi fiatalságnál, valamint a classicai philologiával foglalkozók körében e fontos gyüjteménynek méltányló elismerést szerezni.* Most a honi régészek- és régészetkedvelőkhöz fordulunk. E czélból legelsőbben is a régészet, az általános tudományosság és honi közmüvelődésünk szempontjából fogjuk e gyüjteményt tárgyalni, s majd más alkalommal annak tartalmi rövid átnézetét adjuk.

E gyüjtemény fontosságát jelzendő, mindenekelőtt kijelentjük, hogy az honi szaktudományunk fejlődésében kor-

---

* A philol. társulat 1875. évi közgyülésén (aug. 6.) fölolvasott előadás nyomán.

szakot alkot. Mert e gyüjtemény régészeink figyelmét, mely eddig majd kizárólag csak a hon határain belül felszinre hozott műemlékekre szorítkozott, a fönséges classicai művészet körének magaslatára emeli és vezeti. Ez korántsem panasz vagy szemrehányás a honi szaktudomány eddigi iránya és eredményei ellen.

Tudományunk viszonyainkhoz képest természetszerűen fejlődött s azon módon keletkezett és oly terjedelemben növekedett, a mily arányban honunk területén az ókori maradványok felszínre kerültek. A régiségkedvelők azokat eleinte curiosumokként megőrizték és ismertették, utóbb komolyabban és leginkább a nemzeti önérzet szempontjából tárgyalták; de sem az archaeologiai módszer, sem a tudomány lényegének rendszeres iránya nem lebegett az irók szeme előtt. Legujabb irodalmunkban az előbbi hiány ugyan enyészik, de a látkör még kellőkép ki nem tágult.

Honi irodalmunk, a római topographiában, a római éremtanban és egyéb ágakban is a nemzetünktől lakott két római provinciának, Pannoniának és Daciának emlékeit illetőleg eléggé fejlődött, valamint az irodalom mellett, a fővárosi és hazánk vidéki múzeumaiban összegyüjtött emlékek szép száma is hazai régészeink buzgalmáról tanuskodik.

Azonban nem szabad megfelejtkeznünk arról, hogy hazánk területén csak a római uralom korában vert gyökeret a classicai művelődés s akkor is nem a görög — de a római szellem honosult meg; nemkülönben figyelembe veendő azon körülmény is, hogy az emlitett két tartomány a római mivelődési terület kellő szélére esvén, a központból feléjök kilövellő miveltség sugarai igen meggyengültek mire azokat érték.

Hazánk földe, az említett okoknál fogva tehát nem a görög művészet remekeivel jutalmazza ásatásainkat, ilyeneket a szerencsés véletlen vajmi ritkán és elvétve ád kezünkre. Úgynevezett római leleteink majd kizárólag azon kor készítményei, melyet a classicai művészet történetében *sülyedés korának* neveznek, de egyébként is e készítmények ritka kivétellel nem is tartoznak az illető kor jelesb művei közé.

Műbecsök rendesen alig van, mert azokban nem is annyira az akkori művészetek élén álló Róma műiparczikkeit, mint inkább egy felerészében barbaroktól lakott és egész hosszában barbartörzsökkel határos terület készítményeit leljük.

Eme félig barbar jelleg, mely római kori maradványainknak sajátos és eredeti szinezetet ád, a szűkebb körben mozgó régésznek műremekekhez nem szokott szemét igen könnyen tévedésbe ejti, s műitéletét egyoldaluságra viszi. Mert e belföldi emlékek nyomán csak oly kevéssé juthatni az ókori művészet kellő fölfogására, miként például a mai művészetet sem lehet megitélni a művészetek központjától távol eső vidékeken működő alsóbb rangú képirók vagy kőfaragók művei nyomán.

Jóllehet a localis kutatások részben meg is felelnek a tudomány sokoldalú igényeinek, de azok a régészek elé az ókor jelesb mintáit nem állítván, őket könnyen elbizakodókká és a tudomány teljes látkörében rövidlátókká tehetik.

Szerencsésb szomszédainknál a helyi kutatók netalán túlhajtó iránya, a déli vidékekről összegyüjtött eredeti szobrok és egyéb jeles ókori művek gazdag tárlataiban leli ellensúlyát. De nekünk nincsenek, nem voltak és talán nem is lesznek olyféle muzeumaink, minők a müncheni glyptotheka, a drezdai és berlini muzeumok s a londoni, párisi vagy római tárlatok. Ily eredeti művek beszerzésére az alkalom részünkről talán örökre letünt és azért volt-e más tenni valónk mint hogy a miket eredetiben meg nem szerezhetünk többé, azokat legalább gipszbe öntetve a világ minden végéről szerezzük össze?

Törvényhozásunk áldozatkészségének és a honi tudományunk szükségleteit buzgón fölkaroló muzeumi igazgatónak köszönjük, hogy az alig nehány éve megindult kezdeményezés után már a görög véső életteljes remek alakjait birjuk, és alkalmunk van a provincialis emlékektől, a virágzó korszakok mesteri alkotásaihoz fölemelkednünk!

A mi eddig lehetetlen volt, most lehetővé vált: a classicai

archaeologiát ezentul teljesb mérvben mivelhetjük,[1]) tanulmányainkat a görög szobrászat minden korszakaira s minden főbb fejlődési mozzanataira kiterjeszthetjük és nem leszünk többé kizárólag a rosz képektől hemzsegő könyvekre szorítkozva, de az idegen rajzoló művéből a magunk szemléletére térhetünk. A classicai művek hiven utánzott másolatainak látása és szemlélete által művészi itéletünket és izlésünket kifejlesztendjük és ha igy szintén az irodalmi kútfőkre is térünk, az onnan merített ismereteink eleven képekké fognak változni.

Erről leginkább meggyőződhetünk, ha ifjú tudományunk némethoni fejlődését tekintjük.

Ott, a classicai régészet egyik elsőrangú bajnoka, Welcker, a század második tizedében lőn alapítója a *bonni* gyüjteménynek.[2]) Ez volt az első ilynemű gyüjtemény Németországban, mely az egyetemmel kapcsolatban didaktikai czélokra szolgált. Jól tudta Welcker és többször kimondta, hogy ha valami, akkor bizonyára nem a leirások és a képek, de csakis a gipszöntvények pótolhatják az eredetieket. Az ő kezdetben kevés néhány darabja alig két nemzedék alatt terjedelmes muzeummá nőtte ki magát, s kezdettől fogva a többi németföldi gyüjteményeknek, sőt mai állományában is a legutóbb keletkezett müncheni Brunn-féle gyüjteménynek előképéül szolgált. Welcker után Jahn,[3]) Overbeck[4]) és Kekulé[5]) e gyüjtemény nyomán avatták be a classicai régészetbe a jelen nemzedék legtöbbjeit.

Bonn után Lipcsében és Göttingában, Stuttgartban, Heidelbergben és Münchenben, Zürichben és sok más egyetem, műegyetem és műakademia kapcsolatában keletkeztek rokon gyüjtemények. Az utóbbi években Ausztria is kö-

---

[1]) A n. muzeum régiségosztálya szakkönyvtára is e czélnak megfelelőleg az utóbbi időkben tetemesen gyarapodott.

[2]) F. G. Welcker: Das akademische Museum zu Bonn. 1827. Bonn.

[3]) Kurzes Verzeichniss des akademischen Kunstmuseums in Bonn. Bonn, 1866.

[4]) Overbeck: Kunstarchaeologische Vorlesungen im Anschluss an das akademische Kunstmuseum in Bonn. Braunschweig, 1853.

[5]) Kekulé: Das akademische Kunstmuseum zu Bonn. 1872.

vette a németországi áramlatot s igy jelenleg alig van főtanoda, mely az illető szaktanításra nélkülözhetlen gipszöntvények apparatusát nélkülözné.

Ha a német gyüjtemények közt a berlinit külön említem, ennek oka abban rejlik, mert ez az elébb fölsorolt múzeumokat jóval felülmúlja.

Mig az említett kisebb gyüjtemények eredeti feladatukhoz képest első sorban leginkább tanodai anyagúl szolgálván, csekélyebb eszközeikkel arra kénytelenek szorítkozni, hogy a classikai szobormüvek véghetetlen tömegéből csak az egyes kiválóbb példányokat szemeljék ki, addig a berlini múzeum tágabb körü feladata oda irányul, hogy tudományunk átalános repertoriumává nőjje ki magát, s hogy idővel mindazon emlékek másolatait gyüjtse falai közé, melyek bárminemű mellékes szempontból is járulnak tudományunk nagy épületéhez.[1])

Alkalmam volt meggyőződni, hogy e gyüjtemény óriási léptekkel közeledik nagyszerü föladata megoldása felé. Az ezret túlhaladó szoborkészlete máris oly tudományos kincstárrá nőtte ki magát, melyben a szakember kényelmes összehasonlításra és vizsgálatra együtt találja a világ múzeumaiban szerte széjjel szórt majd minden fontosabb emlékeit és az ókori müvészet nagyszerü birodalmáról oly átnézetet nyer, mint talán sehol más hol.[2])

Ha a berlini gyüjtemény gazdagságra, a drezdai, korra nézve, mondható elsőnek; [3]) alapítása a múlt század utolsó tizedeire megy vissza és Mengs Rafael hagyatéka képezi zömét. E törzsgyüjtemény a jelen század közepe táján a

---

[1]) Legjobb leirása: Friedrichs: Berlins antike Bildwerke. I. Die Gypsabgüsse im Neuen Museum. Düsseldorf, 1868. O. 568. l. — A legujabb jegyzéke: K. Bötticher: Erklärendes Verzeichniss der Abgüsse antiker Werke. Berlin, 1871. O. 733. l.

[2]) A berlini gyüjtemény számára az olaszországi jelesb műveknek, valamint az olympiai ásatással nyert érdekes darabok mintáit most készítik.

[3]) Lásd rövid történetét és épen nem kielégítő leirását e czimen: Dr. H. Hettner: Das königliche Museum der Gypsabgüsse zu Dresden. 3. Aufl. Dresden, 1872. O. 140. l.

tudomány haladásával lépést tartva kiegészítetett, s ha a classicai régészet haladásában a bonni vagy a berlini gyüjteményekkel nem is versenyezhet, mindamellett is emlitett szakunkban kiváló hely illeti.

Az angolok és francziák ily gyüjtemények alapításában a németek példáját követték. Londonban az ötvenes évek közepén a kristálypalotában vetették meg a most már nagyszerü gyüjtemény alapját; a francziák néhány évvel utóbb léptek a németek és angolok nyomdokaiba. Legújabban pedig az olaszok római, florenzi és nápolyi gyüjteményeik ezernyi kincsei mellett is a gipszminta-gyüjtemények szükségét kezdik érezni. E részről jelesb férfiaik, így a többi közt Bonghi, Conestabile, Fiorelli a classicai régészet siralmas állapotát hazájukban nyilván panaszolják; s azon segédszerek közt, melyekkel ezen szaktudományt fölemeljék — első sorban egy nagy gipszmuzeum felállítását ajánlják.

Honnan van, hogy magában Olaszországban, hová mi éjszakiak mintegy igéret földjére zarándokolunk szaktanulmányainkat betetőzni, hol egymaguk a római gyüjtemények majdnem a többi európai múzeumok antik kincseinek számával fölérnek — honnan van, hogy már ott is a gipszgyüjteményekre szomjuznak a tudósok?

Ennek egyik oka az, hogy az olasz szoborgyüjtemények elrendezése (kevés kivétellel) azon korból való, mikor még azok csakis a paloták és termek, szemnek tetszelgő feldiszesítésére fordítattak, s a tüzetes tudományos fölállítási elv még nem került szóba.

Arra nincs többé kilátás, hogy Róma tárlatainak több ezerre menő szobrai valaha tudományos rendszernek megfelelő rendbe hozassanak.

Olaszország imént említett hátrányának második oka, hogy az olasz muzeumok minden gazdagságuk daczára sem képesek a görög müvészet fejlődésének minden korszakából kielégítő anyagot föltüntetni. Kivált a görög müvészet első két nagy időszakára, az ó és első virágzás stylusának idejére nézve az olasz gyüjtemények hiányosak, s e korszakok főmü-

veit többnyire másfelé, Londonban, Párisban, Münchenben és Dresdában kell keresniök.

Azért az olaszok, fényes márványszobraik mellé más szerényebb anyagu másolatokat is Görögországból és az Alpeseken túl fekvő országokból kénytelenek lesznek gyüjteni s Olaszország közoktatásügyének volt vezetője nem fogja legkisebb érdemei közé sorolni, hogy e módon Rómában a Collegio Romanoban egy gipszmúzeumot létesített.

Ime, egy antik kincsei miatt az egész világtól irigylett nép, minden kincses tárai daczára most ott kezdi, a honnan a m. nemzeti muzeum igazgatója már közel hat évvel ezelőtt kiindult.

De ha Olaszország az ily gyüjtemény megalapítását elmellőzhetlennek tartja, szabad-e annak szükségét mi nálunk kétségbevonni, hol egy Laocoont, belvederei Apollót, szóval a nagyobb kort jelző plastikus eredeti antik műveket nem remélhetünk?!

Az antik szobrok gipszöntvényes gyüjteményének megalapítása tehát hazánkban a classikai izlés és az archaeologia fejlődésére valódi életkérdés volt, melynek epochalis fontosságára a jelen sorokkal olvasóink figyelmét felhivni kötelességünknek ismertük. *Hampel József.*

Régészeti irodalom.

Geschichte der Bildenden Künste von Dr. Carl Schnaase. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. VII. Band, 2. Abtheilung. Bearbeitet vom Verfasser unter Mithülfe von Dr. *E. Dobbert.* Mit zahlreichen in den Text gedruckten Holzschnitten. Düsseldorf, 1876. Julius Buddeus. 8-r.

Hazai nyelvünk elszigetelt természete, mely az európai nyelvekkel minden rokonságot kizár tette megközelíthetetlenné a külföldi tudósok részéről azon vivmányokat, melyeket a legujabb évtizedek sikeres működésének köszönhetünk.

Európa előtt Magyarország el volt itélve, mert alig adott tudományos tevékenységéről olyas életjelt, melyet a külföldiek is konstatálhattak volna. Nem csoda tehát, ha az irántunk többé-kevésbbé ellenséges indulatu szomszédok, kik hazánk egyes vidékeit minden történeti előtanulmány s nemzeti szokásaink ismerete nélkül beutazván, mint egyedüli kútfők referáltak müveltségi állapotaink felől s így a tudósításokból levont itélet gyakran nem a legkedvezőbb volt reánk nézve.

Azonban hála Istennek, csakhamar akadtak egyes hazai tudósaink, kik minden túlságos patriotismus nélkül, egyedül a való tények konstatálása alapján siettek megczáfolni az ép oly kevéssé alapos, mint kedvező véleményt.

Miután kitünőbb archaeologusaink: Ipolyi, Henszlmann és Rómer közzé tették hazai műemlékeink ismertetését a külföld által élvezhető német szakközlönyökben és külön monographiákban: egyszerre megfordult a koczka, s az előbb inkább kicsinyelt, mint méltatott Magyarország müemlékeire úgy, mint szakférfiainak müködésére is nagyobb figyelemmel kezdtek tekinteni.

Hogy többet ne említsünk, a magyar nemzeti muzeum felől nem egy kitünő külföldi szakférfiu, mint pl. Mommsen, Desjardins nyilatkoztak a legelismerőbben s ennek tulajdonítható egyrészt, hogy az anthropologiai és történeti korszak előtti müemlékekkel foglalkozó nemzetközi congressus VIII. nagygyülését 1876-ban Budapesten, hol ősrégészeti tekintetben ritka szép muzeum van, határozta megtartani.

Azonban nemcsak szóval, hanem irodalmi téren is tapasztaljuk a külföld méltatását, melylyel honi müemlékeink- s azok szorgalmas buvárairól a legajánlóbban nyilatkoznak.

A föntczímzett mü erre egyike a legujabb argumentumoknak, s ez okból bennünket közelebbről is érdekel.

Schnaase neve az archaeologia terén a legjobbak közé tartozik, az ő müvei kiváló tudományos apparatussal s kimerítő alapossággal irvák s így hazai müemlékeinkről kimondott itélete is eléggé megbízhatónak mondható.

Jelen kötetben, mely nagyszabásu munkája hetedik kötetének második részét képezi, két helyütt értekezik Magyarország és Erdély műemlékeiről. A 629—651. lapokon az egyházi műépítészetet tárgyalja elkezdve a IV. századból származó *pécsi* cubiculumtól, mely nálunk az őskeresztény festészet egyetlen maradványát rejti magában, keresztül megy a román és csúcsives styl nevezetesebb példányain. A *tihanyi* és *pécsi* altemplomok után átmegy a *kisbényi*, *zsámbéki*, *lébenyi*, *pannonhalmi*, *jáki*, *apátfalvi*, *ócsai* egyházakra, mindenikről elmondva a jellemző sajátságokat. Legtovább foglalkozik a *kisbényi* és *jáki* templomokkal, kiemelvén és részletezvén az utóbbinak nagyszerü kapuzatát. Azonban e helyütt a német archaeologok szokott hibájába esik, *Jákot* „St. Ják"-nak nevezvén, holott e helynév épen nem származik „Sanctus Jacobus"-ból!

Ezután a *sírkápolnákat* tárgyalja, megemlíti a *jákit* és *sopronit;* majd átmegy a csúcsíves müépítészetre. Kiváló gonddal a *kassai* dómot taglalja, mely már alaprajzánál fogva le látszott kötni szerző figyelmét. Behatólag tárgyalja a reá vonatkozó történeti adatokat s a dóm egyes nevezetesebb részleteit. Összehasonlítja a külföldiek közül a trieri, braine-i, xanteni és oppenheimi templomokkal s igy iparkodik lehozni építészetére nézve a resultatumot, mely szerént legkevésbbé sem származhatik hazánk e müremeke Vilars-tól, ki egy évszázaddal előbb virágzott; más franczia minta után sem készült, hanem teljesen némethoni, t. i. a *trieri* egyház után.

Egyéb csúcsíves egyházaink közül a *lőcseit*, *sopronit*, *szepes-váraljait* és a *csötörtökhelyi* kettős kápolnát említi.

Az *erdélyiek* közül a *michelsbergit*, *harinait*, *károlyfejérvárit*, *mühlbachit*, *szebenit* és *segesvárit* ismerteti meg. A károlyfehérvári dómnak szentel legnagyobb tért, melyről több mint három oldalon értekezik.

A hazai *szobrászati* és *festészeti* emlékekkel (654—656. ll.) aránylag kevesebbet foglalkozik. Mindössze a mit felhoz csak a *pécsi* cubiculum, *kisbényi*, *jáki*, *veszprémi*, *lőcsei*, *szepesváraljai*, *nagy-szebeni* szobrászati és festészeti müdarabok és a

szepességi fafaragványok rövid érintéséből áll. Úgy látszik Rómer nagyszabásu müve a vasmegyei falképekről, mely a bécsi Central-Commission közleményeiben (1874. Supplement-Band) jelent meg, csak elkésve jutott szerző kezeihez s valószinüleg ez okból szorította a *veleméri*, *tótlaki*, *martyánczi* és *turnichai* falképek rövid ismertetését egy terjedelmes jegyzetbe.

A mit szerző a *jáki* portale fölött levő szobrokról mond, szerény nézetünk szerént alig állhat meg. Azon müemlékeink, melyekről több kül- és belföldi szakértő oly melegen nyilatkozott, nem érdemelte meg a „*roh und ohne Eigenthümlichkeit*“ jellemzést!

Néhány ábrát is ad honi müemlékeinkröl, u. m.: a *zsámbéki*, *kassai* és *michelsbergi* templomok alaprajzát és homlokzatát.

Kútfőit Eitelberger, Henszlmann és Rómer értekezései és egyediratai képezik. Kiváló súlyt látszik szerző fektetni e két utóbbinak munkálataira: az építészeti müdaraboknál Henszlmann egyik újabb ily czimü munkájara: „Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa, Dr. Ludwig Haynald. Leipzig, 1873.“, melyben szerző Magyarország középkori müépítészetét az eddigi kutatások után rekapitulálja, hazai festészetünket illetőleg pedig a Rómer Flóris által felfödözött és leírt vasmegyei falképekre támaszkodik; mely — mint fönebb említők — a bécsi Central-Commission kiadványaiban jelent meg.

Ezuttal nem bocsátkozhatunk a kútfők részleteibe, miután ezen lépésünk hosszabb kritikai bonczolást vonhatna maga után. Tartózkodásunk oka nem félelem, hanem a behatóbb kritika igényelte hosszabb idő, mit jelenleg nélkülözünk. Csupán annyit óhajtunk itt megjegyezni, hogy szerző minden rendelkezésére álló adatot iparkodott felhasználni s ezekre támaszkodva itéletet hozni. Legnagyobb önállóságot a *kassai* dóm építészeti jellegének meghatározásánál tanusít, midőn azt a franczia iskola kedvelőivel szemben német előminta után készültnek mondja.

Az eddig mondottakból is kitünik egyrészről az, hogy SCHNAASE müve, miután benne hazai remekebb müemlékeink, ha nem is kimerítőleg, de elég elevenséggel föltüntetvék, üdvösen fogja irányunkban a külföldiek érdeklődését fölkelteni: másrészről pedig benne uj erőt látunk sorakozni a hazai emlékeinkkel foglalkozók közé, ki Magyarországon talán önálló vizsgálat alapján szerencsés eredménynyel működhetnék az egyes tévedések rectificálásában.

Végül egy nevezetes körülményre akarjuk hazai archaeologusainkat figyelmeztetni. Sok becses adalékot gyüjtöttek már össze hazai szaklapjaink, melyek közül sokszor a legkisebbnek látszó a legnevezetesb, sokszor egy ily kis adalék által több tévedés — ami különben egészen emberi gyengeség — igazíttatik helyre. Míg mi teljes bőségét élvezzük ezen szorgos méhként összehordott kicsinységeknek s azok segélyével könnyen és biztosan építhetünk: addig a külföldi szakemberek attól teljesen elzárva, csak egyes hosszabb értekezésekre szorítkozhatnak, melyek sokszor az ily igen becses adalékok előtt keletkeztek.

Ez okból eléggé nem ajánlható szaktársaink figyelmébe a külföldi szaklapokban való müködés, mely által külföldi archaeologusoknak is megközelíthetővé teszszük a hazai emlékeinkre vonatkozó adatok egész sorát!

Czobor Béla.

Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. Szerkeszti *Szilágyi Sándor* Budapest. 1876. IV. füzet.

A *Századok* ezen legujabb száma választékos és bő tudományú tartalmára hasonló az előbbeniekhez. Abban megjelentek PESTY Frigyes, THALY Kálmán, SZILÁGYI Sándor, SZILÁDY Áron, NAGY Aladár és FRAKNÓI dolgozatai, melyek számos uj adatokkal gazdagitják hazánk történetét. A Századok azonban mindezeken felül, ez alkalommal is a tudományosság fontos közvetitőire — az általános nemzeti közélet tudományos és mü-érzékét felélesztő vidéki egyesületekre és vidéki muzeumokra is kiterjeszti tevékenységének

hatáskörét. Hazánk ezen szakfolyóiratának ebbeli eljárását annál örvendetesebben vehetjük, miután emlitett intézeteink még a zsenge kezdeményezés korát élvén, a szaktapasztaltság irány-útmutatásai, buzditásai és tanácsai nyomán kell indulniok; jóllehet ugyan az utóbbi idők folyama alatt hazánkban számos tudományos, jelesül történelmi s régészeti társulat és gyüjtemény keletkezett, s e körülmény kétségkivül a tudományosság iránt felébredt érdeklődés jelensége, de egymagában e körülmény még korántsem nemzeti tudományos közszellemünk megzömösülésének próbája — hisz miként épen a Századok jelen füzetéhez csatolt történettársulati névlajstromból láthatjuk, tartományoknak beillő területek találtatnak még mai napig hazánkban, melyeken a tudományos és mü-közérzék még ugyszólván csírát sem vert; ekként például a vagyonos és népes Hajdukerület egyetlen egy magyar történelmi társulati tagot nem képes felmutatni! Vidéki történelmi s régészeti mozgalmainkat illetőleg a Századok hasábjain Hampel szakavatott tollából cikksorozatot nyitott meg, melynek első közleménye kiválólag a szorosértelemben vett vidéki egyesületeket volt tárgyalandó. Az emlitett cikk irója, a Századok mostani legujabb számában a *vidéki régiségi muzeumok*ról értekezik, s azokat három csoportba: városiak, egyháziak és tanodaiakra osztályozza. Hampel e rendszeres ismertetéséből hazánk ez időszerinti vidéki régészeti gyüjteményeinek fontosabbjait számszerint tanúljuk megismerni. E szerint: *városi muzeum* van jelenleg honunkban (Erdélyen kivül) három: a pozsonyi, sopronyi és a kun-halasi. Ezek közül azonban a tudományos igények valódi gyakorlati feladatának ekkoráig még csak a legelül nevezett muzeum felel meg; ez már a közönség közérdeklődését is felébresztette maga iránt, ami abból is kitünik, hogy a mult évben már 2789 látogatója volt.

Ami *egyházi muzeumaink*at illeti, ezek az ujabb időben jelentékenyen gyarapultak, s ha e tekintetben még sok kivánni való is marad, de jövő felvirágzásuk kezességét tudós egyháznagyjaink lelkes buzgalmában s bőkezüségében biz-

ton feltalálják; eddigelé öt ilyszerü muzeummal, úgymint az egrivel, győrivel, szent-keresztivel (Ipolyi Arnold alapitotta), szent-mártonival (panonhalmi) és a szepes-váraljaival dicsekedhetünk; Esztergomban pedig most van tervben a residentiához méltó muzeum. Egy szóval e részről mi is Hampel reményeihez csatlakozunk, hogy t. i. nemsokára megérjük, hogy honunkban egy püspöki székhely sem fogja nélkülözni keresztyén muzeumát.

A *tanodai muzeumok*-ból Hampel harminczat sorol fel, de hozzávetőleg megjegyzi, hogy a legtőbb tanoda hiányos évi jelentéseket szokván késziteni, ez oknál fogva „*az emlitett számjegyzék teljességre nem tart igényt*". Egyébiránt *tanodai muzeumaink* közül kiemelendők a debreczeni, győri és a pozsonyi, sőt az utóbbinak Simko-féle régiség s 11,000 darabból álló éremgyüjteménye jelesnek mondható, mely most rendezés alatt van.

Hampel szerint Magyarországban jelenleg körülbelül ötven hely van, hol műemlékek összegyüjtetvék. De a puszta névlajstromokkal hazánk tudományos egyesületi szelleme még fel nem virágozhat, ehhez — miként feljebb jelzők — a szakavatottság útmutatásai is szükségeltetnek; hogy erre a *századok* vállalkozott, ezért őt a tudományos világ elismerése méltán illeti. *Szikinczey B.*

TÁRCZA.

Érmészeti adalékok. Az e folyó évi «Archaeologiai Értesitő» (februári) 2-dik számában megjelent «*I. Mátyás királyunk emlékére veretett fémek*» czimü czikkemben tárgyalt Guglinger-féle emlékéremre vonatkozólag kijelentem, hogy a már az emlitett czikkben — a br. Radvánszky gyüjteményében levő példány Zipser általi leirásának hitelessége ellen támasztott és kifejtett kételyeim csakugyan alaposaknak bizonyultak be. Ugyanis br. Radvánszky Antal ő mga oly kegyes lévén az általa méltán nagyrabecsült emlékérmet összehasonlitás végett átengedni, világosan kiderült, hogy a Rupp-féle munkában közlött Zipser-féle leirás igen hibás és pontatlan.

Egyébiránt ez érem veretét illető véleményem az, hogy a

bélyeg, melylyel ezen emlékérem előlapja veretett, valószinüleg a király nagyobb pecsétjére volt szánva, de mivel a S. Mathie előtt, valamint az I betű is a SLESIE-nél kimaradt, ezen bélyeg használaton kivül tétetett. *Rómer.*

— **A vasszegekről a pogány sirokban** a mult évfolyam utolsó számában tettem kérdést és ime gf. *Owaroff Elek*, igen érdekes munkájában a *Merien* nevű népnek régiségeiről, nem csekély meglepetésemre ezt találom: A Savelicz jegyzőkönyveiben említett rothadt pallókra és a sirokban talált *szegekre* azt jegyzem meg, hogy *Veskovo* falunál egyik sirban talált hat, a másikban *három szeget*, miből az elkorhadt *fa-koporsóra* tesz következtetést. De mi találtunk olyan halmokban, melyekben a hullának elhamvasztott maradékai fentartattak, hasonló korhadt palló- vagy czölöprészleteket valamint szegeket is; mi azonban semmit sem bizonyit a koporsókra nézve, mert a sirok csak égetett csontokat tartalmaztak. — Vassilkinél 1¼ archin (egy archin 71,18 ... cemtimetert tesz) a szén és égetett csontok közt: egy törött fazekat, egy agyageszközt vasnyéllel, egy csontfésü-töredéket, ... és *egy szeget.* Hasonló példák nem épen ritkák, miért is azt gondoljuk, hogy a palló, czölöp vagy egyáltalán a fának találása a halmokban más oknak tulajdonítandó; mert véleményünk szerint ugymond, Owaroff, ha azon időben koporsók lettek volna használatban, valószinüleg egy kivájt fatörzsből készitették volna az ős emberek, nem pedig összeszegezett pallókból *) miért is azt hiszszük, hogy a korhadt famaradványok, melyeket a legrégibb *merieni* temetőhelyeken találnak, nem a koporsók darabjai, hanem valami kisebb faszerkezeteknek töredékei melyeket csak azért emeltek az edények fölött, nehogy a felhalmozott földnek nagy sulya által azonnal összezuzassanak. Dániában azon halmokban, melyekben fejedelmek vagy vezérek vannak temetve, külön alkotmányokra akadtak, melyek fapallókból szerkesztett halotti *kamarákat* képeznek. **) De még az is lehet, hogy a pallók darabjai, vagy egész

*) Igen érdekes alakú vaspántokat találunk a vaskuti hirneves halmok egyikében; ezen kapcsok, egyik oldalukon éllel levén ellátva, a koporsót képező vastag deszkákat tarthatták össze, minthogy rajtuk még a fa-állomány rostjai jól kivehetők.

**) Ilyeneket hazánkban a sz. istván-baksai és csurgói (Fejér-megye) halmokban épséges állapotban találtak. Jó lenne ezeket mind összeirni, minthogy már e körülményből is, az igy felszerelt halmoknak egykoruságára, egy nemzetbeli összetartására jogosan lehet következtetni, mi azon temérdek számu domboknál és halmoknál fogva, melyekkel hazánk egészen el van lepve, ősrégi történelmi homályunkra még is vethetne némi világosságot!

pallók is, nem egyebek mint azon állványok részletei, melyeken a hullákat a temető helyre hozták. *Rómer.*

—**Mikor hallgatott el a koboz?** A «Zenészeti Lapok»-ban közelebbről CONCILIA EMIL névaláírással egy gondosan írt zenetörténeti tanúlmányt olvastunk a magyar nemzeti hangszerről, a milyenűl — igen helyesen — a *koboz* vagy *lant* állíttatik (mert a tárogató recte: «*török síp*» eredetileg nem magyar, hanem török vagy tatár hangszer).

CONCILIA Emil urnak a kobozra nézve történelmi adatok és idézetek által támogatott egyéb állításait mind aláírjuk*, kivévén azt az egyet, hogy e nemzeti hangszerünk *a XVII. században némult el végkép*, s hogy az e század végén *többé említve nincs.*

Nincs, igenis, APOR Péternél, CSEREY-nél, sőt *világosan* az én «Thököly és Rákóczi-kori irodalomtörténeti Adalék»-aimban sem említtetik, — de annál világosabban szólnak róla gr. BERCSÉNYI Miklós 1704—5-iki levelei, melyek tanúsága szerint nincs semmi kétség, hogy a koboz vagy lant nevű ősi húros-hangszer — mely a régi dalnokok énekeit kísérte — II. RÁKÓCZI Ferencz háboruja idejében még használatban volt, és vitézei táboraiban a katonaság lelkesítésére föl-fölzendíttetett.

BERCSÉNYI ugyanis *1704, szeptember 28-kán Szereden* költ levelével BÁCSMEGYEY és ÁDÁMY nevű két tűzértisztet ajánlván RÁKÓCZInak kegyeibe, — az utóbbiról szokott, tréfás modorában ezeket írja:

«ÁDÁMY másik; az mindent tud kicsin-kicsin, — de *lantolni legjobban*, s firgencz legény; *azt a táborban kellene applicálni, tüzelni is, lantolni is.*»*

Látható ebből, hogy a lant vagy koboz a XVIII. száz. elején még divatban volt, és igy ez is, valamint a tárogató, a magyar nemzeti és társadalmi életre a szathmári békekötés után következett *általános hanyatlás korában* enyészett el végképen. Ugyanis, mennél többet vizsgálódunk, annál inkább eljutunk azon eredményre, hogy nemzeti társadalmunk zárköve: *a szathmári béke,* s elhalálozási ideje: III. Károly uralkodása, úgy a nemzeti nyelv közhasználatára, valamint az ősi magyar erkölcsökre, szokásokra, sőt jó részt a valódi nemzeti viseletre nézve is. *Thaly Kálmán.*

---

* Hibás állitás az is, hogy czigányzenészeink eleitől fogva vonó-hangszerészek voltak. — Beatrixnak, Mátyás király nejének csepel-szigeti czigányzenekara, miként az egykorú 1489. évi Hippolyt-féle számadások mutatják, csupa merő kobzosokból állott. *Szerk.*

* «Székesi gr. Bercsényi Miklós levelei». Közli THALY Kálmán, kiadja a m. t. Akadémia. Budapest, 1875. Első kötet, 156 l.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *A magyar tudományos akadémia* márczius 27-én tartott összes ülésében Henszlmann Imre bemutatta a «Magyarország Régészeti Emlékei» II-ik kötetének II-ik részet. E mű, mely az 1873, évi világtárlaton a magyarországi régészeti osztály kiállitmányait tárgyalja, diszes kiállitása s tárgyszövegére nézve méltán csatlakozik a Régészeti Emlékek eddig megjelent köteteihez, s hazánk régészeti irodalmának legfontosb jelenségei közé tartozik. Bővebb ismertetését jövő májusi számunk adja.

— *A m. nemzeti muzeum érem- és régiség-osztályának gyarapodása 1876. évi márczius havában.* III. Béla király ezüst, eddig kiadatlan érmecskéje és 1 db románkorbeli fémer-ötvény Ebenhöch Ferencz győri kanonok ajándoka; 6 db apolloniai ezüst-érem Kiss Ferencz ajándoka; Besán-család öt miniatur arczképe, a Br. Besán József-féle hagyatékból került a muzeumba; 2 db érem Weisz Jakabtól; egy olajfestett Mária-kép Szabados Andornétól, 73 db nagyrészt keleti arany-, ezüst- és réz-érem (közte egy 360 gramm sulyú kasgari pénz, u. n. *At-tujak*) Onódy Bertalan ajándoka; 1 db edény, 1 római üvegecske, 1 ezüst corrigioi (Modenában) érem, 1 réz-gyűrü és egy 1848-iki pesti constabler-pálcza Tóth Endre ajándoka; 5 db ezüst és réz-érem Vörös Jánostól; XV. századbeli vassisak, lelhelye Budapest, Horváth Mihály cz. püspök és orsz. képviselő ajándoka; 1848-iki vegyileg praeparált fehér bankó-papir Lehóczky Tivadartól; Karagyorgyevics P. emlékérme 1876-ból Pulszky Ferencz ajándoka; 1 kőbalta, 2 bronz-karperecztöredék, 1 barbárkori fekete agyag-tégely, 5 db római, magyar (közte két Corvin Mátyás-féle) és lengyel ezüst-érem Bécsi Sándortól; a jeles dohánytermelők részére vert emlékérem Privorszky-tól Körmöczbányáról; Sokrates gypszből öntött feje dr. Bene Rudolf ajándoka; 2 db barbár érem, 1 érem-súly 8 különféle emlék-érem, 12 db különböző rézbronz- és ón-jegy, a budai kocsigyártók nagyobb és kisebb pecséte 1697-ből, cserében Szuk Lipóttól; 1 db kéz-véd (kardról) vasból Mellár Bélától: végül egy diszes szarvasagancsból és lakatosművezetből készült fali lóggó csillár Eisert Sándor ajándoka.

Az osztályt f. é. márczius hóban 11-szeri nyitás alkalmával 3781 egyén látogatta. *cz—r.*

— *Uj irodalmi egylet.* Az egri érseki főmegye papsága irodalmi egyletet alakitott, melynek van *régészeti-történelmi szakosztálya* is, s ennek vezetésével, mint elnök, társai bizalmából a hazai régészeti irodalmunkban ismert nevű szorgalmas régészünk Kandra Kabos bizatott meg.

— *A «délmagyarországi történelmi és régészeti társulat»* rendes havi vál. ülését márczius hó 29-én tartotta meg. Titkár bejelenti a folyó ügyeket s nehány lelet rajzát mutatja be a választmánynak. A pénztár állapota: 683 frt 73 kr. — A titkári jelentés után Miletz János folytatólagosan «Arad vármegye történelmi és régészeti emlékei»-ről értekezett.

— *A Gödöllő és vidéke tőrténelmi és régészeti muzeum-egylet* választmányi ülése f. hó 2-án tartatott meg dr. Rómer Flóris elnöklete alatt, szép számú közönség jelenlétében. Gr. Ráday Pál a közgyülés határozata értelmében az alelnöki tisztségre kéretett fel. Az egyletnek már is két alapitó és 117 rendes tagja van, köztük igen sok a szaktudós. A május hóban tartandó közgyülés tudományos felolvasással s az egylet javára rendezendő hangversenynyel lesz összekötve. Határozatba ment, hogy ezentul a választmányi és közgyülések mindig nyilvánosak lesznek s mindig hétköznap tartatnak meg, mert a vidéki lelkészek és tanitók más napokon bivatalos foglaltatásuk miatt akadályozva vannak a részvételben. A választmányi ülés után dr. Rómer Flóris a kaszino-teremben az összehivott földmivelő népnek előadást tartott a kő-korszakbeli tárgyakról. Bebizonyitá nekik, hogy a szántás közben gyakran talált tárgyak, melyeket a babonás köznép menykőnek vagy istennyilának tartott, nem egyebek, mint kőkorszakbeli kalapács, véső és tűzkő. .....*k.*

— *Iparműkincsek és történelmi emlékek kiállitása.* Midőn a következő felhivást közöljük, nem mulaszthatjuk el, hogy arra minden hazafi figyelmét fel ne hivjuk. A felhivás ez: Folyóink áradása a tavaszszal elboritotta az ország nagy részét; kimondhatatlan az ezáltal okozott nyomor: minden hazafi s emberbarát kötelessége, tehetségéhez képest enyhiteni azt. Tapasztaljuk is, hogy a károsultak szava mindenütt meleg keblekre talált, s nem hiába vetik reményöket azok nagylelküségébe, kik szerencsésebb körülmények között élvén, képesek áldozatra. E czélra, a vizkárosultak kiáltó nyomorának enyhitésére, alakult a fővárosban gróf Zichy Paula Ferenczné szül. gróf Korniss Anna inditványa és kezdeményezése folytán báró Wenckheim Béla, Trefort Ágoston, Bedekovich Kálmán mi-

niszterek, Haynald Lajos érsek, Szalay Ágoston, Pulszky Ferencz, gróf Szápáry Antal, gróf Szápáry Gyula, gróf Szápáry István, gr. Pallavicini Ede, Rómer Flóris, gr. Károlyi Tibor, gr. Andrássy Manó, gr. Zichy Jenő, Ipolyi Arnold püspök, gr. Andrássy Aladár, br. Üchtritz Zsigmond, Ráth György, gr. Khuen-Hédervary Károly, gr. Zichy Lajos, gr. Dessewffy Aurél, gr. Apponyi Sándor, Henszlmann Imre, gróf Csekonics Endre, gróf Zichy Fedor, br. Kemény Kálmán, gr. Nugent Arthur, br. Radvánszky Béla és Telepy Károly urakból egy bizottság, oly szándékkal, hogy Magyarország műkincseiből és történeti emlékeiből kiállitást rendezzen, melynek tiszta jövedelme a vizkárosultaknak leend szánva. A bizottság azon reményt táplálja, hogy minden emberbarát s hazafi pártolni fogja ez eszmét, s hogy mindazok, kik ilynemű tárgyak birtokában vannak, ezen vállalatot tárgyaik kiállitása által támogatni és előmozditani készek lesznek; mert csakis igy várhatni a rendezendő kiállitástól azon eredményt, hogy Magyarország ilynemü kincseinek teljes képét nyujtsa, és épen ezáltal a néző közönségre a kellő vonzerőt gyakorolván, a kitüzött czél elérését biztositsa. Kiállitásra alkalmas tárgyak: mindennemü *ékszerek, boglárok, billikomok, diszfegyverek, diszszekrények, órák, csipkék, himzések, zászlók* stb., melyek akár műbecsök, akár történelmi értékök következtében figyelmet gerjeszthetnek; továbbá történeti nevezetességü egyének hiteles arczképei, sevresi, meisseni, bécsi porczellánok. A bizottság felkéri mindazokat, a kik ilynemű tárgyak birtokában vannak, hogy azokat a kiállitás czéljára neki átengedni sziveskedjenek. — A tárgyak átvételére alakittatott Trefort Ágoston vallás- és közokt. m. kir. miniszter elnöklete alatt Rómer Flóris, továbbá Szápáry Gyula, Szápáry István, Khuen-Hédervary Károly, Dessewffy Aurel grófok és Radvánszky Béla báróból egy külön albizottság, mely a tárgyak biztossága s minden kártól megóvása fölött őrködni van hivatva. A kiállitásra átengedendő tárgyakat kéri a bizottság a «*Magyarországi iparmű-, kincs- és történeti emlék kiállitás átvételi bizottságának, Budapesten a m. tud. akadémia palotájában*» czimezve lehetőleg e hó 20-ikig beküldeni; — a kiállitás május 1-től 2 vagy 3 hétre van tervezve, — a kiállitás helye a tud. akadémia palotájában elhelyezett országos képtár termei.

Budapesten, ápril hó 11-én. *A bizottság.*

— Mint újabban értesülünk *Ő felsége a király* az árvizkárosultak javára rendezendő iparmű- és történelmi kiállitást pártfogá-

sában részesiti. E kegyről gr. Crenneville főkamarás a közokt. m. kir. minisztert egy külön átiratban értesité, melyben többek között felemlíttetik, hogy: noha egy fennálló legfelsőbb elhatározás értelmében a császári ház tulajdonát képező gyűjteményekből egyes tárgyak sem kül- sem belföldi kiállitásokhoz nem küldetnek: mindazonáltal a budapesti kiállitási bizottság kérelme folytán s tekintettel az ezen kiállitással egybekapcsolt jótékony czélra ő cs. és ap. kir. felsége *szoros kivételképen* legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy kellő számu műtáégyak küldessenek le. — Ő felségének e tette által a kiállitás oly szép és érdekes gyarapulást nyert, hogy annak sikeréhez már előre is a legbiztosabb reményeket fűzhetjük. István főherczeg Ő Fensége, valamint az esztergomi primás Ő eminentiája is megigérték, hogy műkincseiket a bizottság rendelkezésére állítják. A cs. és kir. dunagőzhajózási társulat pedig a kiállitásra érkező műtárgyakat ingyen szállitja.

— *Ásatások Pereghen (Pest-megyében.)* A Duna roppant áradása Peregh községben egy érdekes barbárkori *urna-temetőt* hozott napfényre. A m. n. muzeum régiségosztálya azonnal levélben fölszólitá az ottani derék jegyzőt, Későy Lőrincz urat, ki több hirlapban figyelmeztetett ezen eseményre, hogy mutatványul küldene be egy talált hamvvedret s értesitené az osztályt az ügy mibenlétéről. Nevezett jegyző ur azonnal személyesen hozott be két nagyobb hamvvedret s nehány kisebb agyag-edénykét azon tudósitás kiséretében, hogy van remény ott még több tárgyat is felfedezni. Dr. Rómer Flóris Ferencz, dr. Hampel József és Zsigmondy Gusztáv mérnök siettek a szinhelyre, hol Gránitz Imre földtulajdonos adott is engedélyt a további kutatásra egész ünnepek utánig, miután akkor földjét fölszántatja. Néhány óra alatt a szomszédos terület agyagrétegében, melyről a viz a humust elsodorta, mintegy 7 db hamvveder került szinre, melyek egymástól bizonyos távolságban és sorban az agyagból kissé kiemelkedve találtattak. Köztük 2 db 70 cm. magasságu és átmérőjü edény is volt; a hamvvedrek némelyikében található csontmaradványokon s pár darab apróbb *bronz-sodrony-tekercsen* kivül egyebet nem leltek. A munka még egyre foly; az egész kutatás főmotora Későy Lőrincz ur, ki a két helybeli tanitóval fölváltva őrködik az ásatás ideje alatt a nagy vigyázattal felfödött tárgyakra. Csupán az kár, hogy az edények nyaka jobbára el van vágva, e csorbulást kétségkivül a Duna zajlása okozta rajtok. A munkásoknak napi dijaikon kivül külön jutalom van biztositva teljesen ép tár-

gyakért s ez által a legnagyobb elővigyázat van biztositva; a hazafias tulajdonos pedig, kinek földjén az ásatás jelenleg foly, a kutatás után földje fölásott részeit teljesen kiegyenlitve fogja találni. E lelet bővebb leirása a f. é. szeptember hó 4-én Budapesten tartandó anthropologiai és történetelötti régészettel foglalkozó *nemzetközi congressus VIII.* nagygyülésén fog a szakférfiakkal s a nagy közönséggel közöltetni. Miután tudomásunkra jött, hogy az országos szerencsétlenség után a vizapadás több helyütt hasonló tárgyakat fedett fel: igen óhajtandó volna, ha erről további kutatás czéljából osztályunkat lelkes honfiaink tudósitanák. *Czobor Béla,* őrsegéd a m. n. muzeum érem- és régiségosztályánál.

Külföld.

— *Olympiai ásatások.* A mult márcz. hó 1—15 és 22-ről keltezett dr. WEIL hivatalos jelentéseiből a «Norddeutsche Zeitung»-ban az emlitett ásatások kedvező eredményeiről értesülünk. A szakadatlan ásatásoknak ez időszerinti legfőbb czélját a Zeus templomának minden oldalról a föld gyomrából kiszabaditása képezte, mi a keleti oldalon már jóformán sikerült is. Itt, a régi járda-kövezet már egészen napvilágra jött; e kövezet tégla-rétegre rakott 0,23 m. vastag lapos kőduczokból áll. A templom bejáratát illetőleg ahhoz, nem miként a Parthenonnál a középső intercolumnium előtti közbeeső lépcsők (Zwischenstufen), de egy szabad lépcsőzet vitt a templom második fokáig, s ezen lépcsőzet a templom közép-homlokzata előtt terrasse-t képezett, melyen egy oltár alapjának maradványai felismerhetők.

A templom déli részének kiásatása a kelet-nyugoti oldalon erélyesen folytattatik. Az e részeken talált régiségek közül architectonikus történelmi tekintetben különös fontossággal birnak a vizeresz vizethányó oroszlánfejei. Ezek háromféle műirályhoz tartoznak; a dél-nyugati fejek legtöbbje az ódon, mások a természeties és végtére vannak olyanok, melyek átmenti irályban készültek. Miből világosan kiderül, hogy az emlitett templom, a Parthenontól eltérőleg nem egyszerre épült fel, de több korszak műve volt.

A templom éjszaki környékén egy 0,4 m. hosszu öltönyzött alakokkal bevésett kőtalapzat találtatott; — egy másik talapzatra akadtak a déli oldalon, melynek felirata ugy látszik Faustina császárnéra vonatkozik.

Különösen örvendetes azon körülmény, hogy az ujabban és

ujabban fellelt töredékekkel a feliratos emlékek hézagai mindinkább kiegészitethetnek. Ekként a márczius 2-kán kiásott, már emlitett Agelados-féle felirat hiányzott második darabja is feltaláltatván, ebből az tünik ki, hogy az Agelados az apa neve, s az emlék felállitójának, illetőleg az elébbi fiának neve Argeiados volt. — Nemkülönben már a Praxiteles-féle két distichon is egészen ki van egészitve. Ezekben egy arkadiai férfiúnak kalandjai adatnak elő, ki élete esthajnalán szülőhona bérczei közé visszatér pihenni.

A legtöbb szórványos régiségek a templom nyugatfelé eső környékén fordúlnak elő. Ez oldalon egy falra bukkantak, mely a dél-nyugati szögellettől délfelé huzódik, s szobortalapzatok, triglyphek, jóniai és dóriai oszlopfők töredékeiből, márvány-duczokból és téglákból van vegyesen összehalmozva. Ezen kőrakás közt találtak: egy talapzatot, melyre a IV—V. században élt Sophokles vésnök neve van rávésve, — ugyan innen kerültek ki: egy Lykomedes nevü olymponikus tiszteletére vésetett felirat, élénk szinekkel kifestett terracotta oroszlánfejek, s végtére egy felirat, — melyet valószinüleg (Pausanias nyomán) a Zeus szobrára L. Mummius vésetett volt.

A templom dél-keleti szögelletétől tiz lépésnyire ugyancsak dél-keleti irányban egy márványkörépület alapfalai hozattak napfényre. Ugyanezen a tájon, nyolcz lépésnyire dél-kelet felé, márczius 15-én egy kivájt köralaku márványtalapzat találtatott, mely felső karimáján ódon betükkel vésett felirattal bír. Ez ama bizonyos felirat, melyet Pausanias (Cap. 24, 3) a Zeus-szobra lábai előtt olvasott, s amelyet a Lacedemonok, a második messeniai háboru szerencsés bevégzésének emlékére áldozati ajándékként készitettek.

Mind e kedvező eredményekhez járul még azon szerencsés körülmény, hogy az olympiai ásatások megkezdésekor feltalált legelső műdarabnak, a győzelem istennője szobrának hiányzó részei is jelesül a szobor 4—5 m. magasságban álló talapzatának óriás nagyságu kőduczai legnagyobb részben, magának a szobornak pedig hiányzó szárnya s több kisebb töredékei az ásatások további folytatása alatt nagyobb részt előkerülvén, az emlitett fontos műdarab immár majdnem teljesen ki van egészitve. Már most a Nike szobor egész környezetéről s állásáról mindinkább biztos tájékozást nyerhetünk.

Már a Zeus-ligeten végig vezető s az ott felállitott áldozati ajándékoktól szegélyzett régi utak is felismerhetők; az illető szobrok és feliratok kivétel nélkül régi helyeiken találtatván, azok eredeti elrendezéséről s egymásutániságáról is világos átnézetet szerezhetünk.

A szórványosan előforduló leletek közül még megemlitendők: a különbféle élénk szinekkel ékesitett homordad márványtáblák, egy ló előrésze s az elisi nyelvjárásu feliratokkal ellátott fedél-téglák stb.

E jelentéssel kapcsolatban örömmel értesülünk, hogy dr. HIRSCHFELD és BÖTTICHER Korfuban tartózkodások ideje alatt sulyos betegségökből felépülvén, az utóbbi már a mult hó végén, HIRSCHFELD pedig ADLER épitészeti tanácsossal e f. hó 4-én Olympiába visszatértek, meghatározandók, hogy mit végezhetnek még e tavasz folytán mielőtt az Alpheios völgyében a kiállhatatlan forró napok beköszöntenek.

— *A bécsi osztrák muzeum csipke-kiállitása* mult hó 19-én nyittatott meg s e folyó hó végéig tart. A legelső e nemű kiállitás az angol Kensington muzeumban rendeztetett volt először; a most emlitett bécsi csipke-kiállitás a második, mely eddigelé tartatott.

A kiállitók száma a százat megközeliti; köztök találjuk Károly Lajos főherczeg és Mária főherczegasszony ő fenségeiket. Magyarországot küldeményeikkel ZICHY Edmund gróf, ZICHY Livia s NÁKÓ grófnék és KISS Ida képviselik.

E kiállitás műtörténeti becsét illetőleg, abban a XVI. század elejétől egész a legujabb korig a legkülönbfélébb népek csipke-nemeit, a legelső apáczáktól kötöttektől kezdve az ugynevezett házi- s a legujabbkori gyár-készitményü példányokig, gazdag változatosságban feltalálhatni. A velenczei rózsás- s az ugynevezett *punto tirato,* a geometriai alakokkal átszőtt genuai *guipure grosse,* s az ugyanott csudálatos finomságig kiesztergályozott elefántcsontból készitett, a XVI. században divatos sienai *merli di siena,* az éjszak-olaszországi dombordadon kihimzett ugynevezett *metétes (puntato dei vermicelli),* valamint az V. Károly idejebeli németalföldi, a hollandi ugynevezett tulipánfejes, és a XIV. s XV. Lajos királyok alatt felvirágzott franczia: alenconi, aurillacai, argentoni és lillei csipkeneműek itt mind összegyűjtve a műtörténet kedvelőjének és szakavatottjainak egyaránt valódi élvezetére s tanulmányozására szolgálnak. Sajnos ugyan, hogy a beküldő tulajdonosok küldeményeiket saját külön csoportaikban meghagyni akarván — e miatt a csipkék történelmi rendben nem állittathattak fel, — a kiállitás ebbeli fogyatkozását azonban az illető kiállitott darabokhoz mellékelt s ezek eredetét, évszámát és nemét jelző czédulák, amennyire annyira pótolják.

A kiállitás alatt alkalmilag a mult hó 20. és 27-kén dr. ILG Albert muzeumi őr, a csipkészet műtörténetéről felolvasásokat tartott. Ezen értekezései, két xylographia-táblával illustrálva: Geschichte und Terminologie der alten Spitzen (Wien, ára 2 frt 50 kr) czim alatt legujabban sajtó alól kerültek ki. Ez a legelső tudományos német munka, mely az emlitett szakban ekkoráig megjelent. .....*y.*

Régészeti könyvtár.

1. MAGYARORSZÁGI RÉGÉSZETI EMLÉKEK. Kiadja a magy. tud. akadémiának archaeologiai bizottsága. II. köt. II. rész. A bécsi 1873. évi világtárlatnak magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. 10 táblával és 277 fametszettel. Irta HENSZLMANN Imre. Budapest, 1875—6. (Nyomtatott a Franklin-Társulat nyomdájában.) Ára 8 frt.

   (E művel együtt a *Régészeti Emlékekből* idáig öt rész jelent meg, melyek mindösszesen hallatlan olcsó áron, 36 frt helyett 20 frtért szerezhetők meg KNOLL Károly akad. könyvárusnál.)
2. ARANJO Sanches C, *Los museos de Espana.* 8-adrét. (204 lap). Madrid, 1875.
3. CHAMPFLEURY, *Histoire des faiences patriotiques sous la révolution.* 3-me édition, avec gravures et marques nouvelles. 18 r. (382 lap). Paris. Dentu.
4. CONTRERAS, R., *Del arte arabe en Espana,* manifestade en Granada, Sevilla y Cordoba por los tres monumentos principales: La Alhambra, el Alcazar y la gran Mezquita. 4-r. (312 lap, ábrákkal). Granada, 1875.
5. GOUTZWICKER, Charles, *Le musée de Colmar.* Martin Schongauer et son école. Notes sur l'art ancien en Alsace et sur les oeuvres d'artistes alsaciens modernes. Deuxiéme édition ornée de 26 gravures. 8-r. (159 lap). Colmar, Barth.
6. VIOLLET-LE-DUE, *Histoire de l'habitation humaine* depuis les temps préhistoriques jusqu'à nos jours. Texte et dessins. 8-r. (376 lap). Paris, 1875.

Közli: CZOBOR.

Szerkesztői üzenetek.

L.—J.-nek Győröt. Az ajánlott könyvismertetés aligha szaklapunk keretébe való. — Az „*ars tironica*" szorgalommal és bő tudománynyal irott mű — de terjedelmességénél fogva az „*Értesitő*"-ben, valamint a Közlönyben sem közölhető. — A nemzetközi régészeti congressus hivatalos és nyilványos tanácskozási nyelve a franczia; gyorsirókról már gondoskodva van.

H . . . . . r-nek Eperjesen. Becses érmészeti czikke a már sokkal elébb hozzánk beküldött R . . . . közleménye utón elkésett.

H . . .-nak Békés-Csabán. Pulszky Ferencznek a Békés-gyulai muzeumról tett régészeti nyilt jelentése jövő májusi számunkban jelen meg.

Budapesten, 1876. Franklin-Társulat nyomdája.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1876. X. KÖTET. | SZERKESZTŐSÉG: ZERGE-UTCZA 23. SZ. | 5. SZÁM. MÁJUS 31.

Ezen folyóirat megjelenik—augusztus és szeptember kivételével—minden hó utolsó napján 2 ivnyi számokban. Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvárusnál (Budapest, akadémiai bérépület)

A békés-gyulai muzeum.

Marczius első napjaiban meglátogattam a Békés-Gyulán utolsó időkben keletkezett muzeumot s örömmel tapasztaltam, hogy ügyét a Békés-megyei régészeti s mívelődési társulat és a megye összes értelmisége oly lelkesen karolta fel, miként az már jelenleg is a provincialis muzeumok közt igen tisztességes helyet foglal, s a megye pártfogása következtében elég jó helyiségben állíttatott fel a megyeház melléképületében, sőt hogy illő szekrényekben helyeztetett, Mogyoróssy János muzeumőr által leltároztatott s jó rendben tartatik. Békés vármegyében eddigelé a kőkori leletek ritkák, kova s obsidian szilánk kevés találtatott, van azonban ezen korból is nehány példány, mely a honunkban talált csiszolt kőkori eszközöktől el nem üt. A bronzkori régiségek szintén olyak, minőket gyűjteményeinkben sokszor látunk, megemlítésre méltó mindenesetre két vörösréz-balta-kalapács, minő külföldön igen ritkán fordul elő, s a magyarországi leletek sajátságaihoz tartozik. Az összes külföldi vörösrézeszközök száma a különböző muzeumokban meg nem üti az ötvenet, s ezek közt harminczegy a dublini muzeumban találtatik, míg a mi nemzeti muzeumunkban

hetvennégy vörösréz-eszközt őrizünk, s úgy hallom, hogy báró Nyáry Jenő pilinyi gyüjteményében a gesztetei és somos-újfalusi leletekből közel ötven darab jutott, mégpedig nagyobbára ékszer, karperecz, tű, nyakperecz stb., melyek annál érdekesebbek, minthogy eddig vörösréz-ékszer sehol nem találtatott.

A Békésvármegyei muzeum legkiválóbb része későbbi időkből való, ez egy igen szép etruszk-gyüjtemény, mely nemében honunkban egyetlen. Haán Antal kitünő festészünk gyüjtötte ezt Olaszországban, vétel útján jutott Gyulára. Itt látjuk a régibb durvább fekete etruszk-edényeket, melyeken a görög befolyás még nem érezhető, a valamivel későbbi szintén fekete, dombormüvel ékes díszedényeket, végre nehányat, mely valószinüleg Görögországban készült, s kereskedés útján a régi rómaiak idejében jutott Etruriába, köztök egy remek csészét, veres alakokkal feketés mezőn. Egy szép etruszk kis sarcophag terrakottaból egésziti ki e gyüjteményt, melynek tetején a nő, kinek hamvai ezen koporsóban le voltak téve szép leplezetben, alva ábrázoltatik, alól az Etruriában népszerü Echetlus herosz mythoszát látjuk dombormüben. Ez földmívelő volt, s midőn az ellenség hazájába betört, felkapván ekéjét, evvel neki rontott ellenségeinek és vezéröket verte le. Echetlus tehát a földmivelők hazafiságának jelképe, s Etruszk koporsókon gyakran fordul elő.

A muzeumban több fibula s bronz-ékszer őriztetik, melyeket itt mindjárt a Haán gyüjteményből idejött római fibulákkal s ékszerekkel össze lehet hasonlítani, különösen kiemelendő azonban egy byzanczi időből származó bronzsisak, mely valószinüleg az Avarok idejében került honunkba, s Endrődön ásatott ki, az mind a munka szépségére, mind állapotának csak nem épségére nézve, minthogy csak alsó részén megvan repedve, különösen érdekes. Alakja olyan minővel az ötödik század byzanczi elefántcsont-diptychonokon találkozunk, magas, felül gombbal ékesítve, — megérdemlené, hogy lefényképeztessék. Ujabb magyar időkből le

a jelenkorig látunk kardokat s egyéb fegyvereket, sarkantyúkat, itt van továbbá egy kis éremgyűjtemény, oklevelek, végre kitömött madarak, ásványok s Pius Titius ajándékából tengeri moszatok; a szakkönyvtár természetesen még nagyon hiányos, egészben véve azonban örülhetünk, hogy provincialis muzeumaink folyton növekednek, s hogy vannak lelkes hazafiak, kik ezeknek ügyét buzgóan előmozdítják, itt különösen ki kell emelnünk Göndöcs Benedek apát urat s Haán Lajos békés-csabai protestáns lelkészt, kik a tudomány terén találkozva, egyesült erővel lelkesítik a Békés-megyei régészeti és művelődés-történelmi társulatot, mely őket, mint elnökeit tiszteli. Valamint nemkülönben id. Mogyoróssy János muzeumőr. kinek e gyüjteménye a muzeum alapja lett és Zsilinszky Mihály országgyülési képviselő és a társulat lelkes főtitkára méltón kiérdemelték az összes haza tiszteletét.

Pulszky Ferencz.

A magyar fazekasságról.

Nem lehet tagadni, hogy a magyar fazekas-ipar is azon általános kifejlődési szabályok alá esik, melyeken a világ minden más nemzete a műipari ágak tökélyesbítésére nézve kénytelen haladni. Az erre való ösztön mindenkiben megvan! e részben például, alig hiszem, hogy valaki létezzék, ki gyermekkorában első művészi kisérletét ne koczkáztatta volna a nedves agyagnak bizonyos alakba gyúrásában; ezen művészet oly régi e földön, hogy szent irományaink szerint szintén az első ember, kit Évával a fazekas nemes czéhek hazánkban is egyáltalán égi védnökeik gyanánt tisztelének, agyagból formáltatott. Az anyagnak olcsósága és elterjedtsége, a művezetnek könnyűsége és végre az, hogy minden szerszám nélkül, egyedül istenadta ujjaink szükségesek alkotásához, bizonyosokká tesznek bennünket, hogy midőn az ember a kovaszekerczéket és tűzkőszilánkokat kezdte használni, már akkor durva és idomtalan agyagedényeket is készített. Azonban mint minden iparnál, úgy a

fazekasságnál a szükségletek, az általános haladás és a különböző népfajok ízlése és ügyessége szerint, idővel más és más sajátságos, jellemző edények kerültek ki a korongon, és ezek szolgálnak a régiségbuvárnak, a népismertetőnek alapul, miszerint ezen fazekas-müvek nyomán azoknak keltét, hazáját is meghatározhassa.

Találunk népeket, melyek a természettől adott kellő anyagnak birtokában levén, ezen különben semmi értékű földnemből oly edényeket, öblönyöket, mécseket készítettek, melyeket vagy rendkívüli finomságuk miatt mint a chinai műveket, vagy feltünő nagyságuknál fogva, mint a görögök és rómaiak hordói — milyenben az emberkereső Diogenes is, mint könnyen szállítható és kevésbe kerülő hajlékban lakott — igen egyszerü módoni előállításuk mellett is méltán csodálhatunk.* — Ezen hordók falai 3 hüvelyknyiek és oly nagyok, hogy egy magas ember bennök állva ki nem látszik, és kiterjesztett karjaival falait nem érintheti. Egyébiránt az olasz olajedények és a Vas-vármegyei eleség-fazekak, ezek méltó vetélkedő társainak tekinthetők.

A szegény embernek majdnem egész gazdasági és háztartási készlete hajdan agyagból állott. Orsógombja, kanala, szűrője, tála, fazeka, víztartója, hálósúlya, játékszere stb. mind azon könnyen alakítható anyagból készültek, melyet egy kis ügyességgel azzá idomított, mire szüksége volt.

Nagy haladás történt a korong föltalálásával és az égető kemenczék hatásával. Ezen ősrégi készítésmódok mai napon is divatoznak és a közönséges paraszt gölöncsér, épen azon fogásokkal gyúrja és alakítja ujjaival, néha egy-két faminta segélyével a mindennapi használatra szánt cserépedényeit, mint akár a sèvresi vagy meisseni müvész, kinek remekjeit hasonló sulyú ezüsttel fizetik. Egyébiránt ez utóbb világpiaczon bámult és folyton keresett müvekkel hazánk szerény ipara soha sem vetélkedhetett.

A díszesebb ceramikai müvek honunkban mint hazai készítmények, sem a régi korban, sem mai napon nem

* Juvenalis XIV. Satyra 308. v.

emelkedtek olyan fokra, mely az országos termelésben jelentékeny szerepet játszanék. Nem lehet ugyan tagadni, hogy hazánkban a ceramikai iparnak kitünő jelenségeivel is találkozhatunk, de ezek csak szórványosan s szakadozva fordulnak elő. A mult században I. Ferencz császártól, Mária Terézia férjétől alapított híres holicsi majolika-gyár már e folyó század elején megszünt. Legujabban pedig a herendi porczellán a külföldinek sikerült utánzása ugyan, mely általános elismerést is nyert, de egymagában még nem elégséges arra, hogy müipari hírnevünket a világ piaczán megalapítsa és biztosítsa.

De milyen ceramikai maradványaink vannak mai napon a magyar őskorból? s hogyan állt e müipar hazánkban a mult századokban?

Sajátságosnak fog tetszeni az, hogy míg az úgynevezett történelem előtti időből és a rómaiak korából számos egészen ép, és talán soha sem használt agyagmüveket, sokat még alakítási mintáival is képesek vagyunk felmutatni, a magyar cserepészetnek alig bírjuk más maradványait mint az anjou- és vegyesházi korszak néhány oly padló-tégláit és kályhafiók-töredékeit, melyeknek valódiságáról kezeskedhetünk.

Ezen tüneménynek okait abban keresem, hogy köztudomás szerint az Árpádok idejében rendkivüli volt a fényüzés az étkezéshez és ivásra szolgáló edényekben: köztudomásu dolog, hogy «Atilla királyi lakjában Árpád vezéreivel áldomásokat tartván, az urak *arany edényekkel* éltek, míg a szolgálatot tevők és a parasztok *ezüst edényekből* étkeztek; mivel ugymond Anonymus XLVI. fejezetében, az «isten minden körülfekvő országok kincseit kezükbe adta.»

Ellenben a *közép osztály* hasonló szerei a korong használtatása óta alakjukra nézve már az előállítási mód miatt is sokkal egyenlőbbek, s több századon át állandóbb alakuak voltak, hogy sem töredékeik, melyek a várak árkaiba, az udvarok félreesőbb zugaiba és vermeibe dobattak, figyelmet és feltünést ébreszthettek volna. Pedig, jelesül a padlat-téglák és a kályha-fiókok a legszebb minták nyomán készültek.

A fazekas-müvesség majd kizárólag a városi mestereknél, a kemenczék készitésében és rakásában állott. Pozsonyban az egykorú városi számadások szerint 1449-ben,[1]) Esztergomban, Egerben és Budán a XV. század végén s a XVI. század elején már zománczos kályhák (Gläsern Ofen, modo alemanico) készíttettek, [2]) melyek ugyan nagyjaink váraiban és palotáiban bő keletnek örvendettek, de ami a gazdag arany és ezüst-edényeiket illeti, azoknak uralma a Hunyadiak korában is tartott, mint ezt a *marhák*, (e korban minden ingó, sokszor legnagyobb becsű drága készletet is így neve-zék), lajstromozásaiban följegyezve találjuk. — Mátyás király nászvendégségén 1476-ban 560 aranyozott serleg és 980 ezüst-edény említtetik; jólehet még ezen időben az uri asztaloknál szokásban volt, hogy ketten egy tálból egyenek, honnan magyarázható azon közmondásunk is: «*nem jó nagy urakkal egy tálból enni.*» (Viollet le Duc. II. 95.)

Mátyás király korában az ivó-serlegek közt már kezdenek kristály- és kristályüveg-poharakat említeni, de ezek nem mint közhasználatú edények, hanem mint ritkaságok fordulnak elő. A nagyszerű aranyozott ezüst-hordók, asztali díszítmények, melyek többnyire egész vadászatokat ábrázolának, míg az ivópoharak állatokat képviseltek, sokszor mázsákat nyomtak és az ötvösségnek valódi remekeihez számíttattak.

A szerény cseréptárgyakat az idő szerint legfeljebb a konyhákban és cselédszobákban találhatjuk fel. Az 1489. évi Hippolyt-féle esztergomi számadásokban a fazekak között a cselédség számára bevásárlott cseréppoharak és — picheri di terra — említtetnek.

A XVI-ik század kezdetén konyha-edényeink közt már a *bécsi fazekak* [3]) fordulnak elő, és ezeknek vásárlása annyira divatban maradt még későbbi századokban is, hogy a Dunán lehozott edények vételét a honi fazekasok lehetőleg gátolni iparkodtak.

---

[1]) Das Pressburger Rathhaus und der Stadtrath. Stefan v. Rakovszky. Pressburg. 12. lap.

[2]) Századok. 1874. 1. füz. 10. lap.

[3]) Századok. 1872. 356. l.

Egyébiránt ugyan az említett XV—XVI. századokban bekövetkezett azon időszak, melyben Olasz- s Francziaországban, valamint Németország több részeiben a cserepészet művészi fokra emelkedett, s ekkor terjedelmes, valamint saját kinézésű diszítményű, festészetű darabjai által a királyok és főurak ebédlőjükben való használatára is méltatott. Hazánkba Beatrix királyné korában Ferrarából átszármaztattak a fayanceok, melyek az ezüst edényekkel egyaránt dijaztattak.[4]) Azon időtől kezdve lassanként az arany- és ezüstkészleteket csak a nagyobb ünnepélyeken használták, s ezek helyeit a díszes agyagremekek pótolták. A nagy kancsók és kupák, melyek az óriás pohárszékeken állottak, már rendesen *ónból* készültek,[5]) melyeknek némely példányai hazánkban még a református egyházakban és a czéhek emlékei közt fenmaradtak.

Annyi bizonyos, hogy a XVI. században hazánkban többi közt már cserépkancsók is készíttettek az úri asztalokra. Ekként például a Brassó városától az említett század közepe táján a moldvai és oláhországi vajdák számára küldetni szokott ajándékok közt két rendbeli t. i. nagyobb és kisebb készítményű cserép-ivóedények — irdene Becher — fordulnak elő.[6])

A XVII. századi úri asztali cserépkészleteinket illetőleg, a mit levéltáraink maradványiból eddigelé bebizonyítani nem sikerült, arról tanuskodnak felmaradt régibb feliratokkal ellátott edényeink. Igaz, hogy ezen tálak, tányérok, csészék és korsók nem vetélkednek a fennérintett külföldi gyárak fényes készítményeivel, de reánk nézve azért annál becsesebbek, mivel egy érdekes honi műiparágról tevén tanuságot, egyszersmind bizonyítják azt, hogy nagyjaink a XVII. században tekintettel a folytonos harczra, és a birtok bizonytalanságára is, asztali készleteikre nézve feltünő egyszerűségre visszatértek.

---

[4]) Századok. 1872. 356. lap.
[5]) Századok, 1872. 359.
[6]) Kronstädter Zustände zur Zeit der Herrschaft Stephan Báthoris. Dr. Eug. Trauschenfels. Kronstadt, 1874. 15. l.

Például felhozom a pannonhalmi poharat Tököli képével, és ezen felirással:

Vivat liberum religionis exercitium,
Vivat libertas, vivat Emericus
Tököli Dux Protestantium, Vivat
Cassa Eperjes,
Ilona asszony szerelmes.
Vinum bibunt Hajdones
Ceteri labanczi fontes
Petrus Torkos, 1680.
cui simb(olum) P. D. E. P.
Pro Deo et patria 1678.[7])

Felemlítem továbbá a győri főgymnasiumi muzeum e tekintetben már elég gazdag gyüjteményéből azon fehér kőedénytálat, melyen minden diszítés nélkül ez olvasható:

«Illmus ac Rendissimus: Dnus Comes Ladislaus
Eszterházy de Galantha et in Fraknó. 1689.»

Ezen érdekes darabot, melynek két párja a cselédek által eltöretett, 1860-ban gr. Zichy Felix-né ajándékozta a muzeumnak.

Hasonló agyagműveket bir m. n. muzeumi gyüjteményünk; úgymint gr. Czobor Mária lotyogós korsóját. Néhány tálat a Széchenyi-család czimerével és évszámmal, s ugyan egy más tálat gróf Erdődy György asztali készletéből 1706. évről.

Mindezeknek és a n. muzeumban felállított többi példányok készleteinek látására azon kérdés merül fel, hogy ki és hol készítették ezen, reánk nézve fölötte érdekes edényeket? — Sokat fáradoztam ezen ügy tisztába hozásában; azonban elszomorodva kell bevallanom, hogy sem a népipari czikkek beszerzése végett a fél országban tett utazásim alatt, sem pedig az általam kutatott irományokban erre nézve kielégitő feleletet nem találtam. Hogy jelesül kik és hol készítették a fehér mázos, virágos edényeket, melyekből különféle

---

[7]) Győri Tört. és régész. füzetek I. kötet. 93. lap.

időből és különféle, de sajátságos izlésben föltünő edényeket birunk, ennek mindekkoráig még csak nyomára sem jöheték.

Magyarországban még kevés gond fordíttatott arra, hogy egyes, bár a legérdekesb iparágak hazánkban való fejlődéséről, terjedéséről, haladásáról vagy pangásáról és elenyésztéről, és ezen örvendetes vagy szomoritó jelenségek okairól nem mondom kimeritő szakmunkákról, hanem csak némi egyediratokról is rendelkezzünk. Tudtommal nálunk még senkinek sem jutott eszébe a majdnem ezerre menő czéhczikkeket, melyek nagyobb pesti könyvtárainkban mint hasztalan lom hevernek, feldolgozni és belőlük a középkori ipar történetét megirni, bár annyi érdekes anyagot tartalmaznak középosztályunk hasznos voltáról, azon példás szerkezetről, rendről, kölcsönös szeretetről és méltánylásról, melyek együttvéve ezen társulatokra nézve a világi hatalomnak felügyelését, a rendőrséget fölöslegessé tevék, s a mely intézménynyel — a magyar fazekassági müipart illetőleg — az «*Értesitő*» hasábjain tisztelt olvasóimmal még találkozni fogok. *Rómer Flóris.*

Vasszegek a római sírokban.

(Felolvastatott a budapesti philologiai társaság 1876. marc. 8. tartott gyülésén.)

Az Archaeologiai Értesitő 1875. évf. 316. lapján ezt a rövid tudósitást és kérdést olvassuk:

»*A vasszegek a sirhalmokban.* Nemcsak a pátkai halmoknál tünt fel az, hogy többen 3 szeget elszórva a föld közt találtunk, de másutt is emlékezem, hogy ezen előjövetre kevés figyelmet forditottunk. Utoljára id. *Kosztka* Károly, kir. mérnök ur Komáromban küldött be *Tokodon* Esztergom megyében felásott hamvedreket, melyekben hasonlólag rövid nagyfejü szegeket leltek. — Kérdés, tudnak-e szakbarátink más helyen is ilyen előjövetet? és ha igen, mi értelemben (olv. értelemmel) birnak ezek az ősi temetéseknél? — A feleleteket kiváncsian várjuk! R.«

A hazai tudományosság érdekében kötelességemnek tartom, hogy a fölvetett kérdést a philologiai társaság szine előtt is szóba hozzam, s a Rómer tudósunk kérte választ tudomásomhoz képest megadjam.

Vas szegeknek római sírokban való előfordulta a déli német archaeologiai társaságok előtt rég ismeretes. Az 1872. évi regensburgi és hanaui leletek ujabb bizonyságai a már előbb észre vett tapasztalásnak.

A philologusok csak 1874-ben tudták meg a dolgot először, midőn Suchier Rajnárd a »Philologus« XXXIII. 335—343. lapjain »Die Nägel in Römergräbern« czimű értekezését közölte.

Az 1872. év őszén a hanaui történeti társaság e várostól egy óranyira fekvő legelőn, mely valamikor római temető volt, 100-nál jóval több sirt ásatott fel. Ezen ásatások érdekes eredménye ismertetését Duncker A.-ra és Hausmann akad. igazgatóra bizták. Amaz a történeti nyomozást, ez a számos rajzot vállalta magára. Hogy a munka kikerült-e már e kitünő kezek alól, az még nem esett értésemre.

A szeg-kérdésnek azonban már megfelelt Suchier az emlitett czikkével.

Kimutatván azt, hogy a hanaui római sírok mind elégetett holtak sirjai s a második századból s a harmadik század elejéből valók, megállapitja:

hogy mindenik sirban ha nem több, de legalább egy szeg okvetetlenül előfordult;

hogy e szegek nem véletlenül kerülhettek a sirokba;

hogy vasból vannak s négyélüek;

hogy hosszaságuk különböző: többnyire kis ujjnyi hosszuak s olyanok, a minőket a cserepezők használnak. Vannak azonban aprók is, mint a talpszögek, de amellett nagyobbak, sőt félláb hosszuak is.

Fejük majdnem mindig széles és lapos. Csak a legnagyobbaké néha gömbölyü és vastag.

Majdnem mindegyik meg van görbitve, mintha kemény fába voltak volna verve.

Számuk semmi szabályra nem mutat. Egyik sírban volt 7, másban 16 (köztük csak egy apró); 20-nál több csak nagyritkán találkozott. Egy vagy kettő csak kevés esetben, csak a legszegényesb sírokban volt.

Hamvedrekben s (áldozó) korsókban soha egyet sem találtak.

Hogy honnan ez a sok, ez a különböző nagyságu s különböző számu szeg a római sírokban, arra a régiségbuvárok különféle gyanitgatásokkal feleltek.

Suchier e hypothesiseket tapasztalataival ellenkezőknek bizonyitja, s helyükbe uj s mondhatni igen ajánlkozós magyarázatot állit.

Szerinte a szegekkel való eltemetés a halotti szertartásokhoz tartozott.

A szeg a gonosz hatalmat megakasztja, hogy tovább ne ártson. A hol a halál hatalma jelenkezett, tömérdek engesztelő szertartásra volt szükség, hogy több kárt ne tegyen, s ezek közé tartozott a szegek alkalmazása is. A babona azt hihette: ha ez meg nem történik, a halál kényekedve szerint tovább dulhat; meg kell tehát gátolni, fogva tartani, hogy az ember bátorságban lehessen.

E magyarázat hitelesitésére fölhasználja Suchier azt az anyagot, melylyel Preller, római mythologiájának »der Nagel in der cella Jovis« czimü fejezetében, a szeg-beverés symbolicus jelentőségét bizonyitja.

A számba vett kutfők: Liv. VII. 3, 6 és 7., Horat. Carm. I. 35, 18. és III. 24, 5., Gerhard I. 176. etrusk tükör, Cic. Verr. V. 21, 53. Petron. 71. Ezekből teljességgel kiderül, hogy a bevert szeg a fogvatartás jelképe. Azért is vált belőle egy nevezetes engesztelő szer, miről meggyőződhetni a Livius-emlitette példákból VII. 3, 3 repetitum ex seniorum memoria dicitur, *pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam*. VIII. 18, 12 itaque memoria ex annalibus repetíta in secessionibus quondam plebis *clavum ab dictatore fixum* alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo conpotes sui fecisse, dictatorem *clavi figendi causa*

creari placuit. IX. 28, 6 adjiciunt . . . Poetelium autem pestilentia orta *clavi figendi causa* dictatorem dictum. Hogy nemcsak állami, hanem magánéletbeli szokás is volt, mutatja Plinius Nat. hist. XXVIII. 6, 17 *clavum ferreum* defigere in quo loco primum caput fixerit corruens morbo comitiali (nyavalyatörés) absolutorium eius mali dicitur.

Mind eme helyekből az is kiderül, hogy nem a szegnek magában véve, hanem a *bevert* szegnek volt ama bűvös hatása. Ennélfogva a temetésnél is a szeget valahová beverték. Hogy hová? — Suchier azt hiszi, hogy a koporsóba. Kinek sok barátja volt, annak koporsójába sok szeget vertek, kinek senkije sem volt, az legalább az okvetetlen szükséges egy szeget kapta.

Ennyit röviden Suchier czikkéről.

A mi az Archaeologiai Értesitőben felhozott *tokodi* leletet illeti, azt ezennel igen fontos uj felfödözésnek nyilvánitom, mert az eddigi tapasztalattal szemben azt bizonyitja, hogy a temetési szegeket nemcsak sírokban, hanem hamvedrekben is találni. E szerint Suchier hiedelme, hogy a szegeket a koporsó falába verték, okvetetlenül módositást fog szenvedni.

Végül még valamit akarok régiségbuváraink figyelmébe ajánlani, t. i. a sirokban előforduló cserepeket. Ezek szándékosan összetört cserepek és szintén a vallási szertartáshoz tartoznak, mint azt Suchier u. o. a 336. lap. 3. jegyzetében tudtunkra adja. *Ponori Thewrewk Emil.*

Régészeti irodalom.

Magyarországi Régészeti Emlékek. II. köt. II. Rész. Budapest, 1875—6. — A bécsi 1870. évi világtárlat Magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. Irta *Henszlmann Imre.*

A „*Magyarországi régészeti emlékek*" jelen kötetének szerzője oly művel lépett a tudományos világ elébe, melynek — egy elsőrendű, birálói szigorusságáról ismeretes szak-folyóiratunknak, a

Századoknak itélete szerint „tartalma, kiállitása s diszes rajzai és képei méltán csatlakoznak a vállalat eddig megjelent köteteihez.“ *

Az előttünk fekvő mű nagy folio 336 lapot, s szövegét illustráló 277 vegyes fa- s rézmetszetet és 10 táblát foglal magában. Ezen ábráknak legkisebb része látott eddigelé magyar munkában napvilágot; részben ugyan már a bécsi „*Central Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*“ kiadványaiban közöltettek volt, de túlnyomó részök tüzetesen a jelen mű számára készíttetvén, most először bocsáttattak nyilvánosságra.

Szorosan véve, a jelen munkának csupán a bécsi világtárlatra hazánkból kiállitott régiségek lajstromszerü megismertetésére kell vala szoritkoznia, szerzője azonban e szük körü eredeti feladatától eltérve, az általános műtörténeti fejlődés magaslatára emelkedett, s jelen dolgozatával, úgyszólván az általános műtörténelem rendszeres egészét adta.

Annyi bizonyos, hogy hazánk ez idő szerinti tudományos régészeti állapota és viszonyai, különösen pedig műitészeti irodalmunk hézagos volta mellett egy pusztán catalogue raisonné-re szoritkozott munka, tudományos igényeinket és szükségleteinket nem foghatta volna kielégiteni.

A jelen mű egyik főérdeme épen abban rejlik, hogy az általános régészeti tudomány szinvonalára emelkedvén, a műtárgyak történelmi fejlődéseit s műjelentőségeit az összehasonlitó módszer alapján könnyen megérthetőkké teszi.

A munka tudományos beosztása hat főkorszakból, úgymint: a történetelötti (prehistorique)-, egyptomi-, classikai-, ó és újabb középkori, — a renaissance és az ujabb kor fejezeteiből áll, melyek ismét átmeneti- vagy nemzeti irányzataik és jellegeik szerint rendezett alosztályokat képeznek.

Az őskortól a középkorig terjedő időszak 72 lapot foglal magában, s a Liptó-vármegyei Rózsahegy mellett, a baráthegyi barlangban a legprimitívebb csiszolatlan kőeszközökkel és mamutcsontokkal talált ősember koponyamaradványának ismertetésével nyilik meg; a palaeolit korról a szerző kellő rendben a másodkő-, a bronz- és a vaskorszakokra tér át röviden; a classikai kornál azonban huzamosb

---

* Eddig megjelent két egész és egy fél kötet. Az első két kötet tartalmazza: *Pécs Emlékeinek monographi*-áját és az itt tárgyalt munkát, Henszlmantól. A harmadik félkötetben leirja Rómer az eddig ismert magyarországi egyházi falképeket.

ideig megállapodik, s itt többi közt az egyptomi, görög és a római műfogalmak és műirályok egymáshoz viseltető és egymásra ható vonatkozásait s viszonylatait, valamint az arczképészet gyakorlatának legrégiebb jelentkezését s további fejlődése stadiumait nemcsak régészeti, de szépészeti tekintetben is egyaránt kimeritőleg élénk szinekkel jellemzi.

A *középkor,* Henszlmann jelen művének súlypontját képezi. A munkának felét tölti be; *ó-* és *ujabb középkori* fejezetekre ágazik. Mielőtt a szerző azonban a tulajdonképeni szoros értelemben vett középkori műrégészet tárgyalásába bocsátkoznék, bevezetésül az *antik művészet hanyatlásáról* értekezik; e helyen különösen kiemelendők, a *byzanti művészetről* és a *byzanti zománczról* tett tanúlmányai, melyek fonalán hazánkra vonatkozólag a nyitra-ivánkai koronát, az esztergomi lipsanothecát, a pannonhalmi magyar királyi koronázási köpenynek mását (replica) külön czikkekben tárgyalva bővebben ismerteti.

Az *ó-középkor* két szakaszra: *a góthművészet és műipar-,* és a *pogánykorira* van osztva.

Az *ó-középkori* emlékekről Henszlmann helyesen jegyzi meg hogy: nehéz feladat itt éles vonalat húzni a talán ős eredetieknek (autochton) tekinthető bronzkori és a legrégebben bevándorolt, azokat elnyomó népek munkái közt, sőt néha még a népvándorlás korában eredtek és a szorosan byzantiak közt is, midőn t. i. a barbár győztesek foglyokul ejtett byzanti művészekkel saját nézetök és szellemök szerint dolgoztattak.« És épen ezen zavaros korszak az, melyről az emlitett szerző a legrészletesebb adatokkal s legönállóbb nézetekkel értekezik. Különösen fontosak, a mit a góthok műgyakorlatáról, de kiváltképen a mit azok siremlékéiről mond.

Nem létezik régész, ki tudomással ne birna ama köldökükön kelyhet (poharat) tartó sírszobrokról, melyek Szibérián keresztül, a Jenisei, a Donez és Dnéper, a Don és a Kuba mentében, déli Oroszországon végig különösen Krimben de sőt a legujabb fölfedezések szerint Spanyolországban is találtatnak. Hogy ezen mesterséges halmokra, az úgynevezett kurganokra állított, oroszul *kamene babe* s az Abakon s Issen környékén s az azontul egész a Syőig lakó tatároktól *jegensöknek* nevezett faragványokat kik állították volt fel? erre nézve a történetirók és régészek nézetei igen eltérők.

Oroszországban a hagyomány csúd emlékeknek mondja.

Bulgarin szittya, Radoziczky mongol, Dubois chinai, Pallas és Klaproth hun, Eichwald kún, Güldstedt sláv és végtére Jerney-nk magyar készítményeknek állítják. Henszlmann, e síremlékek eredetére nézve egészen új nézettel lép föl jelen művében. Ő ezen déli Oroszországban, Ruméniában és Spanyolországban előforduló, ugyanazon bizonyos jelvénynyel, a pohárral ellátott szobrok összehasonlításából, azon népeknek, melyek azokat készítették, azonosságát következtetvén, azokban a góthokra ismer »*mert* — úgymond — »*a góthok lakták egymásután ezen országokat*;« s ezen nézete többé hazánk határain túl sem ismeretlen, jelesül pedig a németországi régészeti körökben már is komoly figyelmet ébresztett.

Annélkül, hogy részünkről ezen még nagy viták elébe néző tárgy felett határozott véleményt adni megkisérlenénk, ide vonatkozólag csak is azon két körülményre hivjuk fel az illetők figyelmét, hogy mig egyrészről, a szibériai kurganok földalatti szerkezetökre nézve Pallás leirása szerint a mi úgynevezett kúnhalmaink gerendázott sírkamráihoz hasonlítanak, másrészről, ugyancsak az elébbi halmok poharas szobrain előforduló feliratok betü jelei (*Stralenberg: Der Nord und Östliche Theil von Europa und Asia. Stockholm 1730.*), a jelen »*Magyarországi Régészeti Emlékek*« 105. lapján tárgyalt petreosai kincsek arany karpereczének betü alakzataival, külső látszatra közel rokonságot sejtetnek.

Az *újabb középkor* fejezetei az illető századok szerint vannak rendezvék. E fejezeteket: XI—XII—XIII. századokhoz tartozó *Pecsétek, könyvek, kéziratok, érmek, gyűrűk,* és e *századoknak egyéb tárgyai,* — a *XIV. Század* és a *XV. Század* képezik.

Az első fejezetben különösen kiemelendők a szerzőnek a magyar czimerre vonatkozó, részben úgyszólván egészen új és önálló nézetei és adatai. Némely kiválóbb műemlékek az illető századok fejezeteiben külön czikkekben tárgyaltatvák, s ezen eljárással mintegy a többiek közül kiemeltetve az olvasók figyelmét még inkább magokra vonják; ez utóbbi emlékeink rovatába tartoznak: *a győri antiphonale, a corvinak, a kalocsai metropolita templom, a báthmonostori zárda, a bácsi erőd és erősített tábor,* és *a visegrádi föllegvár.*

A XV. század fejezetében különösen az esztergomi egyházi kincstár némely régiebb műkincsei vannak megismertetve.

Az elébbeninél sokkal rövidebben, de nem kevésbbé érdekesen tárgyalja az előttünk fekvő könyv a *Renaissance korszakot.*

A *Buonarotti Michael Angelo* nevére czimzett fejezetben többi

közt a Pulszky Ferencz gyüjteményében találtató terracottából készült, letiport emberszörnyet ábrázoló remek relieffel ismerkedünk meg. A következő czikk *a kalocsai érsekség házi oltárkájáról* értekezik. Ezután jön a *Zománcz*-ok fejezete. Az *átlátszó zománczművek* közül a szerző, az esztergomi kincstár »*Calvaria*« név alatt ismeretes hires ereklyetartóját, valódi szaktudománynyal szerkesztett, s az e mű német eredetét vitató Bock hibás állitásait alaposan megczáfoló külön czikkben tárgyalja.

A jelen munka egyik legkiválóbb részét a *Magyar és erdélyi zománczok és aranymives tárgyak*-ról szóló értekezés képezi. Henszlmannak az e részről nyilvánított saját nézetein és tanulmányain kivül, összesítve találjuk itt mind azon eddigi szorgalmas kutatások eredményeit melyek hazánk e hajdanta virágzó műgyakorlatára vonatkozólag legtekintélyesebb régészeinktől, jelesül Ipolyi Arnoldtól és Pulszky Ferencztől tétettek.

Ezen zománczozási gyakorlat — Henszlmannak párisi világtárlaton tett észlelése szerint — hazánkon kivül csupán Muszkaországban fordúl elő, miként ezt az említett tudós, a jelen munkájához csatolt chromolithographiai táblán közlött, muszka és magyar zománczos filigraine-irozott készítmények egybevetésével világosan bebizonyitja.

E zománczozási gyakorlat a két nép közül melyikének eredeti tulajdona? Henszlmann e kérdésre nézve a magyarnak ád előnyt. Ugyanis, e zománczozás már a XVI. század elején úgy a modenai Hippolyt-féle számadási codexekben, valamint a Máriásy István 1515-ben kelt végrendeletében is *(cuppa magna ad modum laboris erdelj)* határozottan erdélyinek neveztetik; de továbbá, a középkori magyar műipar Muszkaországra gyakorolt befolyásáról történeti adatok is tanúskodnak; mely utóbbiak nyomán, Henszlmann, Karamsint idézve — az illető zománczozási mód meghonositását Muszkaországban, a III. Iván nagyfejedelem kérésére Corvinus Mátyás királyunktól oda küldött magyarországi aranymiveseknek hajlandó tulajdonítani.

Az *ujabbkori* műtárgyak ismertetésénél az említett szerző a festészetre, különösen az olasz, német, németalföldi és a hollandi műiskolák irályaira, és ezek mestereinek, jelesül Rubens, Rembrandt és Van Dick művészeti jellemzésére fekteti a fősúlyt. Értekezésének ezen része műérzéktől áthatott emelkedett hangon van irva, s kétségkivül a jelen munka legszebb szakasza.

Ugyancsak az ujabbkori osztályba foglaltatvák: a kelet-

indiai, chinai, japáni, mexikói és a perzsa művek külön-külön czikkekként tárgyalva.

Mindezek után a könyv, a »*Magyarországi régészeti emlékek*« két elébbi köteteinek név- és tárgylajstromával végződik.

Ennyit röviden a »*Magyarországi régészeti Emlékek*« legujabb kötete tartalmának ismertetésére.

A fent idézett *Századok* itéletét teljesen magunkévá tesszük. Külső kiállitását s műábráit illetőleg a jelen kötet okvetetlenűl hazánk eddig megjelent szakmunkáinak legdiszesebbjei közé tartozik, mit nagyrészben a m. k. vall. és közoktatási miniszteriumtól kiállitási költségei fedezésére nyert 1300 frt. segélyezésének köszönhetni.

Gazdag tudományos apparatusának szakavatott feldolgoztatására nézve a jelen munka, a magyar régészeti irodalom legkitünőbb jelenségei közé sorozandó, melynek a m. t. akadémiában és a Kisfaludi társulatban felolvasott a *gothok művészetéről*, a *magyar nemzeti zománczról*, az *esztergomi Calváriáról* és az *egyptomi művészetről* szóló egyes fejezetei, már is jóval ezelőtt a tudományos kritika teljes elismerését kivivták.

A harmadik érdeme pedig abban áll, hogy hazai műrégiségeink vegyes kori és vegyes szakbeli darabjait rendszeres egészben legelső összesítvén, ezzel a megirandó *Magyar műtörténeti tár* legelső alapkövét letette. *Szikinczey B.*

TÁRCZA.

Érmészeti adalékok. *Zoltán vezér fémere.* Miveltségtörténeti szempontból nem volna hálátlan feladat azon koholt éremtani emlékeknek időszerinti egybeállitása, melyekkel a hamisitók a tapasztalatlan műkedvelők könnyenhivőségét kizsákmányolták. Attilának és Budára keresztelt tesvérének Magyarországon s a Trajántól üldözött Dekebalnak Erdélyben eléforduló fémerei például, melyek részint bebizonyithatólag, részint valószinüen a XVI. századból származnak, arról nyujtanak kétségbe nem vonható tanuságot, hogy a renaissance kora által a classicai hajdan emlékei, mint műremekek iránt támasztott érdekeltség nálunk csakhamar a nemzeti (eknek hitt) emlékek, mint ilyenek iránti kegyeletté is átfejlődött. Másfelől meglepő, hogy a bár hirhedettebb hún uralkodók mellett a magyar nemzeti öntudathoz

mindenesetre közelébb álló magyar vezérekről a mult századokban készült fémereknek alig találni nyomát. Ezen tudtomra egyetlen nyom egy birtokombeli egyoldalú öntött ezüst fémer mintegy 66 milliméthe nagyságban, mely Zoltán vezérünk mellképét dolmányba és lánczos mentébe öltözötten, csupasz nyakkal ábrázolja; a bajúszos és alig szakállas balra fordult öreges fejnek háromnegyede látszik, melyet vállig érő haj és hátrahajlott tollazatu forgóval diszes kucsma föd. A körirat, részint régies betükkel következő: SOLTAN, DVX, HVSVG—XR, ARP, FIL, öntvénye korát meghatározni általában bajos; engem a mű némileg az erdélyi fejedelmek képére emlékeztet és XVII. századbelinek látszik.

Kérdés éremgyüjtőinkhez. Évekkel ezelőtt egy, a hozzá forrasztott fül nélkül mintegy 33 milliméternyi ezüst fémer jutott birtokomba, melynek előlapja egy kivágott tőről sarjadt s babérkoszorúval körített fát ábrázol TANDESN. FIT. SVRCVLVS. ARBOR körirattal, az egészet övező gyöngykeretben. *Vésett* hátlapja vonalkörben a következő öt soros feliratot tartalmazza: PRAEM: PRO JVVEN: GYMN. SOPRON, MDCLIV. — Sopronvidéki éremgyüjtő urak, kiknek a darabot megmutattam, ezt előttök ujnak, addig ismeretlennek nyilvánították s meglehet, hogy valamely altdorfi (Nürnberg mellett) vagy más német városi tanoda jutalom-fémerének hátlapja lőn hamisításból lecsiszolva s az idegen fémer véséssel magyar érdekűvé átalakítva. A mű bármi gondos megfigyelése azonban ezen eshetőség fölvételére támpontot nem nyujt, s a külső látszat a XVII. század közepe ellen nem szól. Szivesen kérjük gyüjtőinket nyilatkozni, ha talán hasonló más példány volna kezeiken, mert innen a fémer valódiságára majdnem biztos volna a következtetés, és áttekinteni a soproni főtanodának illető korbeli iratait, melyek igenlő adatai a leghalkabb kétséget is elnémítani fognák.

Wie viel Ungrisch hat garas? A folyó század harmadik tizedében még s talán későbben is szokásban volt Eger vidékén s gondolom egyebütt is, tanuló gyermekekhez tréfából az irt kérdést intézni, melyre a kellő «dreissig» felelet nem igen volt azok számtani és németnyelvi ismeretkészletéből felidézhető, miután a latinul *denarius*, magyarul *kispénz* vagy csak *pénz*, németül *Ungrisch* vagy *Hungrisch* nevet viselt érmek, melyek közül öt számíttatott volt egy garasba és száz egy forintba, a XVIII-dik századdal a forgalomból eltüntek s a folyó században már csak kivételképen néhutt a számadásokban, mint eszményi tört, szerepeltek. Német nevezetök fémre veretten

csak egyetlen egyszer fordul elő, a monarchiát politikailag egységesítő, de az érmelésben a dualismusnak eléggé hódoló II. József alatt, de csak próbaveretül, melylyel a hazai denár-érmelés bezáródik. A szép és szertelenül ritka éremnek példányát Ernst Károly úrnak, Bécsben a cs. kir. bányatermékek eladási igazgatósága igazgatójának köszönöm. Leirása itt következik: Az előlap gyöngykeretben Magyarországnak alul csúcsos, oldalain bekanyarodott s fönn a magyar koronával födött czimervértét szín-raffirozással ábrázolja, s köriratul IOS. II. D. G. R. I. S. A. — G. H. B. R. A. A. D. B. & L. visel. Hátlapon szintén gyöngykeretben a négysoros felirat: EIN HVNGRISCH 1788. B, tehát az érem Körmöcz-Bányán készült, nagysága 16 millimétre, anyaga vörösréz.

Dobóczky Ignácz.

Az ál Moabita régiségek. 1872-ben nagy zajt ütött a tudományos világban azon hir, hogy a hajdani Moab területen teljesen ép régiségekre találtak, melyeknek birtokába Schapira jeruzsálemi régiségárus bizonyos Selim nevü arabs által jutott. E régiségek cserép táblácskákból, emberi alakokból és edényekből álltak, s a fent említett év junius havában a számuk 600, octoberben 700 és kevés vártatva már 1000 darabra rugott fel.

Az említett régiségek rajzát Weser, lelkész Jeruzsálemből, a hirneves semiticus epigraphusnak, Schlottmann hallei tanárnak megküldte, kitől azok valóságos eredetieknek ismertettek el, s a berlini muzeumnak megvétel véget ajánltattak.

E régiségek hitelessége ellen azonban már mindjárt kezdetben a franczia Ganneau és az angol Tyrwhytt Drake kifogásokat emeltek, s legujabban pedig Kautzsch és Socin báseli tanárok, (*Die Aechtheit der moabitischen Alterthümer* geprüft von Prof. E. Kautzsch und Prof. A. Socin. Strassburg 1876) azok álságos voltát világosan be is bizonyították.

Míg egyrészről Socin, szorgalmas utánjárásai után, az illető régiségárusok hitelességét tagadja meg, másrészről Kautssch: mythologiai, poläographiai és archaeologiai érvekkel lép föl.

Már mindjárt kezdetben méltó gyanút ébreszthetett az említett régiségek rögtöni csoportos jelentkezése, holott, az illető területet már elébb gondosan átvizsgáló több tudósnak, jelesül *de Saulcy-nek*, ott csak is nehány festett cserép töredéket sikerült felfedezniök, melyeket az utóbbi magával vitt Párizsba.

Schlottmann, a hozzája küldött rajzokban foglalt régiségek

feliratTaiból több moabita istenségeket hozott ki; »*el ummath*« istennőt, egy föld istennőt és ennek férjét, az alvilág istenét *Zivant* stb. Holott az ó-szövetségkönyvéből tudjuk, hogy a Moabítáknak csak egy Kamos nevü istenségök volt. Egyébiránt e régiségeken található betük legnagyobb részben minden értelem nélkül egymás mellé helyezett zagyvalékot képeznek. A hamisító, a betük legnagyobb részét az ismeretes *Mesa oszlopról* kölcsönözte, de önkénytes betüalakokat is koholt.

A mi e régiség-darabok idomát illeti: durvák s határozottan a modern jelleget viselik.

Hogy régiség gyártókban a kelet, különösen pedig Jeruzsálem bővelkedik — köztudomásu dolog; hogy a jelen tárgyalt úgynevezett moabita régiségek gyártására, a máskülönben is ismert beduinek nyeremény vágya, a már említett Mesa oszlop (kő) feltalálása által felébresztett általános érdekeltség által méginkább felbuzdítatott — kétséget nem szenved. Csak az egyet lehet a tudomány érdekében sajnálni, és a német alaposság irányában csudálni, hogy a porosz kormány lépre keríttetvén magát az említett gyártmányokat a berlini muzeum számára 20,000 talléron megvásárolta.

Hir szerint, e tárgyról Koch Adolf, Stuttgartban ily czimű munkát ir: *Moabitisch oder Selimitisch?* *Szikinczey B.*

— **Borghese herczeg hegykristály műdarabjai a római műiparmuzeumban.** Róma városa, Odescalchi Boldizsar herczeg inditványa folytán 1873-ban a S.-Lorenzóról czimzett egykori convent épűletében műiparmuzeumot állitott, melynek helyisége azonban mihamar szüknek bizonyulván, az illető muzeum az olasz vallás- s közoktatási miniszteriumtól az ugynevezett »Collegio Romano« volt jezsuita kolostorba vagyis a legujabban felállitott olasz nemzeti muzeum épületébe tétetett át. Az emlitett műiparmuzeum uj helyisége folyó évi január 16-kán nyitatott meg; kiállitott márvány, bronz, üveg, maiolica, szövet, fa, vas, gypsz sat. műkészletei az összes sajtó és a szakértők teljes dicséretét vonták magokra. De mind e művek közt Borghese herczegnek, V. Pál pápa (1605—1621) eme egyenes örökösének, hegykristály művekben gazdag gyüjteménye részesült legnagyobb tetszésben; ezek sorában pedig mindenek fölött egy ivóedény vonta magára a közbámulatot.

Ezen edény azon nápolyi nászcsolnakok mintájára készült, melyek a regényes nápolyi és sorentói öbölben használtattak volt régebben. Oldalain kagylók, gyümölcsök és virágok közé syrén s

tritonok vannak homordadon metszve (incisione in incavo). A csolnak alaku edény hátsó része felett kagylódad oszlopocskáju baldachin áll, melynek tetején egy négylapu zártlámpa (laterne) diszeleg. A csolnak széleit kiálló antik alaku vázák környezik végig. Három fogantyuja van, oldalain egy-egy syrén, hátulján sárkány. Körtalpazatát fekete és zöld zománczos arany körszalagok ékesitik.

Ha tekintetbe veszszük, hogy a hegykristályok faragása és metszése mily roppant technikai nehézségekkel jár, már magát az emlitett edény puszta alak-kivitelét az emberi műképesség kiváló példányai közé kell hogy sorozzuk. Ezen ivóedénynek legfőbb értékét azonban művészeti becse képezi, s e tekintetben nemcsak hogy a Rothschild, Borgello, Kensington és a bécsi gyüjtemény legjelesb hasonnevü műremekeivel bátran versenyezhet, de sőt több szakbiráló tekintély véleménye szerint mindazokat felül is mulja.

A hegykristály vésés és faragás-művészet valódi korszaka Olaszországban a XVI. században, Vicentino Valerianóval kezdődött, s jólehet e művészet ágában az emlitett ország egész a XVII. századig kitünő mestereket mutat fel, de ezek közül egyik sem mérközhetik Vicentino Valeriánóval, kit hazája hegykristály műfaragásában kétségkivül ugyanazon első hely illet, mely Della Robbia Lucát a ceramikában. A krónikák azt beszélik Vicentinóról, hogy bizonyos titkos szerrel birt, melylyel a legkeményebb és legaczélosabb köveket meg tudta lágyitani. Ezen meglágyitó szer művészi szelleme volt, s az imént tárgyalt Borghese-féle kristályedény is annak teremtése. *Ny.*

Hazai tud. intézetek és leletek.

A magyar müipar és történeti kiállitás. Fontos és bizonyára mélyreható művelődési mozzanatnak volt tanúja a Károlyi-féle palota. A gr. Zichy Pálné által megindított kiállitás, mely nagy részben csak hosszabb utazás, sok költség, néha terhes utánjárás és pártfogás által hozzáférhető műkincseket foglal magában, kézzelfogható példát nyujt a nagy közönségnek, hogy culturalis életünknek százados gyökerei vannak, képet nyujt, a kivált ötvös és famunkákban gazdag *magyar* műiparról, s összhatásában hozzájárul a műizlés nemesítéséhez.

Bennünket e kiállitás ismertetésében, főleg a régészeti és műtörténelmi szakszempont vezérel, oly szerencsés helyzetben

vagyunk azonban, hogy vidéki olvasóink a kiállitás catalogusát ím e számmal kézhez vehetik s így csak tömörebb és inkább descriptiv bemutatást kell nyujtanunk.

A tárlat f. hó 10-én nyittatott meg Ő Felsége a belga királyné, néhai dicső emlékezetű József nádor leánya jelenlétében, ki Pulszky, Rómer, Ipolyi és Henszlmann szakavatott vezetése alatt élénk érdekkel szemlélte a kiállitást.

A tárlat elfoglal 4 nagy termet 18 ablakkal és egy üveggel födött téli kertet, mely utóbbiban hg. Czetwertinszky keleti vadászzsákmánya tárul a néző szeme elé.

Az I. terem az Eszterházy nemzetséget uralja. Első tekintetre egy nagy csatakép: a *vezekényié* vonja magára a látogató tekintetét. E műnek különben nem nagy művészi becse van, hanem jelmeztani szempontból kiváló érdekü. A négy elesett Eszterházyak arczképei a csatát környezik.

A vezekényi ütközet képe fölött áll egy 12 darabból álló lobogó-csoport, melyekkel Eszterházy nádor, több országnagy kíséretében, bevonult I. Lipót menyegzőjére. Alatta pedig a XVII-ik század elejéről két ezüstből vert karszék foglal helyet. Ezek mellett áll egy teknősbéka-héjból berakott öles nagyságu szekrény, mely mint műkincs megbecsülhetetlen. Ezek mellett áll egy 3 láb magas s öblös billikom, drágakövekkel kirakva. E bilikomot Eszterházy Pál készitette, midőn nádorrá lett.

A nyergek fölött diszel egy ezüst tál (4 láb átméretű), melyen vert ezüst domborművel az a jelenet van ábrázolva, mikor a vezekényi csatában egy török ledöfi Eszterházy Lászlót.

Igen nevezetesek továbbá a herczeg Eszterházy Pál nádorra vonatkozó emlékek, többek közt neje Orsolya herczegné ruhája, Hunyadi Mátyás királyunk palástja, melynek hitelessége legalább is nagyon valószinü s végül ugyancsak Mátyás nagy billikoma velenczei üvegből. Ez utóbbi igen csinos mű s hitelességéhez sem fér kétség, habár felirata későbbi eredetre mutat.

Ugyanezen terem déli falán van a sokat emlegetett Mátyás pajzsa is, mely tudvalevőleg Bécsből küldetett le nehány fegyverzettel, melyeknek azonban nincs különös müvészeti becsök. A paizs igen egyszerü famunka, temérdek arabeskkel s ékitménynyel, felül a holló s a kettős apostoli kereszt emlékeztetnek eredetére. Ezen hires paizs azonban nem volt Mátyás király paizsa, hanem csak katonáié s nem

is oly nagy ritkaság, miután magában Bécsben több egyenlő darab van, melyek Mátyás halála után Bécs elfoglalása alkalmával jutának az osztrákok kezébe.

Az első nagy terem kincsei közül kiváló figyelmébe ajánljuk még olvasóinknak a kalocsai érsek gyönyörü *házi oltárkáját*, az északi nagy üvegszekrényben, mely mint műremek is kiváló figyelmet érdemel. Egy másik szekrényben van egy érdekes *avar-sisak* a békési muzeumból; itt van kiállitva a Jász-berényi hires Lehelkürt, nem messze ettől Keglevich Péter paizsa, Kohári Péter szép szekrénye, Selmeczről több becses műdarab, melyet mellékelt catalogusunk registrál.

A II. terem főtárgyai a *fegyverek* és a számos történeti arczkép, melyről más helyütt emlékezünk bővebben.

A jelenlegi műtárlatban 33 arczkép, 2 csatakép, 5 szentkép s 3 más önálló festői mű van. Legjelentékenyebb köztök a Mányoky Ádám hirneves magyar festő, s dresdai udvari festőnek (1673—1757) tulajdonitott két arczkép. Az egyik a felirat szerint Kajali Klárát, Ráday Pál hitvesét ábrázolja 1741-ből, a másik pedig férjét (1672—1733). Mindkettő kiváló szinezéssel s ügyes technikával készült. Kupeczky Jánostól (1667—1740) itt van kiállitva egy ismeretlen fejedelmet ábrázoló festmény.

A III. terem történeti képei sokkal nevezetesebbek. Mindjárt az ajtó fölött látunk egy kis képet, mely Rákóczit gyermekkorában ábrázolja s mely állitólag a Sáros-pataki várból került ki. Történelmileg, de nem művészi szempontból is megbecsülhetlen *Zrinyi Ilona arczképe*, mely a déli fal nyugoti sarkában van felakasztva. Ugyanezen rovat alá esik Rákóczi képe is, mely még sokkal csekélyebb becsü, valamint I. Rákóczy Ferencz gyarló képe is.

A többi képek közül azon teremből még csak hármat emelünk ki. Az egyik Koháry István és János kettős képét ábrázolja. A harmadik figyelemreméltó kép Andrássy Zsuzsannáé 1505-ből, ki szentség hirében állott. Gr. Andrássy Manó tulajdona. E teremben van a kiállitásnak kétségkivül legbecsesb darabja, *Leonardo da Vinci* cartonja. A nagy kép a fakeret nélkül mintegy 130 cm. magasságu s 70 cm. szélességü. A szent családot e képben Anna, az ölében ülő Mária s az előttök báránykával játszó Krisztus képviselik.

E kép Bubics Zsigmond szerint örökségkép jutott az Eszterházyakra Westfalia Nothkirchen czimű uradalmából, melyet előbb a Plattenberg grófok birtak. Hogyan került oda? arról teljesen hallgat a krónika.

A negyedik teremben 5 szentnek arczképe látható. Ez utóbbiak közül nevezetes a poprádi bold. szűz képe, mely a madárral játszó isteni kisdedet s nehány byzanti-olasz modorra emlékeztető alakot tartalmaz arany alapon. Szerzője; «*Nicolaus de leuczia*» 1484, tehát egy középkori müvészünk. A másik kép a XV. századból Szt-Istvánt ábrázolja, keleties arczczal, fején egyenes keresztű koronával.

Mindez, mi festőmüvészeti szempontból említést érdemel. Igaz, hogy *többet, sokkal* többet lehetett volna együvé gyüjteni s így a Rómer falfestményei megjelenése óta bizton megállapított *magyar* festészet történetét egy lépéssel előbbre vinni, de reméljük, hogy e kiállitás nem az utolsó.

A III. teremben érdekes a Rákóczi-féle fegyvergyüjtemény, s a felséges királyi család kincstárának küldeménye.

Az északi falon — habár nem műrégiség — bizonnyal a hazafira nézve érdekes lehet József főherczeg ő fensége kiállitása, ki bold. emlékű fenséges atyja esernyőjét, sétapálczáit, kis kardját s kerti eszközeit állittatta ki.

A IV. teremben felállítvák az egyházfők küldeményei. A primás, továbbá a győri, szepesi püspökök, Ipolyi A. és a zágrábiak küldtek be egyes tárgyakat.

Az első helyet szám- és érték szerint Simor primás és az esztergomi főegyházmegye kiállitása foglalja el. Láthatók ott üvegdobozban a Pázmány Péter, Telegdi János kalocsai érsek, Lósy Imre esztergomi érsek és Bőjthe Miklós esztergomi kanonok mellkeresztjei gyémántokkal kirakva. Továbbá a magyar királyok koronázásakor használt eskükereszt, mintegy láb magas, a nagy kereszt közepén egy kis kereszt négy smaragd-kővel, a négy kereszt szárnyán ragyogó és finom müvű ametiszt keresztecskék. Széchenyi Dénes bibornok kelyhe 1440-ből, három olajtartó szaru-kupa, állítólag Mátyás király ajándéka. Pázmány Péter házi oltára kovácsolt ezüstmüvű kép, körülékitve s felczifrázva.

A primási kincsek mellett van oldalt az Ipolyi Arnold szekrénye, melynek közepén áll egy jeles művű ércz-ereklyetartó, kis ház-alakban, középkori limoges-i izlésben, kék és fehér zománczczal boritva, oldalain vésett alakok domború főkkel. Mellette látjuk a Beszterczebánya város tulajdonát képező oltárkeresztet, leveles, ágas faalakzattal, ezüstből, erős aranyozással, sodronyos zománcz-részletekkel, talapzatán ezüst levelekkel és üvegkövekkel. A XV. és XVI. század késő góth izlésében készült. Látunk több kelyhet, olajtartót,

gyertyatartót, melyek közül a 12-ik számu kehely a magyar sodrony zománczolás korából való.

E kiállitástól balra van a győri egyházmegye gazdag régiséggyüjteménye, melyek közül feltünők Bornemisza Pál erdélyi püspök 1550-ben készült infulája a Korvin Mátyás idejebeli s a feketevárosi hires himzésü miseruhák.

A szepesi egyházmegye kiállitásában látható a Szt-László palástjából készült miseruha, melynek darabjait nagy fehér kereszt tartja össze; alján az apostolok képei láthatók egy darabon, mely egy később hozzávarrt toldás. A zománczos kelyhek is igen kitünők. Ott van továbbá a zágrábi akademiának híres miséskönyve «De Trinitate» felirattal.

A terem közepén összpontositvák a kelyhek, monstranciák, gyertyatartók, olajszelenczék, körül a régi könyvek a XVI. és XVII. századból. Egyáltalán főpapságunk mind a kiállitásban tanusított részvét, mind pedig lekötelező modora által, mint mindenkor, úgy most is egyike volt a kiállitás sikere főtényezőinek.

Ennyit említünk t. olvasóinknak, kik töredékes bár, de fővonásaiban föltüntetett ismertetésünk, s a mellékelt catalogus segélyével némileg képet alkothatnak maguknak e kiállitásról, mely hogy többszörös hatványon mutasson föl sikert: általános óhajunk.

Cs-r-i.

— *A történeti s régészeti kiállítás belépti dijai* vasárnap, kedden, csütörtökön és szombaton 50 kr. — Hétfőn, szerdán, pénteken 1 frt. A kiállítás nyitva van naponként reggeli 9-től esti 6 óráig.

— *Az ős történelmi és embertani VIII. congressus* előkészitő bizottsága nevében Pulszky Ferencz elnök s dr. Rómer Flóris Ferencz főtitkár körlevelet bocsátottak ki, melyből idézzük a következőket:

Csak rövid öt hó van még előttünk s a világ előtt a nemzetnek a congressus tárgyaiból az érettségi próbát ki kell állania! A rendező bizottság sokféle teendői, a főtitkár levelezései napról-napra gyarapodnak, a kiállitási helyiség alkalmassá tételéhez már hozzáfogtunk; kell tehát, hogy t. társaink mielőbb, haladéktalanul sziveskedjenek arról tudósitani: vajjon miben áll az igért térképek vagy megyei lelhelyek ügye? meg vannak-e már a pogányvárak, ördögárkok, halotti halmok stb. térrajzai, átmetszetei és a mennyire lehet szakleirásai; az ásatások jegyzőkönyvi kivonatai? stb. stb. Kérve kérjük szaktársainkat, legyenek azok vidéki muzeumok őrei, vagy magán-

gyüjteményeknek és egyes vagy kisebb számu tárgyak birtokosai, sziveskedjenek legalább april 30-áig ezen őstörténelmi és embertani gyüjteményeik vagy tárgyaik minél hivebb, teljesb jegyzékét beküldeni, a nevezetesb tárgyaknak, ha csak körvonalait is mellékelni, hogy ezeknek segitségével a leletek, tárgyak statisztikai kimutatásait táblázatokban a központban szerkeszthessük. De egyuttal azt is sziveskedjenek megirni: magukat a nevezetesb tárgyakat, melyek a római vagy közép és ujabbkori tárgyak határozott kizárásával a congressus keretébe tartozvák, mikor sziveskednek számozva és lajstrommal ellátva a kiállitásra kezeinkhez szolgáltatni. Szeptember 4-től 11-ig fog a congressus tartatni. A tagsági dij 12 franc; ezen árért, a nem személyesen jelenlevők is kapják a congressus ékes illustrátiókkal szerkesztendő munkálatait, melyek értéke a tagsági dijt jóval felül mulandja. A tagok számától, illetőleg a befizetendő tagdijakból befolyt összegnek magasságától fog függni a tudományos kirándulások száma és a t. vendégeinkkel való társas találkozásnak könnyebbitése, valamint az is: vajjon lehet-e és miben a vendégek iránt kedvezményeket életbe léptetni; azért kérjük a vidéki egyesületeket és minden egyes szaktársunkat, miszerint ezen congressusnak minél több tagot megnyerni sziveskedjenek. A pénz a főtitkárhoz küldendő, mire a pénztárnok a tagsági jegyet a nyugtatványnyal együtt az illetőknek meg fogja küldeni. A kérdések sorozata, az utazási kedvezmények, kirándulások, későbbi pótkörözvényben fognak közzététetni.

— *A nemzetközi őstörténeti congresszus* alkalmára megigérte volt néhai b. Sina Simon, hogy Érden szivesen látja a congresszus tagjait és ásatások eszközlésére rendelkezésökre bocsátja az ottani hires Százhalmot. A boldogult báró igéretét most veje, Wimpffen gróf fogja beváltani, s erről a congresszus bizottsága értesítést is kapott már. Igy nemkülönben Hazay Ernő is értesitette a congreszszus titkárságát, hogy a tudósok legszivesebb fogadtatásra számithatnak, ha az esztergomvármegyei Bénybe rándulnak, az ottani avar gyűrűfalak (ringek) megtekintésére.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása* f. évi ápril hóban igen tetemes volt. A *pereghi* és *tököli* (Pestmegyében) leletek igen érdekes tárgyakkal gazdagították az intézet gyüjteményét. A talált cserépedények a történetelőtti korszakból való barbár készítmények, melyek korong nélkül idomíttattak. Van néhány igen diszes *karc-diszítménynyel* boritott példány is, melyek

közül csak a Tökölön talált két cserép poharat vagy köcsögöt említjük föl. Az egyik 0·0131 méternyi magas, vöröses agyagból égetett öblös példány, szájának átmérője megegyezik magasságával; a másik hasonló anyagú de csonka, magassága 0·0113 méter; mindkettő dús karc-ékitményekkel van boritva. Megemlítendő még egy fekete agyagból égetett sajátságos alkatu tál, melynek lába négyszögből gula-alakulag emelkedik s belül üres, két oldalt pedig lyukkal van ellátva. Hozzá hasonló példány nincs a múzeumban. Ugyancsak Tökölön találtatott egy nagybecsü vas *pais dúdor is*, mely a népvándorlás korszakából látszik származni.

Megemlíthetők még a *Keszthely* mellett talált római sír tárgyai, melyeket *Lénárd János* úr ajándékozott intézetünknek. Áll: 1 hosszunyaku vörös cserépedényből, 1 római üveg töredékeiből, 1 aranyozott bronz fibulából s néhány darab embercsontból. Ugyancsak ajándékban jutott osztályunkba *Tannert Ingolf* úrtól 11 darab nagybecsü bronz eszköz, melyek közt egy ritka szépen ciselirozott *bronz fokos* is van. *Madarász Victor* úr pedig 59 darab érdekes római és keleti rézéremmel; *József főherczeg* ő fensége, dr. *Rómer Flóris*, *Desewffy János és Béla*, *Keleti Károly* min. tanácsos, *Foltinyi János*, *Steiner Mór*, *Vágó Bertalan* és *Szegedy János* urak egyéb régiséggel (ez utóbbi ez igen érdekes *celt-öntőmintával*) gazdagitották intézetünkət. A vételek közt három nagyobb volt, az első 49, a második 119, a harmadik 38 darabból állott.

Ugyan e hóban történt a *tószegi* (Pestmegyében) »*Kuczorgó*« nevü gazdag lelhəly főlbontása is, mely 4—5 nap alatt mintegy 500 darab csonteszközzel és cserépedénynyel jutalmazta a kutatók türelmét.

Az osztályt f. évi ápril havában 8 szori nyitás alkalmával 4092 egyén látogatta. *Cz—r.*

— *A Délmagyarországi Történeti és Régészeti Társulat* közlönyéből a »*Történelmi és Régészeti Értesítőből*« a folyó évi 11-dik füzet megjelent; régészeti czikkei: Miletz a délmagyarországi pogány temetőket ismerteti. Varga Ferencz az új-paulisi ősemberkori leleteket mutatja be, melyek rajzban a füzethez vannak mellékelve. Ormos Zsigmond hazai művészeink nyomairól értekezik. A társulat april havi gyülésére a beérkezett régiség-ajándékok jelentettek be. A társulat közgyülése május 31-kén lesz.

— *A Gödöllő és vidéke történelmi és régészeti muzeumegyesület* f. hó 20-án tartotta Gödöllőn évi rendes közgyülését. Elnök dr.

Rómer Flóris megnyitó beszéde éljenzéssel fogadtatván, a közgyülés a tárgysorozatra tért, mely Dobozi István egyesületi titkár jelentésével vette kezdetét. A jelentés azon része, hogy király Ő Felsége az egyesület czéljainak előmozdítására 300 frtot adományozott, viharos éljenekkel fogadtatván, elhatároztatott, hogy e kegyadományért a legmagasb adományozónak egy e czélra választott küldöttség által hálás köszönet nyilváníttassék. Adományok és tagsági dijakban befolyt összesen 555 frt, a kiadás pedig 118 frt 5 kr, s így a pénztári maradvány 436 frt 95 kr. Alelnöknek gr. Ráday Pál, választmányi tagul pedig Rudnyánszky Kálmán választatott. Ezt követte Czobor Béla egyesül. tagnak tetszést aratott felolvasása a hazai középkori pecsétekről. Örvendetes tudomásul vétetett Gönczy Benő muzeum őr jelentése a beérkezett tárgyakról; e tárgyakat dr. Rómer érdekesen ismertette. Határozatba ment végre, hogy az elnöki megnyitó beszéd s a felolvasások kinyomattassanak, az egyesületi tagok közt leendő kiosztás végett.

— *Egy életbelépett tudományos egylet.* Fejérmegye területén hosszu vajudások után végrevalahára véglegesen megalakult a »*fejérmegyei és városi történelmi s régészeti egylet.*« Alakuló és tisztválasztó közgyülését a mult hó 24-kén tartá Székesfejérvárott a vármegyeház kis termében. Az alakuló közgyülésen nagy számmal jelentek meg. Az ülést báró Miske Imre ideiglenes elnök nyitá meg, ezután Fekete János levéltárnok tett jelentést az alakulás alatt levő egylet 6 éves vajudásáról s azon nagyszámu régiségekről, melyeket eddig adományoztak a régiségtár számára. Elnöknek választatott Szögyéni Marich László főispán, alelnöknek: König Mór kanonok és Juraszek Ferencz városi főjegyző. Titkár s régiségtárőr lett: Fekete János. Egyleti titkárrá Hattyúffy Dezső levelező munkatársunk választatott. Az egyletnek van 158 tagja, és pedig 150 évdijas (az évdij 2 frt.), 8 alapitó tagja (alapitó dij 50 frt). Az egylet a nemzetközi congresszuson képviseltetni fogja magát s valószinü, hogy a megye székhelyén ez alkalomra történelmi s régészeti tárgyakból kiállítást is rendez.

— *A fehértói lelet.* Fehértó pusztán, Halas kiskunsági város határában a mult hó 22-én rendkivül érdekes régiségekre akadtak. Vilonya Antal nevü halász a fehértói tavon halászván, a viz szélén egy körülbelől fél láb átmérőjü ezüst tálat, a tálban s körülötte az iszapban még több apró, szintén ezüstből készült régi ékszert lelt. A leletről Szilády Áron azonnal értesíttetvén, a lelt tárgyakat a

halasi főiskola régiségtára számára azonnal megszerezte. A lelet az említett aranyozott ezüst tálon kivül 11 darab köralaku vékony ezüst lapból áll, melyek valószinüleg ruhadiszül szolgálván, különféle czifrázatokkal vannak ellátva. Egyen ezek közül a következő felirat olvasható »Sinka magister.« Péter magister alias Sinka«. A tárgyak közt van 5 ezüst s egy réz gyürű is, az elébbiek közt egy nagyobb massiv pecsétnyomó találtatik, melynek fején egy keresztbe végződő liliom van, továbbá félhold és csillag s egy egész tisztán kivehető **P** betü. A többi gyűrűk csak drótszerü karikával s vékonyabb lappal birnak, e lap az egyiken **H.** másikon **D.** a harmadikon **B.** s a negyediken **I.** betüvel van ellátva. Sziládу a talált tárgyakról legközelebb nagyobb tanulmányt szándékozik közzétenni.

— *Hazai tud. int. és leletek.* Bácsmegyében történelmi és régészeti társulatot akarnak alapitani. Az eszmét Frankl István az «Ujvidék» czimű lap szerkesztője penditette meg a nevezett lap legutóbbbi számában. Az emlékek megőrzése s fölkutatása czéljából tervezik most az uj egyesületet, melynek elemei a megye területén levő 5 gymnasium és 2 tanitó képezde tanáraiból, tanitókból, papokból stb. kerülne ki.

— *Békésvármegyei leletek.* Benka Pál szarvasi tanár egy új őskori telepen száznál több érdekes barbárkori tárgyat talált, melyeket az idei vizár mosott ki a Kőrös partján fekvő s M.-Túrhoz tartozó domb oldalából. A t. tanár egyúttal értesíté a muzeumot, hogy az úgynevezett Tiszarúgtól Kunszentmárton, Öcsőd és Szarvasnak vont irányban két mértföldnyi területen számos hasonló domb fekszik, melyek szintén ily barbárkori telepeknek tarthatók. Ezek felásatása végett dr. Rómer Flóris le is fog indúlni a szünidő alatt.

Külföld.

— *Olympiai ásatások.* A márczius végétől apr. hó 21-ig folytatott ásatások eredményeiről a németországi hivatalos közlönyök utján kedvező hireket veszünk.

Délkeletre a templomtól az egykori szentliget körfalai fedeztettek fel, mi által az összes szent helyiség topographiája már jóformán megalapitható. Az utóbbi falaktól körülbelül 4—5 m. távolságra sorban talapzatok láthatók, melyek közt 18 darab még változatlanul eredeti helyén áll. E talapzatok többnyire hosszudad

vagy négyszög-alakúak, csak kettő kerekded. Közelébb a fal mentében, az elébbenieknél nagyobb talapzatokra találtak, melyek valószinüleg az ércz lófogatu szobrok számára szolgáltak.

Faragványokból: egy császári szobornak — s a templom keleti tetőormozatához tartozó lónak töredékeivel,—aranyozott bronzokból pedig: hősök, lovak és háromlábasok néhány értékes töredékeivel szaporodott a leletek száma. A közelebbi időben a munkálatok leginkább a templom déli környéke hajdani földszinének kiásatására voltak irányozva, hol az óriás oszloptöredékek mintegy földrengés áldozatai össze-vissza halomra döntve egymáson hevernek.

Adler épitészi tanácsos és dr. Hirschberg megérkezésével (apr. 8.) az ásatásoknak legujabb feladata a templom talap padlózatának kitakarítása lett, hogy ekként a templom belső épitészeti berendezésének nyomaira lehessen jutni, mi azonban aligha foghat még e tavasz folytán befejeztethetni. Már a cellafalazat maradványai és az oszlopok alsó részei ki vannak ásva. Itt a márványpadlózat még egészen ép. Most a templom előczellája (pronaos) magasan felhalmozott törmelékeinek kitakaritásával foglalkoznak.

Ugyancsak ez utóbbi munka folytatásánál apr. 19-én a munkások 0·60 mélységnyire egy *metope* táblára bukkantak. Ezen 1·60 magas s 1·51 széles márványtáblán balra egy ünnepélyes kinézésü, hosszu ruházatú nő áll, feje jobbra van fordítva s dús hajzatát fejkötő fedi, jobbkarja nyilt ujjakkal alácsüng, balkarját felemelt helyzetben tartja.

A nő mögött középen egy terhet hordó (valószinüleg Atlas) meztelen szakálos férfi szemlélhető s ettől jobbra Herakles áll, jobbkarját előre nyújtva három almával kezében; balkarja le van törve, de testének többi része, különösen hegyes szakálú fürtözött s homlokszalaggal átkötött feje teljesen ép. Ezen metope művészi értéke megbecsülhetetlen.

Az ásatások gyorsabb folyamát igen feltartóztatta azon körülmény, hogy a benlakó munkások, az ugynevezett tzakonok, a husvéti ünnepek alkalmával elszéledvén, a munkaerő egyharmadával csökkent alá. Igy nemkülönben a patrasi Romaides photographiai munkálatai (a képek igen sikerültek s most Patrasban sokszorositatnak), valamint a Martinellitől és Borghinitől végbevitt gypsöntvényezések végett szükségeltetett régiségdaraboknak a tárházakból való ide s odaczipeltetése által is az ásatásoktól sok kéz vonatott el. Egyébiránt a kiválóbb műdarabok öntvényei és

lenyomatai már mind elkészültek, s csakis bemálháztatásokra várnak. Elszállításuk az Alpheioson fog eszközöltetni, mert a rendes út és a Kladeoi hid még mind ekkoráig el nem készültek. Az elmálhásolás és elszállítás gondjaival dr. Hirschfeld van megbizva.

A műtöredékek összeállításai kisérleteinél, a térdelő férfi alteste és a decz. 15-én talált felsőtest, a templom keleti tetőormozata egyik balfelőli kocsivezető alakjának egymáshoz tartozó részeiűl ismertettek fel. Egy madár töredék, a Nike szobrához tartozik, mely ennek baloldalán állott.

A legujabban talált feliratok többnyire a római időkből valók, ilyenek a többi közt a három rendbeli Mummius és a Claudius Lyson-féle feliratok.

Az ásatások berekesztőleg e folyó hó végéig fognak tartani.

. . . . . *y*.

— *A bécsi tudományos akadémia* bölcsészet-történelmi osztálya a laibachi czölöpépitkezési emlékek ásatására 300 forint segélyt szavazott — Sacken báró bemutatta Kánitz tanulmányait a régi s ujabbkori bolgárországi templomépitészetről, mely a szerbekéinek ugyszólván szakasztott mása, s némi csekély eltérésekkel a byzanti styl nyomdokait követi.

— *A ninivei ásatások.* A »Britisch Muzeum hires ékirás megfejtője Smith György legközelebb Konstantinápolyból a ninivei ásatások folytatása ügyében Londonba utazott. Egyébiránt az ásatások folytatását engedélyező fermánt Konstantinápolyban már sikerült kieszközölnie. Visszatérve Londonból az *Asherbanipoli* cserép könyvtár még hátra maradt részének kiásatását rögtön megkezdendi, s e válalkozásnál őt dr. Enesberg, helsingforsi egyetem arabsnyelv tanára, fogja segédleni.

— *Építészeti okmánytár.* A milánói dom építésére és műdarabjaira vonatkozó okmányok már sajtó alá rendeztetnek. Ez okmányok a dom alapköve letételének évétől vagyis 1386-tól (Galeazzo János uralkodása alatt) a legujabb korig fognak terjedni. A mű nagy negyedrétü 4 kötetben, félévi időszakonként, Milánóban, G. Brigola kiadásában jelenend meg.

— *A trójai ásatásokat* a külföldi lapok értesítése szerint, Schlimann e nyár folytán ismét megkezdi, mire már Konstantinápolyban a zultán engedélyét is megkapta.

Régészeti könyvtár.

1. Cara, Gaetano, Cav. *Sulla Genuinità degli Idoli Sardo-Fenicii esistenti nel museo Archaeologico della regia università di Cagliari.* Cagliari, tipografia cattolica, 1875. 403 l. XV táblával. Ára 6 frt.
2. Hellwald, Frdr. v., *Culturgeschichte in ihrer natürlichen Entwickelung bis zur Gegenwart.* 2., neu bearb. u. sehr verm. Auflage (In ca 20 Liefer.) 1 füzet, nagy 8-r. XIV. és 64 l. Augsburg, 1876. Lampart & Co., ára ?
3. Károly, Gy. Húgó, *Abaujmegye XVI. századbeli műveltségtörténelméből.* Bölcsészetszaktudori értekezés. Budapest, 1876. Tettey Nándor és Társa. 8-r. 71 lap, ára 1 frt.
4. Lubbock, Sir John, *A történelem előtti idők, megvilágítva a régi maradványok s az ujabbkori vad népek életmódja és szokásai által.* Az eredeti 3 kiadás után forditotta *Öreg János.* A fordítást átvizsgálta *Pulszky* Ferencz. I. k., 3 műlappal és 198, a szöveg közé nyomott fametszetü ábrával. Budapest, 1876. Kiadja a k. m. természettudományi társulat. 8-r. XXIII. és 350 l., ára 4 frt.
5. Ouvaroff, A. le comte, *Étude sur les peuples primitifs de la Russie. Les Mérient.* Trad. du russe par Mr. F. *Malaqué.* Saint-Pétersbourg, 1875. Impr. de l'acad. impériale des sciences. Nagy 8- r. IV. és 308 lap. 1 térképpel és *Atlassal* (in folio), mely XI. lapból áll.
6. Viollet-le-Duc, M., *Dictionnaire raisonné du mobilier français de l'époque carlovingienne à la renaissance.* 6. köt. 3. füzete, számos ábrával. Paris, Morel et Cie. 1875. Nagy 8-rét 305—488 lap, ára 9 frt 50 kr.
7. *Przeglad Archeologiczny.* Organ Towarzystwa archeologicznego krajowego we Lwowie Rok. I. Zeszyt. I. Lwow 1876.

Közli : Czobor.

Szerkesztői üzenetek.

H . . . . . . y urnak Székes-Fehérvárott. — Ajánlatát szivesen vesszük. Érdekes értekezését, — nem tartozván az archaeologia körébe — a »*Századok*«-nak adtuk át.,

---

Budapesten, 1876. Franklin-Társulat nyomdája.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1876. X. KÖTET. SZERKESZTŐSÉG: ZERGE-UTCZA 23. SZ. 6. SZÁM. JUNIUS 30.

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján 2 ívnyi számokban. Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

Az árvíz-károsultak javára rendezett kiállítás némely nevezetesebb műdarabja.

Volt szerencsénk mult számunkkal *vidéki* előfizetőinknek «a vízkárosultak javára rendezett műipar- és történelmi emlék-kiállítás» tárgyainak lajstromát megküldeni.

Ide vonatkozólag kénytelen vagyok védelmemül fölemlíteni, hogy a sietség miatt ezen lajstromot *nem* kaptam javítás végett kezemhez; miért is hibái miatt felelőssé senki sem tehet. Igen messze vezetne, ha a szedő minden hibáit, sőt a magam tévedéseit is e helyen kiigazítani igyekezném. A közönség oly sűrüen és fenhangon sürgette a lajstrom megjelenését, hogy sehogy sem érhettem rá a sok százra menő *érdekes* tárgyak mindnyáját közelebbről csak meg is tekinteni, régészetileg pedig megvizsgálni épen nem.

Írtak mások az egyes tárgyakról; a legérdekesebb darabok egyikét másikat a mennyire e lapok szük tere megengedi és a mennyire ezeket másutt alig érintették, itt fogom tárgyalni és egyszersmind az ezekre nézve a lajstromba csúszott hibákat helyre igazitani.

1. A zágrábi casula.

A zágrábi miseruhát Tkalcsics Iván Keresztély, ottani levéltárnok 1873-ban födözte fel.

Figyelmessé tétetvén arra egy a XV. században készített tárgy-lajstrom által, buzgalommal fogott annak felkereséséhez. Az érintett lajstromban ezek állanak: « Sequitur Inventarium de ornamentis & paramentis: primo casula nigri coloris de pallio sancti Regis Ladislai facta». azaz: következik a díszitmények és paramentumok lajstroma: még pedig első helyen a szent László király köpenyéből készített fekete színü casula». A szín ugyan nem fekete, hanem mégis a hajdan sárga, vagy talán aranyos alapra szövött díszek sötét viola színüek, a lajstrom tehát a kelmét feketének mondhatja, a mennyiben a sűrű és vastag sötét rajzok a világosabb alapnak csak kevés helyt engednek.

Más későbbi, hanem még sem a XVI. századon túlmenő tárgylajstrom hozza a régibbnek másolatát. A casula még akkor is ismeretes volt Zágrábban.

Miután Tkalcsics a templomnak, a levél- és könyvtárnak minden szekrényét és zugát kikutatta és a nevezett miseruha semmi nyomára nem akadt; azon gondolat támadt benne, hogy a kérdéses tárgyat talán sz. László kir.-nak szentelt oltárában fogja feltalálni, miután az általa szintén 1873. közzétett okmánytárból kiderült, hogy Zágrábban szokásban volt ereklyéket és ezek közt ruha-maradványokat is a székesegyház oltáraiba eltenni. És ime a sokáig keresett ruhát, a kérdéses oltár egy üveg-szekrényében szerencsésen megtalálta.

1873-ik augusztus havában, főleg ezen casula megtekintése végett lerándultam Zágrábba és sikerült kieszközölnöm, hogy Tkalcsics levéltárnokot azzal és a székesegyház más igen érdekes tárgyaival felküldték a bécsi világtárlatba; de ő e tárgyakat, a nélkül hogy a kiállitásba kitette volna, ismét visszavitte Zágrábba s így a magyar közönség ezekkel csak mostan ismerkedhetett meg.

A casula jelenleg áll: a későbbi (t. i. miután casulává alakították) világoskék alapkelméből, melyre rávartak egy aranyos selyemből szőtt keresztet, és a sokkal régibb ruhának maradványaiból t. i. csak a foltonkint megmaradt mus-

trás alapszövetből és a reá varrt színes fonallal hímzett két emberi alakból. Ezenkivül van benne egy vörös szelet is és azon LADIZ † REG. felirat. A betűk unciálék és alakuk után itélve, feltehetni, hogy a casulának eredete még a XIV. század elejére tehető, miből azt következtethetni, hogy a régibb ruha maradványát akkor nagy tiszteletben tartották, különben rongyait nem alkalmazták volna uj casulára, mely igen egyszerü, sőt az aranyos keresztet kivéve, még szegényesnek is mondható; valószinüleg a durva kék szövet még későbbi. *

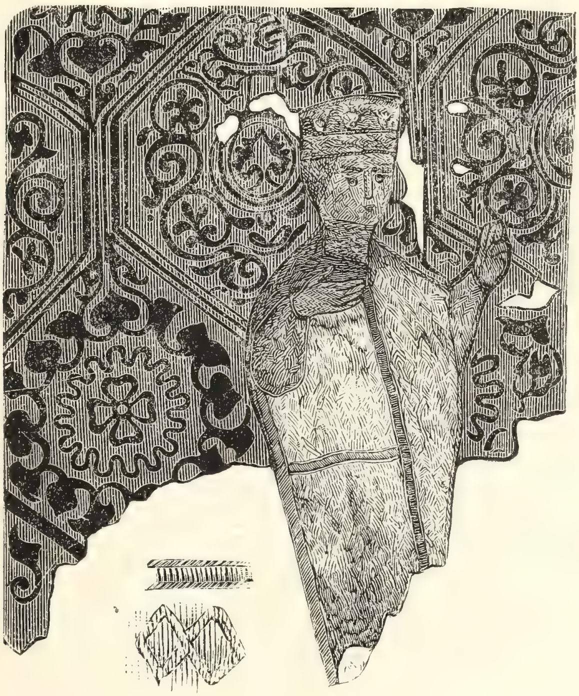

Az alap-szövet, melyet keleti gyárból eredetnek mondhatjuk, némikép hasonlít a magyar királyi köpeny bélésenek szövetéhez, a mennyiben mindkettőben hasonló levelek és voluták fordulnak elő; sőt analogokat látunk más régi készít-

* A casulának, mind egésze, mindkét alakjának külön photographicus másolata, a jelen ábráknál (sokkal nagyobb mérvben) levéve megszerezhető.

ményeken is, melynek eredetét majd Byzancban, majd siciliai mór-gyárakban keresik; mégis azon különbséggel, hogy ezen kelmékben emberi vagy állati, természetes vagy phantasticus alakok vannak beleszőve; holott itt a kelme csak geometriai- és növénydíszt mutat és csak erre, mint alapra, varattak rá a hímzett alakok.

Az egész alap rendes hatszögökre van felosztva, melyeknek közepén kört, és abban byzanti liliomot látunk, a kör és a sokkal nagyobb hatszög közti tért voluták foglalják el, melyek vagy levélben vagy virágban végződnek. Ez az egyik hatszög-sornak rajza, míg más sora közepén négy szirmu virágot s e körül hurkokból szerkesztett koszorút és ezek külső oldalán bekeritett szívalaku levelet mutat.

Ezen alap-kelmére azután ruhás emberi alakokat varrtak, melyekből kettő ránk maradt.

A rávarrás nem történt későbben; mert fonala ugyanaz az arczokon alkalmazottal.

Nem szólhatunk itt műbecsről vagy értékről; mert a tárgy egészben igen hiányos és mert a hímző nem bírt még azon ügyességgel, mely a középkor későbbi munkáiban annyira feltünik; de mégis nevezetes a rajznak minden ügyetlensége mellett is azon bizonyos nemzeti vagy iskolai jelleme, mely velünk ezen alakban régi byzanti munkára ráismertet; mihez még a ruhanem és főképen az ott adott alak koronája járul, mely megegyezik a ravennai Justinian idejében készített falképek byzanti koronáival. A zágrábi korona áll kettős hengeres abroncsból, Justinian császár koronáján, csak egy hengeres abroncs látható ugyan, hanem ez alúl és felül gyöngysorral van akként szegélyezve, hogy itt mintegy három osztály jelenik meg. * Van továbbá alakunk felső ruháján egy bekeritett négyezet darab, mely Justinian köpenyén is előfordul és melyet Weiss a római senatorok

* L. «Kostümkunde Gesch. d. Tracht u. d. Geräthes im Mittelalter von IV-ten bis zum XIV. Jahrhundert von Hermann Weiss Stuttgart 1864.» 89. k. lap, hol nemcsak Justiniané, hanem más hasonló koronák is vannak másolva.

dísz keretétől az u. n. clavustól, származtatja. A köpeny két szárnyát nem a Justinianén látható díszes csat, fibula, hanem egyszerü aranyos zsinor tartja össze a nyak alatt. A ruha-kelmének mustráját nem határozhatni meg, ugy tetszik mintha a hímző ezt dőlt négyszögekből akarta alkotni, melyeknek fonala részint aranyos, részint ezüstös; e négyszögök határai közt az öltések legrégibb neme van alkalmazva, az u. n. *zopföltés* (zopfstich); mely hasonlít a római épitéseken alkalmazott «opus retciulatum-nak» nevezett téglarakáshoz. Az élökre állított téglák ugy találkoznak, hogy zig-zagot képeznek; a középkorban ily falrakást apró és kemény kövekből készítették és halgerincz-rakásnak nevezték (Fischgrätenmauerwerk); nálunk ennek csak egy példányát ismerem, az őskürü tornyon és itt is csak csekély kiterjedésben.

A Zopftöltésnek igen tanulságos példányát láttuk az 1873-dik bécsi világtárlatnak egyik sz.-páli casuláján, melyen a fonadék oly rendesen és rendszeresen van alkalmazva, mint amerikai parkettjeinken; sőt az öltés nem változtatja sorát, hanem megszakadás nélkül, minden színen keresztül, vízirányos futásban egy vonalban húzódik végig az egész ruhadarabon. Ezen a schwarzwaldi sz. Blasius-féle zárdából Karinthiába jutott, XII-dik század elejéről származó casulát jelesen irja le Heider a bécsi «Jahrbuch d. k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung d. Baudenkmale IV-dik, 1860-ban megjelent kötetében.

A zágrábi alakon a Zopföltés a meztelen testrészeken épen nem fordul elő és még a ruhán sem oly szabatos, mint az érintett sz. páli casulán; oka ennek, hogy a fonal rajta kevésbé feszített, tehát nem képez szorosan egyenes vonalakat; legszigorúbb a korona alsó abroncsán és a bal kéz alatti bélleten; más részeken a zopföltés egyenes vonala inkább kígyóssá válik. A második egészen épen maradt alak ruhájának hímzési technikája megegyezik az épen leirttal, ugyanazon nagy vörös-kék, vagy vörös-zöld fonallal van készitve, kelméinek kitöltése s mustrázata is analog; de

kettőben különbözik; ugyanis a köpeny két szárnyát jó lehet itt sem tartja össze díszes fibula, hanem csak vörös-zöld sinor azonban az első alaknak köntösét, tunicáját sem látni többé, a másodiké nem a bokáig érő szokásos byzanti tunica talaris, hanem a rövidebb csak térdig érő köntös, minőt Justinian a ravennai falképen visel. Ama tunica talaris alatt látunk szűk vörös nadrágot, melynek hímzését nem a többi ruha czopföltésével végezték, hanem itt két-két, egy millimeternyi vastag és sűrű csomókkal ellátott vízirányos fonálközt, mindig három millimeternyi vastag függőleges vonalsor van alkalmazva. Ugyanezen öltés-nemet találjuk a test meztelen részeinek hímzésében is, ez a test alapjáúl szolgál helyhangulatának, melyre aztán az egyes részek rajza egyszerű fonallal van hímezve, mint ezt a rómaiak jellemzőleg «acu pingere-nek» nevezték. Kitetszik, hogy a hímző még nem ismerte a későbbi mesterséges öltéseket, például a lánczöltést (Kettenstich); különben nem lett volna kénytelen a szemnek és orrnak vonalait oly merevenen és szögletesen előállítani, úgy, hogy itt csaknem csupa épszögekkel találkozunk. E rajz rózsaszínű, mely kissé a barnába

játszik; csak a feltünőleg kis és keskeny száj, vagyis inkább ajk egyetlen egy vörös kurta fonallal van jelezve. A kéznek újai csak merev párhuzamos vonallal vannak elválasztva egymástól. Világos, hogy ily kezdetleges és sok nehézséggel járó gyakorlatban a hímző nem tudta a nemet sem megkülönböztetni egymástól, hacsak a második esetben segítségére nem jön a vörös férfi-nadrág; itt tehát, fején az abroncsos és sapkás koronát tekintve, alkalmasint királylyal van

dolgunk; de minő királylyal, azt meghatározni képtelenek vagyunk, sőt képtelenek megmondani azt is, mit tart felemelt jobbjában, vajjon gömb, gyűrű vagy virág-e az? Másrészt ugyanezen kezdetlegességhez véve a roppant szorgalmat, mely a hímzés legcsekélyebb részletének befejezésénél alkalmaztatott, a munkát régi byzantinak kell elismernünk, sőt elismerni azon lehetőséget is, hogy ez eredetileg sz. László királynak köpenyén volt alkalmazva. Összehasonlítva azt a sz. páli XII. századbeli casulájának munkájával, melyen már a görbe vonalat helyesen húzva, a rajzot sokkal szabadabban kezelve látjuk, a zágrábi casula legrégibb részét vagy töredékét csaknem egész századdal régibbnek tarthatjuk a sz.-pálinál; mely körülmény ismét sz. László korára vezet vissza.

2. A Rumy-féle serleg.

A Rumy család hires serlege (I. terem IV. szekrény 74-ik szám) 1865-ben ki volt állítva Pozsonyban, az akkor ott összegyült orvosok és természetvizsgálók vándor-gyülésének tiszteletére rendezett régészeti tárlaton. A pozsonyi kiállítás régészeti lajstromát Rómer barátommal én szerkesztettem s onnan írtam le a Rumy-féle serlegre vonatkozó ezen két feliratot

VITA AMICO. INVIDIA MORTI COMPARANDA EST.

és

ILL. PR. D. FRID. MVN. NVP. CIVI. BREG.

A szedő az INVIDIA-ból «insidiae-t» csinált, az ILL. (azaz illustrissimo) «III-t» minek épen nincsen értelme, a FRID-ből (azaz Friderico) «Trid-et.»

Az emlék valamint művészeti, ugy történelmi tekintetben is igen nevezetes levén, valamivel tűzetesebb leírást érdemel; mit annyival inkább tehetünk, mert e serlegnek s került fényképe megjelent és megszerezhető.

Művészeti becse abban áll, hogy benne egy elég kora 1474-beli, igen díszes renaissance-művel van dolgunk, melynek alakja már eltér a régi csúcsíves stylü kelyhekétől:

kupája t. i. sokkal szélesebb és alacsonyabb, és alján a folytatólagos felső részszel egy vonalban futó kidomborodás helyett fél pálcza tagot képez, mely a felső résztől még külön válik és magában mozogható. Van e serlegnek igen csinos födele is, lába pedig nem mutatja többé a kelyhek szokásos hat osztályát; csak tetején és csövén van még némi emlékeztetés a kelyhek rendes hatágú csillag osztályozására. Még későbben a serlegek teste fölül és alúl lapitott gömbbé vált. Művünk olasz iskolából került ki, ciselirozott, vert és átlátszó zománczos munka.

Történelmi tekintetben a Rumy-féle serleg azért nevezetes, mert a család hagyománya szerint, Mátyás királynak ajándéka, ki is ezt mint Szilézia uralkodója saját sógorától kaphatta.

A födél tetején fegyveres áll, lábához támasztva, Szilézia czimeres paisát tartja. E fegyveres alatt több dísztagok közvetitése után látjuk a régibb hat ágú csillag-felosztást, tizenkét oszlopkával, melyeket sem antikoknak, sem középkoriaknak nem mondhatni, valamint általán ki kell mondanunk, hogy az aranymíves a maga mesterségében igen, de nem igen volt jártas az építészetben. Megfelelőleg ezen hat osztály kettejének, együtt véve szobrászatilag egész szabadon (en ronde bosse) kiszökik három koronás és szakállas mellkép, melynek alteste volutakban végződik, úgy szintén két keze is; ámbár itt mondatszalag van, melyet a képnek kellene tartania, a mondatszalagon elmaradt a felirás. A volutakban végződő emberi test és testrész előfordul ugyan a középkorban is, hanem ezt már gyakrabban és phantasticusabb módon alkalmazták a renaissance-korban az u. n. groteskekben.

Maga a födél lapos boltozatot képez, melyen van három medaillon és ezek közt három aranyozott dombormű; az utóbbi vonatkozással a serleg rendeltetésére. A három medaillon egyike arczkép DIVI IVLII aranyozott irattal, ezüst aranyozott hajzattal és ruhával, átlátszó zöld zománczos alapon. A második DIVVS AVGVST. átlátszó kék zománczos

alapon, itt a ruha is zöld zománczos. A harmadik NERVAE TRAIANO átlátszó bíborszínü zománczos alapon; a ruha zöld színü zománcz. A medaillonok nem antikok ugyan, hanem sikerült utánzások.

Mondám, hogy a medailonok közt látható dombormüvek nyilatkoztatják a serlegnek rendeltetését; erre nézve megtekintendő a serlegnek belseje, hol igen sikerült medaillonon díszesen öltözött férfi-mellképet látunk, bizonynyal a megajándékozottét; a födél belsejében van czímere: csúcsíves, angyal által tartott paison három, a szicziliai triquetra módon felállitott, fején összekötött horgony e körirattal:

ILL. PR. D. PRID. MVN. NVP. CIVI. BREG.

azaz

Illustrissimo principi domino Friderico munus nuptiale civitas Breg. (Brieg sziléziai város).

I. Frigyes, liegnitzi herczeg 1475-ben ülte menyegzőjét Ludmillával, Podiebrad leányával, tehát feltehető, hogy a serleg 1474-ben elkészült. A menyegzőre vagy általán a házasságra vonatkozólag mutatja a három aranyozott dombormü:

Lótot leitatva leányai által;
Noét, kit Cham fija leleplez és
Ábrahámot, fiját áldva.

Minden dombormü oldalán egy táblácska van, melynek aligha nem Luxuria, Verecundia és Misericordia szavakat kellett volna fogadnia.

Szoros viszonyban áll ezekkel a serlegfödél legalsó keretén kivűl vonuló felirat:

MEMORES ESTOTE VXORIS LOT. VERECUNDIA IN VINO RARA. PATER FIDEI IN CHRISTVM. RO. 4.

Pálnak a rómaiakhoz írt és itt idézett levele 4-dik fejezetének 19 verse szerint: Ábrahámot, mint a Krisztusbani hitnek apját s mint e hitnek erőssége miatt Sárával gyermekeket nemzőt nevezi. Et non infirmatus est fide, nec consideravit corpus suum emortuum, cum jam fere centum esset annorum, emortuam vulvam Sarae. Itt tehát minden a

házasságra és annak főczéljára, a gyermek-nemzésre és fölnevelésére vonatkozik, mit az egyház is szertartásában, épen Ábrahámra és Sárára vonatkozólag igen erélyes kifejezéssel nyilvánit; mert «naturalia non sunt turpia»; és ezt tartották a középkorban és annak végén is s ezért választották igen jellemzőleg a leirt ábrákat menyegzői ajándékuk díszéül.

A serleg felső részén van két lapos szalag vagy hengerosztály, a magasbikán látjuk, az ünnepélyre vonatkozólag díszkocsin Marsot Venussal, másikon a bort serlegébe öntő Bachust, e kocsik közt, előtt és mögött tánczoló és dorbézoló Panokat és Bachansokat. Itt az előadási mód eltér a serleg többi részeiétől; alkalmasint mivel a csík itt oly közel fekszik a kiszökő s azért árnyékot vető födélhez; az ábra itt csak egyszerűen van bevésve az aranyozott ezüst lapra; ellenben az alsó osztályban tündöklő átlátszó zománczban, leginkább viola, bíbor és zöld színnel festett virágokat és leveleket látunk; s a zománczlevelek technikája nem mint rendesen az átlátszó zománcznál dombormüre alkalmazott festék, hanem vájott terimü (champ levé, Felderschmelz), melynek mélyedéseibe rakatott az olvasztandó zománczpor. Itt hajdan hat volutaban végző szoborszerű delphin volt, melyeknek azonban csak hárma maradt meg.

Ezen két szalag alatt vastag fél pálcza-tag domborodik ki élesen, melyen ismét három medaillon és három dőlt négyszög van kidomborodva, emezeket csinosan elrendezett, nem zománczos virág tölti be, a hat kidomborodás közt pedig, a fentebb említett volutakban végző emberi alakok mutatkoznak aranyozott reliefben. Érdekesebb ezeknél a három medailon, melyeknek ábráit képezik:

Herakles a nemei oroszlánt megfojtva; szüz, kinek kebelére egyszarvú menekül és egy fegyveres, ki két oszlop közt ül.

Az első a tetterő képviselője; a harmadik felteszi, hogy a herczeg túl fog tenni Heraklesen, ki csakis a gibraltari szorosig jutott, s ott állított fel két oszlopot, melyek felirata

a «ne tovább» volt; itt ellenben fegyveres ábrázoltatik ülve két oszlop közt, melynek egyike körül mondatszalag van tekerve; föliratát Bubics apát helyes megfejtése szerint «PLVS VLTRA»-nak kell olvasnunk. A második ábra a szüzesség jelvénye; mert, a monda szerint, csak tiszta szűz képes az egyszarvút megfogni. Ezen jelképes összeállításból tanulhatjuk meg, hogy miként vegyültek össze renaissanceban az antik és keresztyén nézetek és fogalmak egymással.

A következő két díszes párkányzat alatt, melyen három kiszökő renaissance ízlésü gyámkő van, olvassuk ezen feliratot:

VITA AMICO INVIDIA MORTI COMPARANDA EST.

Serlegünk, csövén három Seraph-fejet, egy innét volutakban végződő emberi alakot és ez alatt a régibb cső osztályozására emlékeztető hatos osztályozást mutat, melynek élén, nem oszlop, hanem meglehetős diszes pillér áll.

Lábán megszünik a hatos osztályozás és beáll ismét a lapos bolt-idom és ezzel együtt ismét az antik felfogás, t. i. három medailonban ezüst színü arczczal és aranyos hajazattal Cajus Caesar, Vespasianus és Hadrianus arczképei, mely antik érmekből van kivágva s így a zománczos alapra felrakva. Ezen alap, hogy ahoz a festék jobban ragadjon, rovatolva van; a festék, mint a fentebbi medailonoknál kék, zőld és bíbor. A medailonok közt itt is látunk antikizáló aranyozott dombormüvet:

Mercuriust, vonatkozással a kereskedelemre; Cerest vagy más istennőt a bőség szarujával lángoló áldozati oltárok közt, valamint Venust és Amort, kik közt, igen feltünőleg póznán, mint «trophaion» egy Meduza-főt hordó paizs van felállítva.

Ha a serleget alján megfordítjuk, mint érczpróba a XX. szám jelenik meg, de e mellett nincsen semmi mesternév, sem jel, tehát e remek mü készítőjét nem ismerjük.

Henszlmann Imre.

Egy régi római szekrényke.

Az »*Acta nova musei naitionalis hungarici*« magyar kiadványának 44. lapján, a 89-ik szám alatt leirtam azon fölötte érdekes *pénzszekrénykét*, mely nemzeti muzeumunk római osztályának egyik nevezetesb darabját képezi. Ugyanott a régi muzeumi jegyzékekből lelhelyül az áll: *Találták Pécsett 1842-ben a gyógyszerész földjén. Vétetett 1852-ben Jankovich régiségeivel.* — Erre nézve mult november végén Polányban *Majer Móricz* lelkész úrral mulatván, tőle, ki állítólag e szekrénykét a n. muzeumban *mint egészet* látta, azt hallám, hogy mint született pécsi igen jól emlékezik arra, hogy e ritka darabot nem Nendtwich gyógyszerész földjén, hanem a püspöki vár alatt, a házak első sorában álló *Weidinger* Alajos, könyvkötő és könyvárusnak kertjében találták. *

Ezeket előre bocsátom azért, mivel ehhez hasonló szekrényke-oldalok léteznek méltóságos *Bezerédy Miklós* cz. püspök úr birtokában, Veszprémben, hol azokat csak futtában aug. 29. 1875-ben láttam és hamarjában vázoltam. Találták e kincset az *Alsó-Örs* és *Palaznak* közt fekvő lovasi káptalani szőlőben, melyet ő méltósága bir és ez idő szerint használ; hollétére figyelmeztetett *Véghelyi Dezső* barátom, kinek legnagyobb buzgósága mellett még sem sikerült a *veszprémi muzeum-egylet* eszméjét valósítani.

A müdarab igen korhadt fáju, a bronzlemez maga pedig annyira törékeny, miszerint legvigyázóbb érintésre,

---

* Mennyire elágazók ilyenekben a jelentések, látni Haas Mihály *Baranya* stb. czimű munkájából, a hol a 228. lapon ez áll: 1839-ben nem messze a székes-egyháztól, egy római *pénzszekrényke* találtatott fölásott római sírboltban. Az említett ládácska 1′ hosszu és 9″ magas. Belseje *czedrus* (?) fából készült, külseje pedig érczlemezzel van bevonva, melyen domboru munkában a római birodalom négy (?) legfőbb pénzverő városainak, u. m. Róma, Konstantinápoly, Siscia és Antiochia (helyesebben jobbról-balra haladva: CARTHAGO, CONSTANTINOPOLIS, ROMA, NICOMEDIA, SISCIA. R.) nemtőinek, istenasszonyokhoz hasonló ülő ábrái (egyedül Róma ül. R.) láthatók monor szemcsés körben, *alattok ki levén irva egészen idézett neveik.* (Neveik fejük fölött állanak. R.) A munka idomát tekintve bátran helyeztetjük azt a nagy Constantin és Theodosius közti századba. Ujabb vizsgálatok szerint 330. és 350-dik közé helyezendő.

daczára a legféltékenyebb megőrzésnek mindinkább romladozni látszik.

Míg a muzeumi szekrénykén két egymás fölött álló csoport tűnik fel, melyek mindegyike 0·082 ctiméternyi magasságu, a veszprémi szekrény oldalak egy sornyiak és 0·075, még 0·09 ctim. magassággal birnak. A pécsi szekrényke hosszabb oldala 0·28 ctim; míg a veszprémi csak 0·22 ctimétert mér.

A lovasi szekrénynek lemezein majdnem egyenlő elrendezést veszünk észre. A fémlapoktól ment deszkák sarkaikon összevannak eresztve. A pécsi lemezen, valamint a *lovasin* is, gyöngysorok képezik a kereteket; amott felül három mythologiai kép van, alul *öt* római városnak jelképe; itten az előlapon a kulcs lyukjával oldalt kétkét kerek kép, középett pedig négy négyszögü osztály szintén mythologiai előállításokkal; alúl középett nagyobb kerekded kép látható oldalain két szintén négyszögü előállítással. Azonban az utóbbikon az alakok esetlenebbek, miért is azt köll feltennünk, hogy a pécsieknél régiebbek, vagy hogy legalább azoknál régiebb mintára domborittattak ki. Etruskok munkájának tartám, de dr. Hampel tiszttársammal tanácskozván a munka eredete fölött, azokat *romanizalt* görög müveknek határoztuk.

Valamint a hátlapon, a hol a középső nagyobb jelenetet képezi, úgy az előlap két szélén és még egy töredéken is, tehát együttvéve *hatszor* fordul elő a balra ügető egy oldalt ülő Bellerophon, repülő köpenyével; lábai alatt a szárnyas chimera, melyet dárdájával leszur. A ló fülei kurták, a farknak csak töve van meg.

Az előlapon jobbra a keretnek alsó része hiányzik; az első hosszu ruhás, jobbra haladó alak mindegyik kezében kétbillentyüs tibiát tart, oldalain egy-egy szalagról valami farkbojt-féle lógg le. Az alaknak jobb lába, jobbra fordítva talpon áll, a bal hátra felé van huzva; és ez a két következő alaknál is ugy van. *Terpsichore* legyen-e vagy bacchans? rajzom vázlatos volta és a mü esetlensége miatt bajos meghatározni.

Az első és a második alak közt kerek és hosszúkás gyöngyök vegyítve kepezik a választó-vonalt. A jobbra haladó de bal felé néző alak, jobbjával hosszu botra, (lándzsára?) támaszkodik, míg baljával a közel álló harmadik alak felé nagy *gorgoniumot* tart, melyről valami szalag-féle lelógg. Az alak női melle igen kidomborodik, hosszu ruhájának redőzete az alak szépségét épen nem emeli. Ezen istenasszony minden kétségen felül *Athenével* ugyanaz. A legközelebbi válasz gyöngyszalagot középett a kulcslyuk szakítja ketté; és Athenével szemközt áll jobbra nézve egy hosszu ruhás alak, a baljában *harpe*-t tartó *Perseus*. Egy izenkint szalagokkal összeszorított henger képezi a jelenetek közti választékot. A balra tekintő alaknak jobbján álló, s balját emelő, hosszu ruhás alak pengeti a magasra emelt lyrát, miért is ezen épen nem bájos alakot *Apollon*-nak tartom. Bár Heracles Musegetesnek is lehetne talán nevezni.(?)

Az előlap nem takarja az egész deszkát, hanem mintegy 0·02 ctmnyi üres tért hágy alul alakos födözés nélkül. Az előbbinek megfelelő hátsó lemezen középett mint már említém, nagyobb középképűl, kerek gyöngysor közt *Chimaerát* ölő Bellerophon van ábrázolva, ettől jobbra, térdig érő ruhában balra fordítva egy alak küzd balját maró és lábait körmeivel tépő oroszlánnal, melynek erőlködése alatt farka kigyódzva emelkedik. Vajjon nem-e a nemaei oroszlánnal küzdő Heracles? A bal sarkokban hosszu ruhás, melles alak lebeg jobbjával koszorút (?) baljával paisot (?) tartván. Talán *Niké*-nek lehetne tartani? vagy más, *Heracles*-t a küzdelemben védő Istenasszonynak?

A baloldalon alkalmazott előállitás még ennél is elevenebb. Középett homorú, körülgyöngyözött lapból emelkedik egy hosszu ruhás *gyermekded alak*, ki kezeivel oldalain fölemelkedő kigyókat agyonnyom. * A kigyók és a teste közti tért gyöngyszalagok foglalják el.

---

* Antiquitates Etruscae czimű munkában (Gorius-Montfoucon) a *Tempestás*, zivatar szintén így van előállítva, Tabula XII. 8. 9. sz. a. de az ellentétes jelenet miatt inkább ezt is *Heraclesnek* és pedig első művének tartjuk.

A középtárgytól jobbra oszlopon egy alakocska áll és jobbra néz, ellenben a bal téren cserépből felkunkorodó venyige látható. A tojásdad alakú talapzat nagy teknős bölcsője (?) alatt két egymás felé futó állatka van, melyeket azonban hamarjában nem sikerült meghatároznom.

Egy külön lemezdarab csakugyan a kerekes, *bellerophoni* nyargalót ábrázolja, mellette pedig az alaknak jobb oldalán látható lóggó *tibia* és *bojt* látható.

Látjuk tehát, hogy itten Mythologiai alakok szerepelnek, a fő megtiszteltetés Bellerophont, *Perseust* és *Heracles*-t illeti; de mivel az egyik oldallapnak töredékén ismét az I. alak jön elő, alig mondhatnók, hogy itten egy teljes olympi kör ábrázoltatott, hanem fel kell tennünk azt, hogy a fa-szekrénykének oldalait beborító ötvös kezénél levő készletéből épen a legalkalmasb és összeillő darabokat választotta ki művének feldiszítésére!

Meglehet, hogy ezen rövid ismertetésünk által más szaktársainkat ilyenek közzétételére fogjuk ösztönözni. Csak sajnálni lehet, hogy ezen érdekes régiséget nem valami hű fénykép vagy jobb rajz, hanem csak sebtében készített vázlatom után irhattam le.

Ő Méltóságának, mostani birtokosának országosan ismert müveltsége, tudományszeretete és lángoló hazafisága biztat bennünket azon édes reménynyel, hogy valamint rendkivüli értékü éremgyüjteményéről, ugy választékos régiségeiről és ritkaságok muzeumáról, — melyeknek kivánjuk, hogy még igen sokáig gyönyörködve örvendhessen — úgy fog intézkedni, miszerint azok együttesen maradván a nemeslelkü gyüjtő nevét még sokáig a hálás utókornak fennen hirdethessék; nemzeti muzeumunk régiségtárának számára pedig egy jó fényképet, melyet Veszprémben is el lehet készíttetni, kérünk. *Rómer Flóris.*

Adalék egy-két várkápolna leirásához*

Hazánk felső vidékén, melyet hegyekkel boritott földrajzi fekvése az ellenség pusztitásaitól többé-kevésbbé megvédett, nemcsak számosb egyházi, hanem több polgári épitmény is fönmaradt, mint a könnyebben hozzáférhető rónaságon. A polgári épitmények legfigyelemre méltóbb maradványai, a várak közül azonban, melyek — miként történetünk tanusítja — kiváló szerepet játszottak a középkorban, nálunk igen kevés van fön meglehetős épségben. Ennek okát a várak rendeltetésében találjuk, a mennyiben vagy az ország megerősitett védpontjául, vagy pedig egyes rablók fészkeiül szolgáltak, mindig ostromnak, pusztitásnak, sőt a véderő szaporodtával, gyakori nagyobbitásnak s teljes átalakitásnak estek áldozatáúl. Innét magyarázható a tulajdonképi középkori várak csekély száma hazánkban.

A középkori várak időnkinti átalakitásából fejthető meg, hogy a *véglesi vár* (Zólyommegye) lovagterméből, melyhez fogható Magyarországban alig van három, keletkezett a várkápolna. A *zólyomi* várban meg *kettős kápolnát* (Doppelkapelle) találunk, minő külföldön a XII. és XIII. századból több maradt fön, hazánkban azonban csak egy létezik, t. i. a ritka szép *Szepes-csütörtökhelyi*. Igen hát, hogy a zólyomi kettőskápolna ujabb időben egybe lett szakítva.

Miután e várkápolnák és várak történetéhez igen érdekes adatokat tartalmaz *Ipolyi* munkája: e szakaszban helyén látjuk hazai nyelvünkön azokat egész terjedelmökben közölni.

1. Végles vára. Zólyommegye „*Végles-Váralja*“ nevü helységben meredek sziklán fekszik végles vára. Első nyomát a XIV. században találjuk; a mennyiben ez 1397-ben kelt okmányban „Castrum Vygles“-nek neveztetik“[1]). Pázmány Péter tanusága szerint a keresztes vitézek tulajdona

* Mutatvány az *Ipolyi Arnold* által szerkesztett és kiadott „Schemathismus Historicus Dicecesis Neosoliensis pro anno saeculari MDCCCLXXVI. ab erecta sede episcopali C.“ cimű munkából.

[1]) Fejér, Cod. Dipl. X. 2. 478.

volt,[1]) ugyanezen nézetben van Bél. u.[2]). Ide vonatkozólag a pápai tizedeket szedők (1332—1338.) a zólyom-megyei plébániák közt emlitik „Paulum pleb. de *villa* Cruciferorum solv. 2 marc." [3]), már pedig egész Zólyom-megyében ez időben csak Végles érthető „villa" név alatt. Ugyancsak ezen nézetet erősiti meg azon történeti tény, hogy a szomszédos zsolnai plébános Miklós (pleb. de Zsolna) kiváltságos levelét 1347-ben a keresztesek budai konventje által iratta át. Ebből biztosan következtethetjük, hogy a XIV. században a keresztesek itt valószinüleg a jeruzsálemi sz. sírról nevezett testvérek kanonokságát birták. Nemsokára az Anjouházbeli királyok tulajdonába kellett átmennie, mert e vár legujabb helyreállitása alkalmával több helyütt az u. n. anjouliliomokból álló diszitményekre akadtak. Valószinü, hogy e várat — miként a zólyomit is — I. Károly, avagy I. Lajos uralkodása alatt nem csak birta a királyi család, hanem egészen átalakitván, saját családi diszitményeivel, az anjou-liliomokkal látta el. Zsigmond király 1397-ben kelt egyik okmánya, mely „in castro nostro Vygles" kelt[4]) bizonyitja, hogy e vár már akkor királyi lakúl szolgált. 1424-ben Borbála királynő nászajándékul nyerte Zalatha, Othowa, Horhagh (Chrochot), Zolna, Zebenyin (Szebedin) Cherven, Theten (Csacsin) és Lehota birtokokkal.[5]) Később különböző urai voltak e várnak; a mohácsi vész után Raskai István (Stephanus de Raska) nógrádi ispán kapta meg; I. Ferdinand pedig 1559-ben Dobó Istvánnak adományozta. 1566-ban Zeleméri Lászlóé volt, ezt bizonyitván a két erőditési torony felirata: „Ladislaus de Zelemér procuravit. Anno Domini MDLXVI." és „Ladislaus de Zelemér et Fratres eius procur. Anno Domini MDLXVI." 1636-ban pedig Csáky László nyerte örökbirtokúl, amire Pázmány Péter megjegyzé: „Ob-

[1]) Péterffy, Sacr. Conc. II. 285.

[2]) Notit. II. 491.

[3]) Mon. H. I. 573.

[4]) Fejér, Cod. Dipl. X. 2. 478.

[5]) M. Tört. tár. IX.

siti, quantum potui" azaz iparkodott meggátolni hogy a hajdan egyházi birtok világi kezekbe menjen át.[1]) 1690 körül az Eszterházyakra szállt át, jelenleg Nemes-kéri Kiss Miklós birja.

E vár legnevezetesebb része a *lovagterem* (Rittersaal) mely jelenleg kápolnává van átalakítva. Bátran lehet állitani, hogy méreteit, épitészeti szépségét és styljének tiszta eredeti fönnmaradását tekintve hazánkban ritkitja párját s egyedül a Vajda-Hunyad várával hasonlitható össze. A boltozatok gyengéd bordái, nyulánk kerek pillérei, a zárkövek s különösen a diszes kivitelü erkélyek, melyek az ablakfalak mélyedésében benn a teremben vannak elrendezve (loggiae), megfigyelésre méltók. Ezen erkély egyik része még teljes épségben van fön; két diszesen faragott fejezetű oszlopa lóherlevélalakú ivezetet zár. Csak a XVII. századtól kezdve — miként az oltár bizonyitja — szolgál a terem kápolnául, de mint ilyen is, a birtokosok gondatlansága folytán teljesen elhagyatva hevert mignem 1820-ban, midőn a szalatnyai plébánia templom leégett, a patronus engedélyével kitisztittatván, most már az egész plébánia részére isteni tisztelet tartására szolgál.

2. *Zólyom vára.* Zólyom városával egybekötve, mérsékelt magasságu dombon, kelet felé fekszik e vár, melynek eredete IV. Béla királyunkra vihető vissza. Maga a város már 1135-ben előfordul egy okmányon[2]) s a következő években ismételten: a várral azonban *csak* 1306-ban találkozunk először, hol „*castrum de Zoulum*" névvel van jelölve,[3]) s később, 1424-ben „*domus regia Zoliensis*"-nek neveztetik.[4]) Kedvencz helye volt e régi vár, az árpádházi királyoknak, valamint I. Lajos és Corvin Mátyásnak, s ez utóbbiak maig is fönlevő épületén igen sokat igazittattak, diszesitettek. A régi várhoz közel,

---

[1]) Péterffy, Sacr. Conc. II. 285.
[2]) Fejér, Cod. Dipl. VII. 5. 101.
[3]) Cod. dipl. patrius, I. 101.
[4]) M. tört. tár. XII.

magasabb dombon másik, újabb vár emeltetett, mely szintén a királyok, főleg pedig a királynék birtokában volt hosszú időkön át, 1522-ben legutóbbi királyi birtokosa *Mária* volt,[1]) kinek praefectusa, Turri Kristóf e várat a szomszéd Lipcse-, Végles és Dobronával együtt a királyné nevében ugyan, de valósággal saját birtokainak gyarapitása végett, magához ragadta; 1606-ban Dersffyék birták, kiktől 1609-ben Magochy Ferencz, 1611-ben pedig Eszterházy Miklós házassági összeköttetés utján kapta meg. Végül 1805-ben Eszterházy Károly a királyi kincstárnak adta át cserébe. A várossal együtt sokat szenvedett a vár is a polgárháboruk alatt.[2])

Igen nevezetes a vár *kettős kápolnája*, melyről már Bél Mátyás is teszen emlitést;[3]) a kápolna felső részét — ugymond — midőn a szent ténykedések folytak, a király családjával és kiséretével foglalta el, alul pedig a királyi cselédség helyezkedett el. E kettős kápolna, valamint a hasonló régi román és csúcsives kápolnák, a felső emelet padozatában egy nyilás által olykép volt egybekapcsolva, hogy az alsó szinben levő katonaság és cselédség szintén hallhassa az isteni tiszteletet. Azonban 1784-ben Eszterházy István által, ki ugyanitt van eltemetve, lebontatván a felsőkápolna padozata, jelen alakját nyerte; csupán két kapuja van meg, melyek közül az egyik jelenleg ablakúl szolgál. A kápolna ékitményei is mind elpusztúltak, igy azon díszes csúcsives stylű Szt. István-oltár is, melyet sz. Imre és László szobrai ékitették. Nevezetes régi harangja, melyen csúcsives majusculákkal olvasható e felirat: aue maria gracia plena dns te.

Fölemlitendők még ezen egyházmegyei névtár nyomán: *Bajmócz* vára, mely legelőször 1112-ben emlittetik Fejérnél e szavakkal: „*suburbani Baymocz.*“ A XIV. században *Gelathi* (talán jobban *Gilethi*) a XV. az Ilsvai (ilosvai, jolsvai, és noffryi) család birtoka volt, e család kihaltával 1485 körül Mátyás

---

[1]) u. o. IX. 89.

[2]) Bél. Notit. II. 463. s köv., 487, és köv. l.; Kubinyi és Henszlmann, Arch. Közl. IV. 32. l.

[3]) Bél. Notit. II. 488.

királyt uralta, kitől Corvin János, majd később Zápolya János nyerte meg, mig végre 1727-ben Thurzó kezére jutott.

A *revistyei*, mely 1388. a királyé,[1]) később a Dóczy családé volt, végül a királyi kincstár tulajdona lőn;[2]) *nagyugróczi*, mely „castrum Ugrog" és „possessio Ygrog" név alatt jön elő az okmányokban (1294).[3]) a *szászkői*, mely már 1424-ben e néven fordul elő,[4]) és *znyóváraljai*, melyek azonban — fájdalom — romokban hevernek.

Régészeti irodalom.

— *A történelem előtti idők*, megvilágítva a régi maradványok s az ujabbkori vadnépek életmódja és szokásai által. Irta *Sir John Lubbock*. Az eredeti harmadik kiadás után fordította Öreg János. A fordítást átvizsgálta Pulszky Ferencz. Első kötet. Három műlappal és 198, a szöveg közé nyomott fametszetű ábrával. Budapest, 1876. Kiadja a k. magyar Természettudományi Társulat. 8-r. XXIII, 350 lap, ára 4 frt.

Épen a legjobbkor látott napvilágot e munka. Hazai régészeink s régiségkedvelőink nagy előmunkálatokkal vannak elfoglalva, megakarják mutatni a tudományosan művelt külföldnek, hogy Magyarország sem óhajt utolsó lenni ott, hol az ősök emléke s az irántok való kegyelet forog kérdésben. Most, midőn az őskori és anthropologiai nemzetközi VIII. congressus foglalkoztat bennünket, lehetetlen elismerőleg nem üdvözölnünk e mű megjelenését, melyben megbízható vezérfonalat nyertünk az előmunkálatokra nézve.

Már maga a mű czime jelzi a tartalmat. Azon történeti adatokat találjuk itt hangya-szorgalommal együvé hordva, melyek az emberiség azon korszakából maradtak reánk, midőn irott történelem még nem létezett. Kő-, bronz- és vaskori eszközök az egyes betűk, melyek e történelmet alkotják. Ezen betűket olvasható lapokká varázsolni nem a leg-

---

[1]) Fejér, Cod. Dipl. X. I. 412.

[2]) Bél, Notit. H. IV. 233. és köv.

[3]) Vencel Cod. Árpád. nov. XII. 555. 451, 460, 462, 505 stb.

[4]) M. tört. tár. XII. 275.

könnyebb dolog. Kitünő tapintatosság, éles kritika szükséges avégre, hogy az ujabb kor felfödte régi tárgyakból a hajdan élt népek műveltségi állapota, szokásai és életmódja felől megbizható ismereteket szerezhessünk magunknak.

Lubbock e munkája e nehéz feladatra vállalkozott. Azonban a túlzásig mennénk, ha e műből tudvágyunk teljes kielégítését hinnők nyerhetni.

De a szerzőnek sem volt czélja; csupán azon adatokat óhajtotta együvé hordani, melyek e tárgyra vonatkoznak, de azt legkevésbé sem merítik ki teljesen. Szerző nagyon jól tudta, hogy ez nem évtizedek, hanem századok feladata. Nézzük a munkát közelebbről.

Álláspontját — miután az archaeologia ezen ágát némelyek csakis vallásellenes alapon épülhetőnek vélik — e szavakkal fejezi ki: «Teljesen meg levén a felől győződve, hogy a vallás és tudomány valósággal nem ellenkezhetnek egymással, jelen kiadványomban igyekeztem követni a londoni püspöknek a mult évben Edinburgban tartott kitünő felolvasásában alapelvül felállított szabályát. A tudomány emberének, azt mondja Dr. Tait, becsületesen, türelmesen, vakbizalom nélkül kellene előre haladnia, észlelve s észleleteit összegyűjtve s okoskodásait ingadozás nélkül törvényes következményökig levonva, meg levén győződve afelől, hogy árulást követne el ép úgy a tudomány, mint a vallás fensége ellen, ha akként kivánna a bajon segíteni, hogy az igazság egyenes szabályától csak egy hajszálnyira is eltérjen.»

Ezen positiv álláspontból indulva ki, munkáját tiz fejezetre osztja. Ezek közül az első bevezetésszerü alapeszmék kifejtésével foglalkozik, előszámlálván az őskori régészet négy korszakát u. m. 1) a földtani vagy diluvialis korszakot (*őskorszak*, palaeolith), midőn az ember együtt birtokolta Európát a mammuttal, barlangi medvével s a gyapjasszőrű orrszarvúval, s több más teljesen elpusztult állatfajjal; 2) a későbbi vagy csiszolt kőkorszakot, melyben a fegyverek s egyéb eszközök kovából és egyébfajú kövekből készültek; az aranyon kivül egyéb fém, mely valószinűleg ékszerül hasz-

náltatott, e korban nem volt ismeretes; 3) a bronzkort, melyben a fegyverek és egyéb eszközök anyaga bronz; 4) a vaskort, mely a védelmi és házi eszközöket már nem a fönebbi fémekből és kövekből, hanem vasból gyártotta, jóllehet a bronz is mint ékszer, kardmarkolat stb. dívott.

Ezen négy korszak tágabb árnyalata körül mozog e fejezet; kimutatja a többi közt a fémek első felfedezését, a classicus irók (Homér, Lucretius, Tacitus és Mózes) czélzatait a bronzkori eszközökre, a bronzkori fegyverek nem római eredetét stb., melyekből lehozza, hogy a bronzról mentek át a vasra, és nem viszont.

A II. fejezet a bronztárgyakkal (celtek, kardok, dárdák, sarlók, kések és ékszerek) foglalkozik; de egyuttal be van füzve az ezen korszakban előforduló arany ékszerek ismertetése is, nemkülönben az akkori népek életmódjára vonatkozó combinatiók is.

A III. fejezet a különböző országokat veszi szemügyre, melyekben a bronzeszközök hasonlók, a miből ezen eszközök általánosságára következtet. Mindamellett megengedi, hogy «sok tudnivaló van még hátra, az európai művelődés ezen érdekes korszakát s azon népfajt illetőleg, a mely a mi szárazföldünkön a fémek ismeretét meghonosította.»

A IV. és V. fejezet a kőkori tárgyaknak van szentelve. Itt találjuk tárgyalva a kőeszközöket, u. m. a fejszék különböző nemeit, vakaró káseket, vésőket, árakat, tőröket, dárdákat, nyílhegyeket, fűrészeket stb., valamint a kőkori sírhalmok leirását, indiai kőemlékeket, hosszú sírhalmokat s azok meghatározási módját s a halotti torok-, áldozatok stb. szokásokra vonatkozó hypothesiseket.

A VI. fejezetben a svájczi őskori tavi lakások tárgyaltatnak. E fejezet a czölöpépítmények s azon korszakbeli népek szokásairól alapos ismertetést közöl. Kiterjed e része az eszközökre, állatokra, növényekre stb.

A dániai konyhahulladékokról a VII. fejezet szól. Beható vizsgálat tárgyává teszi a dán kagylóhéj-halmokat, melyek alkatrészeit a leggyakrabban előforduló négy faj,

u. m. az osztriga (ostrea edulis), a cardium edule, a mysilus edulis és a parti forgó csiga (litorina litorea) képezi. Ugyane halmokban a ritkábban előforduló kagylófajokon kivül halak, madarak és emlős állatok is találhatók, melyekre szerző szintén kiterjeszkedik.

A VIII. fejezet Észak-Amerika régészetét tárgyazza. E földrész réztárgyait ismertetvén, keresztül surran mind a négy történetelőtti korszak rövid jelzésén s az ember legrégibb nyomán Amerikában, mely utóbbira vonatkozólag Dr. Douler azon számítását illetőleg, hogy az ember első nyoma Amerikában ötvenezer éves volna, szerző nem haboz kijelenteni, hogy «ezt a kérdést nem lehet tökéletesen eldöntöttnek tekintenünk; és hogy ha még a *priori* alapokon valószinűleg látszanék is az eszme: még *alig van arra döntő bizonyítékunk*, hogy a mammuttal és mastodonnal együtt élt volna az ember Amerikában.»

A IX. fejezet az őskori, kiveszett emlős állatokat ismerteti meg. Legérdekesebbnek látszik a X. fejezet, mely az egész mű czélpontjául tekinthető. E helyütt szerző a barlangi emberről értekezik, állítván, hogy a barlangokban talált embercsontok az őskori emlősök csont-maradványai közé nem később, hanem egyidőben jutottak, s az ilyen eset nem is tartozik épen a ritkább tünemények közé.

Tekintve most az egész müvet, habozás nélkül ki lehet mondanunk, hogy a történetelőtti idő egyes emlékeiből levont következtetések legnagyobbrészt csak a valószinüség jellegével birnak, vagyis nem emelhetők fel a teljes bizonyosság színvonalára. Ennek oka épen nem a tudományszak természetében, hanem igenis annak kevésbé fejlettségében rejlik. Most, midőn még csak az anyagot gyüjtjük, lehetetlen teljes, jól kidomborított képét adni azon kornak, melynek a felfödött tárgyak csak egyes vonásait képezik. Sőt, ha együvé is lesz hordva csaknem minden adat, még akkor is nagy szerepe leend a műkritikának! Ez okból az anyaggyüjtés ideje alatt megjelent hasontartalmú müveket csak mint tájékoztató vezérfonalakat kell tekintenünk, melyekkel szerzőik inkább

csak az anyaggyűjtés könnyítését, mintsem az illető korszakok teljesen kifogástalan és biztos meghatározását vagy épen kimerítését czélozzák.

Ily szempontból kell tekintenünk Lubbock jelen munkáját is, melynek becséből ezen kivüle álló körülmény — a teljesen egybehordott anyag hiánya — nemcsak nem von le, hanem azt még emeli is, amennyiben az uttörő szerep nehézségeivel megküzdeni nem könnyű dolog!

A munka fordításához volna még szavunk. Ismételten kell jeleznünk korszerűségét, melyet a kiadó természettudományi társulat figyelembe vevén, e művel hazai szaktudományunknak kiváló szolgálatot tett.

Nyelvezete elég magyaros, csak itt-ott érezhető, hogy fordító szerzőnek emelkedett irályát kissé mereven adta vissza.

E mű könnyű és hasznos kezelhetését nagyban elősegítik azon kitünő ábrák, melyek részben a szöveg közé, részben műtáblák gyanánt vannak hozzá alkalmazva.

A második kötet már sajtó alatt van, s mintegy 22 nyomatott ívet fog kitenni, s egy műlappal, nemkülönben 30 a szöveg közé nyomott ábrával lesz illustrálva.

Legnagyobb érdekkel várjuk e kötetet, miután Pulszky Ferencz tollából egy bevezetés fogja megelőzni, mely bizonyára hasonló műemlékekben gazdag lelhelyeinkre tekintettel leend. Megjelenése a Budapesten tartandó őskori és anthropologiai nemzetközi congressus megnyitási napjára (szeptember 4.) várható. Midőn a szakférfiak és tudománykedvelők figyelmét erre fölhívjuk: lehetetlen a megjelent kötetet, mint a congressusi kérdések vezérfonalát becses figyelmökbe nem ajánlanunk. *Czobor Béla.*

A Felső-Magyarországi Múzeum-Egylet Második Évkönyve. Szerkesztette Dr. *Stöhr Antal.* Kassa 1876. 88 l.

Alig van czivilizált ország, melyben a tudomány oly annyira összpontositva volna, mint hazánkban. Tudományos tekintetben nevezetes szerepet játszott városaink közül alig-

alig gyakorol egy is, számvehető hatást tudományos fejlődésünkre: Budapest; az összes magyar tudomány székhelye. Midőn tehát ezelőtt nehány évvel, vidéki régészeti s történelmi egyleteink ügyében megindult a mozgalom: e lap nem késett azt örömmel üdvözölni, a tudományunk deczentralisatiója szempontjából is, s azóta érdemes régészünk Hampel József tollából nem egy jóakaratu czikk jelent meg e tárgyban.

Örvendve látjuk a koronként kibocsátott évkönyvekből és a vidéki szaklapokból ez egyletek gyarapodását. Ily örvendetes gyarapodásról tesz tanuságot, a Felső-Magyarország fővárosában, a fényes múltú Kassán 1872-ben alakult muzeum-egyletnek, előttünk fekvő második évkönyve is.

Három értekezés képezi az évkönyv tudományos tartalmát, többi részét az egylet állapotát föltüntető jelentések foglalják el. Az évkönyvet Myskovszky Viktor régészünk uti rajza Budapesttől Rómáig vezeti bé. Főczélja ez utjában: a műemlékeken, a renaisance diszitményi részletek stilje fejlődésének tanulmányozása s ugyancsak a felső-magyarországi muzeum-egylet műtárgyainak rendezése czéljából, a nyilvános gyüjtemények megismerése volt. Utja leirásában e szempontokhoz következetesen ragaszkodik: minden nevezetesb város müemlékeit ismerteti s a régészeti mozzanatokra gondosan figyelmeztet, nevezetesen a saját szakmájabéliekre: az épitészeti styl fejlődésére. Triest, Velencze, Bologna, Florenz, Róma, Pisa, Milano, és Botzen müemlékeit ismerteti behatóan s mindamellett kellemes előadással, nem fárasztja tudákoskodással a laikust, hanem vonzóan adja elő tapasztalatait.

A II. értekezés: a muzeum régiség-tára műtárgyainak rövid leirása szintén Myskovszkytól. A muzeum-egylet helyiségei — melyeket külön melléklet tüntet föl — igen czélszerüen berendezvék; 10 terem foglalja magában a muzeum czéljaihoz képest, az egyes szakokat. A két első terem a régiségeké s a pénzgyüjteményé, melyek XVIII szekrényt töltenek meg. Nem terjeszkedhetünk ki bővebben az egyes

műtárgyak megemlitésére, s csak — nézetünk szerint — arra a nevezetes körülményre figyelmeztetjük hazai egyleteinket, hogy valamint e muzeumnál, a czéhek egyes műveltségtörténeti maradványait: a serlegek, czéhládákat, okleveleket stb., mint műiparunk fontos maradványait összegyüjteni iparkodjanak. E meglehetős számu diszedények — eddig 13 czéh szolgáltatott be ilyeket — némelyike valódi remek példánya a kézműiparnak. A régiségtár egészben véve igen becses s böcsületére válik Abauj-megye közönségének.

A harmadik értekezésben Stöhr Antal, az egylet titkára a kassai volt egyetemnek egy igen érdekes s kivált localis szempontból kiváló becsü actumát mutatja be.

A mi az évkönyv többi tartalmának többi részét illeti megemlitjük, hogy az illető muzeum-egylet tagjainak száma: 270, ezek közt 22 tiszteleti 19 alapitó s 229 pártoló. Alaptőkéje: 415 forint. Az idei pénztár-készlet: 245 frt 2 kr. Örvendetes, hogy az adakozások puszta előszámlálása 10 lapot tölt be. A mütárgyak összege: 15765 db. Ezek közül a régiségtárra esik: 1253 db és pedig agyag- és porczellántárgy 157 db, érczből készült: 360 db, bronztárgy 87 db, kőkorszakbeli 8 darab, fegyver 70 db, szövött mű 88 db, üvegtárgy 40 db, fafaragászati mü 48 db s 395 különféle db. Az éremtár 2150 darabot számlál.

Ennyit tartottunk kiemelendőnek az egyesület évkönyvéből; a következetes haladás biztos záloga jövőjének.

Thallóczy Lajos.

A vajda-hunyadi vár restaurálásának története, különös tekintettel az ott történt károk és visszaélésekről. „A magas kormány“ és „törvényhozó testület“ figyelmébe ajánlva. Közlik *Schulcz József* és *Ángyán György.* Pécsett 1876.

Ez előttünk fekvő röpirat, az emlitett vár restaurálásának főmozzanatai szerint, három szakaszra oszlik.

Az első szakasz, 1854. évtől, vagy is az emlitett vár leégésétől 1870-ig, azaz, a m. kormány megbizása folytán

annak restaurálását megkezdő Schulcz Ferencz jeles épitészünk haláláig terjed.

A röpirat második szakaszát, ezen épitkezési munkálatoknak 1870-től 1874-ig Steindl Imre által folytatott vezetése képezi.

A harmadik szakaszban, az illető épitkezési műszakvezetőségről lemondott Steindl helyére lépett Piatsek működése tárgyaltatik.

A röpirat e korszakszerü beosztása ellen nincs kifogásunk, valamint szerzőinek, az illető vár régibb épitészeti története körüli tájékozását sem lehet kétségbe vonni.

E röpirat azonban, miként már czime is hirdeti, nem tartozik ama örvendetes szellemi termékek közé, melyeknek czélját, a tudományos vivmányok és ezek örvendetes eredményeinek ismertetése képezi.

E röpirat, az imént emlitett iránytól eltérő szomoru feladatot tüzvén maga elébe, egy nemzetnek évek hosszú során ön tudományos képességében és ennek tényezőiben helyezett bizalommal párosult reményeit, egyetlen csapásra törekszik megsemmisiteni. És e részről nem éri be azzal, hogy a szóban forgó vajda-hunyadi vár 1870-től folytatott restaurálási munkálatait elkontárkodottaknak „minden történeti műbecscsel biró eredetiségéből kivetköztetnek" bélyegezze, de egyuttal az 1870. évtől fogva ezen czélra forditott 241,000 frtnyi összegek elharácsoló hütlen kezeltetésének vádjával is sujtja az épitészet kezelőit és müvezetőit a nemzet, a törvényhozó testület és a kormány előtt.

Vádat emelni a tudományos méltóság hangján ott, hol a nemzet érdekei ha csak legtávolabbról csorbát szenvedni látszatnak — kétségkivül minden szakférfiu kötelessége. Ámde másrészről az ilyszerü ünnepélyes vádak épen messze ható ügyfontosságuk s kényes természetüknél fogvást, a felülbiráló illetékes köröktől mindenkoron a leghigadtabb scrupulositással hallgatandók meg. Mert a gyakori tapasztalatok tanusitották és folyton tanusitják, miszerint ez országra szóló vádiratok valódi tiszta közügy iránt visel-

tető buzgalom sugallatából csak ritkán erednek, de lévén azok legtöbbnyire az emberi sziv redőiben lappangó kicsinyes gyarlóságoknak — a megsértett személyes ambitioknak vagy összeütköző személyes anyagi érdekeknek kifolyásai — tárgyilagos hitelre nagyobbára érdemetlenek.

Tekintve az előttünk fekvő röpirat szenvedélyes tárgyalási módját, azt, az imént említett utóbbi iránymüvek osztályába kénytelenitetünk sorozni. Gyűlöletet lehellő, úgyszólván dühöngő kifakadásaiból, mindjárt első átolvasásra kiki beláthatja, hogy ebben a könyvben nem tárgyilagos kritikával, de kiengeszthetetlen ellenséges támadásokkal találkozunk.

El kell szomorodnunk, hogy még a XIX. században is előfordulhat oly munka, minő a jelenlegi röpirat, melyben „a hazafiatlanság, lelkiismeretlenség, pöffeszkedés, goromba tudatlanság, fennhézájó szédelgés, minden elméleti képzettség és tudomány nélküli gyerkőcz, gyalázatos, charlatánság" s több e nemü sértőnél sértőbb s illetlenebbnél illetlenebb kifejezésekkelköztiszteletben álló szakférfiak illettetnek.

Az ily nyers hangok az útczai tömegek vakszenvedélyét fölverhetik olykor — de a higgadt értelmiség itéletére meggyőző hatást soha sem gyakorolnak, s a helyett, hogy a megtámadottak hátrányára szolgálhatnának, épen magokra a támadókra háritják — az igazságosztó kritika elkárhoztató itéletét. *Szikinczey B.*

T Á R C Z A.

Érmészeti adalékok. IV. *Rejtélyes tallér.* — Egy helybeli érem- és régiségárus a »Duna és Tisza« közt előkerült éremleletet megszerezvén, a többi közt olyan külföldi tallérra akadt, melyet sehogy sem birt megfejteni. Elhozta tehát az érmet a n. muzeumba s így az ő szives engedelmével alkalmunk jutott az érdekes tallért olvasóinknak is bemutatni.

A nevezett tallér érmészeti rejtély; mert bár tudjuk mikor és hol készült, s azt is gyaníthatjuk, hogy ki számára készült, kielégitő magyarázatát még sem adhatni.

Rövid leirása ez: Előlapján kettős körzetben ·S· LEODEGARIV S. D· O· EPISCOPS. AVGVSTODVNEN. P. azaz Sanctus Leodegarius augustodunensis (Autun) patronus, a mezőben Lipót osztrák főherczegnek félreismerhetlen mellképe jobbra, püspöki ruhában, mellette 16Z͞I. Hátlapján kettős körzetben: INSIGNIA. ANTIQVISSIMA ·ET MATERNA; a felnégyelt mezejü paisban szivpaizsocskával és szelvénynyel; a czimerek rajta egymásután így következnek: magyar, cseh, alsóausztriai és burgundi czimer, a szívpaisban a tiroli sas, a szelvényben az öt osztrák pacsirta; a paizs fölött herczegi korona.

Látnivaló, hogy a tallér egész typusa Lipót tiroli tallérjaira mutat s így a szívpais után itélve valószinü, hogy Lip. már mint tiroli gróf verette, a mi 1621-ben már történhetett, mert épen ez évben vált teljhatalmú kormányzóból e tartomány valóságos urává. Szent Leodegarius neve úgy került a tallérra, mert Lipót 1614-től 1625-ig egyúttal a murbachi és lüdersi egyesült apátság (Elsassban) kormányzója volt és ez apátság Szent Leodegariusban, egykori autuni püspökben tisztelte védszentjét. Daczára az előlapi föliratnak nem lehet föltenni, hogy e tallér a nevezett apátság részére készült, mert a murbachi typusoktól eltér, ott ugyanis a szent képe szokta az előlapot elfoglalni, míg itt Lipót jól táplált mellképe foglalja el a szent helyét.

Tehát feltünő jelenség az előlapi köriratnak és a hátlapi czimernek találkozása, még rejtélyesebbé válik az érem a hátlapi körirat által. Értelme ugyan világos, oda utal Lipót régi hatalmas származására és anyai részről nyert hatalmi emelkedésére; de közelebbi czélja ismeretlen.

A tallért tehát, bár részleteit értjük, egészében még sem értelmezhetjük kielégitően. Legvalószinübb, hogy mint alkalmi tallért verették, mire az a körülmény is látszik utalni, hogy csak egy példányt ismerünk belőle s így csak akkor remélhetünk kielégitőbb magyarázatot, ha egyéb azon korbeli emlékek vagy irásbeli följegyzések segítségünkre lesznek; mindaddig a minek mindjárt eleinte czimeztük: érmészeti rejtély marad. *Hpl.*

Zombat István éremgyüjteménye. A köztapasztalásból tudjuk, hogy az egyéni buzgalom néha a legszervesebb társulati működéssel is versenyezhet s kedvező körülmények közt igazán méltánylandó

sikert tud fölmutatni. Mentől több az ily szakértő Maecenások száma, annál nagyobb haszon ered abból az illető ország közmivelődésére. Ily buzgó gyüjtők egyike *Zombat István* honvédezredes Szathmártt. Gyüjteményét taval az orvosok és természetvizsgálók is megdicsérték s mi azon helyzetben vagyunk, hogy rövid ismertetését adhatjuk, meg lévén győződve, hogy csakis az egyes nagyobb gyüjtemények ismertetése által tudjuk pontosan meghatározni érmészeti anyagunk terjedelmét.

Az említett gyüjtemény áll: 1. Magyar pénzek 436 darab, 2. Római császári pénzek 538 db. 3. Különféle országok és városok pénzei 426 db. 4. Római családi pénzek 34 db. 5. Görög és barbár pénzek 23 db. 6. Erdélyi pénzek 16 db. 7. Bracteátok 31 db. 8. Ezüst tallérok II. Ulászlótúl a legujabb korig majd minden uralkodótúl és ezüst medaillonok 51 db. 9. Bronz emlék-érmek 56 db, összesen 1611 darab.

A magyar pénzek így oszlanak fel: az Árpádkoriak 123 db, a vegyes korszakbeliek 91 db, a Habsburgiak 222 db, összesen 436 darab.

A római császár. pénzek: 143 külömböző uralkodótul, és ezek nejeitől.

A különféle országoké: 81 ország és városra oszlik.

A gyüjteményben egy kis speciális magyar gyüjtemény is van, ugyanis: 35 különféle veretü »Bela dux»-féle, — és I-ső Ferdinánd kis magyar denárjai 1528-tul egész 1556-ig. (Két év kivételével.)

Róbert Károlytúl kezdve *minden* vegyes-házbeli királytól és I-ső Ferdinándtól fogva majd minden királytól vannak aranyai, Rákóczytól is.

Magyar pénz — Ottót kivéve, minden uralkodótul van.

A magyar pénzek között ritkábbak:

II. László egy kis pénze, 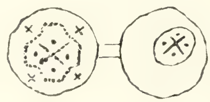 mely Ruppban nem fordúl elő, — továbbá *II. Andrástól* (Rupp143,) — mely tudtunkkal a nemzeti muzeumban is hiányzik, — továbbá *Mária* királyné aranya féle bélyeggel, — egy *I. Ulászló* denárja, melynek előlapja hasonlít Rupp 458. sz. rajzához, hátlapja azonban annyiban külömbözik, hogy a körirat végén nem »dei«, hánem »regis« áll. — Végre egy *Zápolya János*-király féle denár, melynek czimeres előlapja

Rupp 603 számu 6/* kispénzével tökéletesen egyez, hátlapján azonban a »Máriától« jobbra K, balra B jegyek vannak, a sz. Szüz alatt pedig a kis magyar czimer egészen hiányzik; ezen kis pénzen az 1533. évveret áll.

A magyar gyüjtemény »Rupp« szerint, a római császársági, és családi — valamint a görög pénzek pedig »Viczay« kiadványai alapján rendezvék.

A római császársági pénzek közül a ritkábbakat ezennel elősoroljuk:

Antonia (Drusus neje) Agrippina, Galba, Otho, Vespasian ⌗ és (Judea capta) Domitián, Rev. S. C. (Imp. dm. stans d. clypeum a figura genuflexa oblatum recipit Viczay 555). Hadrianus, Rev. (Restitutori Africae) Aelius, Antoninus és Marc. Aurel med, Marc. Aurel »de Germanis«, Cl. Albinus, Plautilla, Macrinus, Diadumenianus, Jul. Cornelia, Jul. Aquilia severa, S. Barb. Orbiana, Gordianus Africanus I. Balbinus, Pupienus, Hostilianus (bronz) Aemilianus, Valerianus pater (bronz), Vaballatus, Florianus, Carus, Carinus, Magnia Urbica, Constantius Chlorus (ezüst), Helena ennek első, és Theodora II. neje, Galeria, Valeria, Carausius, Allectus, Maxentius, Romulus, Fausta, Delmatius, II. Constantin (Alemannia devicta) II. Constantius ⌗ Vetranio, Magnentius, Decentius, Aelia flacilla, Magn. Maximus, Honorius ⌗ Arcadius, I. Theodosius ⌗ Johannes tyrannus ⌗ I. Leo ⌗ I. Justinianus ⌗ Justinus II. Tiberius II. Heraclius, Constans II. vagy Constantinus III. Theophilus, Johannes Zimisces, Basilius II., Isaccius, Eudoxia, I. Manuel stb.

A görök pénzek közt legritkább egy igen szép ezüst érem Macedoniai III. (nagy) Sándortul. E gyüjteményben található továbbá II. Sapor Seleucida király érme.

Van még e gyüjteményben egy ritka családi pénz, a »Farsuleia« róm. családé. De ezen consuláris pénzeken levő hátirat a Zombatfélével nem egyez, ugyanis: az utóbbiénak előoldalán van Róma istennő madár sisakkal, álla alatt X (10 as lib) a kép háta mögött M (Walliant szerint »Mensor«); — a hátlapján Róma istennője gyors kettős fogaton (biga) baljában sceptrumot és a gyeplőt tartván, jobbját egy a »bigára« felhágó római polgárnak nyújtja, alant: ꟼACRICI, — ha ezen pénz csakugyan »farsuleia« pénz, akkor igen ritka, mert ezen család pénze az előoldalon rendesen a »Libertas« képét a szabadság jelvényével szokta mutatni, Róma képével eddig csupán 1750-ben a hires Schulze gyüjteményé-

ben Halléban volt feltalálható azon külömbséggel, hogy ennek hátoldalán L (ucius) Farsulei (us) volt olvasható.

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *Az östörténelmi és embertani* nemzetközi congressus ügyében Rómer Flóris főtitkár urtól, a következő sorokat vettük:

Szaktársaink azon aggodalmára nézve, vajjon kell-e nekik maguknak a kiállitásra szolgáló szekrényekről gondoskodniok, válaszunk az, hogy a muzeumi könyvtárhoz vezető folyosón 24 osztály van rendezve a magyarországi tárgyaknak megyék szerinti felállítására. — Ezeken kivül b. Nyáry Jenő pilisi és magyarádi leletei részére az osztályfőnöki helyiségben álló szekrények tartatnak fenn, a többi leletek pedig és a nem magyar gyüjtemények mintegy 30—40 kisebb-nagyobb tartókban lesznek kiállitva. A mennyire a hely megengedi a megyei gyüjteményekkel szemközt a megyék vagy azok részleteinek régészeti térképei, az egyes árkok, pogányvárak, halmok, ásatások stb. rajzai fogják az ősrégészeti tudománynak eddigi haladását hazánkban illustrálni. — Igaz, hogy eddigi többszörös sürgetéseinkre alig sikerült még teljes képét adhatni a leendő kiállitásnak, de mig b. Nyáry Jenő mintegy 800 darabot, gr. Széchenyi Béla 2000 dbot, ft. Ebenböch Ferencz legujabban 400 gyönyörü csiszolt kőtárgyat küldött be, melyek már részben felállitvák, és mivel a tószegi, tökölei, peregi, sobori stb. leletek már magukban igen tekintélyesek levén, még a szabolcsi, debreczeni, győri, vasmegyei, temesi muzeumokból, valamint Várady József udv. tanácsos, Lehoczky Tivadar, Pintér Sándor, Dillesz Sándor ügyvéd, Majláth Béla alispán, Janitzki Endre és Mihálydi István plébános uraktól igen szép számmal várhatunk gyüjteményeket, talán nem sokat hibázunk, ha csak az ideiglenes kiállitásnak magyarországi tárgyait 20,000-re teszszük. A zágrábi muzeum hasonlag jeles darabokkal fog résztvenni. A külföldiek közt leginkább Lengyelország lesz gazdagon képviselve, a mi annál érdekesebb, mivel leleteik a mieinkhez igen hasonlítanak. A tagok, főleg külföldről szép számmal jelentkeznek. Legnagyobb bajunk van a tagsági dijjal, a 12 frankkal, melyek az agió miatt igen változatos összegben küldetnek be, mivel legkevesebben fizetnek frankokban, hanem másféle papirpénz nemekben ; hazánkfiait kérjük, sziveskedjenek 6 frt o. é. beküldeni, valamint a számadás könnyebbítése ugy a levelezési és nyalábozási költségek megtéritése tekintetéből is. A mit a congressus részéről

nyujthatunk: a tetemesen leszállitott utazási dijak és a kinyomandó compte rendu, amint kivánjuk diszes műmellékletekkel, gazdagon fölszerelt, meglehetősen bő „Évkönyvünk" a föntebbi összeget jóval felül fogja mulni. Egyebet nem óhajtunk, minthogy résztvevő társaink a tagsági dijt, és a kiállitásra szánt tárgyaikat, az értekezések czimét és kiterjedését, a térképeket azonnal, vagy mielőbb beküldjék. Álljanak el, kérjük azon pretensió, vagy apprehensiótól — ha mindegyikét külön folyamodványnyal fel nem keressük, meg nem kérjük; minthogy levelezésünk száma már közel az 1400-at eléri. Mi csöndesen és folytonosan akarunk mindent augusztusig rendbe hozni, nehogy az utolsó hetekben zavarok támadjanak, a lajstromok el ne készüljenek és igy mások késedelmezése miatt majd a rendező bizottságnak kelljen a meg nem érdemlett szemrehányásokat türnie. A tárgyak beküldőjétől és a fokozódott munkálkodásról időről-időre fogjuk e lapokban vidéki barátainkat tudósitani. Hogy minden egyes levélre, főleg azokban behatóbb tanulmányokat követelő kérdezősködésekre azonnal nem felelünk, találjon mentséget abban, hogy legjobb akaratunk mellett ezen növekvő tárgyhalmazt meg nem győzzük. De ez nem baj; — baj lenne az, ha gyakrabbi felszólitásainkra a visszhangok elmaradnának. Várva várjuk, ha lehet junius végéig, az aláirásokat, tárgyakat, térképeket, hogy mig egyik rész még itt-ott ásatásokat rendez, a másik itthon, juliusban a leleteket beoszthassa, a tárgymutatókat készithesse. — Rómer Flóris, főtitkár.

— *A m. n. muzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása 1876. évi május hóban.* A beérkezett tárgyak közt legelső helyet foglal el a *tószegi* (Pestm.) gazdag őskori lelet, mely 275 db. eszközt és közel 500 db. csontot szolgáltatott gyüjteményünknek. Emlitést érdemelnek: 2 kővéső, 6 csontcsákány, 4 csontkalapács, a csont-árak és fúrók egész serege; a cserépedények között nevezetes a kettős nyakú csutora, magassága 0.105 m., öblének átmérője 0.106, anyaga fekete foltos, mázos, szürke agyag, külsején két dúdor diszitménynyel és borda-vonalokkal. Ily alkatú edény még nem került elő eddigelé több hazánkban. Megemlitendő még egy jó karban levő sip agyagból, 16 db agyag súly, melyek 0·15—0·075 m. magassak. Ugyanitt 5 db *őrlőkő* egy doboz égett búza és halpikkely találtatott, úgyszintén 4 emberkoponya részlete.

E tárgyak mind az u. n. »*Kucorgó*« nevü halomban találtattak. Ugyancsak Tószegen, az *Ökörhalomból* is ástak ki 4 db cserépedényt:

bronzeszközökre azonban csak a falu szélén bukkantak, és pedig egy 0·113 m. átmérővel biró tekercsre, egy 0·168 m. hosszú tűre és egy kis lapos lemezre. Az Abonyi *Öregszöllöben* pedig egy 0·105 m. hosszú népvándorlás korszakbeli bronzszijjvéget a hozzá való csattal, egy bronz tőrt, egy bronz karpereczet úgyszintén egy dúrva agyagból készült bögrét ástak ki, mely tárgyakat Bogyai Antal a muzeumnak küldötte be. Meg kell itt jegyeznünk, hogy ez utóbbi lelhelyen — jóval ezelőtt — mintegy 20 csontváz találtatott, hasonló bögrék, lószerszámok és kengyel vasak társaságában, melyek közül csak a nevezetteket tudta megmenteni az ajándékozó.

Különben Márton Ferencz úr, kinek nagy érdeme van e gazdag lelhely fölfödözésében, már előlegesen küldött be a „*Kucorgó*“ halomban talált tárgyak közül 3 kőéket és néhány cserépedényt és töredéket.

Ezen gazdag lelet tárgyain kivül beérkeztek még: 1 kővéső Fényessy Józseftől, lelhelye *Hajós* (Pestm.); 2 római érem és 1 ónjegy Bachó Imrétől; egy igen diszes római üvegcsésze, beköszörült diszitménynyel, Lomniczy Endrétől, lelhely *Ó-buda*; 8 db. ezüst és rézérem Zsugovszky Gáspártól; 1 db. nagy vaslakat hagyomány szerint, a *borsi* várról való, kulcscsal, Miskolczy Ábrahámtól; 16 darab különféle érem Ormai Károlytól, lelhely „*Kohldorf*“ nevű erdő, a szászkai járásban; Boczkó Dániel bambusz nádbotja, melylyel Aradnál vezényelt, Török Berta ajándoka; igen szép kőbalta az *aszódi* gymnasiumi tanároktól; vassarkantyú König Imrétől; érmek és egyébb kisebb tárgyak József főherczeg ő fenségétől, továbbá Kállay Béni, Saáry Elekné, Laczkovics Péter, Krepuska Géza, Lengváry Lajos, Szontagh Pál és Guttmeyer Antal ajándokából.

Ezeken felül még két igen nevezetes tárgyat vélünk kiemelendőnek. Azegyik a *battinai* (Bezdán mellett) római sir, melyben csekély csontmaradványok mellett 1 üvegtál (magassága 0.96, átmérője 0·21 m.); 0·26 magas csutora, aranynyaklánez, két nagyobb 14 kisebb smaragdkővel ékitve, közben apró igaz gyöngyökkel, melyek közül azonban csak 3 van meg, e 11·8 gr. súlyú láncz hossza 0·395 m.; továbbá egy félholdalakú arany függő, egy izléses aranysodronygyűrű (súlya 2·1 gr.) 1 kis ezüst lemezből készült üvegre való nyaknak a töredéke és 1 Galenus-féle érem. Ezen értékes tárgyakat Csáky Dávid saját, valamint neje és fia nevében a muzeumnak ajándékozá.

A második nevezetes szerzemény, Szontágh Ferencz ajándoka. Áll egy 1.21 méter hosszú bronzlánczból, lelhelye *Lapújtő*.

A m. n. muzeum érem- és régiség osztályát f. é. május havában 10 szeri nyitás alkalmával 3688 egyén látogatta. *Czobor.*

— *A kassai felső-magyarországi muzeum megnyitása* folyó hó 25-én vitetett véghez. A megnyitást ünnepélyes gyülés előzte meg a vármegyeház nagy termében. A gyülést Bárczay Ödön, az egyesület elnöke lelkes beszéddel megnyitván, a város nevében Szerényi főjegyző válaszolt. Végül dr. Stöhr a muzeumi egylet történetét ismerteté. — Az ülés után a közönség a muzeum helyiségeit tekinté meg.

— *A dél-magyarországi tört. és rég. társulat.* E hó első napján tartotta V-dik közgyülését Temesvártt Ormos Zsigmond elnöklete alatt. Felolvasást tartottak Ormos Zsigmond „*Kupeczky János és kora*" czim alatt, Varga Ferencz és Boleszny vált. tagok; ez utóbbi abbeli inditványa, hogy az alduna partján levő hires és Széchenyi István által épittetett ut emléktáblával jelöltessék, a maga részéről 100 frtot ajánlván fel, lelkesedéssel elfogadtatott.

— *A m. tud. akadémia* ezidei nagygyülésén a II. osztályba lev. tagul megválasztatott jeles munkatársunk s a m. tört. társulat érdemes jegyzője *Deák Farkas*, kinek működéséhez irodalmunk méltán fűz nagy reményeket.

— *Szilágyi Sándor* a „Századok" érdemes szerkesztője, mint örömmel értesülünk, sulyos betegségéből már fölépült s üdülés végett Svájczba utazott, s ott az egyes muzeumokban hazai történelmünk és régészetünkre is figyelemmel leend.

— *A „Századok"* e folyó hóban megjelent legutóbbi füzetének választékos s hazánk multjának fontos episodjaira vonatkozó jeles értekezései között (Fraknóy Vilmos: „Werbőczy István, a mohácsi vész előtt", — Deák Farkas: „A széki merénylet 1610-ben" stb.) egy nagyobb terjedelmű régészeti czikk van „*A magyar mű- és történeti emlékek kiállitása*" czim alatt, mely az egész szakközönség élénk érdekeltségét méltán fölébresztette. A czikk szerzője J. A. betükkel jelezte magát, de a dolgozat mély tudományu soraiból nevét a szakközönség mindjárt kiolvasta. Ipolyi Arnoldnak ezen minden tekintetben régészeti és műveltségi történetünk irodalmára nagy fontossággal biró czikkét az „Archaeologiai Értesitő" jövő juliusi száma fogja bővebben megismertetni.

Külföld.

Olympiai ásatások. Az idevonatkozó legujabb VII. hivatalos jelentés következőkép hangzik:

Az ásatások legelső idénye május 13-án rekesztetett be. A leletek és az ásatási helyiségek a négy nyári szünhónap alatt szorgos őrizet alá helyeztetnek. Danese, főfelügyelőül hagyatott, lakása Druván lesz, hol az ásatások ujból megkezdéseig egyszersmind az ott felépitendő felügyelői lak, s a kibővitendő ugynevezett „németek háza" épitészeti munkálataira is fog felügyelni.

A görög kormánytól a lepecsételt raktárak őrzésére katonaság állittatott, s a helybeli hatóságoknak szigoruan meghagyatott, hogy az illető területet gondos felügyelet alatt tartsák. Egyébiránt a titkos rabló-ásatásokat a helybeli viszonyok, különösen az égető nyári hőség, a helyi lázas miasmák és mosquitok legjobban fogják megakadályozni.

Hogy az eddigi ásatások, a hozzá fűzött túlvérmes reményeket teljesen ki nem elégithették, ennek különféle fontos okai voltak. Legelsőben is az emlitett munkálatok megkezdésének szervezésénél a még akkoriban ismeretlen helyi körülmények számba nem vétettek, ugymint: az ottani birtokviszonyok, s a munkások megszerzésének és azok betanitásának, a felügyelő-személyzet ujonczozásának nehézségei; a műhelyek, munkáslakok s házak számára szükségeltető épületek, és a munkaeszközök ottani hiányai stb. Ehhez járult az ásatások vezetőinek több hétig tartó betegeskedésük, melyből való felüdülésük miatt Korfuban kelletett huzamosb ideig tartózkodniok. Végtére, a munka gyors előmenetelére a keleti egyház sok ünnepei is bénitólag hatottak, jóllehet e részben némileg a langy és száraz tél sokat pótolt.

Ellenben hálás köszönettel emlithetjük fel e tudományos vállalat iránt ugy a görög kormány, valamint a helybeli lakosság részéről tanusitott élénk részvétet, valamint vendégszerető szives előzékenységüket is, mely kétségkivül az illető tudományos vállalatra jótékony hatást gyakorolt.

Az utolsó hetekben, az ez alkalomra Berlinből küldött technikus jelenlétében a templom kiásatása vétetett foganatba. Ezen munkát az erők összpontositásával egész az északi körcsarnok hat oszlop maradványáig sikerült teljesiteni. E munkának fontos eredményei még csak jövőre fognak nyilvánulni, abból azonban már eddigelé is kitünt, hogy a templom időnkénti többszörös földrengésektől omlott össze, mely alkalmakkor körcsarnokának négy oszlop sora kifelé dőlt. A később bekövetkezett agyagos homok beiszapolások oly annyira megóvták az épület ez omladékait a későbbi enyészet

külső befolyásaitól, miszerint nemcsak hogy a templom façadjainak eredeti formája régészeti combinatiók utján egészen kideríthető, de egyszersmind azoknak nagyrészben saját töredékeiből való ujból felépittetése is lehetséges. Nemkülönben a templom belső részei is sokkal épebb állapotban tarták fenn magukat, mintsem ezt várhatni lehetett.

A belső berendezésre nézve annyi megállapitható, hogy ott a trónoló Zeus számára külön fülke a falban nem létezett. A belső két doriai oszlopsor mindenikét hét oszlop képezte, melyek a keresztfalakhoz lapos antákon által csatlakoztak. Az emlitett oszlopok közül csak egy hiányzik, de ennek is helye világosan felismerhető, a többi 13 oszlop, több-kevesebb henger részeikkel eredeti helyükön maradtak. Hasonlóképen ama terjedelmes talapzat melyen Zeus szobra állt, s a templom oldalhajójában jobbra és balra a bejárattól találtató oszlopok közötti kőkorlátok, valamint két oltarnak alsó részei is ősi helyüket mozdulatlanul megtartották. Az emeletre vezető falépcsők a főbejáratnál voltak. Csupán a középhajó lábpadlózata volt márvány-lapokkal kirakva ; az ennél valamivel emelkedettebb oldalhajók s részben a belső oszlopzatok körei stucko padlózattal birtak. Hasonló takarékosságot észlelni a templom kör- és hátcsarnokainál, melyek cementbe rakott lapos alpheiosi kövekkel voltak padlózva. A pronaos jeles mozaik padlózata, melyet az 1829. évi franczia expeditió fedezett fel, s részben megismertetett, még eléggé ép állapotban van, s a jövő ásatások részletesebb felvételéig finom homokkal ujból eltakartatott. Különösen feltünő jelenségeket nyujt az egyébként még csak kis részben kiásott keleti homlokzat. Ennek közép tengelyén (Mittelachse) egy körülbelül 6 m. mélységü s 9. m. hosszú emelkedett hely fedeztetett föl, mely keleti oldalán egy széles harántos síkon mászható meg. A rajta található két hosszu lépcső, a vértartó és — vércsatorna amellett bizonyitanak, hogy itt állott volt az áldozó-oltár, egyébiránt ezt végkép megalapitani csak is a további kutatásoknak és ásatásoknak sikerülend akkor, ha ez utóbbi hely az őt még legnagyobb részben ellepö oszloptöredékektől és más egyéb törmelékektől megszabadittatik. Az imént emlitett helytől jobbra és balra magas talapzatokon a becsesebb áldozati ajándékok álltak. E talapzatok hárma az északi, egy a déli oldalon van.

A véghez vitt mérések Pausanias állitását az illető templom hosszára, szélességére és magasságára nézve igazolták. Pausanias mértékeül az olympiai láb szolgált.

A mult jelentésben emlitett kitünő metopén előforduló teherhordó alak, a legujabb vizsgálatok szerint, nem — miként a multkor emlitők — Atlast, de ennek segédét: Heraklest ábrázolja, midőn ez amannak számára a Hesperidák almáit hozza. Érdekes találkozása a sorsnak, hogy az imént emlitett alakra nézve Pausanias is ugyanazon tévedésbe esett, miként első látszatra a jelenlegi Olympiakutatók, jóllehet ez utóbbiak mentségeül szolgálhat azon körülmény, hogy elhamarkodott állitásukat ugyancsak Pausaniasbólmeriték.

Az előbbivel ugyanegy helyen egy más metope is találtatott, melynek faragványa a Kerberus felvilágra való felhozatalára vonatkozónak látszik; de az igen megrongált állapotban van.

Az ásatásokra vonatkozó fényképek elkészültek és számuk negyvenre megy, s részint az ásatás helyiségi képeit, részint az itt talált nevezetesebb faragványokat és épitészeti töredékeket ábrázolják. E fényképek Patrosban sokszorosittatván, néhány hét mulva a könyvkereskedések utján lesznak megszerezhetők.

A 46 ládába málházott minta-lenyomatok és minta-öntvények dr. Hirschfeld kiséretében már 8 nap előtt Zante szigetére érkeztek, s Trieten keresztül szállittatnak Németországba. Ezen műmásolatok között vannak: a Nike, a két lótartó, a folyó-isten, az ugynevezett Hestia, egy óriási mérvü férfi-torso, több más kisebb torsóval, egy térdelő férfi, egy kuzsgoló fiu, két lótöredék, a fentemlitett metope több más metope-töredékekkel, a vizcsatornáról 8 oroszlánfej, több fontos felirat stb.

Mindezeknek rendes gypsz-kiöntésükrői már jó előre gondoskodva van, valamint arról is, hogy fényképeikkel együttesen a berlini muzeumban a legrövidebb idő alatt felállittathassanak.

Az eredeti darabok (Görögország tulajdonai) az olympiai muzeumban maradtak. Ezek számát képezik: mindegy 240 darab terracotta, 670 bronz töredék, ezek közt a proxenie-decretum, fegyverek, mértéksúlyok stb., 150 érem és 40 felirat.

Az olympiai ásatások felméréseit az „*Archäologische Zeitung*" részletesen közlendi. A munkálatok folytatását folyó év szeptember közepén a Zeus-templom északi és nyugati oldalainak kiásatásával fogják megkezdeni, mely alkalommal az imént megszakadt jelentéseket ismét folytatandjuk. *Sz.* . . . . .

A legjobb tudósitások szerint az imént tárgyalt ásatások fényképei egészen elkészülvén, az ezekkel diszesitendő olympiai ásatások monographiája a legrövidebb idő alatt Berlinben, Wachsmuth

Ernő kiadónál a következő czim alatt fog megjelenni: *Die Ausgrabungen zu Olympia. I. Uebersicht der Arbeiten und Funde vom Winter und Frühjahr 1875—1876. 32 Blatt. Herausgegeben von C. Curtius, F. Adlern, G. Hirschfeld.*

— *Műipar-régiség kiállitások külföldön.* A mult évben Németországban két ilynemü tárlat volt, a dresdai és a frankfurti; e nyáron ugyancsak kettő rendeztetett. A *kölni* kiállitás csupán a rajnavidéki régiségekre szoritkozik, s a XVII. századi ujabb műdarabok ki vannak rekesztve belőle. Ellenben a *müncheni* műipar-régiség tárlat, mely junius 15-én nyilt meg s okt. 15-ig fog tartani, egész Németországénak, s amennyiben abban Ausztria és Svájcz is részt vesz, történelmileg nemzetinek is mondható. A kiállitott tárgyak itt programmszerüleg csupán német eredetüek lehetnek, e rendszabály alól csupán az olasz és a keleti kelmékből a reformatió idejéig készült egyházi ruhák vétetnek ki, mert ezek mustrái a jelenlegi textil-műipar és tapétagyártás tekintetéből napról napra fontosabbakká válnak. A legbecsesb műrégiségek a berlini, müncheni és dresdai kir. kincstárakból és muzeumokból, a baseli muzeumból, a szász-weimari nagyherceg és a gothai herceg gyüjteményeiből kerültek ki. Az egyházi régiségek közül különösen kiemelendők a Ströhen kápolna kincsei. Az egyházi műrégiségek közül többi közt kitünnek a würtembergi Comburgból küldött nagy karos gyertyatartó, továbbá a (szintén würtembergi) ochringeni oltár-készlet és reliquia-tartó, és a danzigi Mária-templom misemondó ruhája.

A fegyverzetek közt a dresdai muzeumból Colmann augsburgi művész 1494-ben készitette teljes lovag-pánczél vértezet tünik ki leginkább.

Ugyanegy időben az imént emlitett két németországi tárlattal nyitja meg 600 évi municipális szabadságának megünneplésére Amsterdam városa műrégészeti kiállitását. E kiállitás a legszorosabb értelemben lokális jelleggel bir, mindamellett is valamennyi idáig tartatott régiségi kiállitást tudományos rendszeres felállitásra nézve felülmul, mert itt a tárgyak csoportositásainál csupán a régészeti szempont és nem egyszersmind a beküldött gyüjtemények együttmaradása is vétetett zsinórmértékül. Csakis e módon sikerülhetett e tárlatnak a mult idők valódi élethű képét elővarázsolnia, miként például a többi közt ott láthatni az amsterdami polgárok XVI. századi teljes házberendezését a nappali disz-szobától egész a konyháig, minden részletei felszerelésével.

Régészeti könyvtár.

1. *A Felső-Magyarországi Muzeum-Egylet Második Évkönyve.* Az igazgató-választmány megbizásából szerkesztette és közrebocsátja Dr. Stöhr Antal, egyleti titkár a prem. főgymn. rendes és a kir. jogakad magántanára (Maurer Adolf bizománya). Kassa. Nyomatott Kosch és Scharf kő- és könyvnyomdájában. 1876. 8. r. (88. l.)

2. *A vajda-hunyadi vár restaurálásának története különös tekintettel az ott történt károk és visszaélésekre!* Közlik Schulcz József és Ángyán György. Pécsett. Nyomatott ifj. Madarász Endrénél. 1876. k. 8. r. (38. lap.).

3. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung des Kunst- und Historischen Denkmale.* Herausgegeben unter der leitung Seiner Excellenz des Präsidenten dieser Commission Dr. Joseph Alexander Freih. von Helfert. Redacteur Dr. Karl Lind Zweiter Band. Erstes Heft. Neue Folge. Wien 1876. In Commission bei Karl Gerold's Sohn. 4. r. (32 — XL lap., — 3 táblával s 16 fametszettel a szövegben. Ára 3 frt.)

4. *Die Bauhütten des Deutschen Mittelalters* Dargestelt von dr. Ferdinand Jauner Professor an K. Lyceum in Regensburg. Leipzig. Verlag von E. A. Seemann 1876. (ára ?).

5. *Keramic arts of Japan.* By. G. A. Andsley and J. L. Bowes. Parts I. and. II. 1876. Liverpool.

6. *Der Todtentanz in der Marienkirche zu Berlin und* Geschichte und Idee der „Todtentanczbilder" überhaupt. Ein Beitrag zur Archaeologie und Kulturgeschichte v. T. Prüfer, Architaet. Mit 6 photolithographisen Thafeln. Berlin. 1876. Verlag der königlichen Geh. Ober-Hofbuchdruckerei (R. v. Decker). ára 3 mrk.

Sajtóhibák: 177 lapon felülről 14-ik sorban „lyukával" olv. lyukától. — U. o. alulról 11-ik sorb. „egy" olv. fél. 178 lapon alulról 2-ik sorb. „agyonnyom" olv. „agyonszorit". U. o. alulról 10-ik sorb. „kés" olv. „kár".

Budapesten, 1876. Franklin-Társulat nyomdája.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1876. X. KÖTET. | SZERKESZTŐSÉG: ZERGE-UTCZA 23. SZ. | 7. SZÁM. JULIUS 31.

Ezen folyóirat megjelenik—augusztus és szeptember kivételével—minden hó utolsó napján 2 ivnyi számokban. Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

A műipari és történelmi emlék-kiállításból.

3. Az iglói ereklye-kereszt.

Az iglói ereklye-kereszt a magyarországi ötvös művészetben fölötte fontos helyet foglal el; mert abban látjuk e *mesterség második korszakának legrégibb, eddig ismert példányát*, ama második korszaknak, mely olasz alapon fejlődött és későbben részint ezen alapot sajátságos nemzetisége szerint, részint keleti befolyások alatt módosítván, valóságos magyar, *sodrony-zománczos gyakorlatot* felvirúlni látott.

Ezzel nem akarom állítani, hogy ereklye-keresztünket magyar kéz készítette; sőt ellenkezőleg, styljét és technikáját annyira bélyegzi az olasz iskola, hogy kénytelenek vagyunk mesterének kitünő olasz aranyműveit elismerni: de igen valószinünek tarthatjuk, hogy a mű Magyarországon, talán a Szepességen készült, mire a talapzata belsejére későbben, XV-dik századbeli betükkel irt: »*nova villa iglo*« felirat utal.

Az anjoui korig Magyarországon a *byzanti* ötvösmesterség uralkodott, melynek legkitünőbb példányai: a királyi és a nyitra-ivánkai korona, az esztergomi lipsanotheka és, nem ugyan ércz-becse, hanem művészeti finomsága után a III-dik Béla sírjában talált encolpium, amulette, vagy

melldisz, jelenleg a m. n. muzeum birtokában, valamint hogy ott őríztetik a nyitra-ivánkai korona is.

Wagner »Analecta Scepusii« czimű könyvében olvassuk, hogy Robert Károly király sienai Péter ötvös-mesterének a királyi pecsét sikerült vésésének elismeréséül Jamnik szepesi helységet adományozta, sőt ezenkivül szepesi alispánná és a szepesi várnak kapitányává nevezte (p. 131 »Carolus M. (magistro) Petro aurifabro, vice comiti et castellano Sepesiensi confert Jamnik 1331. Circa 1425 familia emortua, Jamnik datum Berzeviczio«).

Ime az olasz befolyásnak okmányos nyoma, még pedig oly vidéken, hol hagyományilag keletkezett és későbben is, kivált Lőcsén, virágzott az ötvösmesterség. Lehetne, ezek szerint, az iglói keresztet közvetlen összeköttetésbe hozni a fennevezett Péter sienai mesterrel; de eltekintve ettől, ugy hiszem, bizonyos legalább az, hogy itt a XIV-dik század dereka körül készült olasz iskolai művel van dolgunk.

Ereklyetartónk két főrészből áll: keresztből és ennek aljából; ez utóbbi ismét csővéből (stylus) és lábából, a styluson látható a szokásos csomó, nodus, kiszökö négy feliratos ágával és ez alatt mintegy nyolcz oldalu kápolnácska.

Ha alját tekintjük, ez tökéletesen megegyezik a XIV-dik és XV-dik század kehelynek aljával, mely szintén rendesen hat vagy nyolcz osztályu lábból áll, nyolcz, hat vagy négy oldalu csőből és ezen megfelelő nodusból; sőt a nodus ágainak ugyanazon idomu betüit is találjuk e korszak kelyhein, melyek többnyire Jézus vagy Mária nevét képezik; példányunkon, mivel nodusa csak négy águ, a betük így vannak elosztva

IE, S, V, S.

Ha a nodus hatágu, a betüket szaporítani kellett, s ilyenkor olvassunk MARRIA-t vagy IHESVS-t.

A kehely kupája helyett ereklyetartónkon, alja fölött latin kereszt emelkedik, mely két párhuzamos lemezből áll s e kettő közt őrízték az ereklyét, de jelenleg a két lemez

egymással van összeforrasztva, annak jeléül, hogy az ereklye elveszett.

A kereszt közepén függ Krisztus holtteste, leeresztett, oldalra hajló fővel, a későbbi, XII-ik századon tuli szokás szerint csak három szöggel nem külön keresztleg a keresztben, hanem a levélmustrás lemezhez közvetlenül szegezve; feje fölött szalagon látszanak a rendes I. N. R. I. betük. Az alak, bár idomai kemények, mégis meglehetős jó arányban van felfogva, sőt kötényének redőzetét sikerültnek is mondhatni. Plasztikailag egészen kidomborodott szoborkánk stylje még Giotto iskoláéra emlékeztet. A kereszt csomópontján Krisztus felső része külön körtől van körülvéve; míg a kereszt minden ágának vége négyszirmu rózsává, vagy négylevelü lóherévé kitágul. Hasonló alkotás és elrendezés az ereklyekereszteknél sokáig marad szokásban; ilyent látunk Pollajuolo Antal florenczi mester keresztelő sz. János florenczi kápolnájának és kitünő esztergami ereklye-keresztjén, mely több mint egész századdal későbbi az iglóinál és ezért változtatja alját is, midőn azt már is renaissance stylben tünteti fel.

A négyszirmu ágvégek mindegyikében egy-egy emberi alak jelenik meg niellirozott levélmustrás és petykes alapon; ha ehez hozzáveszszük, hogy az alakok ruhái átlátszó zománczosak, itt együtt látjuk ez akkori ötvösmesterség csaknem minden nemét alkalmazva a mü kidiszítésére; mert ezekhez még hozzájárul az egész keresztnek bekeretelése sodronyos vagy reczes müvel. (Filigraine).

A felső négy levélben (Vierpass, quatre-feuille) jelenik meg jobbra néző és lépdelő, összetett kézzel imádkozó, bő köpenybe burkolt koronás férfiu, feje a szentek nimbusával van körülvéve.

Az alsó négy levélben látunk szintén koronás és nimbusos asszonyt, kissé hátrahajtott fővel, jobbját felemelve, baljában könyvet tartva; hegyes czipője XIV-dik század divatu, köpenye bő és valamint a felső alaké, sikerült redőzetü.

Jobbra balra a nézőtől, a kereszt oldalágán egy-egy nimbusos nőalak; a baloldali állva összekulcsolt kezekkel imádkozik, a jobboldali jobbját arczához szorítja, baljában könyvet tart. Mindkettő szük, régi szabásu alsóruha fölött bő köpenyt visel, mely tág redőzetével természetszerüleg körülfogja a testet és annak oldalán könnyedén lefoly. A ruhának átlátszó zománcza több helyen megmaradt.

Négy alakunk egyike mellett sincsen különös járulék; miért is azoknak tulajdon nevét lehetetlen meghatározni; ámbár Róbert királyra és nejére találgatnak. Másrészt a szepesi egyházi műkincsek specialis lajstroma itt a szüzet, sz. János evangelistát sz. Szilvester pápát és sz. Ilonát emlegeti; mi ellen már azon körülmény is diadalmasan harczol, mely szerint a négy közt csak egyetlenegy férfialak fordul elő és ez nem pápa-tiarát, hanem királyi koronát visel fején. Mindezeket igen világosan láthatni Klösz fényképész igen sikerült photographiáján is, hol minden részlet igen tisztán jelenik meg.

A keresztág négy rózsájának hátlapjára be van vésve a négy evangelistának jelvénye, mindegyik maiuscula feliratu nevével; míg a kereszt maga csak a sima ezüst lapot mutatja.

A nodus vagy csomó fölött és alatt a négyszögü cső (stylus) minden oldalán bemélyed egy-egy csúcsives, igen sekély és kis fülke, melyben soha alak nem volt; mert a fülke közép ablakfával van felosztva.

Közvetlen az ereklyetartó lába fölött látunk nyolczosztályu kápolnácskafélét; az osztály oldaltámmal és csúcsos orommal van kerítve. E támak nem fejlődtek ki, mint a németeké, valóságos támakká, hanem közepet tartanak a tám és az oszlop közt; ilyeneket pedig gyakran látunk az olasz csúcsives épitészetben. A kápolnácskának nyolczoldalu mintegy cserepes födele, szokott módon, csatlakozott a cső négy oldalához, t. i. ugy, hogy minden második tetőlap csak háromszögöt képez. A tető alatti fogrovatos disz is inkább olasz, semmint német zamatu. Magokban a nyolcz

osztályokban hajdan szent alakocskák állottak; miután azonban a zománcz ezen *nem* kidomborodó alakocskákról egészen leesett, csak hült helyökre, nem pedig nevökre is ráismerni.

A láb szintén nyolczoldalu ugy, hogy egy négyszög minden oldalát egy-egy a tollaslapta ütőihez hasonló mező áttörvén, a kápolnácska osztályaihoz csatlakozik. A tollaslapta ütőihez hasonló négy mezőn ugyanazon seraphfő jelenik meg mint későbbi, ide tett és végéin forrasztott lemezmunka. A négyszög osztályaiban látjuk: Krisztust az oszlophoz kötve, koporsójából feltámadva, és az ugynevezett »Ecce homo«-t; a negyedik mezőben király, nővel, talán apáczával imádkozik. Meglehet, hogy itt a donatorra kell ráismernünk; mert e korban már is, kivált Olaszországban, előfordulnak az »ex voto«-kon az ajándékozók képei. A négy ábra csak egyszerüen van bevésve a lapra, zománczozásnak itt nincsen nyoma.

A lábnak legalsó függőleges része a szokásos csúcsives áttöréseket mutatja, bekeretelve fent és lent pár e styl szellemében tartott párkánytaggal.

Egész ereklyetartónkon a renaissance-nak még semmi nyoma; valamint az összes mű, ugy minden részlete is a csúcsives styl szellemében van felfogva; de az alakzás és kivált a ruharedőzet könnyebb, mondhatni kecsesebb, mint minőt rendesen az egykoru német müveken észrevehetni.

Nevezetesnek tarthatjuk azt is, hogy itt az ötvösmesterségnek csaknem minden neme, kivéve a sejtes zománczot, van alkalmazva. A vájott terimű zománcz igen kevéssé bemélyedt mezőkbe volt olvasztva; hogy tehát az olvasztandó festék jobban odaragadjon, az alatta fekvő mezőt rovatolták. A plastikailag kidolgozott Krisztus-szoborkán nincsen nyoma a zománczozásnak; de a négy levélben álló alakok ruháján fényes átlátszó zománcz látható, minőt az olasz ötvösök alkalmasint feltaláltak és kivált a XIV-dik században rendesen alkalmaztak. A festék nem a kirívó byzanti, hanem még tündöklésében is mérsékelt.

Az ereklyetartónak egész magassága 16, legnagyobb szélessége, kereszt ágaiban $7 \frac{3}{4}$ bécsi hüvelyket mér. Az anyag ezüst.

Ereklyetartónk befolyása a későbbi magyar ötvös-, s kivált zománczos művekre világos. Kelyheink kupájok alatti része sok példányokban a kereszt alatti résznek csaknem másolata; általában pedig a felosztásnak és elrendezésnek elve tökéletesen van elfogadva; de az átlátszó zománcz is a későbbi magyar ötvös műveken keresztünkéhez nyiltan csatlakozik; csakhogy későbben a keleti zománczok, kivált színhangulatának hatását mindinkább lábra kapni látjuk; és ez még inkább történik az erdélyi, semmint a magyar zománczos műveknél. A sodronymű már itt is van összekötve a zománczczal, sőt ezen összekötést már biztos byzanti műveken is látunk, minő, például III. Bélának melldísze.

Mindezekből következtethetjük, hogy a magyar ötvösség második korszakának élén az olasz áll, de hogy amaz időfolytán sajátságosan fejlődött; miért is igen természetesnek tetszik, hogy a laicus világban magyar és erdélyi zománczról folyvást szólottak, mielőtt a tudományos világ annak elismerését registrálta. Legujabban Ipolyi dicséretes kisérletet tett a magyar és erdélyi zománcznak korbeli és művészeti osztályozására; hiszszük, hogy a hosszu és fáradságos utat a sikernek reményével járni megkezdtük.

Henszlmann Imre.

Hazai középkori pecséteink.*

Korunk egyik dicséretre méltó törekvéseül az encyclopaedismus mellőzésével, a munkafelosztás és szakbuvárlat jelezhető.

Amit Kölcsey mond a honszeretet mécsvilágáról, mely csak egy kis tért és nem az egész mindenséget van hivatva

* Fölolvastatott Gödöllőn, az ott alakult «*Muzeum Egylet*» első ünnepélyes közgyűlésén 1876. május 20-án.

bevilágítani: mi is mondhatjuk az emberi erőről, elmebeli tehetségeinkről.

Legyünk övezve bármily nagy szorgalommal, megáldva ragyogó tehetséggel: az összes tudományok rohamos fejlődésével lépést tartanunk teljesen lehetetlen.

De már azért is ajánlatosb a szakbuvárlat, hogy kiki kedve szerint azon tudományággal foglalkozhatik, melyre hajlamot érez és ami szintén nem lényegtelen, a kimagasló tehetségek mellett a középszerűség is talál magának arányos kört, melyet becsülettel befuthat.

E pár szó után indokoltnak tekinthető, miért választotta e sorok irója a hazai oklevéltan — vagy ha úgy tetszik, a műtörténet — azon morzsalékait vizsgálódása tárgyává, melyeket sok szem nem méltatott eddigelé kellő figyelemre.

* * *

A középkori pecsétek fontosságát rövid szavakkal körvonalozni bajos dolog. Azon szerep, melynek a pecsétek a civilisált népek történetében minden időben örvendtek, még ma sincs lejátszva. Tudjuk, hogy napjainkban is bizonyos okmányok teljességéhez megkívántatik a *kiállító*, sőt néha a *tanúk* pecséte is. A középkorban még tágasabb kör betöltésére voltak hivatva a pecsétek. Ezek pótolták a *névaláirásokat*, sőt oly erős nyomatékúak voltak, hogy a *biró küldötte* idéző irat helyett, csak a hivatalos pecsétet mutatta elő, minek következtében az így megidézett okvetlen megjelenni tartozott. Igy pl. KÁLMÁN királyunk rendelete szerint, ha valamely egyházi férfiú perelt egy világival, ez utóbbi a *biró* pecséte által idéztetett meg; ha pedig világi egyenetlenkedett egyházival, úgy ez utóbbi a püspök pecséte által hivatott meg.

Két ily idéző pecsétet ismertet PRAY [1]), melyek közűl az egyiket az egyházi, a másikat a világi hatóság használta. Az előbbeni 0·044 m. átm. köralakú pecsét, mezőjében egy kiterjesztett szárnyú angyal térdképe látható, hasonlókép

---

[1]) Syntagma hist. de sigillis, 5. lap.

kiterjesztett kezekkel; körirata: † SIGILLVM CITATIONIS [1])

A másik szintén köralakú, de kisebb, átmérője 0·038 m., mezőjében egy tinófej van, körirata: † COMES TRISTANVS ME MISIT. [2])

Az oklevelek tekintélye kiválólag a pecséttől függött. Számtalan középkori okmányunk van, melyen a kiállító névaláirása nem, de pecséte előfordul. Királyaink Zsigmond előtt nem írták alá neveiket. Innét magyarázható, miért bízták a pecsétnyomók őrizetét a legtekintélyesebb egyénekre királyaink!

A kiállított okmányok különböző pecsétek alatt keltek. Ha a király nagy pecsétet *(sigillum maius)* függesztett valamely oklevélre, az illető ügy, melyről a királyi levél szólt, *véglegesen* elintézettnek tekintetett; ha ellenben kis pecsétet *(sigillum minus)* tett reája, akkor csak *ideiglenes* intézkedésről volt szó. Szintígy a káptalanok és konventek is mint hielmes és hiteles helyek *(loca credibilia et authentica)* az okmányok tartalmi fontossága szerint használták nagyobb vagy kisebb pecséteiket. [3])

Ami a pecsétek anyagát illeti, az a legrégibb időtől fogva különböző volt. Már belértéköknél fogva is legnevezetesebbek voltak az *aranypecsétek*, melyek részint tömör aranyból, részint belül üres kettős aranylemez összeillesztéséből készültek. Ezen aranypecséteket *aranybulláknak* is szokás nevezni, mely név magától az okmánytól származott át reájok, mert az okmányt vagy okiratot görögül (βουλλα) *bullá*nak nevezik. Innét van, hogy fölcserélve majd a pecsétet, majd az okmányt értik a «bulla» név alatt.

Aranybullával csak a legnevezetesebb oklevelek erősíttettek meg. Így pl. a pápák — a tudós Raynaldus szerint — csak a római császárrá való megerősítés céljából kibo-

[1]) Synt. hist. de sigillis Tab. I. fig. 1.

[2]) u. o. Tab. I. fig. 2.

[3]) Jerney, A magyarországi káptalanok és konventek mint hielmes és hiteles helyek története. M. Tört. tár II. k. 28. lap.

csájtott okiratokat látták el aranypecséttel.[1]) Hazánkban ily pecsét alatt kelt a II. Endre királyunk által 1222-ben kiadott híres *szabadságlevél*, privilegium, melyet a rája függesztett aranypecséttől közönségesen «*aranybullá*»-nak szokás nevezni. Legrégibb nálunk II. Gejza aranypecséte; igen nevezetes III. Béláé, melynek egy eredeti példánya a m. n. muzeum régiségtárában őriztetik. Daczára hogy királyaink nagyszámú aranypecsétes okleveleket adtak ki, az ilynemű példányok a legritkábbak közé tartoznak. Tudtunkkal az esztergomi káptalani levéltár II. Endré-től és I. Mátyás-tól bír egyet-egyet; [2]) a m. n. muzeumnak pedig a fönebb említett III. Béla-félén kívül még IV. Bélá-tól van egy, mely oklevelestől a kézirattárban őriztetik. Valószínű, hogy több levéltárban még néhány példány lappang. [3])

A középkori pecsétek legegyszerűbb s legközönségesebb anyaga a *viasz*. Többnyire fehér, ritkábban sárga, Zsigmond királytól kezdve néha vörös, legritkábban zöld felső réteggel biró viasz félgömbbe, az u. n. «*pecsét fészkébe*» nyomták be a pecsétnyomót. Ami a viasz színét illeti, korántsem szabad azt gondolnunk, hogy kiki saját kénye és kedve szerint választhatott ilyen vagy olyan színű pecsétet. Pl. a piros színű pecsétek nálunk csak az Anjou-ház alatt jöttek divatba, s amivel most közülünk bárki élhet, hajdanta csak kiváló megkülönböztetés jeléül adományoztatott a királyok által, t. i. a piros pecséttel való élés joga.

Mint egyetlen példány, megemlítendő II. Gejza királyunk egy *ólompecséte*, mely az esztergomi főkáptalan levéltárában őriztetik.[4]) Többi királyainktól nem maradt fön ilyen példány. Európában a legrégibb idők óta a pápák élnek vele.

---

[1]) Mabillon, De re diplomatica. Ed. II. Parisiis 1709. pag. 136.

[2]) Mindkettőt kiadta eredeti arany színezéssel Knauz, Magyar tört. tár, X. k. 215 lap; lásd a mellékletet.

[3]) Ezen értekezés felolvasása óta dr. Fraknói Vilmos jeles történészünknek sikerült két aranypecsétes oklevelet felfödöznie a «Kállay-család» levéltárában, Nagy-Kállón. Az egyik II. Endre királyunké 1225-ből; a másik IV. Béláé 1251-ből. Mindkettőt fogjuk ismertetni.

[4]) Kiadta Knauz, Magyar Sion. II. k. 36 lap, rajza az oklevélen.

A pecsétek alakja különböző volt. Nálunk leginkább a köralakúak és a két végén csúcsos, u. n. monoró alakúak fordulnak elő. Ez utóbbit inkább a főpapok, káptalanok és konventek használták, mint a világiak. Levélidomú pecséttel a nyitrai káptalan,[1]) pajzsalakúval pedig Stibor Miklós szlavon-bán a XIII.[2]) és István nádor (e néven III.), Ernői bán fia a XIV. században, éltek.[3])

A főpapok pecsétei közül Péter pécsi püspökét, ki 1307—1315-ig ült azon egyházmegye székén, említjük. A 0·04 m. hosszú s 0·029 m. széles monoró alakú pecsét mezőjében a főpap szemközt álló alakja látható, jobbját áldásra emeli, baljában pedig rövidszárú püspök-pálczát tart, kifelé fordult egyszerű görbülettel. Öltönyét alacsony süveg *(infula)*, hosszú, bokáig érő miseing *(alba)* és dús ránczozatú miseruha *(casula)* képezi. A pecsét körirata két gyöngysor vonal közt balról jobbra *(heraldice)* foly maiusculákkal; † S. PETRI. EPISCOPI. QVIQV-EENSIS.[4])

A káptalanok és konventek köralakú pecsétei közül, ezuttal az esztergomi káptalan nagyobb és kisebb pecsétét mutatjuk be. Az előbbi 0·054 m. átmérővel bír; mezőjében fölül ívezeteken nyugvó egyházi építmény látszik, mely valószinűleg az esztergomi főegyházat jelképezi, alatta balról *(heraldice)* a teljes díszbe öltözött esztergomi érsek a jobb oldalon álló, szintén díszöltönyös magyar király fejére helyezi a sz. koronát, mely jelenet nyilván az esztergomi érsek koronázási jogát iparkodik kifejezni. Körirata gyöngysor vonalok közt balról jobbra foly: † S. MAIVS: CAPITVLI. STGONIEN: ECCLIE, azaz Sigillum majus capituli Strigoniensis ecclesiae. Az érsek és a király alakja mellett rövidített neveik olvashatók: *Archiepiscopus Strigoniensis* és

---

[1]) Jerney, id. mű, 41 ábra.

[2]) Pray, Synt. hist. de sigillis, Tab. V. fig. 4.

[3]) Batthyányi, Leges Ecclesiast. Regni Hung, I. 463. lap; Pray, Synt. hist. de sigillis. Tab. V. fig. 5.

[4]) Rajza: Arch. értesitő, IV. évf. 231 l.; Czobor, A középkori egyh. művészet kézikönyve 156. ábra.

Rex Ungariae. E pecsét a XII. században, 1141-ben kelt oklevelen fordul elő legelőször.[1])

Az utóbbi, 0·043 m. átm. példány mezőjében az esztergomi főegyházmegye védszentjének, sz. Adalbert püspöknek mellképe látható; jobbját áldásra emeli, baljában egyszerű püspökpálczát és egy hosszú könyvet tart, öltönyét alacsony süveg *(infula)*, miseruha *(casula)* és fölötte az érseki vállszalag *(pallium archiepiscopale)* képezi, fejét fénykör diszíti; mellette balról S, jobbról összevonva neve ADALB-TVS, azaz *Sanctus Adalbertus* olvasható. A pecsét körirata nem gyöngysor, hanem egyszerű pálczadúdorú vonalok közt balról jobbra foly: † S. MINVS C(AP)ITVLI STRIGONIENSIS,[2]) 1285-ben kelt oklevélen fordúl elő legelőször.

A középkori pecsétek súlya igen változó. Mint legnevezetesebb példány II. Endre királyunké említhető, mely egy 1222-ben kelt okmány közepéről sárga és vörös selyemből font vastag zsinóron csüng alá. Súlya 645 gramm. Rajzát kiadta Pray.[3]) Őriztetik a m. n. muzeum kézirattárában.

Hátra van még a legérdekesebb kérdés megoldása. Az eddig mondottak után méltán kérdhetné valaki, valjon ezen nem épen a legnagyobb műtökélyről tanuskodó példányok, melyeket bemutattunk, minő összeköttetésben lehetnek a műizléséről méltán nevezetes középkori példányokkal és így a műtörténettel?

Erre igen egyszerű a felelet. Ha valaki egy roppant térségen durva terméskövekből házalapot lát lerakni, valjon nem jut-e eszébe a gondolat, hogy bizonyos idő leforgása után fényes termek, nagyszerű lakosztályok, művészi faragványok fognak pompázni az egyszerű terméskövek képezte

---

[1]) Sok helyütt közölve (v. ö. Czobor, Magyarország világi és egyházi hatóságai kiadott pecséteinek jegyzéke 65. lap.) Legpontosabban adja Ipolyi, Beiträge zur mittelalterlichen Siegelkunde Ungarns 4 lap, fig. 1.; Czobor-nál, id. mü. 157. ábra.

[2]) Ipolyi, id. mü. 5. lap, fig. 2., Czobor, id. mű, 158. ábra.

[3]) Synt. hist. de sigillis Tab. V. fig. 1.

alap fölött? Épen így vagyunk a művészet fejlődésével is. A kiinduló ponttól, a műfelfogás alapjától a kivitel tökélyét tekintve vajmi nem nagy haladást tanusító ezen és hasonló példányok fokozatosan jobb előállítása hozta létre a remekeket is.

Ezen állításunk bizonyítékául szolgálhatnak Róbert Károly, Nagy Lajos, Mária, Zsigmond, Corvin Mátyás és II. Ulászló remekül metszett pecsétei, melyekben oly hiányos rajzok után is, minőket Pray adott munkájában, műtörténetünk érdekes ereklyéit födözhetjük föl. Az egyháziak közűl egyedűl csak Héderváry János győri püspök (1387—1399) remek pecsétét említjük, melyet Knauz ismertetett.[1])

Ezen pecséteket összehasonlítván a mostaniakkal, valóban bámulhatunk a középkori vésőművészek kitartó szorgalmán, mely még egy ily — napjainkban oly igénytelennek tartott — tárgyon is remekelt!

De azon önkényt fölmerülhető ellenvetést is meg akarjuk czáfolni, mintha csak a hatalmas királyok és dúsgazdag főpapok fizethették volna meg az ily fényűzési czikket!

Elégséges e czélból az Esztergom városában lakott u. n. *latinok* (olaszok) hasonlókép igen díszes kettős pecsétét megtekintenünk, melynek pompás vésetű nyomója a m. n. muzeum régiségtárában őriztetik. Rajzát Knauz adta ki, egy az esztergami levéltárban levő pecsétről.[2])

Azt hiszszük, e tárgyról elég ennyi, hogy a középkor csodálatos remekeinek egy-két morzsalékát is figyelemre méltatni tanuljuk. Mert — kérdezzük — minő arányban van egy ily kis — különben bármily művészi — pecsét, a kölni, strassburgi, bécsi szt. István és a milánói dómokhoz?

És ezeket is ugyanazon középkor hozta létre, mely e nagyszerű templomok azon részleteit, melyek az alulról szemlélőtől úgy, mint a fellegekben repdeső madaraktól

---

[1]) Magyar Sion, I. 68 lap, rajza melléklet.

[2]) Monumenta Eccl. Strig. I. 64—65. lap.

távol esnek, ép oly lelkiismeretes műtökélylyel dolgozta ki, mintha csak darabonként akarta volna a legszigorúbb műitész birálatának alávetni!

De nem folytatjuk tovább, mert művészetünk mai nagy szegénysége látásakor mindig igen bús érzelem fog el. Daczára, hogy a mai anyagelvi kor általánosságban csak élvezeteket hajhász, múló örömöket keres: azon lelkes mozgalom, melynek a *gödöllői muzeum-egylet* is immár dicsérendő tényezőjévé vált, talán — habár a messze jövőben is — megéri a művészet valódi ujjáalakulása, nemes irányú emelkedése napjának első áldásthozó sugarait!

Ez igénytelen sorok czélja nem vala egyéb, mint figyelmeztetni a mélyen tisztelt közönséget olyan művészeti morzsalékokra, melyeket csak az talál meg, csak az vesz észre és az ismer fel, a ki keresi. Ha elmegyünk bámulva az óriási állatok előtt, agyon ne tapossuk a föld férgét, mert az is az Isten remeke: ha látjuk az óriási nagy, bámulatraméltó építményeket, méltassuk némi figyelemre e művészi morzsalékokat is, mert ezek is a középkor remekei!

Czobor Béla.

A vidéki múzeumegyletek vagyoni viszonyairól.

Ha sokban igaz is a latin közmondás, hogy „mens agitat molem" s ez a vidéki egyletek keletkezésére is alkalmazható, a mennyiben t. i. a megindítók értelmes egyénisége s buzgalma nélkül még se társulat, se múzeum nem létesült sehol: mindamellett kétségtelen az is, hogy mai nap csak oly institutió számíthat állandóságra, mely értelmi erőn kívül még elegendő pénzalapra is támaszkodhat. Azért nagy súlyt fektetünk arra, hogy a vidéki egyleteknek kellő anyagi biztosítékok is legyen; mert e nélkül ma-holnap csak úgy megszűnnének, mint a kiszáradt patakok! De a kellő vagyon

nemcsak azért oly fontos az ily egyleteknél, mert létföntartási tényező, hanem mivel nélküle czélirányos működés nem is lehetséges. Mert ritka eset, hogy akadjon Maecenas, a ki kezdve a legprimitivebb szükségletektől, a helyiség, bútorzat, kezelési könyvektől föl a szellemi munkálkodásra nélkülözhetlen irodalmi apparatusig, s az egylet szellemi életét visszatükröző évi vagy időnkénti kiadványaiig — mindenre megadja a szükségelt összegeket! Nem is említve azt, hogy bár eddig egy vidéki társulatnál sem divós: de az egyleti tisztviselők közül legalább is az egy múzeumi őrt kellene anyagilag megjutalmazni! Az ő tiszte a legfontosabb minden múzeumnál, az övé jár legtöbb bajjal-fáradsággal, s rajta áll, hogy az intézet halad-e vagy sülyed; továbbá, ha senki másnak, legalább neki kell szakavatottnak lennie és hogy szaktudománya színvonalára érjen és azon megmaradjon, nagy költséggel szakkönyveket kell szereznie és tanulmányoznia. Csakis ha bizonyos évi dotatio jár a múzeumőri tisztséggel, lehet rendet és pontosságot követelni és remélhetni, hogy később is akad majd ember, a ki a jelenben megalapított intézetet jövőre is szakavatottan továbbfejleszti.

Mindezen s még több fel nem említett egyéb okoknál fogva elkerülhetetlen szükséges, hogy a vidéki egyletek bizonyos alaptőkére tegyenek szert s azt folyton növeszszék.

Ha már most azon öt vidéki egyletnek vagyoni állapotát, melyekről hivatalos jelentések alapján tudomásunk van, összeállítjuk,* a következő táblázatot kapjuk:

	Évi jövedelem frt kr.	kiadás frt kr.	maradék frt kr.
1. *Délmagyarorsz. társulat.*			
III. év. 187$^4/_5$ év	1748.76	941.90	806.86
2. *Felsőmagyarorsz. társulat.*			
II. év. 187$^2/_3$ év	1149.48	1039.09	119.29

* Megjegyezzük, hogy itt tisztán a Királyhágón inneni magyar egyletekre szorítkozunk. Azonban még ezekből se mindegyikre terjedhet figyelmünk, mert p. o. a pozsonymegyei egyletnek, a szabolcsinak, gödöllőinek, fehérmegyeinek, sopronyinak stb. még nincsenek évi jelentéseik.

	Évi jövedelem frt kr.	kiadás frt kr.	maradék frt kr.
3. *Biharmegyei társulat.*			
III. év. $187^{4}/_{5}$ év	345.32	152.25	193.07
4. *Békésmegyei egylet.*			
I. év. $187^{4}/_{5}$ év	1755.47	1613.96	141.51
5. *Vasmegyei egylet*			
IV. év. $187^{5}/_{6}$	817.78	542.73	275.05

I. E szerint a legrövidebb idő óta fönálló *békésmegyei* egyletnek volt múlt évben legtöbb jövedelme; csakhogy abból a kezdet nehézségeinek megfelelőleg legtöbb is fogyott el. E társulatnak háromféle fizető tagja van: alapító 100 frtnyi tőkével vagy annak 6 frtnyi kamatjával; rendes 3 frtnyi díjjal három évi kötelezettség mellett és végre pártoló tagja 1 frtnyi díjjal, szintén három évi fizetési kötelezettség mellett. Az első osztályból volt múlt évben 7, rendes tag volt 113 és pártoló 117. Innen vette az egylet legtöbb jövedelmét.

Második jövedelemforrásáúl a tagsági oklevelek után fizetett dijak összege járúlt, valamint hogy nem megvetendő összegek gyültek be a magánajándékozásokból. Az így összekerített jövedelem egy része a Haan-féle többnyire etrusk darabokból álló szép régiséggyüjtemény megszerzésére fordítatott. Hogy az e vételáron felmaradt összeggel mi történt, arról nincs tudomásunk. Fölteszszük, hogy alkalmas butorok beszerzésére, érdekes régiségek megvételére és szakkönyvekre fordították. A múzeumőri tisztség itt még ingyenes tisztség; de ajánljuk az egyletnek, gondoskodjék eleve arról, hogy jövőre ez állomás kellő javadalmazására egy kis tőkét gyüjtsenek, mert különben majd a csupa honfiui lelkesültségből müködő urak lelépte után árván talál maradni ama legfontosabb hely!

II. Második sorban áll, jövedelmét tekintve, a *délmagyarországi* társulat. Ez egylet a múlt évben negyedik évi közgyülését ülte meg és így föltehető, hogy a most kimutatott, a kétezer forinthoz közeljáró bevételei normaljövedelemnek tekinthetők. Ez összeg legnagyobb része a tagsági dijakból folyt be. Volt pedig 11 százforintos alapitó tag és 220 pár-

toló tag 3 frtnyi tagdíjjal, háromévi kötelezettség mellett. E kedvező viszonyok közt a társulati titkárt máris kétszáz forintnyi évi jutalommal lehetett díjazni és egy szakfolyóirat is indúlhatott meg, melyre (egyéb nyomdai kiadások mellett) a többi hétszáz és néhány forint legnagyobb része reáment. Arról, hogy a múzeum kellő berendezésére mennyi fordítatott, nem olvasunk ugyan semmit, de legalább azt az örvendetes tudomásul veszszük, hogy a régiségek beszállítására és egy numismatikai mű beszerzésére is jutott pénz. Nem ártott volna a pénztári maradék gyanánt szereplő nyolczszáz forintból még valamicskével többet a három utóbbi tételre fordítani! Kivált a *szakkönyvtárt* hangsúlyozzuk, mert el nem képzelhetjük, hogy lehessen akár Temesvárott, akár más provinczialis városban, hol nagy könyvtárak nincsenek, ily segédkészlet nélkül boldogulni!

III. Áttérünk a kassai egyletre. Sajnáljuk, hogy a buzgó vezetők iparkodása folytán szépen fejlődő egyletről két évig a vagyoni állapotok tekintetében nem vettünk hivatalos évi jelentést.

Ez egylet egyébiránt az itt szóban lévő társait két tekintetben már két évvel ezelőtt is túlszárnyalta volt. Először abban, hogy vezérei fáradhatatlansága a pénzerő megkímélésével is rendkivül sok régészeti tárgyat gyűjtött össze, másodszor pedig, hogy az összekerült több ezerre menő gyűjtemény kellő elhelyezést is nyert.

Innen van, hogy nincs egylet, melynek követelési lapján a kőművesek, asztalosok, üvegesek stb. a többi kiadási tételekkel szemben oly túlnyomó szerepet visznek, mint Kassán.

A felszerelésre irányzott buzgalom itt annyira ment, hogy az egészben elköltött ezer és néhány forintból alig jutott kétszáznál több szolgadíjra, irodai szükségletekre és nyomtatványokra, s hogy se a múzeumi őr évi jutalmára, se szakkönyvek beszerzésére nem maradt semmi.

A három évre lekötött pártoló tagoktól 1873-ik évre 381 forint jött be; rendkívüli jövedelem nem volt.

1874-ben a bevétel tett 1091 frt 45 kr., a kiadás 1027 frt 49 kr., maradék 63 frt 96 kr. 1875-ben pedig a bevétel volt 825 frt 15 kr., a kiadás 580 frt 13 kr., maradék 245 forint 2 kr., alaptőke 415 frt szövegbe fölveendő. A fizető tagok száma 1874 óta körülbelül 50-el emelkedett, úgy hogy most van 19 alapító és 229 pártoló tag. Igy tehát, bár az utóbbi években a jövedelem apadt, az uj tagok belépte következtében remélhetőleg ismét emelkedni fog. Fontosnak tartjuk azt az indítványt, melynek értelmében külön (muzeumi) épület megvételére tőke gyüjtendő és üdvösnek hiszszük a választmány azon határozatát, hogy ezentúl nem fogja többé az alapítok tőkéit folyó kiadásokra fordítani! Végül igen helyes, hogy az egyleti titkárnak sok fáradsága némi jutalmául évi tiszteletdíjt engedélyeztek.

IV. A vasmegyei egylet az idén adott először vagyoni kimutatást évkönyvében. Jövedelme tekintve tagjainak 660-on túlmenő nagy számát, melyre nézve minden többi itt szóban lévő társát túlszárnyalja, nem mondható épen tekintélyesnek. Ez egyébként a tagsági dijak szerfölött csekély voltából származik, az alapitási dij 25 frtban, a pártoló dij pedig 1 frtban lévén megállapítva. A tagsági dijakon kivül más rendkivüli bevételi forrás nem volt. A kiadási tételek olyanok minők rokon egyleteknél mindenütt fölmerülnek és csak ugy mint más egyleteknél, itt is azt találjuk, hogy se könyvekre se a muzeumőr fizetésére nem jut. Csekély pénzereje daczára az egylet buzgó vezető keze alatt szép emelkedésnek örvend és tekintve különösen az egyleti titkárság megyeszerte körültekintő figyelmét, mondhatni, hogy alig van valamely más vidékén a leletekre való fölügyelet csekély költség mellett oly éberséggel kezelve mint Vasban.

V. Végre a Nagy-Váradon székelő bihari egyletről kell megemlékeznünk. Csodálatos, hogy ez egylet, melynek már háromszáz tagja van, negyedfélszáz forinton nem bírta túlvinni jövedelmét! A tagdíjak csekély volta, a fizetők késedelme vagy az ügy élén állók ki nem elégítő buzgósága

okozza-e e vagyoni hátramaradást a többi társegyletek mögött, nem tudjuk.

Állítólag a múzeum mostani kedvezőtlen helyisége, mely rosz helyen van és azért a közönség előtt meg nem nyitható, okozza a lakosság részvétlenségét. Ha csak a helyiségen múlik, mért nem tesz lépéseket az egylet elnöksége a megyénél vagy a városnál, vagy ha a főispán az egyleti elnök kérelmét meg nem hallgatta, mért nem fordúlnak utolsó sorban a n. m. miniszteriumhoz, hogy az ottani főgymnasium tág épületében engedjen helyet a múzeumnak? Az egylet ily támogatásra annál méltóbb volna, mert, miként a hivatalos jelentésből látjuk, mostani csekély jövedelmével is elég óvatosan jár el és azt elég czélszerüen használja föl. Hiszen még oly tételre is akadunk kiadásai közt, minőt a többi rokon egylet jelentéseiben hiába keresünk. E vagyonilag gyenge egylet talál arra pénzt, hogy Boros-Újfalun régészeti ásatást rendezzen, talál arra, hogy havonként ,,Régészeti és történelmi közleményeket" adhasson és még ,,könyves szekrény" szükségét is érzi!

Másrészt azonban a rendes költségek födözése után nem marad annyia, hogy szakkönyvek beszerzésére rendes átlagot fordítson, hogy a régiségtár őrének rendes évi jutalmat tüzzön ki és hogy helyiségét kellőkép fölszerelve, alkalmas szekrényekbe rakja a gyüjtött tárgyakat.

Ily szorultságában az egylet követi a békésmegyei ,,közmivelődési egylet" példáját* és az állam gyámolító karjától várja bajainak orvoslását.

A két egylet kérelme állami pénzsegélyért, valószínüleg a többi rokonegyleteknél és múzeumoknál is fog viszhangra találni és nemsokára, midőn a vidéki közművelődési intézetek mind hasonló joggal mint az említett két egylet igénybe fogják venni az állam pénzerejét: elő fog állani az a kérdés, hogy az állam mennyire van hivatva a vidéki intézeteket gyámolítani?

* Ez egylet legujabban 150 frtnyi államsegélyben részesült.

Nem akarjuk itt e fontos és minden oldalról gondosan meghányandó kérdést futólag tárgyalni. Helyes megfejtése behatóbb vizsgálatot igényel. De azt már most is szükségesnek találjuk hangsúlyozni, hogy bár a nemzeti ereklyék megőrzése és múzeumokba gyűjtése a modern culturállam szempontjából figyelemreméltó közmíveltségi szükséglet, mégis a vidéki centrumok alkotása első sorban az illető vidéki körök dolga. Az állam mindennemű szellemi támogatásban részesítse őket, de hogy pénzsegélylyel közbe lépjen, annak fölfogásunk szerint csak akkor és ott szabadna történnie, a mikor és hol a legközelebb érintett körök: a magánosok, a város, a megye *tőlök kitelhetőleg már mindent* megtettek!

Pedig se Biharban, se Békésben tudtunkkal ez eset fön nem forgott! *Dr. Hampel József.*

Régészeti irodalom.

Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. Szerkeszti *Szilágyi Sándor.* Budapest 1876. VI. füzet.

Az előttünk fekvő füzet vaskosságra elődeit jóval felülmúlja s beltartalma, szokott következetességgel tudományos irodalmunk igazi díszére válik.

Történelmi czikkei közül Fraknói Vilmos: Verbőczy Istvánról, Deák Farkas: 1610. évi széki merényletről szóló értekezései, valamint Pauler Gyula és Pesty Frigyes alapos, a tárgy elevenére tapintó könyvismertetései azonban, minden jelességök mellett is — e szaklap keretén túlesnek. Minket régészeket a jelen füzetnek I. A. betük alatt jelzett öt ivre terjedő *Műtörténeti tanulmánya* érdekel legközelebbről, mely, a csak imént nem rég fővárosunkban tartott mű és történeti emlékek kiállitásának ismertetését tárgyalván, a magyar szakközönség feszült érdekeltségét annál is inkább fölébresztette, mert vele ugyanezen tárgyról egy időtájban a jeles Falke tanulmánya is megjelen vala.

A *Századok* műtörténelmi dolgozata, az illető kiállitás általános jellemzése szempontjából, az emlitett német tudós dolgozatánál szükebb határt szab; de másrészről a részletek ismertetésében

amannál sokkal gazdagabb, s egészben véve tájékozottabb téren mozog. Tárgybeosztása s előadási módszere, tekintettel a műtárgyak felállitása helyi rendjére, a régiebb, nevezetesebb darabokat korszakok szerint sorolja elő. A későbbi, kevésbbé ritka vagy bizonytalanabb történeti jellegű és keletű tárgyakat műszakok nemei szerint állitja össze. Külön rovat alá veszi a képeket, könyveketés az egyházművészeti régiségeket. Végtére az érdekesebb hazai műgyakorlatokat ismerteti.

E rendszere nyomán a tanúlmány V fejezetre oszlik.

Az I. fejezetben, a Pannóniára vonatkozó római érmeken kezdve, egynémely bizanti és renaissance tárgyak, többi közt az ugynevezett Lehelkürtje, a sz. László palástjából készült casula, a Rumi-féle serleg, a bécsi ambrasi gyüjtemény ritka küldeményei, jelesül II. Lajos királyunk (zsengébb ifjukori) aczél-vértezete sat. lajstromoztatvák.

A Lehel kürtjében, a tanulmány szerzője, a X—XII. századi azon ivorcsont-faragványok egyikére ismer, *melyeken az emlitett kor bizanti és román izlésü művészetének technikája, valamint képletei, ábrái félreismerhetlenek.*" Egyébiránt ezen mű eredetének tisztába hozatalára, az ahoz hasonló alakú dán régiségek összehasonlitó tanulmányozását szükségesnek tartja, addig is pedig — igen helyesen úgymond: *háttérbe szorúlhat a Lehelre vonatkozó authenticitásának kérdése, melynél még csak az sincs idáig tisztába hozva, hogy meddig vihető föl biztos történeti adatolása.*"

A II. fejezet fegyvereket, öltönyöket, lószerszámokat, butorzatokat, asztali s különféle díszedényeket ismertet. A fegyverek közül 15 darabot emlit fel névleg, jelesül II. Lajos királyunk kardját és a gr. Andrássy Manó gyüjteményéhez tartozó, maga nemében egyetlen héber feliratú kardot, mely nézetünk szerint igen valószinüleg valamelyik XVII. századi erdélyi szombatos urnak tulajdonát képezte.

Érdekes és tanulságos, a mit a névtelen szerző e fejezetben a kiállitott régi ruhanemüekről mond.

Az Eszterházy herczeg fraknói kincstárából kiállitott, vert mívü XVI. századi nagy ezüst asztalnak műtörténelmi ismertetésénél, valódi szakavatott műitészettel találkozunk.

Ha a butorok e fejezetben alig másfél oldalnyi tért foglalnak, ennek oka az emlitett tárgyak gyér kiállitásában rejlik. Kétségkivül e részről is néhány igen szép valódi műremek volt a kiállitáson, ezek azonban nagyobbára a curiosumok vagy a külföldi készitmé-

nyek sorába tartoztak. Ezek sorozatában ismerkedünk meg I. Apafy Mihály kis és primitiv kinézésü (A. D. 1657) tükrével, mely, csukó szárny-ajtait tekintve, az emlitett fejedelem utazó vagy sátori készleteihez tartozott--de korántsem palota-butorzatához, mely utóbbira vonatkozólag, az akkori nagy uri házainknál divó tükrök példány-.mintája, a herczeg Coburg sz.-antali kastélyából kiállitott Koháry István-féle velenczei készitményü diszes üvegkeretü tükörben volt képviselve, melyet a tanúlmány szerzője, a keretébe égetett eme feliratából következtetve: „*Rántsd ez superlátot néz ki szemed látott Ékes deli szép vagy rút szája tátott*“ almáriumi belső tükörnek tart, mert — ugy mond — „*ki kellett nyitni, fölrántani a schublade, superlát ajtaját*“ — részünkről azonban azt határozottan elfüggönyözött fali tükörnek állitjuk, a superlát szó őseinknél a függöny s kárpit szavakkal lévén egyértelmü.

A III-dik fejezetben képek és könyvek soroltatnak fel. Az elébbeniek sorozata az ambrasi gyüjteményben őrzött I. Mátyás és Beatrix márvány dombormüvű- és II. Lajos királyunk, Holbein s Amberger-féle iskola modorában készült — nem egykorú — arczképeivel nyilik meg. Ezek után sorrendben a XVII—XVIII. századi néhány magyar főúri személy, Thurzó György nádor (nem Szaniszló) és neje Czobor Erzsébet, a vezekényi csatában elesett négy Eszterházy, Koháry István, Zrinyi Ilona sat. arczképei következnek. A XVII. század hasonnemű képei között honi festészetünk két kiváló mesterének műveivel, úgymint, Mányokynak, Ráday Pál s neje Kajali Klára és Kupeczkynek, egyik Rákóczy (vagy Tököly?) arczképével találkozunk.

A történeti, illetőleg az egyházi képírás jelesbjei közül, a tanulmány, a gr. Eszterházy Miklós birtokában levő Leonardo da Vinci hires párisi louvrei Sz. Annát a sz. szűzzel és kis Józseffel ábrázoló eredeti előrajzát, s a Hajnald érsektől kiállított, Michel Angelo rajza után készült házi oltárkáját ismerteti; az utóbbinak rajzát, a tanulmány szerzője, az említett nagy olasz művész compozitioja után csak *állitólagosan* készültnek mondja — mely állítását azonban csak tollhibának tulajdonítjuk, miután tudva levőleg e remek házi oltárképnek Michel Angelo készítette valóságos eredeti előrajza, még mai napság a florenczi »Uffizikben« létezik. *(Magyarországi Régészeti Emlékek. II. kötet. II. Rész. 209 és k. l.)*

A festmények sorát hazánk műtörténelmére fölötte becses és nagy fontosságú három XV. századi kép zárja be, melyek által egy

ekkoráig ismeretlen hazai képirónk nevével, Lőcsei Miklóssal ismerkedünk meg.[1])

A kéziratok, régi nyomtatványok és művészi kötésű könyvek közül a többi közt felemlíttvék: Kinizsi Pál imádságos kézirati codexe, az 1553-ki Bakács bibornak titkára fölvétele nyomán készült Magyarország térképe, a győri antiphonale, a zágrábi székes egyház nagybecsű missáléja sat.

A IV. fejezet egyházművészeti emlékekről szól. Ezek, valamint számra úgy műbecsükre nézve is a kiállítás diszét képezték, mit, kétségkivül nagy részben r. kath. egyháznagyaink szokott tudományos buzgalmának és tevékenységének lehetett köszönni.

Ez alkalommal a főérdem az esztergomi érseket, a győri, beszterczebányai és a szepesi püspököket illeti.

A jelen fejezetbe foglalt kincsek kiválóbb darabjainak túlnyomó része ugyan, már más szakmunkák, jelesül az »*Archaeologiai Közlöny*« és a »*Magyarországi Régészeti Emlékek*« által, a jelenleginél kimerítőbben közöltettek volt, mindamellett is azok oly vonzó előadással vannak itt bemutatva, hogy mintegy felfrissített régi ismerőseinkkel találkozunk.

Első helyen az esztergomi egyházi kincsek, s ezek közt kiválóan a X—XII. században készült hires béketábla (lipsanotheca) említtetnek, mely utóbbi műemlék, úgymond a kiállítási tanulmány tudós szerzője »*felér ezer más kiállított tárgygyal.*«

Ezután, a szepes egyházmegyei műemlékek következnek; nagyobbára a késő gótizlés korából a XV. századból valók, s legnagyobb részök honi műiparunk, jelesül szepesi ötvöseink készítményei lévén, nemzeti müveltségünk történelmében korszakot jeleznek. Nem különben a győri és a beszterczebányai küldemények közül is e jelen fejezet nehány nagy becsű műemlékkel, különösen az utóbbi egyházmegyét illetőleg, Ipolyi Arnold püspök gyüjteményéből azon XII-dik század végéig divatozott, bizanti-román izlésben készült ház alakú ereklye-tartóval ismertett meg, melynek *egyedüli* párja a m. n. muzeumban őriztetik.

Az egyházi textil művek rovata korrendben, a kiállított miseruhák, püspöksüvegek, oltár- és kehely-kendők rövid, de magvas

---

[1]) A lőcsei XV—XVI. századi képirók közül a »Századok« 1875. 11. füzetében 134. l. b. Nyáry Albert névszerint 7 mestert, részben műveik felemlítésével ismertetet meg.

ismertetését hozza. Különösen érdekes régészeti leirást ad a szerző e helyen a Hunyady Mátyás királyunktól eredő, s a boszniai fojniczai kath. sz. ferenczi zárda birtokában lévő casuláról.

Az egyházi műkincsek nyomán a szerző honi ötvösségünk általános műtörténeti és műgyakorlati tárgyalására tér át. A jelen kiállítási tanulmánynak tulajdonképen itt kezdődik valódi tudományos hordereje. Itt szerzője nincs többé a tárgyak lajstromszerű rendéhez kötve, de tudományos tapasztalatainak és ismereteinek saját tág körében szabadon mozoghat.

Hogy műveltség-történelmünkben vajmi ritkák azon műiparágak, melyekben hazánk az európai műgyakorlatok magasb igényeinek szinvonalára jutott, ezt a legelfogúltabb önhittség sem vonhatja kétségbe; annál nagyobb örömmel tölti be a magyar embert, ha e részben fényes kivételekre talál. Eme ritka jelenségü műipar czikkeink közé tartozik: az arany-ezüstmüvesség.

A *külföldiek* közt Bock első figyelmeztette a tudományos világot hazánk ezen műgyakorlatának sajátságos voltára; hogy pedig ez a középkor alatt a külföldi műszaki köröknél is valóban elismerve volt, erről egykoru elnevezése tanuskodik, melylyel, az *erdélyi módra készitett*, b. Nyáry Albert megismertette modenai Hippolyt-féle codexekben illettetik. (Századok. Pest. 1867. IV. füzet 383. l. Az esztergomi érsekség és egri püspökség számadási könyvei a XV—XVI. századból.—Archaeologiai Közlemények. MDCCCLXVIII. VII. kötet, II. füzet. 150—155. l.) Azontúl alig fordult elő a magyar régészeti irodalom terén kérdés, mely buzgóbb tanulmányozások czélját képezé, mint a szóban levő tárgy további megfejtése. Abban legjelesb régészeink megegyeztek, hogy műgyakorlatunk lényege, a bizanti sejtes zománczozási módnak, a magyar nemzeti izlés sajátságos szinhangulatával s az anjouiak alatt hazánkban meggyökeredzett olasz sodronymüvezettel (filigran) párosult átidomitásából képződött. Tehát e műgyakorlatban két technikai kellék: a filigrán és a zomancz, s három műérzéki motivum: a bizant-keleti, az olasz és a magyar föltételeztetnek.

Zománczművészetünknek e körvonalozott főjellegén kivül azonban, különböző válnemei, átmeneti módozatai, helybeli, idő szerinti árnyalatai is voltak, melyek mindekkoráig, a tudósok figyelmét kikerülték. Az emlitett műgyakorlat eme elágazó árnyalatai földeritésére és rendszeres megalapitására, a kiállitási tanulmány szerzője legelső vállalkozott.

Ebbeli mély tanulmányait megelőzőleg azonban a magyar ötvösség egy másik műgyakorlati ágának, a kövekkel „*leginkább, sőt kizárólag türkisekkel és korállokkal kirakott*“ dísztárgyak s ékszerek tárgyalásába bocsátkozik; melybeli műgyakorlatunk számos példányai még mai napság díszkardjainkon feltalálhatók, s a török korral, leginkább a XVII. században vált általánosá hazánkban.

A zománczozási műgyakorlat részletes tárgyalása az emlitett tanulmány V. fejezetében következik.

E „*zománczozási gyakorlatnak* — ugymond a szerző — *specialis két neme képződött, a külön **magyar** zománcz és külön **erdélyi** zománcz.*“

Ezek ismét dús változatosságaik s különböző combinátióik nyomán többszörös válnemekre osztályoztatnak.

Ekként a *magyar* zománczozási gyakorlat a szerző szerint hat változást tüntet fel.

Az eredeti legrégiebbnek, a kiálló sodrony képezi rajzvázlatát vonalai közé mélyebben beöntetett az átlátszó szinü üveges zománczfolyadék. Rajzai tisztán stilizált ékitmények, s egy-egy sodrony közben csak egy szin foglalhat helyet.

A második magyar zománczozási módnál még a színkezelés a régi, de képalakzatainál már a naturalistikusabb irány kezd mutatkozni.

A harmadiknál, a sodrony többé *nem egyszerüen a rajz körvonalát képezi, de dúslakodva maga külön filigránképletekbe megy át*; a virágok rajta már határozottan utánzott naturalisticus alakuak, a színek kevésbbé átlátszók, s gazdag ékesítéseik a zománczot jóformán háttérbe szoritván, ez utóbbi már csak a filigránvirágok részleteinek kiszínezésére szolgál.

A negyedik — a szerzőtől ugynevezett *zománcz-sodronyos* műgyakorlatnál, a zománcz egyszínü tereket (mezőnyöket) alkot, melyeknek a sodronymű csak alárendelt kereteit képezi.

Az ötödik (*félig sodrony, félig zománcz*) nemü műgyakorlat, a filigrán-ékitmények zománcztalan mezőnyeinek, a sodronyos zománcz mezőnyökkel való váltakozásában áll. Itt túlnyomó a filigrán alakitás.

Végtére, a hatodik magyar zománczozási nemet, melyet a szerző szerint *dombor virágos zománcz alakitásnak* lehetne elnevezni, azon *ismét egészen zománczos mezejü kelyhek* képezik, *melyek közepén kidomborodott zománczban emelkedik ki ugyan a filigránvirágalakitás, de itt már a filigrán* is annyira alá van rendelve a dom-

boru zománcznak, hogy *nem annyira önállóan emelkedik ki, mint inkább a kis kiszínezett s kidomborodó virág alárendelt lemez keretének mutatkozik.*

Az *erdélyi* zománczos müvek, melyeknek az előttünk fekvő tanulmány két változatára utal, nem birnak többé szerinte önálló műtörténelmi jellemmel, *mert* — úgymond — *csupán az előbbi magyar s egyéb zománcznemek hasonló összeállitásából s további kifejtéséből állanak s ez által eredeti lényegöket mindinkább vesztve, már hanyatlást mutatnak.* E műgyakorlatnál, úgy mond az emlitett tanulmány, *„a fémalapra alkalmazott lemezek és sodronyok közé csak itt-ott alkalmaztatott a zománcz, mintegy virágleveleket képezve; s ezekkel változtatva másutt a zománcz nélkül maradt fém-alap tünik ki.“*

Hazánk hajdani zománczozási műgyakorlatának, eme változatai szerinti osztályozása által, az említett tanulmány szerzője a műtörténelem terén mint úttörő, maradandó érdemet szerzett. Azonban, e műosztályozása még korántsem tekinthető befejezettnek. Maga a tudós szerző azt csak »*kisérletnek*« nevezi.

Ugyanis mindjárt első sorban a külön *magyar* és külön *erdélyi* zománczozási nemekre nézve, ahogy azokat a szerző egymáshoz viszonyítja — már is több oldalról kételyek merültek fel.

Létezett-e a középkor alatt hazánkban ily egymástól eltérő két különleges nemzeti zománcz gyakorlat? e kérdések döntő megoldása a történelmi kútfők és az összehasonlitó régészet feladata.

Történelmi kútfőinkben ötvös-művészetünk ama kettős megkülönböztetésének nyoma — nincs.

Hippolyt, esztergomi érseksége idejében Magyarországban, jelesül Budán, Nagybányán és Körmőczbányán, ez utóbbi helyen Sarlo nevü pizetáriusa által nagyszámú ezüstnemüeket, bogláros műveket, serlegeket sat. készíttetett — ezek közt a magyar zománcz elő nem fordul. Ugyanezen egyháznagynak 1508. évi egri * számadási könyveiben leltározott ezüstkészletei közt: *nápolyi*, (vel *francigeno*) *ragúzai* és *erdélyi módra* (modo transilvano) készült zománczos serlegek és kancsók említtetnek, — különleges *magyar*

* Hippolyt estei herczeg, Herkules ferrarai herczeg és arragóniai Eleonóra fia, illetőleg Beatrixnak, Corvinus Mátyás királyunk nejének unokaöcscse, Mátyás királytól 1487-ben, hétéves korában az esztergomi érséki székre emeltetett. Ez érsekséget 1597-ben Bakacs Tamástól az egri püspökségért cserélte fel.

módra készültre itt sem találhatunk. Alig tehetjük fel az említett főpap olasz tisztviselőiről, hogy amidőn azok a nemzeti sajátságok és irályok műformáihoz viseltető érzéküknél fogva, az illető egri — de sőt az elébbi esztergomi — számadásokban is magoknál a csekélyebb tárgyaknál, miként például a magyar módra készült kengyelvasakra s tentatartóra (calamojo ungherese) nézve az ily körülményeket következetes szigorral fel szokták volt jegyezni — ezt épen csak a különleges magyar módra készült becsesb ezüstedények irányában elmulasztani ne átallották volna, ha ezek valójában léteztek.

Pedig a tanulmány szerzője szerint: a *külön magyar* zománczozás volt a tisztább eredeti; az *erdélyi* ennek csak *hanyatlását* — tehát elfajzását képezé.

Ha nemzeti zománczozásunk e két főneme csakugyan létezett, különbségeik meghatározására nem annyira a régibb eredet, mint inkább azon kérdések megfejtése bir irányadó fontossággal, hogy: a két ország melyikében vergődött e nemzeti műgyakorlatunk általánosabb, a többi idegen ötvös gyakorlati módok divata felett túlnyomóbb használatra? melyike volt közös hazánk két részei közül inkább a nyugati befolyás áramlatainak kitéve, s melyikének viszonyai álltak volt közelebb a keleti szellem igényeihez?

Mig ezen kérdések nincsenek kellőleg megoldva, addig, az illető két zománczozási gyakorlatnak a szerző értelmében formulázott *tisztább, eredetibb* és *hanyatlóbb* jellemzései, történelmileg indokoltaknak nem tekinthetők. Annyi azonban egyelőre is bizonyos, hogy Erdélyt középkori ipar- és kereskedelmi forgalma 's etnographiai helyzete inkább a kelethez — s következésképen a magyar nemzeti műízlés geniusához fűzte volt, mint Magyarországot.

Egyébiránt a magyarországi és erdélyi ötvösségek műgyakorlati viszonyai földeritésére, kétségkivül első helyen az összehasonlító régészet van hivatva; az emlitett szerző is ebbeli tanulmányait ezen alapra fekteti.

E feladat alapos megoldásához, mindenekelőtt a két emlitett ország egyidejüleg készült régiebb s azonos tárgynemeinek korszakok szerinti egybeállitása szükségeltetik.

De az illető műtárlat épen itt szenvedett legnagyobb hézagot. Onnan épen a legrégibb erdélyi zománczmüvek hiányoztak.

Az egyházi műkincsekben oly gazdag szász atyafiak s az erdélyi egyházak, minden felekezeti különbség nélkül ez alkalommal kincses ládáikat a tudomány elől elzárva hagyták. A mely zománczos müvek Erdélyből kerültek, a kiállitásba, azok legnagyobb részben nem is tartoztak a magyarországi egyházi szerek nemeihez, de többnyire fegyverek és egyéb ékszerekből álltak, melyek a XVII. századból, tehát épen az illető zománczozási gyakorlat valóságos hanyatlási korából valók.

De valjon a XIV. és XV. századi, úgynevezett erdélyi zománczos serlegek és kelyhek a fentebb emlitett tárgyak zománczozásával azonosak voltak-e? hogy a Hippolyt-codexekben s a markusfalvi levéltárban őrzött Máriássy István 1516. évi végrendeletében ugynevezett *erdélyi* zománczozás, ama müvek zománczozásához számitandó-e, melyeken „*a rajznak csak egy része váltakozva van apró zománczszínezettel kirakva*“ ezt csak akkor leszünk képesek eldönteni, ha majdan egy más alkalom nyiltával, a valóságosan Erdélyben készült XV. századi, a Hippolyt-féle codexekben *erdélyi módra* jelzett serlegekkel egykoru és hasonnemü műkincsek, is részletes s beható tanulmányainkat foghatják képezhetni.

Addig is azt hiszszük, hogy illető nemzeti zománczozásunk egyáltalában hazánk mind a két részében azonos lévén, régi emlékeinkben előforduló *erdélyi* neve, csak is az utóbbi helyen kizárólagosabban s gyakoriabb keleti jeleggel űzött gyakorlatából eredt. Hogy e nemzeti műgyakorlatunk, az ujabb időkben szakférfiainktól vegyest *magyar zománczozásnak* is neveztetik, ez ellen kifogás nem lehet, miután — Erdély is magyar, de továbbá az emlitett műgyakorlat hazánk mindkét részében egyidejüleg, azon bizonyos motivumok hatása alatt képződött és fejlett, de, mert az, hazánk innenső részén is terjedelmes müveletnek örvendett.

Ama egyébként csakugyan tényleg létező zománczozási módokra nézve, melyeket a tanulmány szerzője *erdélyi* és *magyar* külön elnevezésekbe foglal, az azok kifejlődésére vonatkozó korszakok szerinti osztályozást tartjuk a leghelyesebbnek. Ekként, a Zsigmond királyunktól a nagyváradi székesegyház számára készittetett, jelenleg a győri székesegyházban őrzött sz. László ereklyetartó hermája, a magyar (erdélyi) zománczozási gyakorlat fejlődése *harmadik*, de nem, a szerzőtől felállitott *külön magyar zománcz* legelső rendosztályába, sorozandó.

De továbbá, némely műdarabok, melyeket a szerző *külön erdélyi*

módra készülteknek lenni állit, minők: a b. Rédl és Szitányi birtokában lévő két csésze, az Egger Samutól kiállitott ékszer-szekrény és az Ipolyi Arnold gyüjteményének fedeles kancsója — nem is hazánkban, de a magyar zománczozás módjára külföldi mesterektől készültek, miként ezt zománczuk idegenszerü szinhangulata is mutatja, de sőt a fedeles kancsóra épenségesen — Augsburg városának (Augusta Vindelicorum) már a rómaiak idejétől fogva használt jelvénye s későbbi czimerképe, a fenyőtoboz, (némelyek hibásan szőllőfürtnek tartják) mint helyjel — illetőleg az ottani ötvösök műjele van bélyegezve. A szerzőnek e részben felhozott azon puszta hypothesisre épitett állitását, hogy az illető kancsó az emlitett németországi városban *gyárilag* készült, s ama edények közé tartozik, melyek onnan hazánkba küldetve, *itt nálunk diszesitettek föl zománczczal* — mint egyébként is műtörténelmünkben eddig egészen ismeretlen körülményt, a világosan szóló tény ellenében érvül el nem fogadhatjuk. Azon pedig legkevésbbé sem ütközhetünk meg, ha a magyar zománczozási gyakorlat nyomára Németországban találunk; fel sem tehető, hogy az oda művándorlásokra kijáró, vagy ott épen állandóan megtelepedett ötvöseink, mely utóbbiak közé tartozott köztudomás szerint Dürer Albert apja is — hazájuk közbecsben álló különleges műgyakorlatát működéseik ez uj helyén nyomtalanul hagyták elveszni.

Ennyit az előttünk fekvő „Századok" VI. füzetében névtelenül megjelent: „*Magyar mű- és történeti emlékek kiállitása*" czimü tanulmány rövid megismertetéseül.

Ellenvélemények támadhatnak irányában, de nagyszabású tudományos voltát még ellenfelei is tiszteletben tartják; vannak tévedései, de azok, a munka csudával határos, mindegy varázsvesszőre támadt hirtelen keletkezésének tulajdonitandók, melynek nehézségét végképen legyőznie — bárki legbölcsebb emberfiának nem állhat vala hatalmában.

Egészben véve az emlitett tanulmány az általános régészeti tudományosság szinvonala magaslatán áll, és nemzetünk szellemi termékeinek legdrágább gyöngyei közé tartozik. Általa hazánk egyik legnevezetesebb műtörténeti — a magyar zománczozás kérdésének második stádiumába lépett; nagytudományú szerzőjét pedig, névtelenség leple alatt is a kezdeményező úttörők azon biztos öntudata lelkesitheti, hogy nem csak a szűk jelen — de a késő jövő kor hálás elismerését is jogosan kivívta. *Szikinczey B.*

A vasmegyei régészeti-egylet évi jelentése. MDCCCLXXVI. Szerkeszté *Lipp Vilmos*. IV. évfolyam. Szombathely. 1876. 8-r. 109. l.

Mult számunkban egy még fejledező vidéki muzeum-egylet: a felső-magyarországinak állapotát ismertettük meg olvasóinkkal; most a zsenge korát már átélt s virágzó vasmegyei régészeti-egylet évi jelentése fekszik előttünk. Mind az értekezések, mind pedig az egylet virágzásáról tanúskodó adatok kielégítők.

Az évi jelentés első értekezése az ó-római életről szól, s a nők helyzetét meg a circust és »amphiteatrumot« ismerteti. Szerzője *Lipp Vilmos*. Bővebb taglalgatásába, történelmi színezete miatt, nem ereszkedhetünk, valamint a következő Chernel Kálmán-féle történelmi czikkébe sem, mely adalékokat közöl Kőszeg történetéhez. Csak általán constatáljuk, hogy csinosan írt czikkek. A régészetet illetőleg két értekezést tartalmaz az évi jelentés; mindkettő L. V.-től. Az egyik felirattanulmányok czímet visel. Ezekben Vas vármegye három nagyobbszerű, római korbeli, emlékei ismertetvék. A legdíszesebb ezek közül a felső-raksi sírkő.

Az irás szabályos, a kevés és hamar érthető contractio keletkezési idejét a Kr. utáni I-ső, vagy II-ik században gyaníttatja. Az emlék fehér, stajer márványkő, magassága 2·02. m. szélessége 0·82 m.

Folytatólag, Vasvármegye másik két nevezetes régisége: germán sírkövek ismertetése következik.

Mindkét föliraton a nevek germánok. Szerző ezenkívül a hazánkban, a népvándorlás korában lakott barbár népek történelmi viszonyait is fejtegeti s végül egy bozsoki parasztfiu által talált góth készítményű övcsatot mutat be, fametszvénynyel is illusztrálva.

E két igen becses értekezés után, ugyancsak Lipp Vilmos állítja össze Vas-vármegye történelemelőtti korát az eddigi leletekből. Röviden összefoglalva: a *régi kőkorból* csak a szentgáli vörös tűzkő s nehány agancseszköz töredékei találhatók. Találtak azonban kőkést fehér barnás-fekete tűzkőből is. *Neolith-kori* emlékeket a Ságh hegyén levő barlangban találtak, még pedig eltérőleg az ott helyben általános divatú serpentintől, lávabasaltból. A többi lelhelyen talált eszközök mind serpentinből készültek. Neolithkori lelhelyek: Kis-Unyom, Szombathely, Olad, Ondód, és Dozmat, Söpte, Herény, Lukácsháza; Zalavármegyében: Szepetnek, Szentgyörgyvölgye, Zala-Apáti és Nova. Az ezeken lelt többé-kevésbbé becses eszközök az egylet régiségtárát gazdagítják.

A vármegyében előforduló sírdombokról, Lipp, tekintve, hogy egyikben sem akadtak még kőeszközökre, sem pedig csontvázakra s mindig csak hullaelégetésből származó maradványokra, — azt hiszi, miszerint egy sem kőkori, hanem mindmegannyi már a történelmi korba esik.

Bronzkori tárgyakat a Ságh hegyen, Hodászon (nyílhegyek) s a neolithkori tárgyak közt Szombathelyen (bronztű), Kis-Unyomban (kartekercs), Felső-Eörön, Óvártt s Vörösváron találtak. Óvár környékén gyakoriak a görög drachmák vaskos, idomtalan utánzásai s a RAVIS, RAVISCI köriratú consularis érmek. Találhatók továbbá kerek, vagy szélesívezetű sánczok, s a vasvári erdőkben vaskori sírdombok. A gyepü-füzesi erdőben 12 kúpalakú, egy méter széles, $1^1/_2$ m. magas kohóra akadtak, ez magyarázza meg a Vashegy táján helylyel-közzel egész rétegeket képző vassalakot. Megemlítjük, hogy az egylet az ősrégészeti congressuson képviselve lesz.

Ennyi az évi jelentés ránk vonatkozó érdemleges foglalatja. Midőn legmelegebben méltányoljuk a buzgó egyleti titkár *Lipp Vilmos* valóban ritka fáradozását, nem titkoljuk el, némileg föltünt előttünk, hogy mind a IV. egyleti jelentésben az értekezéseknek majdnem $^4/_5$-ét a titkár irta. Bár mindannyi igen becses és a nagy közönség által is élvezhető, már a változatosság elve is úgy hozná magával, hogy az egylet elég nagyszámú tagjai szellemileg is támogassák adalékaikkal a sokfelé elfoglalt buzgó szerkesztőt. Az egyleti jelentésből kiemeljük, hogy az évi pénzforgalom 817 frt 78 kr., a vagyon: 375 frt 5 kr. A tiszteletbeli tagok száma 5, az alapitóké 43 s a pártoló 617 van.

Ismételve örömmel üdvözöljük e jelentést, mint a hazai régészet fejlődésének egyik ékesen szóló tanúbizonyságát. *Thallóczy L.*

TÁRCZA.

Érmészeti adalékok. V. Rejtélyes tallér czíme alatt minap* egy Leodagarius stb. köriratu tallért mutattunk be olvasóinknak, mely azóta a külföldi szakkörökben is föltünést okozott. Ezuttal azért térünk vissza hozzá, mert a bécsi érmészeti folyóirat legujabb füzete a rejtély helyesnek látszó megfejtését adja.** E fölfogás szerint a szóban lévő tallér is, a XVII-ik században olyannyira divott után-

* Arch. Ért. 192. l.

** Lsd. Num. Zeitschrift. Wien 1876. VIII. évf. 190. sk. ll.

veretek sorába tartoznék,* melyekkel olasz hamisítók, nevezetesen pedig egy correggioi Syrus Austriacus nevezetü érmelő Németországot elárasztották.

Az olasz készítmények tiszta és csinos munka által tünnek-ki és gyakran a legkülönfélébb köriratok, képek és czimerek combinatioit tartalmazzák, melyeknek magyarázata legtöbb esetben nem visz czélra, mert az összefüggés nem belső és okszerü, de a készitő szeszélyéből ered. A nevezett Syrusra a hátlapi körirat vitte a bécsi érmészt. Ismerünk ugyanis e hamisítótól még más három tallért, melyeknek mindegyikén rokonértelmü körirat olvasható. Az egyikén Origi(nis) Inclit(ae) Sign(um) antiqu(e), a másikon Antiquiss(imae) Fam(iliae) Insignia, a harmadikon Antiquiss(imae) Fam(iliae) Aus(triacae) Insign(ia), mindig osztrák czimerpaizszsal. Állítólag az ausztriai házzal való kétes homályu rokonsága inditotta az »Austriacus« melléknéven ismeretes érmelőt az osztrák czimer dicsőitésére. A kérdéses tallér érdekes módon járul az eddig ismert három változathoz ; és ugy látszik, hogy a hamisító itt közelebbről akart magas származására utalni, midőn azt irja: Insignia antiquissima et materna, evvel női ágbeli összefüggésére az ausztriai házzal utalván.

A bécsi czikkiró a Leodegarius előtt álló P. S. betüket hajlandó p(rinceps) S(yrus)ra magyarázni. Nem hiszszük, hogy sokan fognának e kissé erőltetett magyarázatba egyezni. Egyszerübbnek látszik ugy fejteni meg a két betüt, mint minap tettük, mikor az egyikét a legenda elején Sanctusnak, a másikat a végén pedig patronus vagy protectornak olvastuk.

Végül megjegyezzük, hogy minapi leirásunkban az előlapi legendába két sajtóhiba csuszott, a mennyiben 9·6 helyett 0·0 áll, és az Episcopus szóbol az u kimaradt. *Hpl.*

Külföld.

— *A németországi anthropologiai társulat* VII. nagygyülése e folyó évi aug. hó 9—11-kén Jénában tartatik. Értekezni fognak: 1. a thuringiai praehistoricumokról: Klopfleisch tanár. 2. A szemek, haj és a bőr szinének statisztikájára vonatkozólag: dr. Birkchof. 3. Az elkészitendő praehistorikai térképről : dr. Fraas. 4. A Németországban előforduló koponya alkotokról: dr. Schnaufhausen. 5. A Celta (kelta) kérdés fölött dr. Mehlis és dr. Sievers tanár.

* A tallér ezüsttartalma csekély, mert ezer rész közt csak 240 rész ezüst van. E körülmény figyelmünket kikerülte volt, mert az eredeti tallér, csak rövid ideig volt kezünkben, leirását kevéssé sikerült staniollenyomat után adtuk. Innen van az is, hogy leirásunkból a negyedik mező kopott habsburg-görzi czimerének említése kimaradt, mit ezennel pótolunk.

Régészeti könyvtár.

1. *Margum és Contra-Margum Helyfekvése. Források és közvetlen helybúvárlat alapján.* Irta dr. Ortvay Tivadar ak. lev. tag. Budapest, 1876. Akadémiai k.-kiadóhivatal. 8-adrét. 70. lap. Ára 45 kr.
2. *Délmagyarországi történelmi és Régészeti Értesítő.* II. évfolyam· III. szám. Szerkeszti a választmány megbízásából Miletz János egyleti titkár. Temesvár, 1876. 8-r. 108—164. l. Előfizetési ára egy évre 3 frt.
3. Wilmowsky, Domkapitular J. N. v. *Die historisch-denkwürdigen Grabstätten der Erzbischöfe im Dome zu Trier und die archaeologisch-liturgisch und kunstgeschichtlich bemerkenswerthen Fundgegenstände in denselben. Nebst der archaeologischen Prüfung der zur Verhüllung der Reliquie der Tunica des Erlösers verwendeten prachtreichen liturgischen Gewandes daselbst, und dem Berichte über die Sandalen des Erlösers in der Salvatorkirche zu Prüm.* Trier 1876. Lincz. (Szövege nagy 4-rét. 47. lap; a képes atlasz nagy ívrét XI. tábla.) Ára 15 frt.
4. Bocher Em. *Les gravures francaises, du XVIII. o siècle, ou catalogue raisonné des estampes, piéces en couleur, au bistre et au lavis, de 1700 á 1800; 3. o. fascicule:* Jean-Baptiste-Siméon Chardin. Avec portrait gravé á l'eau-forte par Ch. Courtry, d'aprés l'estampe de Chevillet. Paris Rapilly. 1876. 4. r. (134. lap). Ára 12 M.
5. *Geschichte der bildenden Künste* von Dr. Carl Schnaase. VIII. Band. I. Hälfte. Düsseldorf. 1876. Ára 9 Mark. A XV. századi műtörténelmet tárgyalja.
6. *Kleine Mythologie der Griechen und Römer.* Unter steter Hinweisung auf die künstlerische Darstellung der Gottheiten und die vorzüglichsten Kunstdenkmäler, bearbeitet von Otto *Seemann,* Oberlehrer am Gymnasium zu Essen. E. A. Seemann in Leipzig. 8. r. 63 metszettel. Ára 4 mrk.
7. *Michelangelo in Rom 1508—1512.* Von Anton *Springer.* Leipzig. 1876. Nagy 8. r. Ára 2 mrk.

Budapesten, 1876. Franklin-Társulat nyomdája.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1876. SZERKESZTŐSÉG: 8. SZÁM.
X. KÖTET. ZERGE-UTCZA 23. SZ. SEPTEMBER 30.

Ezen folyóirat megjelenik—augusztus és szeptember kivételével—minden hó utolsó napján 2 ivnyi számokban. Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr. Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvárusnál (Budapest, akadémiai bérépület).

A történelem előtti és embertani VIII. nemzetközi congressusnak

Budapesten tartott ülései és kirándulásai.

Megnyitó ülés sept. 4-kén.

Az ülést megnyitja Trefort Ágoston a vallás- és közoktatásügyi m. k. minister rövid beszéddel, melyben a congressus tagjait üdvözli.

Ezután Pulszky Ferencz elnök üdvözölvén József főherczeg ő Fenségét a congressus pártfogóját, Trefort ő excellentiáját és a congressust, rövid áttekintését adja annak, a mi Magyarországon ezen legujabb tudomány érdekében történt. Bemutatja a nemzeti muzeum gyüjteményét és a kiállítást, mely magánosok küldeményeiből lett összeállítva. Említi, hogy a csiszolt kőtárgyakban oly gazdag régi Pannoniában igen ritka a bronzeeszköz, míg a Dunán innen, az ország hegyes vidékein számtalanok a bronze leletek és a sík alföldön ismét igen gyakran fordulnak elő a szarvas agancsokból és más állatcsontból készült tárgyak.

Kőtárgyaink alig ütnek el a svaicziaktól és skandinaviaktól, de bronzeainknál már találunk több sajátságot; azonban fő figyelmünket érdemlik a száznál több, a czinnek

hozzáadása nélkül készült vörös-réz szereink. A congressus feladata leend ezek megvizsgálása után kimondani, vajjon nem kell-e Magyarországon a bronze-kort megelőző réz-kort feltenni?

A folyamaink partjain előforduló mesterséges emelkedések, konyhahulladékaik s egyéb tárgyaikkal alig ismeretesek még a külföldön, azokat magunk is csak legujabb időben kezdtük tanulmányozni. Közbe jön a római uralkodás, mely munkálatunk körén kivül esik, de az arra következő népvándorlási korszak ismét keretünkön belül van addig, mig a magyar keresztyénné lett.

A római régiségen kivül tehát összegyüjtöttük a civilisatio történetéhez szolgáló anyagot egész addig, mig az altai törzshez tartozó nemzetünk belépett az áriai polgárosodás körébe. Stiriai és lengyel szomszédaink nagy szivességgel kiegészítették kiállításunkat. Lemesuriez Bombayból meglepett oly vörös-réz tárgyak küldeményével, melyek, mint lelhelyök jellemzésére nézve nevezetesek: Bala-Ghaton és Mundelában, Kelet-India közép területén találtattak; ezek fontosak a rézmívelés és a keleti és nyugati népek közti közlekedés tekintetében és a congressusnak szintén alkalmul fognak szolgálni az elébe terjesztendő kérdések megfejtésére.

Ezután Rómer Flóris, mint a congressusnak főtitkára, fejtegeti a prehistoricus és anthropologiai ügynek mai állását Magyarországon.

Lendületet a gyüjtésre és tanulmányozásra leginkább az 1867-dik párisi congressus adott; innen kezdődik behatóbb munkálkodásunk. Rómer a párisi congressuson először bemutatott nálunk talált obsidián tárgyakat, minőket addig csak Éjszak-Amerikában kerestek és hittek találhatóknak; ily eszközök nálunk bronze tárgyakkal vegyítve fordulnak elő. Magyarország kelet-éjszaki részén, hova az obsidán hazájából a Tokaj-hegyekből kerültek. Jelenleg képesek vagyunk ama előitéletet leküzdeni, mely szerint Magyarország térségei a kőkorszakban még vízzel lettek volna elborítva. Vannak

kova-kő és serpentin eszközeink; ilyenekkel nemcsak a nemzeti muzeum bir, hanem kiállítottak b. NYÁRY Jenő, EBENHÖCH és MIHÁLDY is. Szarvas agancsból és csontból készített tárgyak roppant mennyiségben fordulnak elő a konyahulladékok közt: Magyaradon, Szíhalmon, Tószegen, Szelevényen, Csépán és másutt.

Bronzeaink s különlegességük ismeretesek Európában és ugyanezen tárgyak kutathatása szólott leghangosabban a mellett, hogy a stockholmi congressus legközelebbi gyüléshelyül Magyarországot választotta.

Felolvasó figyelmezteti a congressust bronzeaink külön jellemére nemcsak a házi eszközök- és fegyverekben, hanem az ékszerekben is és különös sulyt fektet a tekercsek nagy mennyiségére és különféle alakjára, egyuttal megemlítvén, hogy a talált bronzerudak és öntőminták a bronze-öntésnek helybeni gyakorlatát bizonyítják.

Agyagedények leleteinkben igen gyakran fordulnak elő, még pedig a legkülönbözőbb alakban és igen finom diszítményekkel ellátottak is ugy, hogy e tekintetben akármely országgal versenyezhetünk. Vannak igen nagy számmal az agyag csürökök is, melyek nemcsak a szövőszék nehezékeiként, hanem, mint kormos oldalaik mutatják, a konyhaedények állomásaiként is használtattak; sőt találtattak agyagból készült kis öntőkemenczék is, egyike NYÁRY gyüjteményében látható; hol a többé-kevésbé megszokott tárgyakon kivül, különös figyelmünket magokra vonják azoknak mintegy miniature-utánzásai. Nem tudjuk gyermekjátékként vagy jelvényekként kell-e azokat tekintenünk? Itt látjuk a különben igen ritka agyag-bélyegeket is, melyekkel az edények díszei készültek, végre kis plastikai állatokat is, melyekben disznóra, ökörre és birkára elég könnyen ráismerhetni.

Ezen kétségen kivül hon készült munkák közt előfordulnak elég külföldiek is: az indiai kagylóban talált gyöngy, a nyers és csiszolt balti gyantakő és az üveg-gyöngy; miből a népek közti igen régi közlekedés kitetszik.

Vannak igen nevezetes sánczerősitéseink, ide s tova több párhuzamos vonalban, mi számos harczias lakosságról tesz tanuságot.

Ugy szintén találtatnak magosabb és alacsonyabb sírhalmok, egyesek és csoportosak, melyek egykoron népes helységekhez csatlakoztak. Érintetlenek még a bakonyiak, sok százhalmi, a fenyőféiek, tátikaiak, sok pátkai stb.

A korunkhoz legközelebb eső vaskor leletei gyérebbek a bronze-koriaknál, sőt még a tőlünk legtávolabb álló kőkoriaknál is. Oka annak, hogy eddig e korszakra kevésbé fordítottuk figyelmünket, leginkább a tárgyak rozsdás és csekély tekintete miatt, valamint azért is, mert ezen tárgyak leginkább hasonlítanak a maiakhoz. De ennek nem szabad továbbra is ugy maradni.

A mi az anthropologiát illeti, itt őszintén meg kell vallanunk, hogy ez tudományunk legkevésbé mívelt mezeje. Nincsen még említésre méltó gyüjteményünk; de reményljük, hogy e tekintetben is a congressus hatalmas lendületet adand.

Nincsenek nagy kőduczokból álló, azaz megalith emlékeink, nem mutathatunk fel oly kiterjedt konyhahulladékhalmakat, minőkkel Dánia dicsekszik és nincsenek czölöpépitményeink sem, vagy pedig ilyeneket eddig még nem birtunk fölfödözni.

Eddig szóló igen szerényen lépett fel, de most jogosult büszkeséggel rámutat a kiállításra, melylyel Stockholmban adott szavát beváltja, igéretét teljesítettnek bemutatja.

Van szerencséje a fáradságnak eredményeként kimondani, hogy e gyüjtemény mintegy 31,500 tárgyból áll, melyeknek vagy 22,000-e az ország több muzeumaiból és magánosok gyüjteményeiből, több mint 9,000-e a nemzeti muzeum tulajdona.

Ezen összegben van:

kőtárgy (kovakő és obsidán)	9,400
csiszolt kőből való	2,800
szarvas-agancsból készült	560

csontból	1,600
agyagból	3,300
vörös-rézből	190
bronze-ból	7,630
fegyver	1,170
ékszer, ezüst- és arany-tárgy	1,800 db.

Hozzá adhatjuk ezen specificatióhoz, hogy a congressusnak nem kevés előkelő tagjai a gyülés bezárása után is tanulmányozás végett, több napot töltöttek kiállításunkban és a hazánkat jellemző ősrégi tárgyakat rajzoltatták és magok rajzolták.

Rómer előadása után a stockholmi congressus egy indítványa fölött történt szavazás igennel és nemmel.

A stockholmi congressus a magyarra bízta az előadások nyelvének vagy nyelveinek meghatározását, s ez csaknem egyhangulag és kizárólag a franczia nyelvet fogadta el.

Ezután választattak:

Helyettes elnökökül, kik a széket felváltva elfoglalták:

Bertrand	—	(Franczia)
Broca	—	(Franczia)
Conestabile	—	(Olasz)
Dupont	—	(Belga)
Evans	—	(Angol)
Franks	—	(Angol)
Hildebrand	—	(Svéd)
Ipolyi	—	(Magyar)
Lepkowski	—	(Lengyel)
Pigorini	—	(Olasz)
Wirchow	—	(Német)
Worsaae	—	(Dán)
Wurmbrand	—	(Osztrák)

Főtitkárul:

Rómer	—	(Magyar)

Titkárokul :

Belucci	—	(Olasz)
Cazalis de Fondouce	—	(Franczia)
Chantre	—	(Franczia)
Hampel	—	(Magyar)

Helyettes titkárokul :

Baye	—	(Franczia)
Isot	—	(Pesten lakó franczia)

Tanács :

Aspelin	—	(Finnlandból)
Cotteau	—	(Franczia)
Dognée	—	(Belga)
Dudik	—	(Osztrák)
Grevingk	—	(Orosz)
Haynald	—	(Magyar)
Handelmann	—	(Német)
Hébert	—	(Franczia)
Kollmann	—	(Német)
Montelius	—	(Svéd)
Nyári Jenő	—	(Magyar)
Schmidt	—	(Dán)
Sélis-Longchamps	—	(Franczia)
Wylie	—	(Angol)
Zawisza	—	(Orosz)

Rómer bemutatja a külföldi kormányok és kül- és belföldi tudományos intézetek küldöttjeinek lajstromát.

Reggeli ülés sept. 5-kén.

Badányi Mátyás fölfödözései a haligóczi barlangban. Az igen rövid értekezést felolvasta Pulszky Ferencz. E fölfödözésekről hazai lapjaink bővebben értekeztek.

Gróf Wurmbrand-Gundacker (Ausztria) több rendbeli ásatásairól Ausztria különféle tájain. Általános megjegyzé-

seként kiemelendő, hogy az embernek nyomai a jeges korszakban (période glaciale) nem keresendők a magas Alpesekben, hanem a közép magasságu hegyeken. Talált ásatásai közben cervus megacerust, mely Nussdorf mellett ásatott ki egy jégverem épitése alkalmával. A Dunán innen lőszben a Manhardsberg alatt mammuth-, ló- és más csontokkal, melyek halmon össze-vissza feküdtek, talált hamvai által felismert tűzhelyet és kova- (sziláng) szereket, figyelmezteti kedvelőinket a magyarországi Duna medrére, hol hasonlót találhatni remél.

Bertrand (a sz.-germaini ős-régészeti muzeum igazgatója) sajnálja, hogy a kova-szerek száma és különös minősége nincsen közelebb meghatározva, mire a felolvasó azt feleli, hogy az ásatásnál többször jelen nem volt, hogy a fősúlyt a tűzhelyre fekteti és hogy mindig valamennyi körülményt összeségében kell tekinteni, ha innen biztos következményt vonni akarunk.

Zawisza gróf jelentést tesz egy Wieryzhow táján Lengyelországban levő barlangról, melyben mammuth-, ős ló, iramszarvas stb. csontokat talált; a barlangnak hossza 19 meter, szélessége 5 mtől 13-ig; az elephas primigenius száma öt volt, leásatott 2 meternyi mélységre és minél mélyebbre jött, annyival inkább szaporodtak a kovaeszközök; itt átfúrt állati fogak is fordultak elő. A nagyobb barlang mellett van kisebb, mintegy előcsarnok (Foyer), melyben más csiszolt szerek mutatkoztak, még pedig már 6 centimeternyi mélységben a talaj alatt kezdve; itt is állati csontokra akadt, azonban semmi háziéra.

Capellini (olasz) értekezik a toscanában előforduló czethal (Balaenoptus) csontokról, minők eddig csak Antwerpen tengertájáról ismeretesek. Találtatnak azok nagy számmal Bologna vidékén is; de mi igen nevezetes az, hogy e csontokon bevágásokat venni észre, melyek semmi állat fogainak nem tulajdoníthatók és csakis baltavágástól, tehát emberkéztől eredhetnek. Előmutat különféle csontdarabokat, mindnyáján e vágások észrevehetők. — Ezen előadásra :

Broca (tanár és a párisi anthropologiai társaságnak titkára) megjegyzi, hogy ő eddig a tertiaire, vagy plyocoen emberben nem hitt, hanem ezen fölfödözés elébbi hitét megingatni képes; mert ő sem tulajdoníthatja a látott vágásokat másnak mint baltaütésnek. Azonban volt pár kételkedő is; az egyik kérdezvén vajjon ezen réseket a csontban nem lehetne inkább a kardhalnak (Schwertfisch) tulajdonítani, a másik megjegyezvén, hogy, midőn ily bevágások többnyire a csontvelőnek kihuzása és megehetősége miatt történtek, e czéltól itt a bevágó elesett; mert hiszen azokat nem tehette még a tengerben uszó vagy rövid idő előtt megdöglött állaton. Az egyik észrevétel ellen szól a bevágott rések alakja és minősége, mivel ez a csont nem csak egyik, hanem minden oldalán észrevehető, ezt köröskörül járja, a másik észrevételre a felolvasó nem felelt, de felelhette volna, hogy a csontok szétvágásának czélja nemcsak a velőnek kihuzása volt, hanem hogy a csontokból különféle eszközöket és szereket is készítettek; ezt pedig nemcsak friss, hanem még inkább régibb csontokból.

Jacquinot (franczia doctor) Sauvigny-les-Bois körül, Közép-Francziaországban nem mélyen a föld fölepe alatt több rendbeli baltát (hâche) talált, mely az eddig ismertektől alakjával egészen eltér, s igy azt hiszi, hogy itt egy uj typussal van dolgunk. Egyuttal a balták typusának Mortillet által javasolt classificatióját kiegészíteni és kiigazítni törekszik; észrevevén, hogy a sorozásnál következő momentumokat kell szem előtt tartani: az archaeologiait, az alakra nézve; a mineralogiait, a kő nemére nézve; a földtanit, az előfordulásra nézve; a geologiait a talált tárgyat körülfekvő földrétegre nézve.

Erre Franks (a british muzeum egyik őre) megjegyzi, hogy a szokásban levő typusok meghatározását alig lehet döntőnek tekinteni, midőn különféle typusok igen különböző helyeken és országokban egymás mellett fordulnak elő, tehát nem tanácsos azokat *egy* helyről elnevezni. Vigyáznunk kell arra is, hogy ilyféle tárgyakon néha vas-nyomok is fordul-

nak elő, melyeket az azokat felvető szántóvas hagyatékának kell tulajdonítani; s ekkor a tárgyak alig birnak nagy régiséggel; mert fekvésök erre nem elég mélynek mutatkozik; vég következtetése tehát az, hogy a kor meghatározásánál a fősulyt mindig a tárgyat körülvevő rétegre és azzal együtt talált más tárgyakra kell fordítanunk.

Thomson (amerikai Bostonból) már az ősrégi embernek fő különbségét az ahoz legközelebb álló állattól is, abban keresi, hogy az ember eszközzel és szerrel él, mig az állat sem védelmére sem élelme megszerzésére vagy előkészítésére testi erején kivül semmi eszközt nem használ (a majmok által néha alkalmazott dorong ilyennek nem tekinthető). E tételt használja felolvasó Darwin theoriája elleni polemiára, melyre egyszersmind megjegyzi, hogy mivel eddig a majom és ember közti láncz szemének nyoma nem találtatott, nem szabad nekünk ilyent, mint ismeretlent, hanem ugyan is létezőt feltenni. Rövid értekezését nyomtatva a congressus tagjai közt elosztotta.

Broca (utolsó előadás) szól Reboux-nak párisi ősrégészeti nagy gyüjteményéről, melyet tulajdonosa husz évi fáradsággal szerzett, és melyhez kötött nézeteit a negyedkorszaku emberről Páris táján röviden felolvassa.

Délutáni ülés sept. 5-kén.

A reggeli ülés a paleolith, a délutáni a neolith korszaknak volt szentelve.

Szabó József tanár a magyar és görög obsidiánról értekezik. Az obsidian trachyt társaságában fordul elő; a magyarnak főfészke a tokaji hegyekben van; (Lehóczky Tivadar az onnan Ungba, Beregbe és a szomszéd megyékbe került obsidian-késecskéket, nyílhegyeket s egyéb apró szereket gyüjtötte). A Görögországban talált obsidian-szerek valamennyie Milo szigetből kerültek oda; mert magában Görögországban az obsidian nem fordul elő. A miloi sziget obsidianából készült eszközök nagy számmal találtatnak

Santorin szigeten; még pedig az ottani tűzokádó hegynek többszöri eruptiója alatt létre jött rétegek alatt.

(Ross elbeszéli, hogy a marathoni csatatéren számos obsidian nyílhegyeket találtak, melyeket a perzsáknak tulajdonították; azonban ugy tetszik, mintha ezek régibbek volnának a marathoni ütközetnél.)

Belucci (olasz) erre megjegyzi, hogy Olaszországban Peruggia és más középolaszországi városok környékén szintén fordulnak elő obsidian eszközök, melyeket a lipari szigetről származtattak, addig, mig maga Peruggia körül obsidianréteget nem találtak.

Szabó a régészeket figyelmezteti, hogy a külön helyekről származó obsidianok különbözők s hogy azokat részint mineralogice, részint a górcső segedelmével megismerni és megkülönböztetni lehet.

Broca igen érdekesen értekezik a neolith korszakban szokásos trepanatióról. Dr. Prunières első volt, ki a lyoni régészeti gyülekezetben erről szólott 1873-ban; és mindjárt azon két körülményt is megnevezte, mely e műtétre alkalmat adott: az egyik vallásos, a második gyógyítási és e szerint a műtét vagy holt vagy élő embereken történt. A koponyából kivágott darabokat a balhit óvoszerként, mindenféle betegségek és balesetek ellen amulette gyanánt az emberekkel hordatta mellükön; gyógyitás fejében pedig a trepanatiót nagy fejfájás, epilepsia és más görcsökkel járó nyavalyák ellen használták. Az előbbi szokás igen sokáig tartott, sőt találtak gallus nyaklánczokat, «torques», melyeken emberkoponyatöredékek voltak alkalmazva. Több körülmény arra utal, hogy a trepanatiót majdnem kizárólag gyermekeknél alkalmazták; először is eddig alig találtak oly trepanált koponyát, melyen csont-sebje nem lett volna behegedve, ez pedig csak sok évek után szokott megesni, továbbá tudjuk, hogy a görcsökkel járó betegségek leggyakrabban a gyermekeknél szoktak előfordulni, kivált a fogzásnál, midőn a fejlődés megszakíttatik, mit egy fekirányos vonal magokon a fogukon nyilatkoztat; végre a műtét sokkal könnyebben

megesik a gyermeknél, kinek koponyája még lágyabb s így csekélyebb veszedelemmel is jár. A csonton ejtett lyuk legtöbb esetben szabályos, inkább elypticus, semmint kerek, a miénkhez hasonló műszert tehát nem alkalmaztak, nem is alkalmazhattak; mert ilyennek előállítása csak előhaladt civilisatiónak szüleménye. A neolith ember tehát a lyukat csakis vakarás által kőkésével bírta létrehozni. Dr. Prunières véleménye szerint azon koponyák, melyeken részint behegedt, részint érdes széllel vagy párkánynyal ellátott nagy lyukak láthatók, oly egyéneké voltak, kik gyermekkorukban rendszeresen trepanáltattak és kiknek koponyáikból, holtuk után, ujra amulettekre szolgáló darabokat kivágtak. Találtattak oly koponyák is, melyekbe más koponyából származó és talán óvoszerként használt darabocskák voltak betéve. Az eddigi tapasztalás szerint trepanált koponyák Francziaország egész területén fordulnak elő. Amerikában Gilman a vörösbőrüek egyik temetőhelyére akadt, melyen számos koponya épen a fejtetőn volt keresztüllyukasztva. Az ottani vademberek hiszik, hogy az embernek két lelke van s hogy az egyik az ember holta után vágyódik testtársába visszatérni, hogy tehát ezt megkönnyítsék, az eltemetettnek élő rokonai, lelkének rést nyitnak a fejtetőn.

Pigorini, Schaffhausen, Wirchow, Montelius és mások keresztüllyukasztott régi koponyákról szólnak és megjegyzik, hogy némely vademberek ellenségei vagy rokonai koponyáit most is átlyukasztják és vagy győzedelem- vagy kegyelet jeleként magával hordják. *

Baye (franczia) több a Champagneban talált trepanált koponyának fényképét előmutatja, melyekre elébbi értekezésében Broca hivatkozott, ezek mellett több gypszmintát is felmutatván, melyet szíves volt nemzeti muzeumunknak ajándékozni.

Montelius (svéd) kétszer szól, először két általa megvizsgált svéd sírkamrában talált tárgyat irván le, azután

* Broca nemzeti muzeumunk trepanált koponyáját, mely mellett Berengar-nak érme találtatott, még nem vizsgálta.

megemlíti, hogy az orosz és lengyel régiségi gyüjteményeket legujabban tüzetesebben megvizsgálván, azok és a skandinav kőszerek tökéletes analogiájáról meggyőződött.

BELUCCI előadja Tunisban tett utazásának régészeti eredményeit. Gabasse (8° 8′ hossz., 24° széless.) helység oasban fekszik és néhány más oas is van e helység körül; mindezekben BELUCCI számos neolith eszközt csaknem a föld-fölületén talált, melyek igen hasonlók az Algeriából, Maroccoból és Egyptomból kerültekhez; ezen általa talált 1992 tárgy mindnyája a neolith korszak szüleménye, egyetlen egy paleolith eszköz nincsen közte.

Az ülés után Scheiber (székesfehérvári orvostudor) egy élő mikrokephalost (kisfejű gyermeket) bemutatott; a gyermek 22 holnapos és eddig értelmiségnek semmiféle jelét nem adta; anyja az orvosnak megjegyezte, hogy a gyermeknek, mikor született, már feje lágya be volt nőve; a beteges állapotot tehát a csontosodás kora fejlődésének az anyja méhében kell tulajdonítani. Van a házaspárnak más gyermeke is, de ennek teste egészen természetszerű.

Kirándulás Valkóra és Hatvanra sept. 6-kán.

Utépítés alkalmával *Valko* táján két sírt találtak a völgyben; a csontok mellett fehér, zöld, kék és vörös üveggyöngyök tüntek elő. Egyúttal a sírok fölötti dombon két sírhalmot, tumulust, ástak fel keresztvonalban, azonban itt egyes rendetlenül fekvő köveken és pár csonton kívül egyéb nem jött napfényre. Különben az idő sem engedte, hogy a kutatás itt folytattassék; mert Gödöllőre vissza s innen *Hatvanra* kellett menni, hol az eredmény sokkal biztosabb volt. Itt több sír annyira előre volt már készítve, hogy az urnákra kevés kapavágás után akadtak. Az agyagedények (többnyire feketék), egymás mellé voltak állítva hat, egész nyolcz számmal, ide s tova a kisebbek a nagyobbak nyilásainak befödésére használva, máskor a tálfélék egymásra rakvák. A csinos és ízletes alakok római befolyást

árultak el, nagyon hasonlók azokhoz, melyeket Pátkán, Székes-Fehérvár mellett, találtak és ott még sok fel nem nyitott sírdombocskák alatt találhatók, azonban oly különbséggel, hogy a pátkaiak legnagyobb része még ép, míg a a hatvaniak, ha a földben még épeknek mutatkoznak is, kivevésöknél igen törékenyek, sőt több esetben magoktól szétmálnak. A két helyen talált edények analogiája bizonyságául szolgálhat annak, hogy a pátkai sírok, ámbár az ottani római emissariusnak tőszomszédjai, még sem római sírok; mert eddig semmi nyomát nem találtuk annak, hogy Hatvan táján római telepítvény lett volna. Különben a két helyiség edényeinek, legnagyobb része classikai alakot mutat ugyan, hanem a valódi classikai edényektől ismét eltér anyagának nagyobb súlyával.

Reggeli ülés sept. 7-kén.

Az ülést Pulszky Ferencz nyitotta meg a Magyarországon talált vörös rézből készített tárgyakról szóló felolvasásával. Érinti, hogy ezen anyag közelitőleg sincs felhasználva másutt oly mennyiségben, mint nálunk és hogy az alakok is eltérnek az ezen anyagból készített tárgyaknál a bronze-eiktől. Kérdi tehát, nem kellene nálunk, hol a vörösréz oly gyakran fordul elő, külön vörösréz-korszakot felállitani, mely a bronze-kort megelőzte volna?

Mire Evans (angol) megjegyzi, hogy a tárgyak csak vagy 10 pctje lett analyzálva és ez alig elegendő egy uj korszak felállitására. Talán a czin csak időnként hiányzott?

Pulszky viszonozza, hogy a fősúlyt a bronze-tárgyaktól való alaki eltérésre fekteti.

(Későbben az ügyet tüzetesebben vizsgálván, a congressus legnevesebb tagjai Pulszky véleményéhez járultak.)

Worsaae előadását azzal kezdi, hogy bronze-tárgyak előfordulnak Japantól egész az atlanti oceánig, hogy ezen tárgyaknak, eszközöknek, fegyvereknek és egyéb szereknek, különféle lelhelyök szerint, különböző alakja szokott lenni s hogy így lehet és kell azokban különböző typusokra ráismerni;

ámbár a tapasztalás mutatja, hogy az egyes tartományok vagy typusköröknek sajátos alakjai mellett, idegenek, tehát külről importáltak is mutatkoznak, azonban ezek csekélyebb számmal szoktak előfordulni. Worsaae a Dán sajátos typusok rajzait mutatja be s e mellett rajzát oly hasonnemü eszközöknek, melyek a kültöldről Dániába hozattak, és az ottani nemzetiektől különválnak. Megjegyzi továbbá, hogy Dániának több helyén valóságos öntődék nyomai találtattak, s hogy így kétségkivüli a belgyártás. Érinti továbbá azon vitát, mely kivált Németországban vagy öt év előtt legelőször felmerült, és melylyel a németek a tiszta bronze-kort tagadják, állítván, hogy a föltett bronze-korszakban már a vas használatának is kellett ismertnek lenni. Ez ellen Worsaae idézi a tömérdek sok skandinaviai leleteket, melyek tisztán bronze-eszközökből állottak; például vagy 1500 kardot és tőrt. Vázlatilag a bronze-ok skandinaviai, oroszországi, magyar, irlandi, olasz, görög s t. m. provincziáját említi. Érinti azon körülményt, mely szerint a skandinaviai bronze-ok többnyire csinosabbak, elegansabbak a többi európaiaknál, mit ő annak tulajdonít, hogy az éjszaki tartományokat későbben népesítették, mint Európa délieit. (Itt természetesen uj jövevényeket értett; mert az éjszak paleolith korszaki őseredeti lakosairól tanuskodnak csiszolatlan kőeszközei); de tulajdonítja ama körülményt az éjszak lakói nagyobb vagyonosságának is, melyet ismét az egyedül itt előforduló és a régi világban oly nagyra becsült gyantakőveli kereskedésnek tulajdonít. (Mire Henszlmann észreveszi, hogy hasonló eset nálunk is fordul elő, hol a sárosmegyei opálokkal üzött kereskedés, hazánk éjszaki barbárjait épen oly módon gazdagította. Tanúságul főképen szolgálnak az Osztropatakán talált nagyértékü római és görög régiségek.)

Ugyanezen szellemben nyilatkozik Hildebrand, midőn észreveszi, hogy a balti tenger német tartományai bronzeeszközeinek typusa is megegyezik a skandinaviakéval, és hogy ha e typusnak határát keressük, ezt közép Német-

ország hegylánczaiban fogjuk találni. Szól azután egy magyarországi bronze-provincziáról vagy typusról, melynek kiterjedését nem ismeri tökéletesen, hanem tudja, hogy ez megegyezik a galicziaiéval és meglehet, hogy elterjedt Ruméniába is. Mindezekből világos, mennyire kivánatos volna, ha a congressus feladatául tűzné ki, közelebbről meghatározni a különféle typusokat, alakilag, történetileg és a külön bronze-provincziák határai szerint.

Erre nézve megjegyzés történik, hogy ily meghatározás már folyamatban van, részint Evans (angol) munkálkodásával, részint azon nagy díszes munkában, melyet Chantres felmutat. Ebben a francziaországi eszközök igen elegansan rajzolt ábrái nagy mérvben előadvák, ugy szintén a munkához vannak csatolva több rendbeli, a franczia lelhelyeket kijelölő térképek. Mindazonáltal Bertrand, elnök, megjegyzi, hogy Hildebrand javaslata fölötte fontos, s hogy ezt a congressus tanácsában tárgyalni és a gyülésnek határozathozatal végett elébe terjeszteni kellend; (mi azonban a későbbi ülésekben nem történt).

Worsaae és Hildebrand tárgyalásával ellenkező megjegyzést tesz Wirchow és Wurmbrand.

Wirchow megjegyzi, hogy Németország mintegy neutral állást foglal el Europa éjszaki és déli bronze-provincziái közt, mire nézve igen nevezetes, hogy Németországban alig fordulnak elő tisztán bronze-eszközökből álló leletek, hanem hogy itt csaknem mindenkor találtatnak vasnak nyomai is; tisztán vörösrézből készült egy balta, melyet Sileziában találtak, hol vörösréz-bánya van, s e baltán látszik két ökörfej, melynek szarva megegyezik a magyar ökörfajtáéval. A baltának rajzát bemutatja. Különben meg kell jegyezni, hogy a vasnak ismerete igen régi. Ámbár az egyptomi régiségek közt a vastárgyak igen ritkák, alig kétkedhetni, hogy már a pyramisok építésénél is vas-eszközöket használtak. A bronzeleletek igen ritkák Görögországban is (daczára Homer halkochitonoi és Achajainak). Minél inkább megyünk dél felé, a tiszta bronze-leletek annál ritkábbak; mindenütt bronze-

eszközökkel együtt vasból készülteknek nyomai is fordulnak elő. (Itt van érintése azon csaknem öt esztendei vitának, melyben a német prehistoricusok a tiszta bronze-kort tagadják a francziák, olaszok és skandinávok ellen. Egyébiránt Wirchow nem bocsátkozott mélyebben és határozottan ezen vitába.)

Valamivel közelebb közelítette meg a vitás kérdést Wurmbrand, midőn egyrészt állította, hogy a tiszta bronzkornak felállítása leginkább azon körülménynek tulajdonítható, mely szerint eddig a bronze-ok mellett talált vasnyomokat figyelembe nem vették rozsdaemésztett és csekélyebb értékü állapotuk miatt. Másrészt szóló meg van győződve, hogy oly finom vésüzést, minő sok bronze-tárgyakon fordul elő, vas eszköz nélkül nem lehetett létre hozni.

Erre Worsaae felel; miképen a skandinav leletek nagy többségében a vasnak semmi nyoma nem találtatott, hogy tehát ott tiszta bronze-kort kell feltennünk és ilyen, habár rövidebb ideig is, mindenesetre létezett Németországban is; mi pedig a technikát illeti, a bronze-ok legfinomabb míveletü diszítményei itt egyedül öntésnek, nem pedig vésüzésnek köszönhetők.

A vita határozott eredmény nélkül fejeztetett be.

Baye több a Champagneban ujabb időben talált bronzetárgyat mutat be. Eddig e vidékről egyetlen-egy bronze-kard volt ismeretes.

Pigorini (olasz) szól több Olaszországi bronze-leletről, melyet három osztályra oszt: 1. A tárgyak mindnyája szándékosan volt összetörve s halomra vetve; 2. a lelet valóságos öntödében fordult elő; 3. csupán egynemü tárgyak: kardok, tőrök, fibulák stb. találtattak ugyanazon helyen; még pedig többször be nem fejezve és agyagedénybe elrakva. Az utóbbit nem igen tekintheti kereskedelmi tárházként; mert ekkor alkalmasint a tárgyak nem lettek volna egynemüek és bevégzetlenek, másrészt itt semmi öntödének nyoma sem mutatkozott; mi volt tehát ez egynemü tárgyak felhalmozásának oka?

Chantres megjegyzi, hogy hasonló leletek tétettek Francziaországban is, még pedig oly tárgyak találtattak, melyek tökéletesen hasonlók a Pigorini által felmutattakhoz, de ily tárgyakkal együtt találtak bronze-rudakat (lingot, Barren) is. Egyébiránt nem szükséges, hogy az öntés kőmintában történjék, lehet ezt, mint teszik ma, homokban is, vagy à cire perdue eszközölni.

Worsaae hiszi, hogy ilyféle leletet, melyhez hasonló Skandinaviában is, nevezetesen Jütlandban ismeretes, mint vallásos áldozatot is tekinthetni.

A kérdést Schaffhausen (bonni tanár) azon megjegyzéssel döntötte el, hogy ő több, nem kész bronze-baltát mérlegelvén, azt találta, miképen ez épen egy római fontot nyomott, míg másnak épen fél- vagy negyedfontnak súlya volt; miből kitetszik e tárgyak pénzkénti használata. (Ezen véleményt nálunk már Jankovich kinyilatkoztatta.)

Délutáni ülés sept. 7-kén.

Wurmbrand jelentést teszen a stájerországi Mariarast helység melletti ásatásairól. Itt mintegy 500 négyszeg-meternyi területen 400-nál több agyagedényt: urnákat, korsókat, tálakat stb. talált. A testek égetése ugyanazon a helyen történt, mit szén, hamu és az edényekbe eltett csontmaradvány bizonyít. A bronze- és vas-szerek száma csekély volt, kivált a vas-eszközöké. Az edények alakja fölötte változó, ugy szintén a magasság is, mely 35 centimetertől 70-ig változik, sőt voltak még nagyobbak is; az agyag quarczczal kevert, a szín feketés, barna és vörös; nem készültek ugyan rendes korongon, hanem szabad kézzel, de mégis a díszesebbek valamely segitő géppel. A diszesítés vagy dombormű, vagy ujjbenyomással, vagy szerrel, talán kerékkel, a még lágy vagy csak későbben, már megkeményedett agyagba történt. Meghatározá a népet, melynek az edényeket tulajdonítja. Conestabile-nek a bolognai congressusban használt nevével Ario-pelasgoknak nevezi, kiket időszámításunk

előtti XIV. században az Ario-etruskok legyőztek. (Mások az etruskok faját turani vagyis altainak tartják); vagy talán celto-germannak kellene nevezni a népet? Felolvasó figyelmeztet az edények tanulmányozásának fontosságára; mivel itt legjobban megismerjük a különféle népek sajátságait. Ez házi ipar, sőt még közelebb egyéninek nevezhetjük. A temetőhelynek keletkezését a III. századra Kr. u. helyezi.

Pulszky megjegyzi, hogy a felmutatott tárgyak közt vannak igen régiek, de keverve rómaiakkal.

Bertrand is megegyezik a kor meghatározására nézve; de ehez hozzá adja, hogy a lelet fölötte fontos, mert ennek és más hasonlók nyomán lehet e népnek telepeit megismerni; Ausztria tájáról a Brenneren keresztül egész a Pó partjaig lakott e nép Felső-Olaszországban is, mielőtt azt az Etruskusok legyőzték.

Evans (angol) az Angol-, Skót- és Irországban leggyakrabban előforduló typusokat összegyüjtötte és azon tapasztalását mondja ki, mely szerint ezen typusok feltünőleg megegyeznek az éjszaki francziával, kivált a bretagneivel. A bronze-kor Angliában régibb a római uralkodásnál, Francziaországból átkeltnek hiszi.

Worsaae ebből következteti, hogy a bronze két uton jött Europába, az egyik vonalon Olaszországon, Francziaországon át Angliába, a másikon Németországon keresztül Skandinaviába.

(Broca kiállított térképén egy harmadik ut vezet Kis-Ázsiából Magyar- és Németországon keresztül déli Francziaországba; azonban kellett még más utnak lenni déli Oroszországon és Erdélyen keresztül éjszaki Németországba és Skandináviába, sőt még azon kivül is Cseh- és nyugati Lengyelországon keresztül is; ezen ment le rendesen dél felé a gyantakő-kereskedés.)

Montelius (svéd) magyarázza a celtnek fejlődését. Ez eleinte az egyszerü kőbaltának vagy vésünek utánzása volt, melyet egyik végén hasított fanyélbe becsíptek, utóbb a

köz oldalszéleit felhajtották és e közé csipték be a nyelet, ez az u. n. palstab, még későbben a felhajtott széleket mintegy fülekké nagyították (à ailerons), végre a fülek összeolvasztása által készült az üres henger (la douille, die Dille), melybe a nyelet bedugták. Van néha kis gyűrű a henger küloldalán, melyen keresztül zsinort huztak s azt a nyél körül annak jobb erősítése végett, körülfonták.

(Lehotzky Tivadar az «Arch. Értesitőben» vésűt közlött, melynek nagy mozgó gyűrűje van.)

Többen még meglevő fanyélnek példáit emlitik, ugy Franks egy a salzburgi muzeumban láthatót; az olaszok a terra-mareban találtattakat fölhozzák. A füllel és még inkább az üres hengerrel ellátott vésü igen ritka Olaszországban és Ázsiában.

Zannoni (olasz) szól a bolognai certosa-temetőről, hol 1800 sír ismeretes, pedig külön egymásra következett korból. Vannak itt valóságos római sirok, melyeknek fekete alapon festett vörös alakokkal ellátott görög urnainak mását előmutatja, de vannak ezek alatt régibbek is, ezek azon korba tartoznak, melyben Bolognának neve Felsina volt, sőt még e kornál is régibbek. Az ásatást az olasz kormány költségén folytatja. Az itt talált tárgyak részét Zannoni magával elhozta és a prehistoricus tárlat egyik üvegszekrényében kiállította.

Következik egy derültségre alkalmat adó előadás.

Bataillard, ki maga nem birt megjelenni, megkérte Brocá-t, legyen szives a congressust felszólítani, hogy a czigányokra vonatkozó történelmi adatokat gyüjtse, illetőleg czigány-muzeum felállítását Budapesten eszközölje; mert Bataillard nézete szerint a czigányok hozták be Europába a bronze-gyakorlatot.

Pulszky erre megjegyzi, hogy a czigányok akkor jöttek hozzánk legelőször, mikor Tamerlan Indiát meghódította, hogy azoknak, midőn mindig a népnek, melynek körében élnek, vallását és viseletét elfogadják, külön viseletök nincsen, ugy külön eszközeik vagy szereik sem; mindaz-

által megteszi a congressus kivánatát és czigányianát gyüjteni fog.

(BATAILLARD szerint tehát a czigányok volnának azon famosus áriai népek, melyek az ős-ős korban Ázsiában dívó bronze-mesterséget ismerték, melyről némelyek Németországban is álmodoznak; és kik ellen LINDENSCHMIT oly erélyesen és jogosan harczol.) A czigány-nyelv a malai egyik sarjának nyelve. Egy angol missionarius «Dandzsibai-Naurodyri» nevű indiai pariával utazott keresztül Pesten és b. Tasner ezt az akadémiának bemutatván, a paria kinyilatkoztatta, hogy magyar czigányokkal maga nyelvén beszélt és hogy egymást megértették.)

SCHAFFHAUSEN előadja a prehistoricus tudománynak legközelebbi fejlődését. Érinti azon kérdést is, vajjon az emberi nemnek valamennyi faja származhatik-e ugyanazon fajtól? Mire a mai tudomány nemmel felel, és egyszersmind halomra dönti az eredetileg aranykorról szóló költeményt, midőn a legrégibb embert a vad állatok társának mutatja fel, ki sem tüzet, sem nyelvet még nem ismert.

GREWINGK (dorpati tanár) röviden szól a petroscaphokról, azaz hajóalakbani kőrakásokról, minők Oroszország keleti balti tartományaiban találhatók, vajjon ezek nem voltak-e temetők, melyekben a testek elégettettek.

(Ily kerek vagy elypticus kőrakások másutt is fordulnak elő, czéluk rendesen népgyülések és itélőszékek fogadása.)

Kirándulás Érdre és Batára sept. 8-kán.

Érden már Érdy is több kőhalmot, tumulust felásott, és munkálata eredményeit közlötte az 1861-dik «Archaeol. Közlemények» II. kötetében. Itt két sírhalom volt előkészítve, a 10-dik és 3-dik számu; az elsőből egy urnát nyertünk. Sokkal érdekesebb volt a 3-dik számu; ebben fakamra volt, melynek lesulykolt padozatán 32 edény állott, a kamra tetejét a fölébe rakott nagy- és sok kő bezúzta; mégis épen maradt több edénye, hasonló a hatvanihoz, a pátkaihoz, a

hallstadi és más effélékhez. Találtak itt igen ép vas-vésüt, kést, bronze-gyürüt és egyéb tárgyakat. A fagerendák még meglehetősen fennállottak, belülről mészragaszszal voltak kitapasztva. Az összetört cserepek számtalanok; az edényekben égetett embercsontok maradványai voltak. Találtak két agyagból gyurt állati alakot is.

Batán pár héttel ezelőtt, a Duna partján római fürdőt fedeztek föl, s ennek részét a congressus tiszteletére felásták; nevezetesen a tepidariumot (lanyha vízfürdőt) és caldariumot (meleg fürdőt), azaz e kettőnek alját, hol a fütés történt. A tepidariumból félkörü fülke szökik ki, alkalmasint itt volt a víz-kád; hiányzik még a frigidarium, hideg fürdő és az apodyterium, levetkezési helyiség; ezeket folytatólag fogják kiásni. Részletekként vannak üres tégla-prismak, melyek vagy padozatnak vagy a falak belső ruházásáúl (Verkleidung) használtattak és melyek ürén a meleg levegő körülvette a kamrákat, van egy vízvezető ólomcsőnek darabja és vannak a kamrák kifestett falainak darabjai. A téglák a II. Legio siglaival vannak jelölve, tehát az aquincumi legionak egyik osztálya építette e fürdőt. Batához közel fennmaradtak egy római castrum sánczainak maradványai, de ezeknek látogatásában rögtön támadt nagy vihar akadályozta a kirándulókat. Volt Batán külön, részint a környéken talált mindenféle ősrégi tárgyakból, részint Kulifainak bő régi érmeiből összeállított kiállítás is.

Reggeli ülés sept. 9-én.

Cazalis de Fondouce szól déli Francziaországban levő, vas tárgyakat magokba záró sírhalmokról. E tárgyak nagyon hasonlitanak a hallstadiakhoz. Ugyan e vidéken vannak kő körök 80 egész 100 meter átmérővel, melyeknek rendeltetését nem ismeri. E körök nem egészen kerekek, valamivel hosszabbak mint szélesek, mindegyikben van három nyilás vagy kapu a világ tájai szerint elrendezve, negyediket feltett, de nem tudta megtalálni.

Hildebrand megjegyzi, hogy a gallok nagy befolyást gyakorlottak Németországra, Cseh- és Magyarországra, miből az érintett analogia magyarázható. Kő köröket a svédek még a középkorban is népgyülésekre használtak.

Cazalis ez ellen felhozza, hogy mivel eféle körök néha igen közel vannak egymáshoz, alig 2 vagy 3 kilometer távolságban, gyülekezeti czéluk igen kétes.

Pigorini jelentést tesz egy, a régi római elfoglaltatása előtt Ligurok által lakott Velleiaban talált temető helyről, mely e szerint a kora vaskorba tartoznék. Mi ellen

Bertrand megjegyzi, hogy a városok lakossága vegyes levén, alig szólhatunk Ligurokról; ő általánosabb nevet javasol, a Celtek vagy régi Itailóták nevét.

Broca a Celtek neve ellen tiltakozik; hisz maga Bertrand az, ki ezen általános nép-név ellen tiltakozott. Egyébiránt a Pigorini által megemlitett tárgyak sem egyeznek meg azokkal, melyek a Garonne és a Seine közt letelepedett Celtekéihez hasonlitanak.

Pigorini, hivatkozva a régi irókra hiszi, hogy bátran megmaradhatunk a Ligurok neve mellett.

Sadowsky (lengyel) leirja a gyantakő-kereskedésnek utját a balti tengertől Európa déli tartományaiba; emliti, hogy midőn itt az Oder és Dnieper közti vidék igen mocsáros volt, az utvonalnak igen keskenynek kellett lenni és a ma is ismert helyeken keresztül vonulnia Csehországba. Igen érdekes volt azon módszer, mely szerint Ptolomeus hossz- és szélességei fokmértékeit mai gyakorlatra mondja átváltozhatónak; azonban, itt számokkal levén dolgunk, a módszer magyarázatát csak a congressus jelentéseiből fogjuk megtanulni.

Franks három táblán előterjeszti a british muzeumnak gyantaköveit, melyekbe állati alakok vannak faragva. A felmutatott rajzok valamennyie nem prehistoricus, hanem classikai müvek másolata.

Capellini, Franks, Crantres, Baye, Cazalis idézik azon anyagokat, melyeket a bronze és vas tárgyak diszesi-

tésére használtak, u. m.: gyantakövet, klarist, elefántcsontot, más állatok csontját és fogát, aragonitet, schistet, quarczot, üveggyöngyöt, gyöngyházat, másféle kagylót stb.

Zawisza vas-lándzsa hegyet mutat elő, melyen ezüstrunok berakása látható, Wiberg tudor állitja, hogy a runok a fegyver tulajdonosának nevét adják, melyet »Tilaris«-nak olvashatunk. Samowsky tanár csupa czifraságnak tartja, bár a run betük az igen csinos munkán világosan kivehetők.

Mayláth (liptói alispán) szól egy Liptómegyében előforduló ősrégi erőditésről, mely a Csehországban levő ugy nevezett öntött vagy égetett falakhoz igen hasonlít. Ezek az által készültek, hogy a kő és mészrakást száraz fával körülvették és ezt meggyujtották. (Ha a falak, granit jelenléte miatt üveges tekintetet vesznek fel: üvegeseknek, Glaswände ha mész előfordul, mint fő elem, égettetnek Brandwände neveztetnek).

Henszlmann megjegyzi, hogy a felhozott példány az első Magyarországon, hol eddig hasonló példány nem volt ismeretes.

Montelius szerint az archaeologiai adatok nyomán kimondhatni, hogy már időszámitásunk elején is Finek lakták nem csak Finlandot, hanem németekkel együtt a balti tenger partjait és Lengyelország több részeit; honnan őket az V-dik és VI-dik században Slavok kiszoritották.

Oldenhuiss (hollandi) szól a hunnebedek visszonyáról a keresztyén templomokhoz. Mondja, hogy ezen hunnebedeknek hármas rendeltetésök volt: szolgáltak világi és egyházi gyülekezet- és temető helyekül és ezen három rendeltetést átvitték későbben a keresztyén templomokra.

Franks a hunnebedek ezen viszonyát a keresztyén templomhoz tagadja, mert azok a kőkorba tartozván, a keresztyén vallás behozatala előtt feledékenységbe mentek.

Hildebrand szintén esetlegesnek tartja a hunnebedek és templomok szomszédságát.

Henszlmann értekezik a gót művészetről, mint ez a későbbi vaskorban felmerül nemcsak a déli Orosz- hanem

Spanyolország kő szobraiban is. Az értekezésnek 2-dik része, az idő későre járván, a congressus »jelentésében« fog megjelenni. Magyarúl, lényegében megvan az ez idén megjelent »Monumenták« II. köt. II. füzetében.

Délutáni ülés sept. 9-én.

Lenhossék tanár előmutat egy mesterséges makrokephalost, azaz oly koponyát, melyet a gyermekfejre alkalmazott kötéssel felfelé és hegyesre nyomtak. E koponyát a Tisza partján ásták ki, hol még több hasonlót (hatot) találtak.

Broca véleménye szerint a Czimbrek csufitották koponyájukat ily módon. A czimbrek a fekete tengeren jöttek fel a Duna völgyében közép Európába és a Volskok e gyakorlatot tőlök megtanulván, ezt Artoisba és Toulousainba behozták, hol az sokáig dívott.

Wirhow megjegyzi, hogy érdekes volna constatálni, vajjon ezen gyakorlattal csak egyesek, vagy egész népek éltek.

Koperniczky állitja, hogy Bukarestban három hasonló fej alkotásu görögöt ismert.

Wirchow szól a szőke és barna fajnak visszonyáról Németországban: az előbbit szőke haja, kék szeme és fehér teste jellemzi, a barnánál ezen részek sötét színüek; az előbbi faj inkább éjszaki, az utóbbi déli Németországban inkább uralkodik. A viszonyt több rendbeli térképpel illustrálja. Sajnálja, hogy a németországi hadügyminiszteriumtól nem birta megszerezni az ujonczok magasságainak méretét. Adatait leginkább a köziskolák tabelláiból állitotta össze.

Brocának esete hasonló, ő sem birta megszerezni a franczia ujonczok méreteit; de azért mégis már 1859-ben kiadta magassági térképét. Ebből látható, hogy a már Cesar által jelölt két különfaj a Gallok utódainál még ma is létezik. Véleménye szerint a szín különbségét nem gyermekeknél kellene tanulmányozni; mert a színek a 16 éves korban változni szoktak.

Wirchow megjegyzi, hogy e változás csak 10 perczentre terjed.

Pulszky felhozza, hogy családja tagjainak valamennyie ifju korában szőke volt, most pedig barna. (Igaz, de a test szín valamennyinél kiválólag fehér.)

Ujfalvy tanár fejtegeti a népvándorlások theoriáját, mely szerint a későbbi jövevények a régibbeket mindig a tartomány határai felé és a völgyekből a hegyekre szoritják. Igy történik, hogy ugyanazon faj kölcsönös közlekedése a győztesek közbe szorulása által megszakadván, többnyire a mindkettőnek eredetileg közös nyelve is nevezetes változtatásokon megy keresztül.

Hunfalvy Pál nyelvészeti értekezést olvas, ha nem csalatkozunk, ezen érdekes értekezést nagy részben már magyarul is kinyomatta.

(Vasárnap szept. 10-én ülés nem tartatott.)

Délelőtti ülés sept. 11-én.

Dr. Scheiber értekezik a magyarok testmagasságáról. Állitása szerint a philologia nem ad oly biztos jeleket a külön nemzetiség eredetének és rokonságának meghatározására, mint az anthropologia; mert amaz inkább mesterséges, ez inkább természetes és szükséges. Ő az anthropologiának egy részét tanulmányozta Magyarországon, t. i. a különféle nemzetiségek test-magasságát, melyet közép mértékben ekképen találta:

Magyaroknál	1.619	meterre
Németeknél és tótoknál	1.646	»
Izraelitáknál	1.632	»

e szerint a magyarok a legalacsonyabb termetüek volnának. A Magyarok kisebbek a Belgaknál, Francziáknál és Olaszoknál is és e tekintetben legközelebb állanak a Finekhez.

Dr. Koperniczki (lengyel) közli a régi Lengyelország ős régi lakói koponyáik tárgyában tett tapasztalatait, melyek szerint ezek rendesen hosszukások (dolichokephaloi) nemcsak

a mai Lengyelországban, hanem egész Európában uralkodó rövidekhez (brachikephaloi) képest.

Kollmann (német) hiszi, hogy a hosszukás koponyák a Celta fajhoz tartoznak; mert hiszen a Celták utódainak fejei ma is hosszukásak és ilyeneket találunk Németország régi sírjaiban is. *

Broca megjegyzi, hogy dolikephalok a dolmenek koponyái is; és pár észrevételt tesz a Kopernicki által bemutatott koponyák orr csontjaira nézve.

Schmidt (dán) összefoglalja a temetkezési szokásokról eddig tett tapasztalatokat, melyekből kitetszik, hogy a kőkorban tulnyomó az egész testnek eltemetése, a bronzekorban pedig inkább tulnyomó megégetése, a vaskorban eltemették és égették a testet. Egyébiránt a kétféle szokás változik a vidékek szerint is. Általán az égetést ázsiai szokásnak kell tekinteni, ázsiaiak hozták be Európába.

Nyáry (Jenő) előadja az aggteleki barlangban legujabban tett ásatásainak eredményeit, melyek a kiállitáson elrendezve igen számos tárgyakban láthatók. Az ásatás a történelmi társaság Gömörmegyében való kirándulása alatt történt, kevés nappal a congressus megkezdése előtt s igy rövid tartama miatt, daczára a talált tárgyak sokaságának biztos itéletet hozni nem enged, de van reményünk annak tüzetes folytatására.

Bertrand Európa ős-régi térképének tervét kiállitja, melyen külön festék segitségével a különböző korok vannak jelezve. Ekképen csoportok és alcsoportok mutatkoznak; a primitiv még nem nevezhető népségek mellett tünnek fel azok, melyeket már megnevezhetünk. A bronze-korban a *Celteket* a közép tenger (észak-nyugati) partjain, azután főképen Svaiczban, Tyrolnak egyik részében és éjszaki Olaszországban és Francziaországban kivált Marseille vidékén találjuk, honnan azután éjszak felé nyomultak. Másod sorban, a vas-

* Meg kell jegyeznünk, hogy a hivatalos »Bulletinben« épen annak ellenkezője van mondva, mit a szólók állitottak, t. i. a hosszkoponyák helyett rövidek vannak téve és megforditva.

korban a *Gallusok* az Alpeseken innen tünnek fel, itt és a Közép-Rajnán igen tömegesen, innen egyrészt Champagneba és Bourgogneba, más részt Styriába terjeszkednek, és utóbb elfoglalják Francziaországot, Ausztriát és éjszaki Olaszországot.

A gyülést félbeszakitja a conseilnek negyed órai tanácskozása, melynek eredményét Pulszky elnök eképen közli:

Az 1878-ra eső párisi világkiállitás miatt congressus nem fog összegyülni, hanem csak 1879-ben; azonban kielégitő feleletek eddig nem érkezvén, jelenleg sem a congressus helyét meghatározni, sem elnökét választani még nem lehet; e teendőt tehát az állandó conseilre kell bizni. Az inditvány elfogadtatik. Ezután az elnök megköszöni a külföldieknek megjelenésöket, munkálkodásukat és hazánk iránt nyilatkozott rokonszenvüket, köszönetet mond valamint a bel- ugy a külföldi kiállitóknak is. Erre felelnek Worsaae, Capellini és a congressusnak más tagjai, mire az elnök a congressusnak VIII. gyülését bezárja. A szeptember 12-re és 13-ra tervezett kirándulás a congressust végképen be fogja fejezni.

September 12-én.

Szeptember 12-én kirándulás *Magyaradra*, Szobig vasuton, onnan kocsin egész Magyaradig hol megháltunk. Magyaradra mintegy délutáni 3 órára megérkezvén, először megtekintettük az ott kiásott és kiállitott tárgyakat, azután fogtunk az ásatáshoz. A tárgyak állottak kő-agyag-szarvasagancs és csont eszközökből, mihez nálunk legelőször előforduló, ős-régi hajlék jelenlétére mutató faltapasz járul. Későbben, azaz legközelebb ily tapaszt találtak Tószegen is, de a magyaradi leletnek megmarad a felfödözés elsősége; mert Magyaradon már évek óta ástak. A kiállitott tárgyakat utóbb a külföldieknek elosztották.

Az ásatás eddig rendszer nélkül történt egy elszigetelt sziklás halmon, hol a talált tárgyak közt bronze-nemüeknek

semmi nyoma eddig nem találtatott s ehez képest a telepet legkésőbben másod kő-korszakinak kell felismernünk. Legnevezetesebbek itt a hajdani emberi hajléknak nyomai. Egyik helyen rendszeres ásatás eszközöltetvén, a mintegy négy ölnyi hosszu és három lábnyi széles gödörben, vagy másfél lábnyi mélységben előtünt agyagból és mészből kevert erősen lesulykolt és elég rendes vizirányos fekvésü padozat (Estrich). E fölött feküdt egyes darabokban a fenn emlitett faltapasz vagy vályog, melylyel a fatörzsökből szerkesztett falakat ruházták (verkleidet); az erősebb gerendák és gyöngébb rudak mélyedései a tapaszban még láthatók; a fanemü elégett; szénnek maradványai a szintén a tűztől szenvedett tapaszban még láthatók. Előfordultak itt más, a hajléknak különös épitészeti agyagból gyurt diszei is, annak bizonyitványául, hogy még az ős ember is gondoskodott, hol szerét teheté, nemcsak a hasznosról hanem annak diszesitéséről is. Az idő rövidsége miatt az egész hajlékot nem lehetett feltakarni, egyik egyenes vonalban futó oldalát azonban mégis vagy két ölre határozhattuk és megkértük az oda való vizsgálókat ássanak le gondosan és óvatosan a kimutatott lesulykolt padozatra, szabaditsák meg azt a fölötte fekvő földtől, hogy igy az egész hajléknak kiterjedését és alakját megtudhassuk.

A domb más helyein egyes gödröket ásván a kiállitottakhoz hasonló tárgyak kerültek elő, most is bronze-eszközök minden nyoma nélkül.

September 13-án.

Magyaradról Vezekényen, a hires csatahelyen át Bényre, Keméndre és innen Esztergam-Nánára rándulván, itt a vaspályán éjjel Pestre visszaérkeztünk.

Vezekényen csak távolról láttuk a csúcs-ives stylü templom-romot. E napon kiléptünk az ős-régészeti tudomány köréből és megtekintettük az ismertebb korok teremtményeit is.

Kis-Bényben meglátogattuk az 1217-ben épitett franczia átmeneti stylü hajdan premontrei templomot, a zárdának csak föld alatti alapja maradt fenn, a templom előtt áll a hajdani temetői kápolna, mely azonban annyira el van ferditve, hogy csakis falhengerét mondhatni réginek. Ugy bántak el magával a templommal is; ennek eredetileg nyitott előcsarnokát, narthexét, elfalazták; jelenleg az eredeti szabadon álló pillér-oszlopainak még legkisebb nyomát sem láthatni. 1862-ben a restauratio alkalmával, ezen pillér-oszlopok napfényre jöttek; de minden remonstratio daczára el kellett tünniök a durva falban. A templom eredetileg faragott kőből volt épitve, ezt is láttuk 1862-ben; de jónak tartották bevakolni és bemeszelni. Az egyház belsejében van egy oszlopfő, melyen két alak a legrégibb ismert magyar jelmezt mutatta; de midőn 1862-ben az egész templom be lett festve az eredeti blouse-féle köntösre zsinórt festettek s igy azt attilává változtatták át stb. Ezen igen érdekes egyháznak még el nem rútitott állapotát adja az »Archaeologiai Közlemények« 1862-dik évi kötete.

Igen nevezetesek a kis-bényi sánczok, melyek, bár régóta ismeretesek, eddig még sem lettek kellőleg megvizsgálva ugy, hogy eredetök koráról és épitőjök nemzetiségéről biztos itéletet mondani képesek lehetnénk; annyi azonban mégis bizonyos, miképen az »Archaeologiai Közlemények« 1862-ik évfolyamában kimondott vélemény, mely e sánczok keletkezését a XIV-dik századba helyezi, a szept. 13-án történt futólagos vizsgálat után sem állhat meg.

A sánczok, azaz sáncz és árok, nem képeznek szabályos épszögü négyszöget, hanem kanyaritott szögleteikkel az elypticus alakot megközelitik; midőn a Garam folyóhoz támaszkodnak e folyó oldalán hiányoznak; nem is egyszerüek, melyek egész terjedelmükben a köztök levő lapos területet elfoglalnák, hanem éjszak-keleti szögletükben csaknem külön erődet, mintegy akropolist vesznek körül. A hol át vannak törve, mi több helyen történt, tiszta hányt föld-tömeget mutatnak, nem is emlitetik, mintha itt külön tárgyakat találtak

volna; azonban cserepeket, agyag-edényeket és vas-eszközöket találtak a sánczok tövin, az emlitett szögletben, az ott álló emeletes háznak épitése alkalmával. A sáncz ide s tova még nevezetes magassággal bir, másutt környékének fölepeig le van simítva. Kiterjedése igen nevezetes, mert azon belül a helységnek nagy része fekszik, sőt a sáncz éjszaki része azon tul is kiterjeszkedik. Az ároknak nagy része még ép; az egészet tehát még elég pontosan felmérhetni; mi annál kivánatosabb, minél szétágazóbbak e sánczok iránti vélemények.

Vannak, kik eredetöket a népvándorlási kornak, és vannak, kik a rómaiaknak tulajdonitják; amazok a legujabban itt talált tárgyakra és a sánczok több párhuzamos vonalaira támaszkodnak, valamint egész alakzásukra is; mig emezek a sz.-endrei szigeten levő, kivált Kis-Oroszit körülvevő bizonyosan római castrum hasonlatosságára a kis-bényi sánczokkal hivatkoznak, hivatkoznak továbbá, hogy e sánczok igen kitünő strategiai ponton a Garam mellett állanak, épen ugy mint a Rómaiak előretolt erőditéseket emeltek a Morava völgyben is, hivatkoznak a szükségre a Quadokat a Sarmathaktól ily előretolt erőditéssel elválasztani, hivatkoznak e sánczok még ma is látható igen rendszeres szerkezetére, hivatkoznak arra, hogy a Duna tul partja párhuzamosan a kis-bényi és kis-keszi sánczokkal a Rómaiak által különös szorgalommal volt erősitve; mert itt találunk két hidfő maradékát: a szobbit és a kis-oroszit, sőt némileg ide számithatni még a távolabb eső esztergamit és váczit is; végre hivatkoznak a kis-keszi sáncz-maradványra is, mely épen ugy támaszkodik az Ipolyra, mint támaszkodik a kis-bényi a Garamra.

A kis-keszi sáncz felületén kis tégladarabok fordulnak elő, itt tehát az ásatás eredményt igérhet, mig a fent emlitetteken kivül semmi legkisebb tárgyat nem szolgáltatott, hanem épebb állapotban ránk maradt kis-bényi sáncznak már pontos felmérése és rajzolása is biztosabb itéletre adhatna alkalmat.

Kis-keszi lakosok állitják, hogy sánczaiktól más hosszu sánczvonal vonul keresztül a hegyen Bény felé, s e szerint az Ipoly és Garam közti terület hajdan el lett volna zárva. Ehez járul még egy, a kiállitásnak hontmegyei térképén vörös vonallal jelelt régi ut, melyet téglával burkoltnak mondanak. Ezen ut kezdődik Kis-Keszitől észak-felé Pásztó mellett és egyenes vonalban fut Lontóig, hol nyoma elvész, de ismét mutatkozik Lontón tul irányát vevén Magyarád felé; ki van jelelve Báthig, de mondják hogy még tovább is fut éjszak felé.

Ime itt az erőditések egész rendszerével találkozunk, mely a római két barbár nép elválasztására szolgáló czélnak igen jól felelne meg. Vannak tehát, kik a rendszert a barbarok ellenének, de vannak, kik ellenkezőleg barbar védnek a rómaiak ellen tekintik. Egyébiránt ha római műnek is tekintjük, sokáig használatban nem volt; mert a rómaiak csak hamar vissza vonultak a Dunán tuli Pannoniába és védhatárnak a nagy folyót tekintették.

Egészen más viszonyok közt jelenik meg a kéméndi, joggal ugy nevezett, földvár. Ennek semmi köze a fentebb érintett védrendszerrel; az magánosnak védvára. Közepén emelkedik magasabb domb, melyen alkalmasint vályogból épitett primitif öreg torony, donjon, állott. E dombot árok veszi körül és az árkon tul ismét sáncz emelkedik; az egész tűzokádó hegynek tölcséréhez, (közepén emelkedő hamu-csökkel) hasonlit. A munka sokkal kevésbé szabatos mint a bényi sáncz ugy, hogy az egészet a történelmünkben anynyiszor emlitett földvárak egyikének tekinthetjük.

Kéménden végződött a régészeti kirándulás; mert ezen tul az utazók figyelmét csak a visszatérés a vaspályán vette igénybe; és itt végződik a congressusnak utolsó közös munkálkodása. A kiállitásban későbben csak egyes külföldi tagok voltak elfoglalva az ős-régi tárgyak leirásával és lerajzolásával.

Dr. Henszlmann Imre.

Régészeti könyvtár.

1. *Archaeologiai Közlemények.* Hazai műemlékek ismeretének előmozdítására. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága. (Szerkeszté dr. Henszlmann Imre) X. kötet. (Uj folyam. VII. kötet.) II. Füzet. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatala. (Az akadémia épületében. MDCCCLXXVI. Tartalma: Román- és átmenetkorú építmények, hazánk területén. Közli: Dr. Rómer Flóris Ferencz. (4r. ára 1 frt.)
2. *Antiquités préhistoriques de la Hongrie arrangées et décrites* par le Dr. Joseph Hampel, conservateur-adjoint du musée national de Buda-Pest, illustrées par le procédé albertotypique par Alexander Beszédes, photograph à Esztergom. Esztergom 1876. Alexander Beszédes. (8r. I. füzet, 12 táblával.) A két füzet ára 8 frt.
3. *Catalogue de l'exposition préhistorique des musées de province et des collections particulières de la Hongrie.* Arrangée a l'occasion de la VIIIe Session du Congrès International d'Anthropologie Préhistoriques a Buda-Pest. Par le Dr. Joseph Hampel Conservateur-Adjoint du Musée National. Budapest 1876. Typographie Franklin-Társulat. (8r. 178 metszvénynyel.) Ára 1 frt.
4. *Kőkori lelet a Fertő tava medrében, néhány közleménynyel multjáról.* Az őskori és embertani nemzetközi congressus emlékeül. Budapest 1876. szeptember havában. Gróf Széchenyi Béla. (8r. VI. táblával. Megjelent franczia és német forditásban is.)
5. *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens.* Im Auftrage des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Zusammengestellt von Carl Goos, Festgabe des genannten Vereins zur achten Versammlung des internationalen Congresses für vorgeschichtliche Anthropologie und Archäologie in Ofenpest, Hermannstadt, Buchdruckerei der v. Closius Erbin. 1878. (8r.)
6. *Gli Ornamenti Spiraliformi in Italia e specialmente nell' Apulia.* Memoria con figure di Angelo Angelucci Conservatore del Museo Nazionale di Artiglieria. Stamperia Reale di Forino 1876. (4 r.)

Budapesten, 1876. Franklin-Társulat nyomdája.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1876. X. KÖTET. SZERKESZTŐSÉG: ZERGE-UTCZA 23. SZ. 9. SZÁM. NOVEMBER 30.

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján 2 ivnyi számokban
Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.
Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvárusnál (Budapest, akadémiai bérépület)

A markusfalvi vár-templomról, s a Máriássy család czimerészeti emlékeiről.

Mióta a felső-hernádvölgy a kassa-oderbergi vasut által hozzáférhetőbbé vált, azóta ezen regényes s festői völgy, ódon kastélyaival és műrégészeti szempontból is becses templomaival mindinkább ösmertebb s látogatottabb kezd lenni.

Ily festői pont a Hernád balpartján, egy mérsékelt magaslaton fekvő markusfalvi vár is mellette álló régi templomával együtt.

Ezen vár — a hazai történelemben kiváló szerepet játszott Máriássy ősmagyar család e törzsfészke, eredetileg bástyákkal, magas falakkal s sánczárkaival meglehetősen védett vár volt, jelenleg azonban — kivéve egy körbástyáját — nagyobbrészt már romban hever. — Legépebb része az északi, hol még a főbejárás csúcsivezetű kapuzata áll, valamint az észak-keleti — fentebb emlitett sarok torony is daczol még az idő vasfogával; ezen toronyban őriztetik a Máriássy család gazdag, s becses történelmi okmányokat tartalmazó levéltára. Ezen vár még a XIII. században épült; a vár alatti helyiség, ugy szintén az extra muros álló templom későbben keletkezett. A helység neve

Szent Mihály ur volt, s csak későbben, nevezetesen a XV-dik század közepe táján, neveztetett *Markusfalvának* (villa Marci) valószinüleg — Markos — Comes Marcus után.

1290-ben kelt IV. László királyunk által kiállitott okmány, Comes Marcusnak elveszett okmányait s hites leveleit »super Castris szent Mihály ur et Gömör« megujitja és megerősiti.

Ezen nevezet alatt jön elő a helység még az 1328-dik évi főispáni határkérdésben is, valamint a szepesi káptalan 1417-ki transumtumában, de hol már megjegyeztetik hogy szent Mihály ur possessio que alias villa Marcii et Markusfalva vocatur.

A mint emlitém, a vár jelenleg pusztulásnak indult, a déli oldalon lévő főépületben lehetett a vár diszterme, melynek félkörives, kettős ablakai, a kőből faragott párkányzattal együtt, már a XVI-dik századbeli renaissance müizlésnek megfelelnek, s még jó karban vannak.

A vár belsejében egy pár csúcsos ablak s ajtó, valamint a földön szétszórtt oszlopfejezetek még a régi várból valók. A falazat közönséges terméskőből épült, s csak az ablak, ajtó és eresz párkányzatai faragott homokkőből faragvák; itt ott az eresz alatt észrevehetni még az ala sgrafitto festett diszes bordure részleteit.

A vár keleti oldalán áll egy kőfallal külön kerített magaslaton, a szent Mihály tiszteletére épült parohiális templom, mely — tekintve kőből faragott diszes müészleteit, boltgyámköveit s igen csinos kapuzatát, az átmeneti korszak kiváló műemlékei közé sorolható, s e szerint még a XIV-dik század első feléből való. A nyugati főkapuzat oszlopainak kapiteljei, valamint attikai lábazati párkányzatai határozott románstilüek, s csak a kapuzat csúcsivezete emlékeztet már a XIV-dik században hazánkban mindinkább terjedő csúcsives stilre.

A templom áll egy közép — magasabb — és két mellék — alacsonyabb — hajóból, e szerint a Szepességen oly ritkán előforduló basilikák sorába helyezendő.

Különös, hogy polygonal zárásu szentélye és a hajója közt a szokásos diadaliv (arcus triumphalis) itt egészen hiányzik; ugy hogy hosszhajója egy szentélyt képez, nem lévén ezen két rész a boltozat különfélesége által sem megkülönböztetve. A mellékhajók nagy csúcsivezetü portálék által közlekednek a főhajóval, mely utóbbi három, a mellékhajók pedig két travéeból álló boltozattal födvék; s mig a fő és az északi mellékhajó boltzárkövei és consolái felette egyszerüek, s csak a szükséges épitészeti tagozattal birnak, addig a déli mellékhajó boltzárkövei s consolái diszes dombormüvekkel ellátvák.

Mütörténelmi s heraldikai tekintetben érdekes a templom főhajójának déli oldal falába befalazott, vörös márványból, müizléssel faragott sirkőlap, melynek magassága 2·13, szélessége pedig 1·2 meter.

A sirkőlap belmezején Máriássy István, a XVI-dik század elején divó pánczélban, féldombormüben ábrázoltatik. Fején nyiltsisakot visel, vértezett mellén, lánczon egy csillag alaku jelvény függ, baloldalán pedig, a derékhoz egy hármas szijjal megerősitett hatalmas egyenes pallost visel. Az alak jobbja a Máriássyak czimerpaisán nyugszik, mig balja egy dandár zászlót tart, kelméjén S. M. betükkel. Lábain szijjakkal megerősitett csillag alakú, hosszú nyelü sarkantyút visel; az egész alak pedig egy galyjaitól megtisztitott fatörzsön áll. A sírkő szélén e következő tartalmu, s lapidaris betükből álló bevésett felirat olvasható:

STEPHANVS · HAC · TMBA · POSITE MARIASII ·
IACEO HC GÊRI STATVÊS · MONVMENTVM ·
PPÊTV VT · SIT · POSTERIS · OSA TEGEND ·
GRAT9 · ERAM PATRIÆ · ATQ · DMVI ·
ZAPOLANE · AST · IAM · MORTALE · REDENS .
TELVRI · CRP9 · ANIMAM · MAGNE · QVÆSO ·
SVSCPE · PATER · ET · CLI · OPTATA · PARTE ·
REPONE · 1 · 5 · 1 · 6 ·

A szavak ilynemü röviditése a középkorban általános volt, s különösen ott alkalmaztatott, hol a hely szüke nem engedé az egész szavak betüinek kiirását. Különös, hogy a XVI-dik század elején a betűk ily idomitása s egymásba való irása, már a IX-dik századból származó s jelenleg a velenczei museo Correr-féle gyüjteményben levő keresztelő kút latin feliratán épen oly modorban előfordúl.

Ezen sírkőlap diszitményeinek kivitele stilszerű, az alak jól van modellirozva, s a mester anatomiai ismereteiről tesz tanubizonyságot. Nemcsak a panczélzaton, fegyverzeten, de a díszítmény motivumaiban is mintegy átrezeg még a XV-dik századbeli gót stil jellege, mely körülmény azonban csak természetes következménye a korai (1516.) datumnak, e korszak méltán nevezhető a gót és a renaissance stil átmeneti korszakának, mely hazánkban körülbelül 1495—1520 közti évekre esik.

A czímerpais alakja egészen elütő az akkoriban hazánkban divó paisok alakjaitól, s inkább feltünően hasonlit az akkoriban Olaszországban felmerült czímerpaisok renaissance stilü alakitásához, s ennek következtében azt hiszem, hogy ezen sírkőlap mestere olasz volt.

Van itt még ezen sírlapon kivül a Máriássy és Zápolya családok egyes tagjainak három nevezetes czimer emléke is a XV-dik századból, melyek müréгészeti, de különösen czimertani tekintetben felette fontosak, annál is inkább, mint hogy az ilyforma czímeres falapok melyekre az emlitett czimerek festvék, a lőcseieken kivűl — legalább eddig hazánkban tudtommal — még nem merültek fel, s azért azt hiszem nem lesz felesleges, ha azokat jelen alkalommal részletesebben irom le.

Ezen czímeres lapok köralakúak. Átmérőjük 0·6—0·9 méter, kemény fából készitvék, s be vannak festve.

Szokásos volt akkoriban, hogy a nemes családok tagjai czímereikkel emlékül a templomok és a paloták termei falait fel szokták volt ékesíteni.

Ezen most tárgyalt czimeres táblák czélja is ez lehetett,

mert sem hordásra való karmantyúvassal nincsenek ellátva, sem pedig felületök bőrrel, vagy lemezzel nincs bevonva.

Ezen táblák következőképen vannak befestve, s e tekintetben mind a három egyforma: minuskulákból álló köriratuk, egy vörös szinnel szegélyezett fehér szalagon fogja be a csillagokkal behintett kék alapot, melyek közepében a czimerpaisok festetvék; ez utóbbiak a XV. században és XVI. század elején használt dobor-paisok (In imo imbricatum, — A pointe arrondie, — Scudo ritondato da basso, — Unten an den Ecken ausgerundet) alakjaival birnak.

Az első táblának kék és csilagokkal behintett lapján lévő czimerpaisában vörös mezőben egy arany kerék látható, e következő körirattal:

Arma generose Domine Lucie de Zcambai · conjugis quond · egr · Domini · Steph · Mariassy · supr · cap · de · Scepusi ·

A másikon felnégyelt czimerpais van, melynek első és negyedik vörös mezőnyében ágaskodó egyszarvu, második és harmadik kék mezőnyében farkas szemlélhető. A czimer diszt (Wappenkleinod) egy zárt s rostélyos sisakon ágaskodó egyszarvu képezi. Körirata e következő:

Arma spectabilium et · magnificorum · dñorum · Johañis et Georgii · de Zapolya · cōm · pp · terre Scepusiensis ·

Végre a harmadik táblán a csillagos kék alapon lévő pais arany alapon (?) jobbra tekintő ezüst sast tartalmaz, szépen stilizált tollazattal és szárnyakkal. Körirata e következő:

Arma illūstr D · Hedvigis · ducisse Tescheniensis · quōn sp̄ et magn̄f dominis Stef de Zapolya · cōm · pp · et pal · relictæ. —

Ezen feliratok igen nyulánk s elegans minuskulái a tábla szélén, annak sugár irányában (radial) állanak, s a kezdő betük vörös miniummal festvék.

Általában véve ezen czimerek, heraldikai alakjaival és

diszitményeivel, stilszerüen és pontosan vannak rajzolva, s szinezetük most is elég élénkséggel bir.

Jelen közleményem által régészeink figyelmét az ily hasonló czímerestáblákra felhíva, remélem, hogy idővel sikerülni fog még több ilyféle heraldikai emlékeket hazánkban felfedezni, melyek nemcsak történeti, de kivált czímertani tekintetben, a mi hiányos magyar heraldikánk alapos tanulmányozására nézve igen becses adatokúl szolgálandnak.

Myskovszky Viktor.

A krakói Corvin Mátyás korabeli magyarországi csillagászati készletekről.

A krakói jagelló könyvtár, csillagászati és mértani régi iratai sorában 597. sz. (fol. DD. III, 59. 91. levéllel) alatt érdekes munkát bir, melyet Joannes de Regiomonte (Königsberg) Reverendissimo patri Joanni Archi-Episcopo Strigoniensi dedical, és melynek bekötése belső lapján vörös betükkel ez olvasható:

Hunc librum Tabularum de directionibus significatorum Venerabilis et egregius Vir Dominus Martinus de Ilkusch Artium et medicinae doctor Archidiaconus Goricensis et canonicus Zagrabiensis Serenissimi Domini Reg. (kitötörülve) Mathie dei gracia Regis Hungarie Bohemie &c. Astrologus dedit loco muneris Inclite Universitati Cracoviensi . . . . . . anno domini 1Չ6Λ.

Ezen emlitett csillagászati szerek még mai napon is megvannak, és bizonyosak vagyunk benne hogy azok Ilkusch mesterei voltak. Az egyiket, t. i. az igen csinos és még mai napon is használható égtekét az egyetemi könyvtárban láttam. Az övező rézlap egyik sarkában előfordúl egy papi czímer, melynek, a kétbojtos zsinórokkal ellátott kalappal együtt magassága 0·11, szélessége pedig 0·15. A pais alúl kerekded, és egy jobboldal felé nyilazó emberlovast, hippocentaurust, mutat, mig a felső bal szögleten álló és sugarakat lövellő fel-

hőben egy ötágu csillag, a ló lábai közt pedig egy stilizált ötszirmu rózsa látható. Az évszám, melyet nem lehet egészen jól kivenni utolsó jelére nézve: 1Ջ8°.

Az *astrolabiumot*, mely az egyetemi csillagdában fel van állitva, nem láttam, de Uminski Péter ur szivességéből Zebrawski Teofil és Pauli Zegota uraktól nyert tudósitások nyomán azt mondhatom, hogy ezen csillagászati szeren előforduló czimer, melynek egész magassága 0·053, szélessége a bojtoknál 0·06, és a jobboldalon a dörzseten, melyet el küldeni szivesek voltak, valamely takaró ránczai mutatkoznak, milyeneket a herczegi czimereknél, a köpenynél, használtak — a fennebb leirttal ugyanaz, s mellette alul ez áll:

MAR (pais) TINI
PLE BANI

és az évszám: A 1Ջ86. miből kitűnik, hogy az égteke is Ilkusch Mártoné volt.

Egyébiránt ezen készletekre nézve még több más egykorú bizonyitványaink is vannak, hogy hazánkból valók. Ilyen Ilkusch Mártonnak levele Ilkusch Bilycza Szaniszlóhoz, mely levélből a többiközt az is kitünik, hogy a krakói egyetemen Mátyás király halála utáni időben az illető astrolabium 10 arany forint értékre becsültetett.

Ugyane csillagászati eszközökről a Liber promotionum facultatis artisticae ezt mondja: Martinus de Ilkus »qui fuit plebanus Budae et insignis astrologus in magno precio habitus apud Mathiam regem Hungariae, qui et instrumenta egregia in mathematica Universitati testamentaliter legit et dedit. Ugyanő róla tudjuk, hogy 1459-ben a *magister* in Artibus czimét nyerte, mely helynél ugyanazon Liber promotionumban így van feljegyezve: Mart. de Ilkusch »plebanus in Buda, Doctor medicinae, maximus astrologorum, Mathiae Ungariae Regi gratissimus, cuius opera globum e cupro Academia habet.« Ebből ugymond Zegota Pauli, kitűnik, hogy Corvin Mátyás azon csillagászati készletet nem egyenesen a krakói egyetemnek ajándékozta, hanem házi orvosának és udvari csillagászának Ilkusch Mártonnak,

ki azokat végrendeletében, a krakói egyetemnek 1494-ben hagyományozta.

Ugyancsak a «Liber Conclusionum Collegii Maioris ab anno 1432—1591-ig; a hol t. i. az 1494-ik év szept. 10-nél ez áll: Facta convocatio ad videnda instrumenta astronomica aenea, missa ex Hungaria per Magistrum Martinum de Ilkusch plebanum Budensem.« — Továbbá a »Registrum fiscariae Universitatis Cracov.« czimü könyvben ez látható: »Anno D. 1515. ipso die s. Alexii, Expositi tres fertones Aurifabro pro mundificatione alias od polorowania instrumentorum astrolagiticorum (sic?) datorum Universitati per Magistrum Martinum plebanum Budensem, et tres fertones Adae pictori od pokoschczhanya cum Goldfarba (vagyis aranyszinre való bemázolására) predictorum, et facti sunt sacci ex cutibus dictis lesch seu zamesch pro conservandis in eis dictis instrumentis.« *

Jóllehet ezen csillagászati készletekről semmi bizonyos adat nincsen, hogy azok valóban Corvin Mátyás királytól erednek, mindamellett is tekintve, hogy azok Ilkusch Mártonnak az emlitett király kedves emberének ajándékai, minket közelebbről annyiban érdekelnek, mivel egy eddig előttünk ismeretlen *budai lelkésztől* erednek, ki bár lengyel származásu volt légyen, de tudományos működésénél és papi állásánál fogva, őt mégis mienknek mondhatjuk.

Dr. Romer Flóris.

* Ilkus Márton ajándékairól szól a fennebb idézett DD. III. 59. fol. kivül a DD. III. 63. kézirat 40. papiron, melynek 153. lapján ez áll: Finiunt tabule venerabilis viri Magistri Joannis de Regio monte *anno quo sunt composite videlicet, 1467. in arce Strigoniensi.* »Továbbá a 178. lapon« Ingrossate sunt autem hec singule tabule de originali quod Magister Martinus, doctor Medicine de Ilkusch, Regis Ungarie Astrologus Universitati Cracoviensi loco muneris primum misit per Stanislaum de Sandomicia pro Magistro de Brudzewo 1478.

Majdnem hasonló hangzásu az AA. VIII. 24. papirra irt folio kézirat 389-ik lapján előforduló jegyzet: . . . Ingrossate autem sunt hec (sic) singule tabule de originali, quod Magister Martinus doctor Medicine de Ilkusch, regis Ungarie astrologus, universitati Cracoviensi loco muneris primum misit, per quemdam baccalaureum Gregorium de Forst, pro maystro (sic) Michaele de Wratislavia 1488. Cracovie.

Tószegi ásatások.

Tószeg helység, mely a m. n. muzeum ősrégészeti kiállitásán régészeti leletei által köz feltünést ébresztett, Pestmegye keleti szélén, a Tiszától félórányira Szolnok-vármegye határán fekszik, Nagy-Abony és Szolnok városokkal, a történelmi nevezetességü Tisza-Várkony helységgel, s a honfoglalásban szereplő Tetétlen pusztával határos. Maga a helység határának egy részével emelkedettebb helyen terül el, mig a határ másik része egy mély sikot képez, mely a Tisza árteréül szolgál.

Ezen ártér partján, a helységtől nehány száz meternyire nyugatra »Laposhalom« * nevü domb emelkedik, mely valaha kerülék alaku volt, de mivel keleti oldalát a Tisza kiöntése éri, ennek mosása következtében egy része már ledőlt, s itt 8 meter magas meredek partot képez.

A tavaszi áradások és záporok évről-évre omlasztották a porhanyó partot, s a lehullt földből apróbb edények, kőeszközök kerültek néha a felszinre, miket a part alatt járók a nélkül, hogy különösen figyeltek volna rájuk, felszedegettek. A tavaszszal több ily tárgy jutott véletlenül Márton Ferencz abonyi földbirtokos ur birtokába, ki figyelmessé lett, előleges vizsgálat alá vette a helyet, s tárgyait u. m. három kőbaltát, egy kisebb cserépedényt s hat cseréptöredéket elküldte a m. n. muzeum régiségtárának, ugyanekkor az abonyi közbirtokosságnak, mint telektulajdonosnak nevében felszólitotta a nevezett intézetet a hely ásatására.

A n. muzeum igazgatósága Rómer Flóris urat küldte ki e czélból, s mivel a folyó évi május 4-étől 7-éig eszközölt ásatás eredményre minden várakozást felülmúlt, annak folytatásával engem bizott meg, ki első ízben mint Rómer ur kisérője vettem részt a munkálatokban. A junius 19-étől 28-áig folytatott kutatás eredménye felülmúlta az elsőt.

* Az eddig megjelent tudósitások »Kuczorgó« néven említik e halmot, de hibásan, mert »kuczorgó«-nak az ujabban rajta épült csárda neveztetik, maga a halom pedig emberemlékezet óta »Laposhalomnak«-nak mondatik.

Mielőtt azonban a napfényre hozott tárgyakról szólnék, nehány szóval magáról a lelhelyről akarok megemlékezni. A magánálló domb nemcsak rendkivüli nagysága, hanem alakja által is lényegesen elüt a hazánkban oly gyakran előforduló temetkezési halmoktól: mert mig ezek többé kevésbé kúpalakuak, csúcsban, vagy beszakadás folytán kráterszerü mélyedésben végződnek, s e mellett sértetlen állapotban meglehetős magasak, — addig az aránylag igen alacsony (hossza 360, szélessége 130, magassága 8 méter) alapja nem kör, hanem kerülék, teteje pedig egy terjedelmes fensikot képez. Ezen körülmény mindjárt kezdetben azon meggyőződésre vezetett, hogy e hely nem egyszerü temetkezési halom, hanem egy népnek állandó telepe, ép ugy, mint a gombai »Várhegy«, a kisterenyei »Hársashegy«, de főkép a hires szihalmi »Földvár«, mely utóbbival nemcsak helyi viszonyaira, hanem egész szerkezetére, s mint később látandjuk, tárgyaira nézve is tökéletesen hasonlit. E föltevést igazolni látszott a keleti tövénél látható számtalan cseréptöredék, állatcsont s félig meszesedésnek indult kagylóhéj.

A halmot eredetileg egy gyürüalaku sáncz övezte, melynek már csak igen kevés maradványa látható: éjszaki oldalon az árok kitöltése után a »kuczorgó« csárdát épitették rá, — a déli oldalon a meredek part egy emelkedése mutatja helyét, nyugaton a szolnoki országút töltése boritja, a keleti részt pedig a viz mosta el. Itt a sáncz megsemmisitésénél a viz tovább is hatott, s a halomnak közel negyedrészét elhordta, mely körülmény, eltekintve attól, hogy a leomlott föld tárgyai a tudományra elvesztek, — megbecsülhetlenül fontos, mert a meredek part a domb egész szerkezetét kitüntetvén, az a legapróbb részletekig tanulmányozható.

Az omladozó partot az idei magas vizár különösen két helyen rongálta meg, hol a leomlott föld helyén egész öblök képződtek, s falaikon több egymásfölött haladó hamu-, föld- és kagylóréteg különböztethető meg; de nemcsak e helye-

ken ily réteges a föld, hanem mint az ásatások mutatták, a halom egész tömege ily egymás fölött kanyargó rétegekből áll.

Az eredeti természetes talaj sárga agyag, mely hullámzatosan haladva, több helyen katlanszerű mélyedéseket képez, miket a telep lakói arra használtak, hogy ételmaradványaikat, szóval mindazt, mire szükségük nem volt, ide szórták bele, s igy fejthető meg, hogy az ily mélyedéseket kitöltő hamuval kevert föld elképzelhetetlen mennyiségű állatcsonttal s cseréptöredékkel van megtömve. E maradványokban főkép a bölény, ökör, szarvas, őz, ló és kutya van nagyobb mennyiségben képviselve, ezenkivül nehány apróbb emlős állat s madárcsonton kivül igen sok a halmaradvány. *

A legalsó konyhahulladékkal telt réteg fölött terülnek el 4—5 sorban a tüzelő helyek, hol a telep lakói ételeiket késziték s kezdetleges edényeiket égették. Az ily tűzhely, — vagy mint a boldogult Kubinyi Ferencz elnevezte: tűzpad, körülbelül fél méter vastag keményre taposott föld- vagy agyagrétegből áll, a mely közé, hogy szilárdabb és összetartóbb legyen, nádat, füvet vagy szalmát raktak, tetejét pedig lesimitották. Az ilykép elkészitett földréteg alsó fele rendesen természetes állapotban maradt fönn, felső része pedig, mely a tűz közvetlen hatásának volt kitéve, kiégvén, kőkeménységüvé s élénk téglavörös szinüvé vált, s a közérakott nád és szalma helye, mint csatorna vagy válu látható annak tömegében.

Midőn idővel az összegyült hamu miatt a további tüzelés lehetetlenné vált, földet hordtak a hamu fölé és ismételték az előbbi eljárást. Nincs őstelep, melyben ily tűzhelyek nem volnának; a hol az eke vagy ásó szétrombolta is, a jellemző téglavörös szinü válucskákkal keresztül-kasul lyuggatott kiégett földtömegek mindenhol föllelhetők.

* Jellemző azon körülmény, hogy nagyobb czombcsontot egyetlen egészet nem találtunk, azok hengeres része a velőtartalomért mind szét van zúzva; más csontok közül az orsó és singcsont kevés, mert mint szerszámra legalkalmasabbat rendesen felhasználták.

Ezen négy-öt sorban egymás fölött kanyargó tűzhelyeket helyenkint barna televény föld, vagy messze kifehérlő s közönséges unio héjakból álló kagylóréteg szakitja, mely tökéletesen azonos képződésű a dán »kjökken mödding«-ekkel. A halom közepe táján a felszin alatt 1·5 meternyi mélyben több 0·1—0·2 méter széles 1—3 méter hosszú fekete gabnaréteg látható; e szenesült búzának nagyobbrésze megtartotta alakját, s csak igen kevés porlott el. Ugyanily körülményre Szilágyi Ferencz ur akadt Felső-Dobsán, s nagyon valószinü, hogy maguk a lakók pörkölték meg azon czélból, hogy kezdetleges őrlőköveiken annál könnyebben szétzúzhassák, ép ugy, mint Heer tanár állítása szerint a svajczi czölöpépitmények lakói a hasznos buzával tettek.

Az elősorolt helyi körülmények megfigyelése után önkénytelenül is azon meggyőződésre jutunk, hogy a halmot, melyről éjszakra a Mátráig, a többi három táj felé pedig az alföld végetlen síkjára nyilik a legszebb kilátás, nem nyugvó tanyául, hanem sánczczal kerített állandó lakásul használta azon nép, mely nemzedékről nemzedékre itt tanyázva véletlenül hagyogatta el, vagy készakarva rejtette a földbe azon eszközöket, mik most ezredévek után föltaláltatva, létéről s műveltségi állapotáról tanuskodnak.

A talált kőeszközök megegyeznek hazánk e nemű tárgyaival: egy kis pattogatott obsidián reszelő a Tokajvidéki obszidiánokhoz hasonlít, a kova s opál szilánkok, a serpentin fajú kőzetekből készült számos csiszolt vésők és balta töredékek, a gránit őrlőkövek semmi rendkivüli s elütő tulajdonsággal nem birnak eddig ismert tárgyainktól; azonban igen fontos az, hogy mig ércz igen kevés fordul elő, menynyiben egy kezdetleges s réznek látszó dárdacsúcson egy kisebb vésőn kivül csupán apróbb töredékek fordultak elő; addig a csont- s agancseszközök száma oly nagy, hogy e tekintetben legnagyobb leletünkkel, a szihalmival is vetélkedik. A czombcsontból készült furótól a kihegyezett szálkáig a hegyes szerszámok minden alakban s nagyságban felta-

lálhatók, e mellett egész sorozat van a különböző vésőkből s bordából készitett kanalakból. A gyakrabban előforduló agancstárgyak is tekintélyes tömeget tesznek, s az átfúrt csákányok különböző fajain kivűl csinosak a szúró fegyverül használt csiszolt agancsvégek, s ezek között egy, melynek csúcsa csigavonallal diszített, szépen lefaragott töve pedig át van fúrva, hazánkban eddig egyedüli példány.

A lelet tömegét és fénypontját a cserépedények s agyagtárgyak teszik; az előbbiek nem változatosság, hanem a technikai kivitel által tünnek fel, s e tekintetben két fajra osztályozhatók: égetetlenekre, melyek tűznél csak kiszárittattak, s többnyire az alsóbb rétegekben fordultak elő, — s a téglavörös ockersárgáig váltakozó szinü anyaggal biró kiégetettekre, ezek a tűzhelyek hamvában, vagy a felsőbb földrétegekben találtattak. Mindkét faj az első pillanatban mázasnak tünik fel, de a töréshelyeken láthatni, hogy a fényt nem mázburok, — hanem csiszolás által idézték elő. Hasonló eljárás által fényezett edényeket első izben Gombáról kapott a m. n. muzeum, egyes példányokban több helyen, nagyobb tömegben broncztárgyakkal talált b. Nyáry Jenő ur Pilínben. Falazatuk általánosan sima, a kevés számu diszítetten a bronzkort jellemző dudor, vonalak s pontokból álló ékességek fordulnak elő; ezenkivül van nehány Römer ur által pannoniainak nevezett modorban diszített, hol a bemélyedő vonalakat mésznemü anyaggal töltötték ki. Alaki tekintetben kicsiny a változatosság, s nem csak hogy igen sok a hasonló, hanem az eltérő alakok is könnyen visszavezethetők a nagyobb számmal előforduló főalakokra. Mint eddig egyedűlit, nem hagyhatom emlités nélkül azon kétnyaku agyagbutykot, mely az első alkalommal fedeztetett, föl, és egy, a más ásatás alkalmával lelt papirvékony falazatu, s legszebb művészi kivitellel diszitett bögrécske töredékeit. Legkisebb változatosság a nagyságban van: a legnagyobb ép edény magassága 0·165 méter, az átlagos magasság pedig csak 0·08 méter. Ugyanily kis méretü edények fordultak elő Gombán, s kevés kivitellel Szihalomban. Nagy edény

nagy mennyiségü töredék által van képviselve, de épen egy példány sem találtatott.

Az agyagtárgyak között van egy ép síp, mely hazánkban már negyedik, nehány orsó fej, szürő s kanáltöredékek és pár eddig ismeretlen rendeltetésü eszköz. A nagy számu agyagkúpok közül három találtatott egymás mellett egy tüzhelyen, mely körülmény harmadik levén hazánkban (Anarcson s Szihalomban), Rómer ur azon nézetét támogatja, hogy az eddig háló-, s szövősulynak tartott eszközök »tüzkutyák« gyanánt használtattak. Munkásaim egyenesen »kemenczedugó«-nak állitották. . . .

Föntebbi soraimban röviden vázoltam az őstelep helyi viszonyait és tárgyait, még némi párhuzamot akarok vonni a hazánkban eddig felásatott őstelepek némelyikével, mi a kor közelitőleges meghatározásához mulhatlanul szükséges. Összehasonlitás czéljából több helyen emlékeztem meg egyes leletekről, ezek közt a »Laposhalom«-hoz a szihalmi »Földvár« áll legközelebb, mert viszonyaik, szerkezetük pontról pontra egyeznek, és némi kivétellel a lelt tárgyak is azonosak. A kőcsont s agancstárgyak között absolute nincs semmi különbség, a bronz mindkét helyen alig számbavehető; eltérés a cserép s agyagtárgyakban van, mert mig a tószegi cserépedények előhaladottabb technikai kivitelről tanuskodnak, addig a Szihalmot jellemző állatalakok ott tökéletesen hiányoznak.

A következő statistikai táblácska a szihalmi első ásatás s a tószegi munkálatok eredményét mutatja:

Találtatott	Szihalmon		Tószegen	
Kőeszköz	62		39	
Csonteszköz	136		147	
Agancstárgy	113		115	
Edény	72		259	
Agyagtárgy	90		80	
Összesen	473	és	640	darab

Még egy harmadik hasonló telep fordult elő, s ez a gombai »Várhegy«, melynek cserépedényei s agancstárgyai tökéletesen azonosak, csak az kár, hogy a csonteszközök kikerülték az ásató Kubinyi Ferencz figyelmét.

Hogy minő korból való e három telep, s alkalmazhatók-e rájuk Ipolyi püspök urnak a »Magyar Történelmi Tár. sulat« 1870-ik évi gyülésén nyilvánított nézete; arról más alkalommal fogok bővebben szólani.

Csetneki Jelenik Elek.

Régészeti irodalom.

Geschlecht-, Namen- und Wappensagen des Adels deutscher Nation. Dr. J. G. Th. *Grässe.* Dresden, 1876. 8⁰ 192. lap 178. ábrával. Ára 6 frt.

Korunkban szemmel láthatólag háttérbe szorul, a múlt század franczia bölcsészei által inaugurált amaz irány, mely által tisztán radikális egyéni czélzataikat igyekezvén megvalósitani, a konkolylyal együtt helylyel-közzel a tiszta buzát is kiirtották. Ez írtó áramlat a tudomány minden terén kezdi élét veszteni. Igy a heraldika terén is. Igaz ugyan, hogy számos korábbi — kivált XVI. XVII. századi — heraldikus, részint hizelgésből, részint egyes megfoghatlan alakzatokat kimagyarázandó, esztelen meséket költött, de ezzel még nincs indokolva amaz ujabb czímerismerők eljárása, kik minden traditiót ignorálnak. A Grimm testvérek, a tudós Bernd hirneves »Wappenwissenschaft«-ja II. köt. 67. lapján ismételve hangsulyozzák a czímer-regék mindenkép kiváló pontosságát. Az angoloknál Mark Anthony Lower »English Surnames« czim alatt, már 1842-ben bocsátott közre egy ilyszerü munkát, mely kivált az összehasonlító heraldika terén maiglan is nagybecsű.

Az előttünk fekvő munkát a dresdai kir. könyvtár hírneves őre Grässe Tivadar szerkeszté, ki mellesleg legyen említve, nyelvünknek alapos ismerője s nagy magyarbarát, mely hajlamait epochalis irodalomtörténetében is kimutatta.

Igen röviden emlékeztünk volna, e különben általános műtörténeti szempontból kiváló műről, ha abban specialis *magyar* vonatkozásokra is nem akadunk vala. Nevezetesen említvék az *Andrássy* (3. 4. l.), *Báthory* (9. l.), *Csáky* (31. l.), *Forgács* (48. l.), *Wenckheim* (71. l.), *Nádasdy* (109. l.) családok czimereire vonatkozó mondák, továbbá a hazánkban is nemes *Kosztka* és *Jeszenszky*-családok. Érdekes a *Königsmark* (90. l.) család czimerének — *mondai* — eredete is: Mária magyar királynét fogságából bizonyos *Radecke von Königsmark* szabadítá meg. Jutalmúl csupán a királyné csokrából kért három szál rózsát; innen a három rózsát tartó koronás hölgy czimerökben. Fontos továbbá az a tanuság is, mely az e könyvben foglalt nemesi czimerek, s a Nagy Iván-féle becses gyüjtemény magyar családi czímereinek összehasonlításából ered, kiválóan fontos pedig azon műirályok megállapítása tekintetéből, melyek az egyes korszakokban adományozott hazai czímereket átlengik. Kár e tekintetben, hogy szerző — igen jól birván a nyelvet — Nagy I. művét nem használta s pusztán a regék — Hormayr után — elmondására szoritkozott. Különben ezért is köszönettel tartozunk neki.

Megemlítjük, hogy a munka vastag velinpapiron gyönyörű műizléssel van kiállítva, s e tekintetben még Németországban is ritkítja párját. Szerző a német nemességnek dedikálta művét. Nálunk ily mű megjelenését nem igen várhatjuk, hiszen se Maeczenása, se vevője, csak azon józan heraldikai irányzatra kivántuk ez alkalommal fölhívni a szakkörök figyelmét, mely e munkában praeponderál. Kivánjuk, hogy nálunk is érvényre jusson.

Thallóczy Lajos.

T Á R C Z A.

Érmészeti adalékok. VI. *Bocskay-féle hamis tallér.* Míg az ókori érmek hamisítóit az irodalomban meglehetősen üldözik, úgy hogy gondosan összeállított lajstomok útba igazítják az éremgyüjtőt és csalástól lehetőleg meg óvják: az újabbkori érmészetre és külö-

nösen a honi numismatikára nézve még ily kalauz szükében vagyunk.

Míg tehát ily kalauz létesűl, czélszerü lesz minden egyes fölmerülő esetben az ily hamisítványt nyilvánoságra hozni és ártalmatlanná tenni. Ezúttal egy Bocskayféle tallért mutatunk be, mely a n. muzeumnak valódi gyanánt ajánltatván, az intézet hamisítvány gyanánt vitszautasította; de megtartá gipszlenyomatát, melynek alapján mindenki az elítélő vélemény helyességéről meggyőződhetik.

Előlapján: Bocskay jobbra fordúlt mellképe födetlen üstökös fejjel, bajuszos és szakállos arczczal, díszes fegyverzetben jobbjában vállára támasztott, hegyes lemezü buzogány, baljában kardjának markolata. Két gyöngykör közt: : STEPHANVS : DEI : GRATIA : HUNGARIAE-TRANSILVANIAE.

Hátlapján: a mezőben szokatlan előállítás. Bocskay czimere. továbbá a magyar czimer és Erdély czimere mindannyi elkülönített paison egymás mellett áll. Közepett egyenes oldalu paisban jobbra álló oroszlán áll, mely jobbik első lábával fején át nyilat szúr, a pais fölött sisak, a paisot sárkány köríti. A középső paistól balra behorpadt oldalú pais függélyesen ketté osztva, jobbra három halmon álló kettős kereszt, balra négy pólya.

A Bocskay-czimertől jobbra szintén behorpadt oldalú pais fekmentesen ketté osztva, fölűl a koronás magyar sas, alul a szászok hét vára.

A középső pais sisakja fölött mind a három pais fölé terülő sallangos szalagon balra heraldikailag jobbra járó oroszlán, mely fölemelt jobbikelső lábával nyilat szúr át fején; az oroszlán fölött a körirati keretbe nyuló zárt korona. A körirat két gyöngykör közt fölűl a koronamellett kezdődik : QVIAE (sic) : PRINCEPS . ET : SICVLORVM . COMES 1605 :

A három czímer elrendezése a hátlapon és az erdélyi czimernek előfordulása 1605-ben oly jelenségek, melyek önkénytelenűl az érem gondosabb megtekintésére visznek. S e figyelmesebb megtekintés folytán látni, hogy a szalagban, melyen hátlapi oroszlán lépdel s egyébütt p. o. Bocskay arczképén meg vannak az öntés nyomai, másrészt a körirati betűk egyenes lapú föllete és éleiknek hegyes volta az öntés utáni átdolgozásra mutat, ugyancsak az öntés érdességét iparkodtak elsimítani az üres háttéren is, de nem mindenütt sikerült az apró hólyagok után marad likacsokat megszüntetni. A technikai ismérvekhez járul még a rajznak s a betűknek

itt ott idomtalan volta és a hamisító végre oly körülmény által is árulta el magát, melyet egy kevés figyelemmel elmellőzhetett volna.

Ez a jelentékeny súlykülönbség, mely Bocskay valódi tallérjai és e hamis példány közt mutatkozik.

Súlya t. i. 24.25 grms, míg öt Bocskay-féle nagybányai 1605-ik évbeli tallérnak súlyszámai: 28.4, 26.9, 29, 28.2, 28 grms, és három nagyszebeni 1606-ik évi tallérjának súlyszámai 28.2, 26,4 és 26.4 grms.

Ily jelentékeny súlykülönbség egyenlő nagyság mellett már magában véve is oly körülmény, mely bizonyítja, hogy a szóban levő tallér nem vert érem, de öntött mű.

Végül szükségtelen említeni, hogy ilyfajta valódi tallér köztudomás szerint sehol sem létezik. *Hpl.*

Pár Mihály lőcsei képiró a Rákóczi korban. A régi magyar képzőművészeknek jeles *Nagy Ivánunk* által a Századok 1874-ik évi folyamában összeállított névsorához ismét egy kiegészítéssel van szerencsém járulni, egy a kuruczvilágban működött, eddigelé tudtomra ismeretlen hazai festőről. E név szerint *Pár Mihály János* 1709-ben Lőcsén élt képiró, mely fölvidéki város azidőtájt nemcsak hogy a balti tengerről, nevezetesen Danczkáról és Krakkóból jövő kereskedelemnek jelentékeny emporiuma: de egyszersmind a művészet és ritkább iparágaknak is virágzó telepe vala.

A kir. kamarai levéltár ismeretes gazdagságu »*lymbusa*« egyik 1709. évi csomagában létezik egy terjedelmes hadi költségjegyzék, gr. Bercsényi Miklós fővezér és fejedelmi helytartó parancsából Csery Imre nevü hadsegéde által hivatalos nyomozások alapján összeállítva. Czime: »*Nemes Lőcse városának konscribált, hadakra való költségei*«. E jegyzék szerint, b. Andrássy Pál tábornok, b. Perényi Miklós dandárnok és Pongrácz János ezredes megrendeléseire, az ő tisztjeik és gyalog-ezredeik fölszerelésére a *lőcsei művészek és mesteremberek* is munkáikkal s az ezekhez adott anyagszerekkel, tetemes költségeket tőnek. A részletezésben előfordul. »*Pár Mihály János képirónak* 6 Rh. frt.« követelése — alkalmasint valami zászlóra festett képért. Említtetnek továbbá Hukh Statins szalaggyáros (»pántlika-csináló«) szintén valószínűleg zászlódíszítéshez szolgáltatott munkája; ugy Stainhübel György könyvkötő, »*Gutt Tamás és Raiter András ötvesek*«, Frankenstain Dániel gyógyszerész (apothecarius), Kainer András csiszár (fegyverkovács), Solcz János késcsináló, Palczmann János gombkötő, Genersich Dávid rézkondér-

gyártó, valamint számos szíj-, nyereg-, kerék-, kötél- és süveggyártók, lakatosok, kovácsok, timárok, asztalosok, szabók, csizmadiák, fazekasok és csapók követelései. A bevásárlások közt előfordul »egy olasz fal«, egy »lectika« és egy vászonnal borított tábori szekér Andrássy számára; metszett kristály-üvegek, abroszok, asztalkendők, »nyers vászony tábori szekérre«, sziléziai gyolcs, pinczetok stb. Szóval számos, legkülönnemübb iparczikkek, melyek Lőcse akkori élénk kereskedelmére s iparára nyujtanak következtetést.

Említés tétetik Andrássy *siposairól* is. Ily zenészeket ugy látszik, minden tábornok és magasb főtiszt tartott. Legfőbb érdekű azonban az egészben a két ötvös mellett kétségkivül a föntérintett képíró emlékezete. *Thaly Kálmán.*

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *A nemzeti muzeum igazgatójához,* Trefort miniszt. úr ő Nagyméltósága a következő rendeletet intézte: »Örömmel értesültem méltósága hozzám intézett jelentéséből azon nagymérvü ajándékokról, melyekben a nemzeti muzeum legujabb időben, jelesen az őstörténelmi és embertani nemzeti congressusnak Budapesten a m. hóban tartott VIII. ülésére rendezett kiállítás alkalmából részesült. Gróf Széchényi Béla, ki felejthetlen emlékű atyjának a f. év tavaszán rendezett műipari és műtörténelmi kiállításon bemutatott ereklyéivel gazdagította a nemzeti muzeumot, legujabban ezen intézetnek régiségtárát a Fertő tavában általa eszközlött kutatások eredményeűl az östörténelmi kiállításra beküldött czölöpépítményi tárgyakkal gyarapította. Hasonlólag ugyanezen őstörténelmi kiállítás alkalmából Boleman Ede magyarádi s kányai tárgyait, Kégl György országos képviselő pátkai, Miháldy István bakonybéldi plébános sobori leletét, báró Révay Ferencz turóczmegyei szép bronzgyüjteményét, Sperlágh József Hatvanban talált őstörténelmi edényeit, Széky István tiszaigari leletét, Széll Farkas csépai és sulevinyi jelentékeny gyüjteményét és Szent István előtti magyar tárgyakból álló leletét, Szivós Béla tanár szentesi leleteit, Tannert Ingolf puszta-sz.-királyi bronzleletét a muzeum régiségtárának adományozták s báró Nyáry Jenő kiváló jelességü őstörténelmi és ősmagyar gyüjteményét ugyanott letéteményezte, végre Ipolyi Arnold beszterczebányai püspök, mint évek óta, úgy a mondott kiállítás alkalmával is számos tárgygyal gyarapította nemzeti intézetünket. Midőn a fentnevezett férfiaknak becses adományaikért s a nemzeti

muzeum fölvirágoztatására irányzott hazafias buzgalmukért legőszintebb köszönetem s elismerésemet kifejezni sietek, egyuttal megbizom méltóságodat, hogy erről nevemben őket irásban értesíteni sziveskedjék.«

— *A m. történelmi társulat ezévi gömörmegyei kirándulása*, ha az írott emlékeket illetőleg, a múlt vidéki kirándulásokhoz képest kiváló hatást ébresztő eredményeket nem is idézett elő — ámde abban amazok fölött előnyt vívott ki magának, hogy működése körét kitágította.

Eddigelé e társulat vidéki látogatásainak úgyszólván kizárólagos tudományos terét az okmánytárak és a levelesládák képezték, s ha e tekintetben szorgalmas kutatásai által, hazánk egykori kulturalis állapotára vonatkozó fontos és számos adatokat hozott is napfényre, de másrészről a honunk műveltségtörténelmét kiegészítő régi iparkészítmények s műemlékek maradványai tüzetes tanulmányozására gondot alig fordított. Ekként, a többi közt, a társulat búvárai a régi számadási könyvekből az iparczikkeknek mértékeik szerinti árait nagy szorgalommal ki szokták volt jegyezni — de, hogy az illető mértékek feltalálhatók-e még? és ha igen, mily aránykülönbségben állanak azok a jelenlegiekhez? ezzel ők nagyon keveset vagy talán épen semmit sem törődtek; hóllott e mértékek összehasonlítása nélkül a régi árak és értékek csak puszta rejtélyek s a mostani állapotokhoz való aránylagosításuk merő képtelenségek maradnak.

A régészet ilyszerű elhanyagolása okozta, hogy vidéki városaink, melyek egyébként a természetvizsgálók részére versenyezve szoktak volt régészeti kiállításokat rendezni — a Történelmi társulattól meglátogattatván, föntebb említett buzgalmuk nyilvánítása alól magokat mintegy felmentve érezték.

Egyszóval, a régészet a történelmi társulat vidéki kirándulásai programmjából ez ideig hiányzott.

E hézagot betölteni a gömörmegyei kirándulásnak sikerült.

Az ebbeli főérdem kétségkívül Ipolyi Arnoldot, az ez évi kirándulást intéző harmadelnököt és a helyettes titkárt, Deák Farkast illeti. Ugyan is elsősorban az említett kirándulás megbővített hatáskörét életbe léptetendő egy külön, önálló régészeti bizottság állíttatott fel, melynek főfeladatául az éppen küszöbön álló őskori és embertani *nemzetközi congressusra vonatkozólag, az aggteleki barlang* régészeti átkutatása tűzetett. És a történelmi társulat ez új intézke-

déséhez fűzött remények és várakozások, br. Nyáry Jenő szakvezetése mellett fényes sikert arattak.

Az ásatások, Thallóczy Lajos és Tőttössy Béla segédletével augusztus 18-kán vétettek foganatba. A fáradságos munka három napig tartott. Naponta mintegy 30 ember dolgozott. Már első nap az úgy nevezett *Csontházban* 1 méter magasságú kúltur föld alatt, a csepegő rétegben emberi és állati csontokat, cserépedényeket, faszenet és hamut találtak. Ennél azonban sokkal érdekesebb volt a Csontházba vezető folyosóban eszközölt ásatás, amennyiben báró Nyáry Jenőnek a kövesült rétegeknek 1 méter vastagságú feltöretése után 13 csontvázat sikerült fölfedeznie. A halottak arczczal fölfelé voltak eltemetve, mindegyikének feje alatt kőpárna és feje fölött kőfedő vagy nagy cserépdarab s ezek közt kövekről pattogtatott dárdahegy és nyílcsúcs, dörzskövek, vésők, csontgyilkok, nyilhegyek, tűk és egy állítólagos csont bumerang találtatott.

Az említett tárgyak későbben az őskori régészeti congressus tárlatában felállíttatván, a vázakra, jelesül a koponyákra nézve Virchov és Kolmann, a vázak mellett talált növénymagokról Haynald kalocsai érsek fognak véleményezést, az egészről pedig az *Archaeologiai Közlemények* egyik legközelebbi számában br. Nyáry Jenő fog részletes ismertetést adni.

Egyébiránt a troglodytok sötét rejtekein felül ez alkalommal Gömör-vármegyének több más régészeti emlékei is megnyiltak a történelmi társulat előtt.

Már a kirándulási megnyitó gyűlést megelőzőleg Ipolyi Arnold vezetése alatt Fraknói, Szabó Károly és Szilágyi Sándor, a *jánosi* r. kath. templomot — hazánk XIII. század átmeneti római irályu építészeti emlékeinek eme egyik kiváló maradványát látogatták meg; azt a romokból Rómerünk ernyedetlen buzgalma menté meg; az ő vezetése szerint foganatosított restaurátiójának köszönhetni azon részleteiben öszhangzó s egészben egy komoly eszmét kifejező megható műhangulatát, mely e szentegyházat első látásra mindenki előtt elfelejthetetlenné teszi. Ezen jeles építészeti emléken *) kivül, mások az *ajnácskői* várromokat, a *csetneki*

---

*) A jánosii apátsági templom történetéről vajmi keveset tudunk, hanem az építészet módja s a templomalakja arra mutat, hogy a XIII-ik századból való, és hogy a benczések birtokához tartozott.

Egész szerkezete a legnagyobb egyszerűségnek bélyegével bír és mivel

templomot, a gróf Andrásyak *kraszna-horkai* várát tűzték ki tanulmányozásaik tárgyává.

A történeti társulat eme régészeti mozgalma csakhamar a közönség közreműködését is életbe hívta; ily módon rendeztetett az említett társulat vidéki kirándulásának legelső régészeti kiállítása az említett hó 28-án Rozsnyó városa által.

E kiállítás, jóllehet rögtönzött természeténél fogva számban nem éppen gazdagnak, de hazai műveltségtörténelmünket illetőleg eléggé érdekesnek és tanulságosnak volt mondható. Tárgyait túlnyomólag a czéhbeli emlékek képezték. Ott lehetett látni az említett városnak kovács, mészáros, pék, bádogos, fazekas, takács, csizmadia, szíjgyártó, szűcs czéhpecsétеit, kancsóit, serlegeit, egyéb eszközökkel valamint czéhszabályaikat is több más reájok vonatkozó irományokkal a XVI., XVII. és a XVIII. századból.

Cserepészeti tekintetből megemlítendő a takács-czéh czínfedeles, virágos kancsója 1661. évvel jelezve. Érdekesek voltak a szíjgyártók symbolikus eszközei, melyeket a tanonczok felszabadításakor használtak: egy mintegy három hüvelyk hosszú négyszögletű kovakő 1661. felírattal, melylyel szappan helyett a tanoncz arcza és kezei dörzsöltettek meg; egy az illetőnek megnyirattatását jelző olló, továbbá egy borotva, fésű, körömreszelő és fültisztító; mindannyian fából készítvék.

A kiállítás érdekesb darabjai közé tartoztak még: a czéheknek, de különösen az említett város választó polgárainak — 1710.

---

egészen faragott kőből építtetett és vakolatlan — sajátságos benyomást gyakorol a nézőre.

Feldíszítésére Storno Ferencz ismert művészünk nemeslelkűen vállalkozott az apát Rómer iránti szivességből, minden díj nélkül. A szentély meglepő. A templom védszentje, Keresztelő szt. János Krisztussal a Jordánban, mandorlában van a főoltár fölött a falra festve, mellette egy-egy angyal a törülközővel. E jelenet alatt Magyarország szentjei: sz. István, László, Imre, Erzsébet, Albert, Rómer apát és a festő védszentjei: sz. Benedek, Flórián és Ferencz állanak.

Az emléktáblán olvassuk, hogy a restauratió I. Ferencz József király, Tréfort Ágoston miniszterségében, Schopper György püspök alatt történt.

Az ablakok festettek, és a hajó egyszerü falai színezetét mérséklik. A mennyezetnek 78 fiókjában az ország óriás czímere, valamint a pártfogók fényes czímerei szolgálnak díszül, és egyszersmind történelmi emlékül.

Hianyzik még a két torony; de idővel talán ez is ki lesz építve, hogy Gömörmegyének egy díszes mintatemploma legyen.

évi „*XXXXX Uraimék jele*“ felirattal ellátott, gyülésezési összehivó táblája és táblái. Felemlítendők továbbá a város 1610. évi ezüst pecsétnyomója, — 1537. évi — az ország és a város czímerével himzett veres selyem hadi zászlaja stb.

Az imént tárgyalt kiállítással egyidejűleg a helybeli ág. ev. község is egyházi kincseit bemutatta.

Számos drága kelyhei, serlegei, tányérai és tálczái között kiválóan két zománczos serleg vonta magára a műértő figyelmét. Mind a kettő az úgynevezett magyar vagy is erdélyi műgyakorlat XVII. századi készítményei közé tartozik.

E serlegek egyikét, kék színű — középen sárgával pontozott öt szirmú virágok ékesítik; levéllombozataik zöld és violaszín közt váltakoznak. A virágok kidomborodott, ellenben a levélzetek mélyedt zománczúak. A serleg kupájának alsó részén már a filigrám túlnyomó s itt csak a virágok zománczosak. A serleg kupájának középoldalán egy zománcztalan hat szirmú rózsa van, melynek szirmaiban egyenként elhelyezve a következő fekete zománcz betük láthatók: S A S A R I. — Főltehető, hogy az illető rózsa Rozsnyó városa czímerét jelzi, az elszórt betűkben pedig valószínűleg a mester neve lappang.

A másik serlegen a filigrám a zománczozásnak csak mellékes, mintegy kiegészítő részét képezi, de másreszről sötét- s világoskék, zöld és sárga zománczú virágos lombozatai sokkal naturalistikusabb jellemüek mint az elsőnél.

A történelmi társulat kirándulásának befejeztével e czikk irója, Thallóczyval a Gömörvármegye egyik rejtett szegletében, a Medvesallyán fekvő Egyházas-Bást nevű palócz falut látogatta meg. Ez alig 500 lelket számláló helység külső igénytelen kinézése mellett hazánk egyik legérdekesebb pontjai közé tartozik. A szűk falai közt rejtett gyűjtemények hazánk legtöbb úgynevezett muzeumait felülmulják.

Itt van Ebeczky Emil, nógrádmegyei tanfelügyelő több ezerekre menő jeles könyvtára, őslénytani és a gömör-tornai községek pecsétlenyomatainak gyűjteménye, mely utóbbiak közt számos még eddig ismeretlen régi magyar felíratú példány találtatik.

Itt van br. Nyáry Jenő régészeti gyűjteménye is. E gyűjtemény legkiválóbb kő-, réz- és bronzkori része ugyan már az időszerint a budapesti régészeti congressus tárlatára küldetett volt, ez érzékeny hézaga mellett is azonban számos s jelentékeny darab-

jainál fogva még mindig a legavatottabb szakférfiak komoly tanulmányozásának tárgyát képezheti.

Br. Nyáry Jenő ókori gyüjteményéhez egy kisebb terjedelmű, többnyire a XVII. századból eredő fegyverek, bútor- s edénynemüek gyűjteménye csatlakozik. Az üvegedénynemüek közül megemlítendők: ama 1709. évi kurucz pohár, melyet már Thaly Kálmán az 1869. évi „*Századok*"-ban részletesen megismertetett, és a lőcsei kovács czéh 270 ctm. magasságú s 140 ctm. átmérőjű 1614 évvel jelzett pohara, melyet lovakat patkoló kovácsok festett ábrái ékesítenek. A gyűjtemény cserépedényei között leginkább egy 250 ctm. átmérőjű 1655 év felirattal ellátott tányér és egy ugyane század évszámát viselő czínfedelű kancsó tűnnek fel.

Végtére fel kell említenünk, hogy br. Radvánszky Béla a Dancs nemzetség levéltárában Drugeth nádor eddig ismeretlen lovas pecsétét fedezte fel.

Egyáltalán a történelmi társulat ez idei kirándulásának régészeti működését egészben véve eléggé jelentékenynek, sőt az aggteleki ásatásokat illetőleg momentuosusnak mondhatjuk. Régészeti kutatásainál ugyan még a kellő rendszeres összeműködés hiánya, s itt-ott még a hevenyészett kapkodások és rögtönzések voltak tapasztalhatók — de az úttörő kezdeményezés nehézségeit kell figyelembe vennünk, melyek megküzdésével a történelmi társulat a régészet műveletének és gyakorlatának hazánkban tágabb tértnyitott.

Szikinczey B.

Vidéki uj muzeumi egylet. Rozsnyó városa lelkes főjegyzője, Rosty József szept. 24-ről a következő hírrel örvendezteti meg szerkesztőségünket: „A br. Nyáry Albert által megpendített rozsnyói muzeum ügyében, összehivásom folytán ma tartatott meg a muzeumi egylet létesitése iránti értekezlet 40—50, az intelligentiát képviselő egyén jelenlétében; ott volt Nátafalusy Kornél s a két főgymnazium tanári kara, — dr. Kiss Antal, a városi tisztikar sat. Az alakúlás határozatilag kimondatott, s előkészitő bizottságként dr. Kiss Antal, Rosty József, Tóth Lőrincz r. k. gymnaziumi és Justh János ág. ev. gymnaziumi tanár küldettek ki."

— *A műipari és műtörténeti kiállítás,* mely az idei tavaszon Budapesten tartatott, nemcsak a vizkárosultak javára eredményezett jócska összeget, de mint izlést nemesítő intézménynek szellemi hatása is volt. De mint rövid ideig tartó tárlat, még sem lehetett oly mély hatású miként azt a közművelődés érdeke

megkivánta. Bubics Zsigmond apátban villant meglegelsőbben is az eszme, hogy a kiállítás érdekes tárgyai lefényképeztessenek, hogy így a kiállításnak hatása is állandósíttassék. Az ő fáradozásának köszönjük, hogy Klösz György helybeli fényképész e nehéz és sok költséggel járó vállalatba fogott, melynek sikerdús eredménye gyanánt 146 gondosan készített fényképből álló gazdag gyüjtemény van most előttünk. A kiválasztás gondos. Megtaláljuk itt a bécsi császári muzeumokból kiállítva volt érdekes fegyvereket és képeket; az Eszterházyak fraknai dus kincses tára egész képsorozatra adott anyagot; vannak gazdag sorozatok régi csipkék és kelmék, arany, ezüst és drágakő-ékszerművekből, magyar zománczokból, látunk fa-, elefántcsont és kőfaragványokat, öntött és hajtott érczműveket és különös figyelem lőn fordítva az egyházi kincsek gazdag gyüjteményére, végre a kiállítva volt kodexeknek legszebb miniaturképei is fölvétettek a sorozatba. E gyüjtemény igen alkalmas arra, hogy rajztanodákban vagy a műtörténeti oktatásoknál, továbbá a muzeumoknál és oly műhelyekben, hol régi műipari czikkek utánzása megkiséreltetik, használtassék, a mint átalában méltó arra is, hogy azok, kik a műkiállítást annak idején élvezettel nézték, megszerezzék.

— *A nemzeti muzeum számára* a mult hóban tett adakozások közűl legjelentékenyebb adományok voltak a régiségtári osztályban : báró Révay Ferencz egyptomi mumia régisége, egy igen diszes bronz, ezüst berakattal ékes vas kard ésja egy ezüst lapú pecsétnyomó, továbbá számosak voltak egyeseknek kő- és bronzkori leletei. Ugyancsak ez osztály számára a nemzeti muzeum költségén számos kitűnő érem szereztetett. A nemzeti muzeum régiségtárát az elmult hóban 3611. személy látogatta.

Rómer Flóris régészeti útja. Rómer Flóris ősrégészeti kutatások végett Kun-Szent.-Mártonban megjelent s október 14-én az ottani főjárásbiró Széll Farkas buzgó régészszel, Tisza-Nagy-Réven egy fölfedezett kőkorszaki telepen ásatott ; hol kő- és csont-eszközök, konyhahulladékok és cserepek nagy mennyiségben jöttek napfényre. Október 15-én a kun-szt.-mártoni határban egy Árpád-kori templom romjait fedezte fel. Október 16-án Szelevényen, — mely igen gazdag kőkori telepekben, — ládák és zsákok teltek meg kőkori tárgyakkal. Ezen leletek közt találtatnak igen jeles csont- és kőeszközök, melyeknek egy része, egy ülő állapotban talált emberi csontváz mellett találtatott. Október 17-én Rómer ősrégészeti ásatását egy istvánházi pusztán lévő ugynevezett kunhalmon folytatta.

Három napi, és éjjel lámpák fényénél folytatott ásatás után végre a halom titka fel lőn fedezve, mely egy faragatlan fakamara volt, melyben három emberi elporlott csontváz nyugodott. Másnap Szentesen folytatta régészeti kutatásait.

— *A magyar orvosok és természetvizsgálók XIX. nagygyülése alkalmából* a máramaros-szigetiek termék- és iparkiállítást rendezvén, ezúttal a megyeház termében azon történet előtti tárgyakat is közszemlére kitették, melyek koronkint Máramarosmegye területén napfényre kerültek. E kő- és bronztárgyak teljesen hasonlók azokhoz, melyek a szomszéd Ugocsa és főleg Bereg megyékben találtatnak.

E tárgyak két üvegszekrényben valának elhelyezve s azok közt leginkább a kétélű liliomlevél alakú bronz kardok és a dr.Mihályi János ur birtokában levő arany diszletek tüntek ki, melyek *Szarvaszón* bronztárgyakkal együtt találtattak s melyek már az Arch. közl. V. 30. és következő lapjain terjedelmesen ismertetvék. *Mihályi* ur kiállított egyszersmind egy kis barna trachitkőből durván készített csiszolt törpe kalapácsot, melyet Leordina helység határában találtak, s mely egyedül képviselte a kőtárgyakat. A Mihályi által kiállított bronzok közűl fölemlítendők: a *Felső- Kalinfalván* és *Szarvaszón* talált kardok, az öt különféle alakú füles véső F.-Szelestyéről, Budfaluváról, Közép-Apsáról és Szarvaszóról, a négy darab ráspolyzatlan bronzcsákány hosszú vágóval és tücskös ütővel *Jóódról*, egy bronz *tekercs* pedig Fejéregy-házáról.

A m.-szigeti helvét hitvallásu liceum muzeumából kiállíttatott: egy *Felső-Szlatinán* talált markolat nélküli liliomlevél-alakú szép bronzkard, F-Kalinfalván lelt 2 darab bronz füles véső *Hosszumezőn* talált két darab, majd arasznyi széles bronzlemezből készült öv és egy bronz lándzsavég, *F.-Kalinfalvi* két darab görbe sarlószerü kés, 12 darab közönséges bronz karperecz, egy bronzrudacska, és két A.-Nerezniczén lelt bronz csákány.

Végre a szigeti m. kir. állami tanítóképezde egy tört pengéjü, Dragomérfalván talált bronzkardot, és egy bronz csákányt küldött.

Ezenkívül Dr. Mihályi János, kiállított, 200 darab régi ezüst római érmet, melyek állítólag Máramarosmegyében és környékén jelesül; Técsőn, Joódon és más helységekben találtattak: ezek: Sulpitius, Rufus, Antonius triumvir, Vitelius, Fl. Vespasianus, Titus, Domitianus, Trajanus, Hadrianus, ennek neje Faustina senior, Marcus Aurelius és neje Diva Faustina, M. Aure-

lius Verus, ennek neje Lucilla, Commodus s ennek neje Crispina, Septimius Severus, Julia Domua, I. és II. századbeli császárok és császárnék idejéből való, virágzó művészetre mutató gyönyörü vésetű érmek. A kiállított pénzek közt továbbá előfordult Sept. Geta, Gordianus, Philippus, Constantius, II. Helena, II. Valentinianus, Valens, Theodosius, M. Arcadius, Justinus és Romanus. *Érdekes* a Kővárvidéken talált Theodosius junior-féle arany érem valamint a dr. *Komáromi Mór* huszti orvos által szemlére kitett 12 darab: Claudius Drusus, Aurelius Verus, Gordianus, Licinianus, Constantinus, M. Constantinus II. és más császárok érme; végre a szigeti m. kir. állami tanítóképezde kiállitott 3 darab római rézérmet: Antoninus, Philippus és Volusianus császárok korából.

Továbbá nehány *közép és ujabb kori* tárgy is volt kiállítva.

Különös figyelmet ébresztett azon 1706. évszámmal jegyzett, tehát II. Rákóczy Ferencz korából eredő kékselyemből készült és sárga diszítésekkel ellátott zászló, melynek nyelén sárgaréz lándzsacsúcs díszlik s mely a középapsai gör. kath. templomban őriztetvén, a község által ünnepélyes alkalmakkor szokott használtatni; szép és a maga nemében ritka azon *gránátos föveg is*, mely II. Rákóczy Ferencz korából ered s melyet az ő lovas gránátosai viseltek. Maga a föveg, melyet elől csúcsban kimagasló s hadi jelvényekkel s Rákóczy czimerével s névbetüivel ellátott érczlemez diszít, gömbölyü fejér kalapnemezből áll; — állitólag a helv. h. v. lyceum tulajdona; Muszka Antal ur plane egy Rákóczy-féle tajtékpipát is kiállított, mely diszes faragmányú; valamint egy zenélő órakulcsot zománczozott aranyból renasaince stilben.

Nem kétlem, hogy e nagy megye területén még több érdekes régiség is találkozik s hogy akadnak majd ügybuzgók, kik, ha a gyülés alkalmával megpendített megyei muzeum felállíttatik, annak csarnokait a most még rejtekben tartott s ismeretlen műtárgyakkal feldiszítendik. . . .*

— *A Délmagyarországi Történelmi és Regészeti Társulat* rendes vál. ülését szept. 27. tartotta meg. Az elnöki megnyitó után Milecz titkári jelentését adta elő, melyből örömmel értesültünk, hogy atársulati elnök közvetítése folytán, a muzeum helyiséget nyert a vármegye házában. Bejelenté továbbá a társulat részére történt

* E kivonatos jelentést jeles régészünk Lehoczky Tivadar közleménye után adjuk.

adományokat; több érmet, Dél-Magyarországnak egy 1739-diki térképét ily czímmel: »*Temesvarer Banat Abgetheilet in seine District und Provinz. Zu finden bei Go. Christoph Winkler in Wien Kupferstöchern.*« A pénztár állása: 706 frt 50 kr. — Végül Molnár Vid vál. tag olvasott fel egy érdekes értekezést: »Az illyr-magyar collegium Bolognában 1537—1781.« czím alatt, mely a társulat közlönyében fog közzététetni. — *L...y.*

— »*Századok.*« *A Magyar Történelmi Társulat Közlönyének e havi, vagyis IX. füzete* érdekes tartalmát képezik: *Családtani bonyodalmak II. III.* Botka Tivadartól. — *A magyar hadi történethez a vezérek korában II. közl.* Salamon Ferencztől. — Történeti irodalom; *Hunfalvy magyar ethnographiájának ismertetése.* K. — *Sztachovits Registrumának birálata.* K—i—d. — *Todd angol parlamenti kormányzásának ism.* Pauler Gyulától. — Különfélék: *Kendy Ferenczné végrendelete,* közli Károlyi Árpád. — *Adat Zrinyi Ilona és Thököly Imre házasságához;* közli: Lehoczky Tivadar. — Tárcza.

Az említett czikkek közül Salamon Ferencz szakdolgozata, mely a magyarok fegyverzetét a vezérek korából ismerteti, régészeti tekintetben kiváló becscsel bír, s kötelességünknek tartjuk azt szakközönségünk teljes figyelmébe ajánlani.

Külföld.

— *Az olympiai ásatásokról* a német birodalmi gyülésnek a birodalmi kanczellária jelentést nyujtott be, mely az ásatások nyári szünetelése alatt, az említett vállalat érdekében tett további intézkedésekkel s részben az eddigi eredmények sikerével megismertet. A jelentés szerint, a múlt nyár folyamán a vállalatot illetőleg foganatba vétettek, részint bevégeztettek:

1. Az eddigi ásatási számadások.

2. A gipszöntvények végkijavításai (melyek legjelesbjei közül már hat darab a műintézetekhez küldetett).

3. Egy rendszeres nyomtatott mű kiadatása: *Die Ausgrabungen von Olympia* czím alatt, melynek 1. füzete már megjelent, s az 1875—76. évi téli és tavaszi ásatások átnézetét adja. Négy iv szöveget, 31 photographiát, 2 fénynyomatot és 1 fametszetet tartalmaz.

4. A gipszöntvények nyilvános kiállítása a berlini nemzeti muzeum kupolatermében.

5. A jelesb rajzok, a napi jegyzőkönyvek és a leltárzat lemásoltatásai. Az utóbbiakból a következő leletek tünnek ki: 1. 173

márványmű (többi közt: 14 nagyobb torso, a Nike, 1 metope, 8 oroszlánfej stb.). — 2. 685 bronze. — 3. 242 terracotta tárgy. — 4. 800 darabon felül byzanti érem. — 5. 79 darab felírat stb.

Tehát már is alig öt havi ásatások után Olympiában (az eredeti leletek állandóan ott hagyatván) egy jelentékeny helybeli muzeum keletkezett.

Az ásatás helyiségének őrzését a nyári szünidők alatt (miként már e lapokban máskor említők) a görög kormány vállalta volt magára.

Az ásatások eddigi összes kiadása 120,000 markra megy. A kiadások rovatai: *A. Napszám:* 49,000 mrk. *B. Hivatalnoki díjak s útiköltségeik, a szolgák bére s élelmezése:* 19,800 mrk. *C. Lakházak, műhelyek és fabarakkok építése:* 20,000 mrk. *D. Munkaeszközök,* s *anyagok beszerzése és fuvarköltségek:* 11,250 mrk. *E. Orvoslási kiadások:* 1,360 mrk. *F. A gipszformák ára, azok bemálházása s Berlinig szállításuk:* 11,840 mrk. *G. Leltárzat, könyvek, fegyverek stb.:* 2,490 mrk. *H. Különféle kiadások:* 2,895 mrk. *I. A photographiák* 1,365 mrk.

Miután a vállalat eddigi költségei fejében a birodalmi cancelláriától az előmunkálatokra 21,000, magokra az ásatásokra pedig 150,000 márk, összesen tehát 171,000 márk összeg jelöltetett volt ki, tehát 51,000 márk maradvány jelentkezik, mely összeg a legközelebb czélba vett Zeus-temploma további kitakarítására fog fordíttatni.

A múlt nyáron a főfelügyelők számára Druvában egy lakóház szereltetett fel, az úgynevezett *németház* pedig jelentékenyen megbővíttetett.

Diplomatiai úton a kellő lépések megtétettek, hogy a Pyrgosból Olympiába vezető út a görög kormány által kiépíttessék. Továbbá, az ásatások művezető igazgatója a különféle ásatási módszerek tanulmányozása végett Athénbe és Pompéjibe küldetett.

Az eddigi eredményekből következtetve, az olympiai ásatások további erélyes folytatására még 340,000 mark összeg igényeltetik; ez összegből 1877. évre, január 1-től márczius 31-ig 40,000 mrk, az 1877—78 évekre (1877. ápr. 1-től számítva) 150,000 mrk, 1878—79 évek fedezésére pedig 190,000 mrk összeg van előirányozva. — . . . . *y.*

— *Az exquilini római ásatások.* Az ujabb időben az exquilini dombokon felépült utczák a Porta Moggiore-ig terjednek. Ezek közt a

Viale Principessa Morgherita nevet viselő főutcza a régi szőllőket metszi keresztül, melyeken még itt-ott festői romok maradványai láthatók. Ez épületek közül különösen kitünik a Magnani-féle szőllőben találtató azon körépület, mely valószinüleg Nymphäum volt, s Minerva Medica nevezet alatt ismeretes. Ezen helyeken már a legrégibb időktől fogva különféle márványfaragványokat találtak, jelesül ama hires Minerva jiustiniani szobrot, mely jelenleg a vatikáni régiséggyüjtemény egyik legbecsesb darabja közé tartozik. Mind ez előzmények után előre volt látható, hogy az uj utczák felépitésénél eszközlendő ásatások alkalmával e helyeken becses régiségek fognak napvilágra hozatni. S valóban mindjárt a munkálatok megkezdésekor, a mult nyáron, nem mélyen a föld alatt római temetkezési hely kőfalazataira, s ezzel egymás mellé sürüen épült columbarákra bukkantak.

A kolumbariak (galambdúcz alakjuktól veszik elnevezésöket) Rómában eddigelé sem voltak ismeretlenek, azonban csak szórványosan, kisebb csoportokban fordultak elő a Porta S. Sebastiano, a Via Latina és a Villa Dorda Pamphiliben; egynémelyike 600 hamvvedret is tartalmazott magában.

A legujabbi esquilini ásatásokkor már mint nagy kiterjedésü temetkezési helyek tüntek fel.

Miként az eddigi tapasztalatok tanusították, halottjaikat a rómaiak a közutak mentében és a kapukon kivül szokták volt eltakarítani. Az imént tárgyalt Columbáriak is a régi Via Esquilina irányát követik, s tömeges felállításoknál szigoru rendszer mutatkozik. A választékok, melyek ezen sírokat egymástól elkülönítik, rendkivül keskenyek, miként egyáltalában azok minden tekintetben a lehető legkisebb dimensiokkal birnak. A mélység, melyből kiásatnak, legfeljebb 4 mtr. Azonban még jól kivehető, hogy e columbáriak, eredetileg a közút nivóján több emelettel emelkedtek felül.

Ezen építkezések legépebbjén egy ajtócska van, mely a sírba nyilik, de innen lépcsőzet nem vitt le; a valódi bejárat a sírkamra másik oldalán volt, hol a lépcsőmaradványok szemlélhetők. Ezen sírkamra, a mint állítják — a Statília-családé volt.

Ezen temetkezési épületnek különösen a még részben felmaradt falfestvényei, jelesek melyekkel a hamvvederfülke közei és bolthajtásai ékesítvék. Ezen festvények a látiumi első háborúk jeleneteitábrázolják.

A bolthajtás freskói az Antoninok idejéből valók. Cerest,

Apollót, egy temetkezési tort és galambokat ábrázolnak. A sírboltba vezető keskeny lépcsőtül jobbra egy mtr. hosszu és 38 cemtr. magas két csoportba osztályozott fresko látható. Az első munkásokat ábrázol; melyek Róma falait építik. A másik osztály csoportozata két küzdő férfit, valószinüleg Romulust és Remust tünteti fel. Egy másik az elébbinél épebb fresko (2 mtr. 90 cent. hosszu és 38 cnt. magas) szintén két osztályból áll. Ezek elsején harcz ábrázoltatik s ebbe 36 vegyest meztelen és ruhás alak fordul elő.

Ezen elmosódott felirás is szemlélhető, melyből Rutulus és Eneas neveit gondolják kiolvashatni. E kép valószinüleg a Rutulok ellen vívott herosok utolsó harcza. Ezen feltevés mellett szól azon körülmény, hogy e kép főalakja a győzelem jelvényeivel van feldiszítve, sisakot és görög tunikát visel, míg ellenben a legyőzöttek egészen meztelenek. A háttérben egy más csoport tünik fel, melynek főalakja karjait egy meztelen alak elébe tárja ezen aláirottal *Latini impetrant pacem*. A második freskokép Latium felépítését ábrázolja, mely felett Lavinia, Aeneas neje őrködik; — ugyanitt egy másik csoport is előfordúl, mely valószinüleg a Laviniától kisért Ascaniust ábrázolja. Alatta áll: *Lavinium*.

A harmadik freskokép, a legbecsesebb, de fájdalom az idő befolyása által már igen megrongáltatott. Több csoportozatból áll. Az első egy királyt (talán Numitort) mutat, kit 5 harczos, 11 nő és egy Vesta-szűz kisérnek; a másik csoport Rhea volt elcsábitását Márs által tűnteti fel; a háttérben a Tiber folyam-isten látható. Az ezután következő csoportban ülő nők ábrázoltatnak — ennek értelme még nincs megfejtve.

A negyedik freskoképen egy szomorkodó pásztor nyájától környezve, egy nő és egy második férfi pásztor két gyermekkel (valószinüleg Romulus és Remus), a háttérben Tibernek náddal koszoruzott képleges agg férfi alakja evező lapátra támaszkodva látható. Az utolsó csoportban pásztorok között egy szép ifju alakja látható — ki kétségen kivül Romulust ábrázolja. Az olasz kormány e képeket mind lemásoltatta.

Az ásatások alkalmával napfényre hozott felirások, urnák, házieszközök, melyeknek száma százakra megy, s a császárok idejéből valók, az ásatási helyiség közelében állíttattak fel, s már is egy kis muzeumot alkotnak.

A római municipium lépéseket tett, hogy ez érdekes régi temetkezési helyeket a Societe Fonderia Italiától megvegye. *D...*

Régészeti könyvtár.

1. *Emléklapok.* Megjelent a Pannónhalmi Sz. Benedekrend Főmonostori Székes Egyháznak Főmagasságú *Simor* János Bibornok Esztergomi Érsek Magyarország Herczeg Primása sat. által 1876. évi Augusztus hó 27-én történt Negyedik Fölszentelése alkalmából Kiadja a Pannónhalmi Fő-Apátság 1876. (Könyvkereskedésben nem kapható.)
2. *Magyarország Ó-Keresztyén, Román* és *Átmeneti Stylű Mű-Emlékeinek Rövid Ismertetése.* A Vallás- és Közoktatásügyi M. Kir. Minister ur Meghagyásából Irta Dr. *Henszlmann* Imre. A Magyarországi Műemlékek Idegl. Bizottságának Előadója. (Hét táblával, egy térképpel és 287 fametszettel) Budapesten Nyomatott a Magyar Királyi Egyetem Könyvnyomdában 1876. (Kiosztatott a Magy. törvényhozó testület két házának tagjai között.)
3. S. Ljubiču *Popis predmeta iz predhistoričke dobe* stb. Zagreb 1876.
4. Chantre *Age du bronze,* recherches sur l'origine de la metallurgie en France. Lyon 1875. Statistique-Album.
5. de Baye *La trepanation préhistorique.* Paris 1876.
6. Jaquinot *Les temps préhistoriques dans le Nièvre.* Nevers 1875.
7. Capellini *L'uomo pliocenico in Toscana.* Memoria. Bologna 1876.
8. Coppi *Monografia ed iconografia della terramare di Gorzano.* 3-ik kötet. Bologna 1876.
9. Montelius *Minnen från Laparnes Stenålder i Sverige.* 1875—76.
10. Colori Luigi *Intorno ai riti funebri degli italiani antichi.* 1876.
11. Evans John *Petit album de l'âge du bronze en Grande-Bretagne.* 1876. London.
12. Bertrand *Archéologie celtique et gauloise.* Paris 1876.
13. Pellegrini *Indice degli oggetti presentati all'esposizione preistorica veronese.* 1876.
14. Schiefferdecker *Bericht über eine Reise zur Durchforschung der Kurischen Nehrung.* Königsberg. 1873.

Budapesten, 1876. Franklin-Társulat nyomdája.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA A MAGYAR TUDOM. AKADÉMIA.

SZERKESZTIK:

Dr. HENSZLMANN IMRE és Br. NYÁRY ALBERT.

1876. X. KÖTET. | SZERKESZTŐSÉG: ZERGE-UTCZA 23. SZ. | 10. SZÁM. DECZEMBER 31.

Ezen folyóirat megjelenik — augusztus és szeptember kivételével — minden hó utolsó napján 2 ivnyi számokban
Előfizetési ára a 20 ívből álló kötetnek 3 frt; egyes számok bolti ára 40 kr.
Előfizetni lehet KNOLL KÁROLY Magy. Tudom. Akadémiai könyvárusnál (Budapest, akadémiai bérépület)

A munkácsi pénzverdéről.

(1705—1711.)

E becses folyóirat f. 1876-ik évi 3-ik számában (94. l.) jelent volt meg egy rövidke helyreigazitó közleményem, melyet aztán a hazai legelterjedtebb hirlapok mind átvettek. Igy történt, hogy az legszélesebb körben ismeretessé válván, több oldalról felszólíttattam: írnék ezen tárgyról bővebben, nevezetesen fejteném ki a Rákóczi-féle munkácsi pénzverdének még majdnem teljesen homályban lévő történetét.

A kérdés a körül támadt, hogy a Rákóczi-féle Libertás-pénzek egy részén látható M. M. jegyeket Moneta Miskolcziensis értéményűeknek állították, mit én Moneta Munkácsiensis-re javítottam, azon — évek hosszú során át folytatott Rákóczi-kori tanulmányaimból merített — meggyőződésem alapján, hogy II. Rákóczi Ferencznek Miskolczon pénzverdéje sohasem létezett, hanem egyedül e négy helyen verettek a szabadságharcz érmei ú. m. *Körmöcz*, *Kassa*, *Nagy-Bánya* és *Munkács*, hová a nagy-bányai pénzverde 1705 végén biztosság okáért szállíttatott át, s 1706 elején már működni is kezdett, Ajtay Mihály igazgatása alatt.

Igaz, hogy az eddigi éremtani segédkönyvek s catalo-

gusok az M. M. betűket mindig Miskolczra magyarázzák, (pl. Catalog Welzl v. Wellenheim, Bécs, 1845. Wiener Numismatische Monathefte, Band I. Bécs, 1865.) azonban mi történelmi alapon? nem tudhatni. Legfölebb tán azon gyanításból, hogy Rákóczi a kormánytanácscsal többször Miskolczon ülésezett. Ebből azonban épen nem következik, hogy pénzverdéje is volt ott, — sőt én hosszas kutatásaim alatt soha egyetlen adatot sem találtam az állítólagos miskolczi pénzverdéről; de annál többet a munkácsiról.

Maga Rákóczi, Emlékirataiban az 1711-ik év elejénél ezt írja, Munkácsról szólván: »Az *alsó-várban* Szent-Iványi, a palotások ezredese parancsnokolt. A helyőrséggel, tűzérséggel s élelemmel meg volt rakva. *Pénzverdét is állíttattam benne, s minden pénzzé verhetőt ott hagytam.* („J'avois établi une Maison de Monnoye, et j'y laissai tout ce qui pouvoit être monnoyé.“ VI. köt. 47. l.)

Míg egy részről magokból e sorokbúl is kétségtelen, hogy Munkács várában pénzverde létezett: akadhatnak, kik azt hihetik, hogy a fejedelem a monetáriát csak 1710 végén vagy 1711 elején állíttatta föl, mivelhogy ezen utóbbi évnél emlékezik róla. Azonban ez téves felfogás; ugyanis Rákóczi idézett soraiban nem mondja, hogy a munkácsi pénzverdét *mikor* állítatta föl? És, hogy épen az 1711-ik évnél említi föl, az pusztán esetleges körülmény, sőt onnét igen jól kimagyarázható, hogy Munkács várának mikénti fölszereléséről ekkor, 1711-ben lévén szükséges szólnia, — az ott létezett pénzverdét is természetszerűleg ezen alkalommal hozza elő.

Mert, hogy a pénzverde Munkácson már azelőtt számos évvel megvolt, és pedig teljes működésben: arról töméntelen eredeti adat tanúskodik, — a mint mindjárt alább látandjuk.

Elégségeseknek tartom a sok kútfőből csupán egyet, a legdöntőbbet felhasználni, minthogy ebben a munkácsi pénzverde keletkezésének s működése, megkezdésének úgyszólván egész története bennfoglaltatik. Ez II. Rákóczi Ferencz udvari cancelláriájának 1703—1706-ik évi hivatalos kiad-

ványi könyve, melynek eredetije néhai Nagy István hétszemélynök hires kéziratgyüjteményével a Nemzeti Muzeumba került, s jelenleg ott őriztetik.

E nagy levelezési protocollumban a munkácsi pénzverdéről a következő följegyzések fordúlnak elő:

1705. december 20-kán Beregszászról Bárczy Zsigmond nagybányai kapitánynak megparancsolja a fejedelem: ,,Az ellenségnek motussához képest Tek. Ngos Perényi Miklós Brigadérosunknak kelletvén menni a máramarosi havasoknak és passusoknak őrzésére, — Kegyelmed reserváljon maga mellett 50 hajdúkat és továbbvaló dispositiónkig ott (Nagy-Bányán) maradjon, *és a midőn requiráltatik Nemzetes Vitezlő Ajtai Mihály hívünktűl, az onnét szállítandó pénzverő eszközöknek kísérésére adjon 16 hajdút.*" Továbbá:

1705. december 30-ikán Munkácsról válaszolja a fejedelem Ajtay Mihály nagy-bányai pénzverde-inspectornak: Mind ore tenus parancsoltunk ittvaló vice-kapitány (Bay László) hívünknek, mind a nagy-bányai bírónak parancsolatunkat accludaljuk Kegyelmednek, mely szerint lesz Kegyelmedhez kívántató assistentiával." Ú. m.

,,*Nagy-bányai bírónak.* Ajtai Mihály inspector hívünknek a *a pénzverő-eszközök és mesteremberek ide Munkácsra való szállíttatásában assistáljon.*"

Történt pedig ez átköltöztetés azon okbúl, mivel a zsibói szerencsétlen ütközet után Erdélybe hatolt császáriak, Kolozsvár és Besztercze felől Nagy-Bányát és Máramarost ép ekkortájban fenyegetni kezdték. Hogy pedig az átszállítás csakugyan azonnal tényleg végre is hajtatott, és a féltett pénzverde Munkács várában, mint stratégiailag fontos és erős ponton, biztosságba helyeztetvén, felállíttatott, s ott csakhamar rendesen és nagyban müködött, — a föntidézett udvari leveleskönyvnek ím ez alábbi bejegyzései bizonyítják:

,,*1706. die 10. January, ex Pacza, Bay Lászlónak.* Nemz. Vit. Ajtai Mihály hívünk informál bennünket *Munkácsra szállított pénzverő eszközökrül.* Kihez képest rendeljen Kegyel-

med azon eszközöknek oly helyet a várban, az holott az pénzverésnek alkalmatos folyamatja lehessen.''

Ismét, Miskolczrúl, 31. Jannary 1706. ,,*Michaëli Ajtai*. Az pénzverő-ház körül való szükségekre (tehát a felállítás berendezése már munkában vala) az jószág (munkácsi uradalom) nem érkezhetvén, — pénzzel kelletik véghez vinni, praestálván udvarbíránk munkásokat, illendő jutalomért. Az officinához tartozó szolgák azelőtt is magok költségén szerezvén magok számára tüzifát: most is az szerént arrúl provideáljanak.''

Ugyane datum alatt hasonló értelmű rendelet: *Bay László* munkácsi kapitánynak, ugyane tárgyban.

1706. február közepén már úgy látszik, javában működött a pénzverde Munkácson; mert e hó 19-kén, Emődrül keltezve, már *fizetési utalványt* ad ki a fejedelem e monetária igazgatójára (,,Ajtai Mihályra commissió: adjon Felvinczi Zsigmondnak száz tallért *rézpénzül*, Orbán Eleknek pedig 25 aranyat.'')

És ezek lehettek az első M. M. jegyü rézmonéták, 1706-ki bélyeggel. Mert a pénzverde személyzetéhez tartozott a jeles vésnök *Ocsovay Dániel*, ki Nagy-Bányáról Ajtayval általköltözvén, a pénzverőház felállítása ideje alatt kétségkívül átdolgozta a matrice-okat is, az új veretési hely névbetüinek megfelelőleg, — vagy egészen új verő-mintákat vésett.

A mi a pénzverde összes eszközei, segédszerei fölállításához s az érczolvasztó, öntő, vagdaló és nyújtó műhelyek fölszereléséhez még 1706. februárban hátra volt: mindaz nemsokára teljesedésbe ment a fejedelem szígorú parancsára:

,,*Agriae, 3. Aprilis 1706. Ajtai Mihálynak.* Kemény parancsolatunkat küldöttük *munkácsi udvarbíránknak*, hogy jóllehet fizetésért, mindazonáltal úgy assistáljon Kegyelmednek: *az pénzveréshez való minden alkalmatosságok két hét alatt mehessenek véghez.* A fejér-pénznek fele részét administrálja Kegyelmed, úgy az aranyat is, Kálnási János hívünk keze

alá, a más fele részét pedig az ezüstnek Keczer Sándor keze alá (Kassára) apró monéták (ezüst polturák) veretésére. A réznek öntése, metéltetése, fejérítése és nyújtásához való alkalmatosságot, Kegyelmed azon légyen, *Munkácson* erigálhasson, és a kétszázezer rhénes forintbúl való cassát is Generális Károlyi Sándor úrhoz hovahamarébb elküldhessen.“

Ezüstpolturák tehát Munkácson, legalább ekkor még nem verettek, ellenben ezüst forintosok már fordúlnak elő 1706-ból M. M. bélyeggel. Hogy az érintett rézöntő, fejérítő stb. alkalmatosságok is csakhamar elkészültek, tanusítják a későbbi gyakori emlékezések a munkácsi „öntő- és nyújtóházakról,“ etc. Jellemző egyébként még az is a föntebbi adatból, hogy ekkor, 1706. april elején, a munkácsi pénzverde már oly helyzetben volt, illetőleg már oly kiterjedésben müködött, hogy a fejedelem teljes nyugalommal utalványozhatta reá a Károlyi-féle tiszai hadtest negyedévi kétszázezer forintos szükségletének födözését; pedig e nagy összeg csupa rézpénzben, u. n. kongókban vagyis Libertásokban veretett és osztatott ki. Ezüstpénzt a katonaság vajmi ritkán (ekkor még úgyszólván épen nem) kapott.

Sőt oly nagyban foly vala már Munkácson 1706. april elején a rézpénz verése, hogy a fejedelem a kétszázezer forintos tiszai hadi pénztáron fölül — melynek ezentúl állandóúl Munkácsról kell vala elláttatnia — egyéb czélokra is tetemes összegeket utalványozhatott e pénzverdére; pl. 1706. april 6-kán Egerből rendeli Ajtay Mihálynak:

„Ungvár vára reparatiójához és fortificatiójához tartson oly készen *tízezer rhénes forintot rêzpénzűl*: mihelt parancsolatunkat vészi, azonnal administrálhassa.“

Ezek fölött, nemcsak az állam, hanem egyesek nemes érczkészletét is felvállalhatá már pénzzé verni a munkácsi monetária. Ugyanis, mindgyárt másnap, april 7-kén írja a fejedelem, Ajtaynak:

„N. V. Újfalussi János főstrázsamester (őrnagy) hívünknek és cointeressatus atyafiainak a pénzveretést ötezer rhé-

nes forintokat magok ezüstjéből megengedtük; kihez képest, ezüstöt adván, és az pénzveretés rendtartásának is (veretési díj) eleget tévén, azon summát verettesse meg Kegyelmed, akár forintos, akár tallérpénzül."

Úgy emlékszünk, vannak följegyzéseink közt oly adatok, melyek szerint lengyel urak ezüstjéből tymphák — lengyel forintok — is verettek későbben Munkácson. Hogy barátnőjének Sieniawska-Lubomirska herczegnőnek többször sziveskedett Rákóczy pénzfölveretéssel (természetesen, a herczegasszony saját ezüstjéből-aranyából) Munkácson: arra positiv adataink vannak; csakhogy e pénzek valószinüleg nem lengyel, hanem magyar minták szerint verettek vala.

1706 tavaszától kezdve már a tiszai hadtest cassája, továbbá a Munkács, Ungvár és Ecsed várak erődítési munkálatainak költségei, nemkülönben a munkácsi, huszti, ecsedi, kővári stb. közelebb lévő helyőrségek fizetése, mind a munkácsi pénzverdére voltak utalványozva; sőt ezen időtől kezdve szakadatlanúl egyéb fölmerült szükségletek födözésére szóló utalványokat is találunk Ajtay Mihály munkácsi pénzverde-inspectorra kiadva s említve, úgy a fejedelmi prothocollumokban, mint a kir. kamarai, vörösvári Rákóczi-, és gr. Károlyi-archivumokban. Folytonosan és nagyban müködött tehát a munkácsi pénzverde ettől fogva, és pedig úgy réz-, mint ezüst- és aranyérmek készítésében.

Mennyi adat, íme, Munkácsról, s Miskolczról — *semmi!* Legalább mi nem bírtunk találni. Nem joggal állíthatjuk-e tehát ezek után, hogy az M. M. *Moneta Munkácsiensis*-t, és nem *Miskolcziensis*-t jelent? Fordúlnak elő azonban és pedig 1705, 1706 és 1707-ből C. M. jegyü Rákóczi érmek is. Ezek szerintem Cassoviensis, vagy Cremnicziensis Monetá-t jeleznek, — míg a némelyeken látható P. H. betük épen nem Pod-Heringet, valamint általában nem is helynevet jelölnek: hanem valószínüen a régiebb *réz*pénzeken is a magyar czímer helyett létezett Máriakép megszokott oldalbetüi (Patrona Hungariae) maradványaiként tekinthetők, avagy Pro Hungariát jelentenek, ad normam: Pro libertate.

A munkácsi pénzverde föntebb vázolt keletkezési idejére nézve nagyon jellemző és egyszersmind teljesen összevágó azon körülmény, hogy M. M. jegyű érmek az 1706-ik év előtt nem fordúlnak elő.

Végre, mint helytörténeti érdeküt megemlítjük, hogy a munkácsi egykori pénzverőház épülete még ma is fennáll, úgymint a várhegyet a palánk árkába vezetett Latorcza vizéig környezett s II. Rákóczi Ferencz alatt Damoiseaux franczia hadmérnök terve szerint szabályosan épült és tetemesen kibővítet egykori *alsó-vár* területén, a Latorcza partján. Erős kőház ez, mely még az 1761-diki összeirásban „ehemahliges Münzhaus"-nak neveztetik, fekvésére nézve „gegen die Festung (t. i. a tulajdonképi vár felé) stehend." Hogy e ház még a II. Rákóczi Ferencz-féle vár-rayon belkörébe tartozott: a budai hadfőparancsnokság mérnökkari osztályának kézirattárában őrzött igen pontos szerkezetű munkácsi régi térképek tüzetes vizsgálata kiderítendi. Ajánljuk Beregvármegye és Munkács szorgalmas monographusa: t. Lehoczky Tivadar úr figyelmébe! Egyébiránt, mint föntebb láttuk, magának Rákóczynak 1706. január 10-iki rendelete is egyenesen a várra, emlékiratbeli följegyzése pedig épen az *alsó-várra* útal; legalább a pénzverdét közvetlenűl az alsó-várról szóltában említi. *Thaly Kálmán.*

Római feliratokról.

Hogy az epigraphika és numismatika régiségtárakban való eddigi elszigeteltségüktől a nyelvtudományi nyomozások napfényére vannak helyezve, azt Ritschlnek, a jelenkor legnagyobb philologusának köszönjük. Ritschltől tanúltuk meg a feliratok nyelvbeli értékét méltatni s a nyelvtudomány számára felhasználni. Epochalis működésének ezen ágára nézve l. *Ribbeck O.* »*über J. Ritschl's Forschungen zur lateinische Sprachgeschichte*« *Jahrbücher für class. Philologie*

1857. LXXV. 304—324. l. 1858. LXXVII. 177—199. l. és *Priscae Latinitatis monumenta epigraphica, ad archetyporum fidem exemplis lithographicis repraesentata edidit Fridericus Ritschelius, Berolini, apud Reimerum MDCCCLXII.* E díszmű képezi egyúttal a berlini tudományos akademiától Mommsen szerkesztése alatt kiadott *Corpus Inscriptionum Latinarum*-hoz való bevezetést.

Ezek után úgy hiszem nem igazolatlan egy lépés, ha philologus létemre a felirati tudomány szakemberei előtt némileg beavatkozó vendégül megjelenek.

Szerény észrevételeim múzeumunknak egy-két római emlékére vonatkoznak. Végül pedig olyan feliratot közlök, melynek eredetije valamikor Budán volt, de úgy látszik nyomtalanul elveszett.

I.

A sziszeki szőlőkben talált sírkövön, melynek rajzát ,,A magyar nemzeti múzeum római feliratos emlékei''-nek Rómer-féle kiadása a XXXI. tábla 195. száma alatt, leirását pedig a 115. és 116. lapon közli, ez a felirat áll :

D M
POSITVS EST HIC LEBVRNA
MAGISTER MIMARIORVM
. VI VICXIT ANNOS PLVS
. INVS CENTUM
. . IQVOTIES MORTVVS
. . . SET SIC NVNQVAM
. . . . S AD SVPEROS BENE
. . . . . LERAE

Vagy a mint olvassák

Diis Manibus
POSITVS EST HIC LEBVRNA
MAGISTER MIMARIORUM
qVI VICXIT ANNOS PLVS
mINVS CENTUM
alIQVOTIES MORTVVS

est SET SIC NVNQVAM
opto voS AD SVPEROS BENE
. . . vaLERAE

E felirat több tekintetben érdekes.

Ami irásmódját illeti, először is figyelemre méltó: VICXIT. Corssen, *Über Aussprache, Vokalismus und Betonung der Lateinischen Sprache. Vor der königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin gekrönte Preisschrift (Lipcs. 1. kiad. 1858.) I. köt. 124.* lap. megmutatja, hogy a Gracchusok idejétől kezdve a későbbi keresztyén korig az egyszerü X. helyett XS is találkozik (péld. Rómer-kiad. XXXII. tábl. 198. sz.), de CX-re való példát nem emlit. Brambach sem emlit ilyest „*Die Neugestaltung der lateinischen Orthographie* cimű munkájában *(megjel Lipcséb. Teubnernél 1868.)*

Ami SET-et illeti, már másutt mondottam, hogy a római kiejtés nem igen különböztette meg a szó végén a *D*-t a *t*-ől: onnét az a habozás és egyenetlenség a *sed, apud, haud*-félék irásmódjában (*P. Virgilii Maronis Aeneidos liber secundus. Magyarázta P. Thewrewk Emil. Pesten kiadja Heckenast Gusztáv. 1863. 6. lap Aen. II. 10-hez való jegyz.*) A dolog tüzetes fejtegetését adja *Corssen, Ausspr. I. 72. lap. V. ö. Brambach, Orthogr. 253. s köv. 332. lap.*

Az utolsó szóban, melyet Kellermann vaLERAE-ra egészít ki, a végső rövid *e ae*-nak van írva. E sajátság a későbbi császárság korában merül fel. Nyomait felsorolja *Corssew. Ausspr. II. 391. s köv. lap.*

Tárgyánál fogva e felirat új adalék a mimusjáték történetéhez (miről *Grysar, Der römische Mimus. Bécs 1854.).* Azon feliratokhoz tartozik tehát, melyek közt a *Gruterféle Insccript. lat. tom. III. no 1089.* oly nevezetes helyet foglal. Emebben a mimus-társaság fejét *archimimus*-nak hívják, *(v. ö. Teuffel, Geschichte der röm. Literatur. Leipzig. Teubner 1875. 3. kiad. 7, 2, és 8, 7. — Grysar 35. és 85. lap.)*, a miénkben *magister mimariorum*-nak, mely kifejezés csak itt fordul elő.

Az Orelli-Henzen-féle gyüjtemény is közli feliratunkat

a 2631. szám alatt, mint Rómer tudósunk mondja „ezen megjegyzéssel: alioquin digorianam putares", digorianam érthetetlen sajtóhiba, melyet Ligorianamra kell kiigazitani. Orelli-Henzennék ugyanis azt akarják vele mondani, hogy ez emlék talán „Ligori-féle emlék" azaz hamis. Pirro Ligori (v. Ligorio) 1530 körül Nápolyban született, római festő és épitő volt, 1568-ban Ferrarába hívták, hol 1586-ban meghalt. Római feliratok és okmányok hirhedt hamisitója.

Igazuk van-e Orelli-Henzenéknek, azt meg nem itélhetem. A Rómer-féle kiadás szerint e tábla „mind egész valójával mind a betük alakjaival egy IV. századbeli emléknek kellékeit igazolja."

A legfontosabb a mit ezen emlékről mondhatok, az, hogy a QVI ALIQVOTIES MORTVVS EST, SET SIC NVNQVAM-féle gondolat egy más mimus-színésznek, az Augustus korában élt Philistionnak sirverséből van véve (*v. ö. Grysar 68—72. lap. Abafi-féle figyelő I. 28. lap.*) E sírvers, mely az Anthologia Palatina VII. 155. száma alatt áll, igy szól:

Ὁ τὸν πολυστένακτον ἀνθρώπων βίον
γέλωτι κεράσας Νικαεὺς Φιλιστίων
ἐνταῦθα κεῖμαι, λείψανον παντὸς βίου·
πολλάκις ἀποθανών, ὧδε δ' οὐδεπώποτε.

Magyarúl:

Én a Nicaeabeli Philistion, a ki
A földi búba víg kacajt vegyítgeték,
Itt nyugszom, összes éltemből e portetem.
Meghalni sokszor meghalék, de így soha.

Ha feliratunk csakugyan gyanús, akkor az, amit ezennel róla elmondottam, nevezetesen a *vicxit*, a *magister mimariorum*, főleg pedig a görögből vett gondolat még gyanúsabbá teszi. De annál érdekesebb, ha igaz eredetű.

II.

A Rómer-féle kiad. LII. tábláján a 257. szám alatt látjuk azt a nevezetes téglát, melyet Szombathelyütt talál-

tak s Paúr Iván oly jelesen ismertetett. A rajz nem egészen hű; nevezetesen a szöveg második sora nem felel meg mindenben az eredeti tégla irásának. Paur tudósunk e szöveget egészen hibátlanul igy olvasta:

Senem severum semper esse con
decet bene debet esse pouero
qui discet bene.

Igy közli Mommsen is. A Desjardins-féle kiadás eltér ezen olvasástól s ezt a szöveget teszi helyébe (a 135. lap):

Senem severum semper esse con
do, at bene debet; este tu vero;
qui discet, bene.

Sajnálom, hogy sem magyarázatát sem igazolását nem közlik. A tégla maga a Paurféle szöveget igazolja. A második sor eleje kopott létére is *decet*-et mutat, két utolsó szava pedig világosan *esse pouero*-nak van írva. Úgy hiszem tehát hogy jogosan cselekszem, mikor az előbbi olvasásnak, mely semmi erőszakkal nem jár, és helyes értelmet is mutat, védelmére kelek.

Nem-e a *pouero* szó volt a bökkenő, mely miatt a Momsentól is elfogadott magyarázatot elvetették? Ha ez, úgy helyén van, hogy e szóval jobban megismerkedjünk.

puer régibb *pover*-ból lett, s töje egy a görög *παϝις*-éval. *Lásd Ludovici Schwabei ph. doct. de Deminutivis Graecis et Latinis liber. Gissae. Formis G. Kelleri. 1859. 40. lap. Curtius György Grundzüge des griechischen Etymologie. Lipcs. 1873. 4. kiad.* 288. lap. (Hogy tőjében eredetileg *o* volt, bizonyítja poella, Gaipor sat. *Brambach. Orthogr. 81. s köv. lap.)* Ez az oka, hogy itt *ou*-t találunk, ami különben egyszerű *u*-ra vált. Számos hasonló példát idéz Corssen, *Ausspr. I. 136. s köv. lap.*

Egyébiránt már Paur is szólt ezen *uo*-s irásmódról, „welche jedoch auf Steininschriften nicht zu der seltenen gehört, und auch ausserdem vorkommt z. b. bei Petronius (t. i. 44, 18.); Jovem aquam exorabant; itaque statim urciatim (azaz urceatim) plouebat; wozu die überflüssige Glosse:

Nota rationem verbi antiqui plovo, unde pluviac gemacht ist, welcher zufolge wir auf unserem Ziegel statt eines altrömischen Knaben einen neu-römischen ,,povero" erhalten würden. Erre csak azt jegyzem meg, hogy a régi plovere úgy viszonylik plouere-hez, mint a régi pover pouer-hoz, és hasonlóképen

plouere : pluere = pouer : puer.

V. ö. Curtius Etym. 280. lap.

III.

Az Aurelia Marcellina sírládájának feliratáról (l. Római-féle kiad. 157. l. 373. sz.) azt mondja Mommsen ; ,,Versus persequatur, cui vacat, Rómer pedig azt, hogy a 9. és 10. sor olvasásában nem bizik.

Ezennel csak egy javítást tudok rajta ejteni t. i. a 10. soron, mely igy szól :

ELYSIAS SENIOR DESCENDIS AD AURAS

Elysias és *auras* nem fér meg egymással: az egyik a másiknak ellentéte. V. ö. Ovid. Metam. X 11—13.

Quam satis ad superas postquam Rhodopeius *auras*
Deflevit vates, ne non tamptaret et *umbras*,
Ad *Styga* Taenaria est ausus descendere porta.

Aurae az égi levegőt jelenti ; sőt olykor egyenesen ott mondják, ahol mi napvilágot említünk, péld. ferre sub auras. sat.

Nem *auras*, hanem *oras* kell ide. *Elysiae orae* mint Acheruntis orae. Lucr. VI. 763. az alvilág jelölésére.

E kétségtelen helyreigazítást még az is igazolja, hogy ez *au* és *o* rokonsága és váltakozása miatt *aura* és *ora* a kéziratokban is nem ritkán fel van cserélve. Hogy nem egy szóban AY-t írtak, hol O-t mondottak, bizonyítják például a régi *ausculari* és *ausculum* Fest. p. 28. Prisc. I. 52. V. ö. Corssen Ausspr. I. 166 s köv. lap. Brambach. Orthogr. 206. lap.

Ennélfogva a feliratunkbeli *auras*-t is úgy kell magyaráznunk, hogy ha *auras*-nak írták is, de *oras*-nak ejtették, *oras*-nak értették. Szóval

AVRAS=ORAS

IV.

A X. tábla 62. számu felirata így szól:

FORTVNAE
REDVCI
PVBLIVS
COSINIVS
FELIX·VC
LEG.AVGG
PR.PR.

A 3 sorról azt mondja Rómer tudósunk: „Felötlő, hogy, minden szokás ellenére, PVBLIVS előnév egészen ki van irva."

E helyes megjegyzéshez a következő toldalékkal járulok. A római tulajdonnevekről szóló főmunka Mommsennak *Die römischen Eigennamen der republicanischen und augusteischen Zeit* czímü értekezése, *Rheinisches Museum für Philologie 1860. XV. köt. 169 — 210. lap.* újra lenyomtatva *Römische Forschungen von Th. Mommsen. Berlin. Weidmann. 1864. I. köt. 1—68 lap.*

Ide vonatkozólag ezeket idézzük belőle (R. F. I. 19—20. lap.) „Auch das aber ist wohl zu beobachten, dass mit einer einzigen Ausnahme, einer sehr alten Grabschrift wahrscheinlich eines nicht römischen, sondern praenestinischen Bürgers, die den Vornamen *Sextus* voll ausschreibt [C. I. L. I. n. 127] sämmtliche Documente aus der republicanischen und der besseren Kaiserzeit [22]), Inschriften, Münzen und selbst die ältesten Handschriften, die Vornamen durchaus und constant abgekürzt geben, ausser wo sie in Versen oder von ihren Namen oder Cognomen losgelöst vorkommen. — Diese Abkürzungen sind also nicht facultativ, sondern nothwendig und gehören zur correcten römischen Schreibung in derselben Weise, wie jede andere conventionelle Satzung; sie dienen nicht blos zur Raumersparung, sondern auch und vielleicht vorzugsweise als graphisches Distinctiv des römischen bürgerlichen Namens."

A [22]) számu jegyzet pedig — mely a név kiirása tekintetében a mienkkel egy rovat alá tartozó feliratokat idéz, igy szól:

,,Später und zum Theil unsichere Inschriften wie Orelli 2706. 1707. 2715 kommen natürlich nicht in Betracht.“

V.

A XI. tábl. 78. számú emlék a Danuviusnak szóló fogadalmi oltár Rómer a 29. lap. ezt mondja; ,,Danubius helyett a Danuviusféle irásmód nemcsak itten fordul elő, hanem azon emléken is, mely Lazius szerint hajdan, mielőtt a törökök Budát elfoglalták, a budai várban létezett a kalocsai érsek házában . . jelenleg pedig Kalocsán az érseki palotában őriztetik stb.

Erre nézve szükségesnek tartom azt a megjegyzést, hogy DANVVIVS az egyedül helyes irásmód. V. ö. Brambach Orthogr. 238 lap.

,,Auch umgekehrt setzte man B für V z. B. in *cibes* statt *cives*, wie Corssen nach Beispielen aus dem vierten, fünften und sechsten Jahrhundert zeigt (Ausspr. I. 62), und stehend ist dieser Missbrauch geworden im Eigennamen *Danuvius*, wofür man die falsche Form *Danubius* bis in die neuere Zeit noch vorzog (vgl. Fleckeisen fünfz. Artikel S. 15.) és a 332. lap.

Was die Vertauschung von B und V anbetrifft, so habe ich aus der Quintilianischen Zeit kein Beispiel derselben gefunden, denn *transdanuvior(um)* und *suebic(o)* bei Orelli 750-5439 sind richtig geschriebene Formen. (Vgl. *danuvius* der Trajanischen Münze, Cohen II. p. 16 n. 87.)

A V és B fölcserélésének oka az, hogy a későbbi császárság korában a *b* kiejtése a *v*-hez vagy az újgörög *β*-hoz hasonló hanggá lágyult.

VI.

A XXIX. tábla 168. számú feliratának utolsó szava POSIERVNT.

Rómer jegyzete szerint (92. lap.) „fel fog tünni . . . a *posii* alak *posui* helyett, bár amaz is többször előjön a felirásokban.“

Ezen alak igazolására és méltatására szolgál, amit Ritschl *Mon. epigr. tria 6. lap. Rhein. Museum XII. 640. lap és Opusc phil. II. 642. lap.* mond.

Koffmane, *Lexikon lateinischer Wortformen Götting 1874. 145. lap* eme statistikai adatokat adja róla.

„*posui*, archaist. *posivi*: Cato rust. 4. Plaut. pseud. 5, 1, 35 u. b. Prisc. 898 P. trin. 1, 2, 108 *posiit* oder besser *posit*: Gruter. insc. 541, 8 u. 571, 9 u. 724, 8 u. 860, 5 u. 882, 14. Murator. 98, 5. Orelli 732 u. 1475. *posierunt*: Orelli inscr. 5061 : geschrieben *poscivei* = *posivi*: Orelli inscr. 3308. Port. *positus*, syncop. *postus*: Lucret. 1, 1059 u. 3,857 u. 884. Sil. 13,553.“ V. ö. még appono, compono, depono, expono, impono (dispono, *sepono*)-féle czikkeit is.

VII.

A Riese-féle Anthologia Latina 660. száma alatt ezt olvassuk:

In memoria cuiusdam militis.

Ille ego Pannoniis quondam notissimus oris
Inter mille viros primus fortisque Batavos,
Hadriano potui qui indice vasta profundi
Aequora Danuvii cunctis transnare sub armis,
Emissumque arcu dum pendet in aere telum
Ac redit, ex alia fixi fregique sagitta;
Quem neque Romanus potuit neque barbarus unquam
Non iaculo miles, non arcu vincere Parthus,
Hic situs hoc memori saxo mea facta sacravi!
Viderit anne aliquis post me mea gesta sequatur!
Exemplo mihi sum, primus qui talia gessi.

Magyarul:

Én akit annyira jól ismertek a pannoni földön,
Ezrek közt első, ama bátorszivü batavus,
Ki Hadrianus alatt fölfegyverkezve keresztül

Bírtam a mély Duna örvényző hullámain úszni,
S ellőtt nyilvesszőt, mialatt az föl meg alászállt
Más vesszővel irányba vevén darabokra nyilaztam,
Kit soha sem barbár harczos, sem római nem birt
Dárdahajításban, sem parthus íjazva legyőzni,
Itt nyugszom s eme kő tettimnek a hirnöke légyen.
Más ha találkozik-é, aki megteszi ujra utánam!
Első tettem ilyest, önnön példája magamnak.

Riese ezt a jegyzetet iktatja hozzá: *Inscriptionem esse quae Budae (Ofen) extat, testatur Geo. Fabricius Romae suae p. 135.*

Nyomoztam a dolgot, de a nevezetes sírkő alighanem elveszett. Senkinek sincs róla tudomása.

Feliratát Katancsich *Istri Adcolarum geographia vetus Budae 1826. 387. lap. CXXVI. sz.* e szavakkal közli:

„Prope Budam, in ripa Danubii."

Forrásául pedig Gruter DLXII. 3. számát idézi.

Gruter az idézett helyen ezt mondja róla:

„Pannoniae, in ripa Danubii prope Budam, Sorani Batavi monumento adscriptum."

Jutott pedig a felirat birtokába:

„Ex Gerard, Noviomago et Verderi schedis."

Eme kútfőket már nem volt módom fölkeresni, s tovább fürkészni. Amit Noviomagusról és Verderről tudok, mindössze ennyi.

Gerardus Noviomagus tulajnonképi neve Geldenhauer Gerhard Eoban. Noviomagusnak azért irta magát, mert Nymwegenből való volt. Született 1482. jun. havában. Iskoláit Deventerben, magasabb tanulmányait Leydenben végezte, V. Károlynak és Burgundiai Fülöpnek lectora és historiographusa, 1526-ban Wittenbergában, hol protestans hitre tért, tanított Wormsban és Strassburgban, 1531. az augsburgi Anna-iskola rectora, 1532 tanár Marburgban, hol 1542. jan. 10. meghalt. *(Eckstein, Nomenclator philologorum. Lipcs. Teubn. 1871 186. lap.)*

Verderről csak azt tudom, amit Orelli Ars crit. lapid.

supplem. 65. lap mond: „Verderianae Schedae saepe suspectae sunt Maffeio in A. C. L. Ex iisdem commenticia iam dat Gruterus in spuriis 5, 6. 6. 1."

Hogy a mi epigrammánk sírkőre készűlt s azon volt olvasható, kiderűl 9. sorából:

Hic situs hoc memori saxo mea gesta sacravi.

Már a IX. századbeli 393. számu Codex Valentinianusban foglaltatik. A XIII. századbeli 6630. számu Codex Parisinus Hadrianust nevezi szerzőjének; „Item versus eiusdem (t. i. Hadriani, mert a megelőző két epigrammát is annak tulajdonitja) de quodam milite sorano" (Hogy a dicsőitett katona „Soranus Batavus," azt Gruter is mondja.) A mi a felirat szövegét illeti, megemlitendő, hogy Gruternél a 9. sor eleje nem *Híc situs hoc* hanem *Hic situs hic.* A batavusoknak emlékeinken való előfordultáról a Rómer-féle kiad. 43. lap. A batavos mominativus alakkal v. ö. Brambach, Orthogr. 92. lap és Virgil. Aen. II 15-hez való jegyzetemet.

Czikkemet azon óhajtással fejezem be, vajha szaktudósaink buzgalmának sikerűlne a szóbahoztam emléket magát, megtalálni. *Ponori Tkewrewk Emil.*

Egy régi festmény.

Tiszt. szerkesztő urak!

Becses lapjok legutóbbi számában megelégedéssel olvastam a f. évi gömör-vármegyei kirándulásnak a régészeti tárgyakra vonatkozó alapos részletezését; de az érdekes czikk egy szóval sem emlékszik meg a rozsnyói püspöki székes-egyház második sekrestyéjében látható régi képről, mely azt hiszem Rozsnyó városának egyik legérdekesebb s a székes-egyháznak mindenesetre legdrágább régészeti kincse.

A kép öt láb magas és négy láb széles olajfestmény s vastag deszkára van festve aranyos rámában és meglehetős

élénk színekkel sz. Annát, szűz Máriát s a gyermek Jézust ábrázolja. Szent Anna képe meglepően szép, valamint Mária feje is, a bambino azonban nagyon gyenge rajzolás. A kép úgy látszik ujíttatott is, mert Mária ruházata csupa mázolás szent Anna szép redőzetü ruhája mellett, de ki is vehető laikus szemmel is minden pont, hol a javító ecset megérintette a XVI. századi németiskola ez egyszerüen szép termékét. A három fő alakot két oldalt a kép szélén és tetején kis négyszögü keretekbe festett táj és genre képek veszik körül, mely apró képek alakjaiban a rozsnyó vidéki bányásznép van lefestve mindenféle szakszerü és házi gazdasági foglalkozásaiban. A kép baloldalán egy fekete lapon sárga számokkal az *1513.* év van feljegyezve, a jobb oldalon pedig *A. Cram....* betük; s ezzel tisztelt szerkesztő ur elmondtam mindent a mit a kép látásakor hirtelen feljegyeztem. Azóta említettem e kép létezését Ipolyi püspök és Rómer apát ur ő méltóságaiknak, kik nagyon érdekesnek találták ez új felfedezésünket s már most mint szakértőkön rajtok áll kideríteni:

1. azt, hogy az évszám szabatos-e s a kép csakugyan a XVI. század elejéről való-e?

2. hogy hazai festőtől van-e, és kitől, vagyis hogy jól olvastatott-e általam az *A. Cram* s ha jól, kinek a neve, ismeretes-e vagy nem?

Szerény nézetem szerint a kép csakugyan XVI. századi s ha tán nem is magyar festő által, de itt benn a hazában föstetett valamelyik vidéki főpap vagy bányász főtiszt által, kik később az egyháznak ajándékozhatták; de mindenesetre mint egyik hazai ritkaságunk megérdemlené, hogy a rozsnyói püspök úr ő méltósága tétetné nyilvánossá a mi a kép történetéről megtudható és mindenesetre tétetné egy kissé díszesebb s különösen világosabb helyre, hogy sokan s könnyebben gyönyörködhessenek benne, mint a minden apróságot és minden sötét czellát felkutatni szerető régészek.

Budapest, 1876. decz 16-án. *Deák Farkas.*

Régészeti irodalom.

I. *Emléklapok, melyeket a pannonhalmi sz. Benedekrend a főmonostori székesegyháznak 1876-dik évi aug. hó 27-én történt negyedik fölszentelésének alkalmából a jelen- és utókornak nyujt. Kiadja a pannonhalmi főapátság. 1876.*

Díszmunka, mely könyvkereskedési úton nem kapható, az ahoz tartozó XV táblát rajzolta és festette Storno Ferencz, a szövegnek szerzője nincsen megnevezve.

A táblák igen csínos rajzban adják 1. a templomnak alaptervét, 2. kereszt- és hosszszelvényét, 3. az altemplom részleteit, 4., 5., és 6. a felső templom részleteit, 7. a Storno által tervezett uj ciboriumos oltárt, 8. a szintén Storno F. által tervezett szentély keleti ablakainak festményét (chromolithographia), 9. a szentélynek más két festményét (Beda venerabilist és sz. Bonifaciust körképben chromolithogr.), 10. az egészen új szónoki széket, 11. a főoltár márvány feszületét a szüzzel és János evangelistával, 12. a b. szüz és sz. László új oltárát, 13. az altemplomnak távlati belsejét (chromolithographia), 14. a felső templomnak távlati belsejét, az északi mellékhajóból látva (chromolith.), 15. a szentélynek belső nézletét (chromolith.).

Storno Ferencz restauratori képességét több igen sikerült müvei után ismerjük, ezek: egy soproni templom, a szepes-váraljai székes-egyház, kifestette továbbá a jánosi apáti templomot Gömör-megyében, restaurálta a lőcsei parochialisnak két ábrasuitjét, a sz. Dorottya életét s a 7 halálos bünökét és a 7 könyörületes cselekvényt. Most pedig a pannonhalmi székes-egyház teljes restaurátióját fejezte be. E jeles müködésével kettős feladatot teljesített; kitűnő kegyelettel megkimélt mindent, mi a régiből megtartható volt, hol tatarozni kellett a máshol meglevőt lelkiismeretesen vette mintául és a hol egészen újat kellett teremteni e teremtésnek stylszerüségét tartotta szem előtt.

A XIII-dik században még nem léteztek a roppant úgy

nevezett góth szárnyas oltárok, azért a korszerü ciborium alakját választotta fő oltára számára, négy oszlop fölött emelt baldachint és ez alatt helyezte el oltárasztalát, melynek hátán a feszülettel koronázott alacsony rakvány (Aufsatz) emelkedik. A baldachin-boltozatot bölcsen czedrusfából készítette, nehogy, ha kőből készül, nagyobb oldalnyomást gyakoroljon oszlopaira. A feszület két oldalán állók nemes és méltóságos hatással birnak. Krisztusnak lába, még a XII-dik század módja szerint, két szöggel van a keresztbez szögezve.

Későbbi eredetűnek tünteti fel a mester sz. László oltárát, mintha ez már az átmeneti korból származnék, míg a szűznek oltára, magas toronyféle rakványával, egyenesen, még pedig már is a későbbi csúcsíves stylnek példányaként jelenik meg; mert hiszen itt már szamárhátu íveket is látunk.

Figyelmünket érdemli az új szószék is; silhouetteje igen csínos és tetsző; de itt már különféle stylek összeolvasztását vehetni észre: az oszlopok kapitaelükkel még a nálunk egész a XIII-dik század derekáig dívó átmeneti stylből vettek, míg a hangvető (Schalldeckel) silhouetteje élénken emlékeztet Lysikrates emlékére Athenben és e fölött ismét csúcsíves rakványnyal találkozunk. Az alakok jelképessége jól van választva, ámbár a szószék kartámán rendesen, nem mint itt, a négy evangelista-jelvény, hanem a négy egyházatyának mellképe van alkalmazva. A szószék hátlapján a magot vető idvezítő jelenik meg, mit a tanítás igen sikerült jelképének kell tekintenünk. A hangvető alján 7 angyali mellképet látunk, melyeknek allegoriai értelmét nem különböző járulék, hanem egyszerüen az ájtatosság, isteni félelem, tanács, tudomány, bölcseség, értelem és erősségnek fölirat magyarázza. Kivül a gerendázat architrávján jellemzőleg áll ezen felirat »Ego sum via et veritas et vita.« A hangvető fölötti három fülkében áll Krisztus, az egyháznak két oszlopával Péter és Pál apostollal.

A szentély keleti falában van három ablak egy nagyobb

köralakú és ez alatt három keskeny félkörzáradékkal; amabba festette Storno sz. Mártont székén püspöki pompás öltözetben, jobbra balra egy-egy angyalt paizsot tartva, melyen a szentnek tettei vannak ábrázolva. A három alsó ablak egyenes részeinek köreiben virág és geometriai díszeket látunk, míg a záradék körében a háromságnak egyik személye jelenik meg: az atyaisten jelezve háromszögü, Krisztus kereszt-nimbussal, a szent lélek pedig feje fölött lánggal.

Kifestette Storno a templom boltozat süvegeit is igen találó elrendezéssel és ábrákkal.

Mi a szöveget illeti, ez három részre oszlik: Ő felségéhez a királyhoz intézett dedicatióra; adatokra a pannonhalmi székes-egyház történetéhez és a mostani templom leirására.

A történelmi adatok elősorolása tulajdonképen már a dedicatióban van megkezdve és a következő részben folytatva. Legelsőbben nevezetes itt ezen nyilatkozat: »Megengedjük, hogy ha általán pannonhalmi templomról van szó, a sz. István kora előtti időre is visszatekinthetünk; mert tekintélyes írók említik, hogy e helyen már n. Károly épitett volt templomot sz. Márton tiszteletére (l. Annales Eccl. R. Hung, ad a. 795).« A későbbi idő ezután fel van osztva a következő korszakokra:

a) sz. Istvántól II. Béláig 1000—1137.
b) II. Bélától II. Endréig 1137—1225.
c) II. Endrétől I. Mátyásig 1225—1486.
d) I. Mátyástól 1486—1831.
e) 1831—1876-ig.

Minden kétségen kívül van, hogy Pannonhalmán templomnak kellett léteznie már igen régi időben is, valószínüleg már n. Károly idejében; de hogy ily templom csak is szükségleti vagy enyészeti építkezés volt, minden nyomainak eltünéséből világos. A mai egyházat Uros apát emelte alapjából 1225-ben, miről nem csak stylje világosan tanuskodik, hanem II. Andrásnak idézett okmánya is, melyben mondja, hogy az előbbi templom leégett és alapostól lett

megrombolva »*quod pridem combustum et funditus destructum et per Uros abbatem opere laudabili reedificatum est.*«

Legyen szabad itt azon véleményemet koczkáztatnom, mely szerint Uros apát idejében, midőn a monumentalis épület emeléséhez fogtak, eleinte altemplomot építeni nem akartak, hanem hogy ez csak munka közben létesült. Az egyház nyugati része, melyből a hosszhajó többi részébe hat lépcsőfok vezet, csak nem ugyanazon magasságú mint az altemplom, vagy is a két padolatnak színvonala ugyanaz; a szentélynek magassága, melybe 14 lépcső vezet, rendkívüli nagy; a szentélynek faltövei változatlanul leszállanak az altemplomba, mi másutt, hol az altemplom eredetileg tervezve volt, nem fordul elő; mert itt a faltövek, vagy pilasterek mindig az altemplom magasságának megfelelve, külön, a boltozatot hordozó kapitaellel bírnak, míg Pannonhalmán ilyeneknek nyoma nem lévén az alsó bolt nem szervesen támaszkodik a felső templomból leszálló faltövekhez; végre alig tagadhatni, hogy az altemplom oszlopainak és magas csúcsíves boltozatának némileg előhaladt jelleme van, ha azokat a felső temploméival összehasonlítjuk. Nézetem szerint az altemplomnak eszméje akkor keletkezett, mikor a szentély, melyen rendesen az építkezés kezdődött, már meglehetősen kész volt, és csak akkor fogtak a hosszhajó módosításához, midőn padolatát emelték, hogy az altemplomnak nagyobb mélységet szerezhessenek. Itt tehát ellenkezésben vagyok a munka szövegével, mely állitja ugyan, hogy az altemplom a felsővel egykoru, de mégis régibb tekintetünek tartja az altemplom részleteit. Igazolásomra felhozom a pécsi székes-egyház altemplomát és azon nagy alaki haladást, mely ehez képest a pannonhalmiban észrevehető; pedig a pécsi altemplom sem régibb a XII-dik század végső negyedénél.

Teljes elismeréssel megemlítendő, hogy a szöveg megtagadja az altemplomban levő u. n. sz. István székének hielmességét, melyet helyesen későbbi apátszéknek mondja. Meddig fogunk még küzdeni a helytelen elnevezé-

sek ellen, melyekkel oly szívesan visszavinnők emlékeinket sz. István korára, holott e korból csak nehány földalatti alapzatok maradtak ránk.

Egészben véve a szöveg a mai régészeti tudomány színvonalán áll. Vajha több ily díszmunkával dicsekedhetnénk.

II. *Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylü műemlékeinek rövid ismertetése a vall. és közokt. ügyi m. k. minister ur meghagyásából* irta Dr. Henszlmann Imre. Budapest 1876, (hét táblával, egy térképpel és 287 fametszettel) 4-to.

E munkának föladata számot adni a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottságának eddigi (négy évi) működéséről; miért is a könyv az országgyülés tagjai közt elosztatott s így meg nem kapható könyvárusi úton. A számolás egyébiránt csak kisebb részben történhetett; mert hazánk csúcsíves stylü és sokkal nagyobb számu emlékei kellőleg nem ismeretesek annyira, hogy azokat csak közelítőleg is lajstromozhatnók. A bizottság a csúcsíves emlékeket egyre gyüjti, de nem lehet megelégedve rövid leirásokkal vagy épen csupa kijelölésekkel; a tudományos megismerésre pontos rajzok elkerülhetlenek, ilyenek teljességétől azonban vajmi távol vagyunk még. Nem mondhatjuk azt sem, hogy az ó-keresztyén, román és átmenet koru emlékeknek, a könyv végén adott lajstroma teljes volna; de azoknak sokkal csekélyebb száma, s ódonszerűbb tekintete a kutatók figyelmét eddig is inkább vonván magára, lajstromuk is sokkal inkább megközelítheti a teljességet, ha csak eltekintünk az emlékek azon roppant számától, melyeket régi okmányok alapján legalább földalatti alapzatokban meglevőknek tekinthetünk és melyek nagy részben, ha ismerve volnának, kiegészítenék régi zárda- és egyéb templomaink hosszu sorát. Itt tehát csak kezdetről lehet szó, de e kezdet megvan.

Bevezetésül adtam áttekintetét a:

Nemzetközi forgalomról a középkorban, különös tekintettel hazánkra; (1. l.)

földrajzi viszonyainkról (6. l.);
a chronologiáról és nemzeti épitészetünkről (15. l.);
emlékeink csoportozásáról (22. l.);
középkori építészetünk általános jellemzését (24. l.); és
régészeti állapotunknak vázlatát (33. l.).

Ó-keresztyén emlékeink, melyekről részletesen szól a könyv, ezek: a pécsi sírkamra (ó-keresztyén cubiculum a IV-dik századból), a német-csanádi földalatti ó-keresztyén baptisterium maradványa; végre idetartozik még, mint valóságos basilika, sz. István templomának csekély maradványa Székes-Fehérvárott, mint ezt az 1862-dik és 1874-dik évi ásatás napfényre hozta. Mindezek fametszettel és helyszíneléssel vannak illustrálva. A basilikában az Árpádházi királyok temetkezéshelyei vannak kijelölve.

Következik a sz. István idejéből fönmaradt kis szükségleti kalocsai székes-egyháznak maradványa, mint ezt Dr. Haynald Lajos bőkezű költségén 1869-ben felásattam. Részben e templom fölött építették a XIII-dik századnak igen pompás székes-egyházát, melynek alapjain ismét a mai metropolist emelték, itt tehát három templom egymás fölött van építve. A legrégibből csak néhány részlet és három nevezetesebb sír tünt szemünkbe.

A román és átmenetkori épületek közűl röviden leírva és illustrálva vannak 1. Andrásnak tihanyi altemploma. 2. a dömösi apátsági templomnak maradványai, melyekből igen nagy mérvü oszlopfő látható nemz. muzeumunkban. 3. a székes-fehérvári III. Béla által sz. István basilikája fölött emelt templom (első átépítés). 4. a pécsi székes-egyház, mely az előbbivel csak nem egykorú; itt nem csak az épület maga, hanem régi plastikai művei is másolatban szemlélhetők. 5. sz. Adalbert esztergami metropolisa, mint ezt Mathés munkájából restaurálhatni, ki még az egészet látta, 1827-ben megjelenő munkájában leírta és ki nem elégítőleg lerajzoltatta. 6. észrevételek a nagy-váradi székes-egyházról, kiegészítésűl használva a bécsi képes krónikában és a turnicsai falképen előforduló vázlatos rajzokat. 7. figyelmeztetés

az első egri székes-egyházra, melynek alapja még nem került napfényre, míg a későbbinek alaprajzát Ipolyi az 1865-ben az akkori érsek jubileumának ünneplésére kiadott albumban szakértőleg restaurálta. 8. a győri székes-egyháznak román koru maradványai. 9. a kalocsai metropolisnak XIII-dik századbeli pompás átépítése franczia stylben számos fametszettel. 10. a gyula-fehérvárinak rövid leirása, használatával azon illustratióknak, melyeket a bécsi régészeti bizottság közlött, és melyeknek clichéit szíves volt a m. t. akademia archeologiai bizottságának számára készítetni. 11. a szepes-váraljai praeposituráának temploma; az illustratiókat szintén a bécsi bizottság szivességéből birjuk.

A hajdani szerzetesek templomai közt legódonszerűbb tekintetével találkozunk a 13. jelenleg reformátusok ákosi templománál, Szabolcs-megyében, ehez igen hasonló a 14. harinai evangelisuk temploma Erdélyben. A benczések egyházai élén mintaképül áll az 1207-ből származó 15. lébényi hajdan benczés, ma parochialis templom, melynek számos illustratióit ugyancsak a bécsi bizottság szívességének köszönjük; a 16. néhai kaplonyi templom, mely a lébényihez legközelebb járt, hasonló a bánságban levő 17. aracsi is, legdíszesebb e korból az 1256-ban felszentelt 18. jáki, melynek a Bécsben nyert illustratióin kivül van szentelve Beszédes által készített phototypicus négy táblája. Igen nevezetes a 19. zsámbéki rom, valamint a 20. horpácsi templom-maradvány is; benczés gazdasági építkezésnek tekinthetjük a 21. deákmonostori és 22. báthmonostori grangia templomokat. Mindezek fölött rangban, de nem egyszersmind díszgazdagságban is — mert ebben felülmulja a jáki, áll a 23. pannonhalmi székes-egyház. Benczés templomok még a 24. dömölki és 25. pécsöli. — A premontrei templomok közül leírva és illustrálva fordulnak elő a 26. árpási, 27. kis-bényi, 28. ócsai és 29. türgyei; a czisztercziták közül a 30. apátfalvi templomok.

Vannak továbbá részletek a 31. czikádori és 32. felsőőrsi templomból.

Mint parochialis templomokat felhoztam a 33. pest-városit, melynek legalább tornya még ide tartozik; míg legrégibb parochialis templomaink leginkább kisebb bányavárosainkban emeltettek: 34. Börsönyben, 35. Szászon, 36. Dobronivánn, 37. Korponán és 38. Hajnikon, mikhez még járul a vasmegyei 39 tótlaki.

Leírtam röviden a 40. rába-szent-miklósi, 41. szent-mariait és 42. feldebrői templomokat (Heves m.), a 43. zsegrait (Szepes m.), a 44. karcsait (Zemplén m.), a 45. kis-peleskeit (Szathm. m.), 46. simait és 47. fekete-ardóit; végre a barátok templomai közül a 48. bácsit.

Román vagy átmeneti stylű kápolnáink közűl illustratiókkal vannak adva a 49. sz.-györgyi Bács mellett; említve van az 1862-ben Peregh mellett kiásott 50. temetői kápolna, más, melyet későbben 51. Aszód szomszédságában felástak az 52. Kis-Bényben, ámbár elferdítve mégis fenálló, az igen díszes 53. jáki, az u. n. 54. Gizella-kápolna Veszprémben.

A középkori kisebb épitkezés sorából megvan legalább egy ide tartozó emlékkereszt 55. Nagy-Márton mellett Sopron megyében.

Rendszeresen falazott várakat vagy erődítéseket nálunk a tatárjárás előtt alig építettek, de, ámbár a csúcsíves styl nálunk a XIII-dik század másik felében épített templomokon uralkodóvá lesz, mégis az átmenet még több emléken és nevezetesen a várakon világosan mutatkozik. Megvoltak még a rómaiak által emelt castrumok maradványai a legujabb korig az 56. szalavárié, lehettek ezekhez némileg hasonlók a magyarok előtti korból az 57. zólyomi puszta várban, Nyitrán, 58. Dobronivánn, 59. Pozsonyban, hihetőleg Dévényben, Sopronban, Mosonyban és más határhelyeken; de eddigi ismereteink szerint a várak rendszeres falazását, monumentalis építkezését csak is a visegrádi 60. alsó várának emelése óta kell keletelnünk; miért is e várnak és kiválólag a helytelenül Salamonénak czimzett öreg tornya (donjon) leirásának és Schulek barátom terve után folyamatban levő restaurátiójának tágabb tért szenteltem; adtam

minden emeletének külön alaptervét, ablakrészleteket, a toronynak hosszszelvényét és távlati nézletét.

Munkám végén következik »*Az 1875 végeig ismeretünkre jutott magyarországi ó-keresztyén, román és átmeneti stylü épitészeti emlékeknek lajstroma.*« Itt idézve vannak a források, melyekből e lajstromot összeállítottam és melyek közt fő helyen áll Rómer Flórisnak az ez idei »Archaeol. Közlemények« X. kötet, II. füzetében közzétett illető lajstroma. Névjegyzékemből kiderül, hogy eddig a Királyhágón innen 260-nál több emléket és emléknyomot ismerünk, melyeket a XIII-dik század derekáig visszavihetünk.

A munkához adott térkép mutatja ezen emlékek elosztását hazánkban. Hasonlíthatlanul nagyobb része vagy a Dunántul vagy a Kárpátok alján építtetvén, e két vidéknek túlnyomó culturalis viszonyát a magyarországi rónaság fölött szembeötlőleg bizonyítja.

Alig jelent meg könyvem és már is több rendbeli reclamatiót vettem:

Lippert József, a primás jeles építésze írja, hogy sajtóhiba következtében a börsönyi templom alapitása a XI-dik századba van téve; jólehet ő azt XII-dikbelinek tartja és kéziratában is annak mondta. A sajtóhibát tehát örömest constatálom, de most is XIII-dik századbelinek tartom; mivel az előbbiben nálunk csak a nagy székes-egyházakat kezdték emlékszerüleg építni, a székesfehérvári basilikának eddig ismert egyedüli kivételével.

Szaszinek Ferencz a magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának kültagja arról értesít, hogy a neczpáli régi templom nem mint a lajstrom mondja, Nyitra-, hanem Turócz-megyében fekszik, hogy annak kegyura a Justh-család és hogy a nyitrai Neczpál csak filia, mely külön templommal nem bír. Vonatkozólag a zólyomi várra (Pusztyhrad) írja, hogy ez Giskra idejében már nem létezett, sőt már azelőtt sem egynéhány századdal (?). — Az alsó vár külseje (ez még nem fordul elő könyvemben) ujabb időre mutat ugyan, de mire a buvárkodók figyelmüket nem fordítot-

ták, éjszakfelé vannak helyiségek (mostani fakamrák), melyek boltozatai a XIII-dik századba teendők.

Legujabban Czobor Béla tudori értekezésében figyelmeztet II. András érmeire, melyeken valóságos emlékszerű vártypus fordul elő: két torony közti kapu, mely mögött valóságos öreg-torony, donjon, emelkedik. Ez oly jelenség, minő a várak építését még a tatárok kora előttinek bebizonyítaná, ha t. i. bizonyos volna, hogy ezen érmek typusa magyarországi vártól vétetett; de ezen vélemény ellen több rendbeli ok felhozható: a typus oly tökéletes, hogy ezt csak is rendszeres emlékszerü várról vettnek tekinthetni, tehát többet bizonyit, mint a szerző bizonyítani akar; ha ily erősen és tartósan falazott vár létezett, alig hihető, hogy annak nyoma nem maradott volna ránk, pedig ilyen maradékot felmutatni eddig senki sem bírt; maga II. Endre lakhelye, Székes-Fehérvár, korában még nem volt erősítve, a tatároknak ellentállott Pannonhalma és Esztergam, igen valószinüleg még a magyarok bejövetele előtti erősítésnek maradványaival kivételképen ily maradványba épűlhetett amaz ó-román stylü helyiség, melyet kápolna alakban legujabban restaurált Lippert József. Végre maga a szerző kételkedve hozza fel a friesachi külföldi érmeket, melyeken II. Endreéhez hasonló várerősítés látható, valamint általán megjegyzendő az is, hogy az árpádkori érmeken külföldi typusokat utánoztak s így e kép is külföldről származhatott ide. A tárgy beható vizsgálatot érdemel, de addig, míg meglevő maradványnyal az ellenkezőt nem vagyunk képesek bebizonyítani, jó lesz kötve hinni, ha valóságos rendszeresen falazott tatárjárás előtti várakról szólanak. Ugy vagyunk ezzel is, mint a sz. István korából származott templomokkal, melyeknek eddig csak két földbe temetett alapzatát ismerjük: a székes-fehérvári basilikáét és a kalocsai székes-egyházét.

III. *Nagyboldogasszonyról nevezett Budapest városi főtemplom történelme (öt műmelléklettel).* Irta Némethy Lajos, nyomt. Esztergamban, 1876.

Nagy szorgalommal és tömérdek adatok felhasználásával irott 239 lapnyi könyv, melynek legnagyobb részét a templomnak és kincsének egyházi és vagyonbéli viszontagságai képezik; de van itt ezeken kivül a legujabb kutatásokra alapított tények elősorolása is, melyet szerző Schmidt építészeti fő-tanácsosnak és Schulek Frigyesnek, a templom restauratorának, nyilatkozataiból vett. Ezekből, mint bizonyosak közül, kiemelendő: a templomnak alapítása IV. Béla korában, még pedig a Németországból meghivott polgárok költségén; bizonyos továbbá, hogy eredetileg magasabb főhajót akartak emelni; mert ennek még több helyen megvan korona párkányzata, valamint ilyennek nyoma még az északi tornyon is látszik; bizonyos továbbá, hogy eredetileg a két mellékhajó kurtább volt és apsidiola nem érintette mint most a szentély polygonját; bizonyos, hogy a templom padolata már eredetileg is mélyebben feküdt mint a nyugati homlokzat előtti téré, mely eltérést a szokásos rendszertől a helyi viszonyok parancsolólag követeltek; bizonyos, hogy a még fenálló tornyot Mátyás király építtette alapjától fogva és együttesen a most csak csekély részében látható szomszéd díszkapuval, bizonyos végre, hogy a különnemü kőből épített északi torony megvolt az eredeti tervezetben. Valószínü pedig, hogy a két mellékhajót mostani állapotában Zsigmond király hosszabíttatta meg 1417 körül és valószínü, hogy a templom, talán egyidejüleg kiszökő kereszthajót nyert. Ilyent látunk legalább déli homlokzatán Budának képén az 1493-ban megjelent nürnbergi krónikában, melynek, a templomot illető részét szerző másolatban adja könyvének 28. lapjához való táblán.

De ezen kép még másról is tesz tanuságot, t. i. arról, hogy az akkori rajzoló idejében a templomnak északi tornya, mely jelenleg csak a templom magasságáig ér, egészen

volt kiépítve, a mostani torony ellenben csak megkezdve. Igaz, a régi városképeknek döntő hitelt egészben nem adhatunk, sőt a krónikában ugyanazon kép használtatik négyöt és több városok számára; de valamint több német és több olasz városnak képe legalább egészében hielmes és a főépületeket hívebben mutatja, úgy Budának távlati képe is világosan tanusítja, hogy rajzolója azt a helyszínen másolta; a templom osztályai híven vannak számítva, a szentélynek polygonja a valónak megfelel; az akkor épülőben levő Mátyás-torony még nincs felvive a templom magasságáig. Ezek után hihetjük, hogy a templom egyik osztályában volt kiszökő kereszthajó-ág és hogy ki volt épitve az északi torony sarkain álló négy toronykájával, csak hogy a rajzoló ezt nagyon keletfelé helyezte el; különben is észreveendő, hogy a tornyok építkezését az északival kezdték meg; mivel a templomok zordon oldalát kellett mindenek előtt biztositani. Mikor dőlt össze ezen torony, nem tudjuk, bár szerző könyvében elég baleset van felhozva, melynek majd mindegyike e szerencsétlenséget okozhatta; voltak elég puskaportára kfellobbanásai a templom tőszomszédságában, melyek a bástyák összedőlését sok helyen és alkalmasint a szomszéd domonkosok templomának teljes enyészetét is okozták, de voltak több rendbeli tűzvészek is, melyek nyomaikat a templomon és a még fenálló tornyon is meghagyták.*

Sajnálom, hogy kénytelen vagyok fegyvert emelni a szorgalmatos szerzőnek egyik, mint látszik, rögeszméje ellen, t. i. az ellen, hogy a mostani templom helyén szt.

---

* »1578-dik május 19-én villám csapott a királyi palotába és a puskaporostorony több mint ezer mázsa lőporral légbe vettetett (103. l.). 1602-ben az ostromlás kevés sikerrel folytattatott, legnagyobb kárt okozott az ostromlottaknak a légberöpített puskaporgyár, mely 15 ölnyi várfalat vetett szét (103. l.). 1641-ben Buda táján igen nagy földindulás volt s a budai bástyának egy darabja el is szélledett (104. l.). 1669. april 30-kán Budát iszonyu tűzvész pusztította, melynek következtében a várbeli puskaporos torony is légberepült, és pedig oly erővel, hogy a föld megrázkódott, a várfalak megrepedtek és a bástya egy helyen több mint 16 öl szélességben leomlott (101. l.). 1686. jul. 22-én igen nagy veszélynek volt kitéve a főtemplom tüzes golyó által, melyek egyike reg-

István épített templomot. Most, midőn e templom alján több ölnyire leástak, mindenütt csak sziklatalajra de egy régibb templomnak legkisebb nyomára sem találtak, tehát biztossággal kimondhatjuk, hogy e helyen a legrégibb egyház csakis IV. Béla korában, a XIII-dik század második felének elején kezdett emelkedni. E megjegyzés igen szükséges arra, hogy elszoktassa közönségünket minden régi épületben sz. István-félét keresni vagy gyanítani. Sz. István korában az emlékszerü templomépítkezés, eddigi tudomásunk szerint, csak fehérvári basilikájának számára létezett, a többi templom, például a kalocsai kisszerü, szükségleti, enyészeti volt; miért is igen hihető amaz adat, mely szerint a király basilikáját a bolgár Kean kezébe ejtett kincséből építtette, míg a többi székes-egyházakra nézve sem elegendő költség, sem építészeti tehetség nem állott rendelkezésre.

Szól szerző a többi budavári templomokról is. Ismerjük a domokosit, melynek tornya még fenáll, a sz. Jánosnak szenteltet, a jelenlegi budavári színházat, tudjuk, hogy sz. György templomának alapzata még megvan a sz. György-téren, végre ismerjük a várőrségi templomot, mely jelenleg a restauratióban levő parochialist pótolja. Tudjuk továbbá, hogy hosszú per folyt a magyar és németajkuak két parochialis temploma elsőbbsége iránt: de szerző nem tudja, hol állott a sz. Magdolna nevü magyarajkuak parochialisa.

Van a bécsi császári könyvtárban nagy illuminált kép, mely Budának a császáriak által tett ostromát 1541-ben azon perczben ábrázolja, midőn a török a zápolyaiak segít-

---

geli 6 órakor a várbeliek puskaporraktárába esett, *mely nem távol volt a főtemplomtól.* A rombolás, melyet az ezer mázsánál több föllobbant lőpor hatása művelt, iszonyú volt. A Duna medréből kicsapott, a robbanás a közellevő várfalban hatvan lépésnyi krateralaku ürt hagyott maga után; több órákig tartó füst és por fedte az egész tájat, a földrengés két mértföldnyire volt érezhető, és 1500 ember veszíté életét (106. l.).« stb. Hogy ily ismételt veszély közt a déli torony megmaradt, míg az északi és a domonkosok temploma elpusztult ezt valószínűleg a déli torony jobb és tartósabb épitészeti anyagának kell tulajdonítanunk.

ségére érkezik és az ostromló császáriakat a Duna tulsó partjára szorítja. Itt Buda várának nyugati oldalát látjuk és e képen nevezetes 1. hogy a mai várőrség temploma, jól olvasható felirásban Mária Magdolnáénak neveztetik, tehát ez volt hajdan a magyarajkuak parochialisa, mi kora-csúcsíves homlokzatával is tökéletesen megegyezik, 2. a domokosok temploma még fenáll, 3. a parochialisnak még megvan mindkét tornya, tehát az éjszaki hajdan ki volt építve, 4. sz. György templomának csak üres helyét látjuk, ellenben sz. János egyháza még ép. Ebből kitetszik, hogy mint szerző mondja, sz. György templomának egész építészeti anyagát felhasználták a királyi vár erősítésére, de kitetszik egyszersmind, hogy ezt nem a török, hanem már Martinuzzi tette a császáriak részéről fenyegető veszély elhárítására.*)

A két toronynak viszonya egymáshoz más tekintetben is nevezetes. A déli negyedik emeletének egyik ablakában látjuk Mátyás czimerét és fölötte az 1470-ik korszámot; e szerint alsó részének épitése 1470 előtt, alkalmasint a XV. század hetvenedik évtizedébe esik; a nürnbergi krónika rajzolója tehát még azon évtizedben, mikor a torony csak megkezdve volt, rajzolta Buda képét. Szabad-e feltennünk, hogy ezen rajzoló nem más volt, mint Dürernek mestere, Wolgemut Mihály, ki Magyarországba jöhetett, hogy a nála megrendelt kassai Erzsébet nevü egyház fő oltára ügyében megkösse a szerződést? Ugy hiszem, eléggé bizonyítottam ezen oltárnak származását Wolgemut mester műhelyéből, most pedig készítése korát is körülbelül a XV. század hetedik és kilenczedik évtizede közé tehetjük, tudván, hogy Wolgemutnál oly számos volt a megrendelés, miszerint a kivitel néha évtizedre is elhalasztatott.

Henszlmann Imre.

---

* Ez kitetszik a br. Nyáry Albert által közlött (Magyar Történelmi Társulat XX. második foly. nyolczadik kötete, 1875. 227—228. lap.) Mazza Antal egykorú írónak »Buda 1541. évi bevételéről« szóló jelentéséből. A budai vár erősítésének átalakítását már János király kezdette meg a bolognai Dominico építész által s azt Martinuzzi nagy erélylyel folytatta.

TÁRCZA.

Érmészeti adalékok. *Erdély éremtana külföldön.* A »Numismatic Chronicle« 1876-dik esztendei folyamának 161—176 lapjain "Michel V., surnamed" the brave, "prince of Wallachia, 1593—1601" czím alatt Ghika Demeter János, egy a boldogult Münzbelustigungen modorában sok historizálással, kevés éremtani adattal írt czikket közöl, melyhez történeti szempontból is sok szó férne s a melynek éremtani részét, tárgyánál fogva, a jelen lapokon illő megemlítenünk.

Báthory Zsigmondról a 167-dik lapon mondatik: "He began to assume...... the title of WOIWODA MOLDAVIAE ET VALACHIAE. In the following year, 1596, he began to strike silver and gold coins, which bear this title in addition to that of PRINCEPS TRANSILVANIAE. Thalers and groschens of this description were struck in 1596 and 1597. A gold nine-ducat pièce, dated 1598, in the Vienna collection, also bears the same inscription". Látott-e valaki Báthory Zsigmondnak érmét Moldva és Oláhország *vajdája* czímével valaha? A gyermek is tudja, hogy Báthory 1595-dikben azon országok fejedelmi czímét vette volt föl s a havaselvi Mihálylyal kötött szerződés értelmében ennek vajdai tiszte czímre s hatalomra nézve a fejedelminek alárendelt méltóság volt. Az érdeklett érmek Báthorynak szintén fejedelmi czímét ismerik csak, s ilyen garasok 1596, 1597 és 1598 évekből ismeretesek, tallérok pedig csupán 1597-dik évből. Szerzőnk előtt ugyan már Sturdza is beszél 1596 évszámot viselő tallér felől, hanem ezt, látatlanban is, a kész példány évszámában utánvéséssel tett oly változtatásnak kell nyilvánítanom, milyennel egy másik példány, nyerészkedő éremárus által, 1599-dik évszámúra alakíttatott.*)

Fölemlíti ezután a szerző ugyancsak Zsigmond fejedelemnek a British Museum tulajdonához tartozó 1598-diki aranyát, mely a VII. tábla 1-ső száma alatt rajzban is közölve van, s úgy látszik,

* Jankovich Miklós a Tudományos Gyűjteménynek talán 1820-iki folyamában azt írja, hogy ő Báthory Zsigmondtól Moldva-Oláhországok fejedelme czímével 1595. és 1596. évekből bír garasokat. Ezt téves emlékezés vagy téves olvasás következtében írhatta; 1595-iki garast sem az ő, a magyar nemzeti muzeumba került gyűjteményében, sem egyebütt más érembúvár nem látott.

nem a közelebbi időben forgalomba jött hamisítványok közől való, de az eddig ismert valódiaktól annyiban tér el, hogy az 15.98 évszám után ezeknek kettőspontja hiányzik.

Ezután a nevezett muzeum birtokából, Báthory Endrének aranyát valódi gyanánt mutatja be a szerző, melynek Becker által készültét — bár Steinbüchel és Pinder sorozataiban elé nem fordul — már Weszerle ismerte, s a melyet ezen hamisító, Köleséritől kölcsönzött eszme nyomán, nemcsak aranyban, hanem kerek és négyszegü, többféle súlyu ezüstdarabokon is kivert.

Végre ugyancsak a British Museumból Mihály vajdának négyszegü tizes aranya, mint egyetlen ritkaság, ismertettetik, melyet már Sturdza is előbb valódi gyanánt közölt volt, de a mely szintén nyilvánvaló hamisítvány és technicáját tekintve szintén Beckernek tulajdonítható, csakhogy Báthory Endre érmétől eltérőleg nem képzeletből, hanem Mihály vajdának valódi — kerekalakú — tizesaranya után készült, s kerekalakú, különféle súlyu ezüstre verve is többszörösen ismeretes.

Ezt a szerző stilusa után, Erdélyben készültnek véli, a mi az annak előképeül szolgált valódi fémer tekintetében valószínű is. Hanem épen ezért kissé furcsa, hogy a táblán, mely e darabot s Báthory Zsigmondnak és Endrének aranyait elétünteti, "Wallachian coins and medal" aláiratot olvassuk, a szerző tehát a Mihály-féle darabot fémernek nézi, mire nézve csak azt kivánjuk megjegyezni, hogy ha a Mihály-féle darab rendszerinti példányai medal-oknak, és nem coin-oknak készültek volna: aligha jutott volna eszébe az éremverőnek rólok példányt csegelyre kiverni. *Dobóczky Ignácz.*

Hazai tud. intézetek és leletek.

— *IX nemzetközi őstörténelmi kongreszszus* valószínűleg Krakkóban fog megtartatni. A Budapesten székelő állandó bizottságnak ugyanis a krakkói egyetem és Krakkó városa nevében tudomására juttatták, miszerint egy kongreszszus létesítésére a legnagyobb készséggel segédkeznek. Minthogy a párisi világkiállitás alkalmából a régész tudósok kiállitást ugyan nem, de konferencziát Párisban mégis fognak tartani, ez okból a kongreszszus csakis 1879-ben lesz megtartható.

— *A délmagyarországi tört. és rég. társulat.* Az oct. havi vál. ülésen Miletz János titkár a befolyt adományokról tőn jelentést.

A pénztár állása 676 frt. 50 kr. Miletz János felolvasást tartott »Torontál-vármegye történelmi és régészeti emlékei«-ről, melyben értekező az emlitett vármegye észak-nyugati részén található régi emlékeket ismerteti.

A társulat nov. hó 29-kén tartott vál. ülésén a titkár bemutatta az östört. és embertani congresszus elnökétől a társulathoz intézett köszönő levelet s a beérkezett új adományokat. A pénztár állása volt: 531 frt 43 kr. Ezután Niamessny Gyula »*Árva várának ismertetése*« czímű értekezését olvasta fel. Egyúttal megemlítendő, hogy az említett társulat közlönyéből a »*Történelmi és Régészeti Értesítő*«-ből ujabban két füzet jelent meg, melyekkel a II-dik kötet be van fejezve.

— *Az aggteleki barlang ujabb ásatásáról.* Október hó második felében b. Nyáry Jenő folytatván az aggteleki cseppkőbarlangban kutatásait, 25 kőkori sírt fedezett fel. A vázak ezeknél is arczczal földfele feküdtek, s koponyájokat kőfedő takarta, fejök alatt kőpárna volt. Nagy mennyiségben fordultak elő kő- és csonttárgyak, szenesedett növénymagok, bronznak nem volt semmi nyoma a sirokban. Felettébb érdekesek az agyagedények czifrázatai, melyek feltünő izlésről adnak bizonyságot. Az aggteleki barlang »Denevér« nevezetű nagy kiterjedésü folyosójában, 3 (barlangi?) medve csontvázaira akadtak, a csontok, kövesült állapotuk daczára, tanúskodnak arról, hogy emberi kéz által zuzattak össze. Báró Nyáry Jenőt ásatásai közepette, Rómer látogatta meg. A lelt tárgyak egyrésze már a m. nemzeti muzeumba szállittatott, más részét a szerencsés találó személyesen adta át.

— *Az Eszterházy-képtár rézmetszetekben.* A bécsi képzőművészeti társulat elhatározta, hogy az Eszterházy-képtárból számos kitünő képet fog rézmetszetekben közrebocsátani. Eddigelé Rembrandt egy női arczképét és Metzu egy genre-képét, mely egy hódoló férfit ábrázol Jasper által rajzoltatta és Münchenben vésette. Smith müncheni metsző ugyanezen megbizás folytán egy Krisztus születését ábrázoló képe másolatán dolgozik; Martin metsző Gaudenz Ferrari Madonnáját s egy másik Madonnát, Doby Jenő hazánkfia a Van-Dyck-családot, Gonzalez Poquez hires képe után, metszi, s végül Jacobi bécsi tanár Rafael egy kisebb befejezetlen Madonnáját a két gyermekkel fogja rézbe metszeni.

— *Rómer Flórist* a berlini anthropologiai és ethnographiai társulat tagjává választotta.

— *Sikeres ásatásokat* eszközlött e hó elején b. Nyáry Jenő a pilini Várhegyen. A lelt tárgyak közűl megemlítendők a különféle alakú és nagyságú agyagedények, nyakgyöngyök és bronztárgyak. Az üveggyöngyök különféle színűek; sok köztök a kék, zöld, fehér és veres. A bronztárgyak közt kengyel alakú melltűk, spirális nyakékek, pitykék, gyöngyök, félhold alakú boglárok fordulnak elő. Érdekesek továbbá az átfurt voluta csigák, melyeket az őslakók amulette gyanánt hordtak nyakukon. Nemkülönben üvegtöredékek is fordúltak elő, melyek már a római időkre utalnak.

— »*Századok*« A magyar történelmi társulat közlönyének ez évi utolsó vagyis X. füzetében Salamon Ferencz »A magyar hadi történethez a vezérek korában« czímű jeles értekezésének III-dik közleménye jelent meg. Az említett értekezésen kívül e nagybecsű füzet tartalmát képezik: Történelmi irodalom. A »*Székely Oklevéltár*« ism. Károlyi Árpád-tól, — Helmár »*Bonfinius jellemzése*« ism. Thallóczy Lajos. Tárcza: Magyar történelmi társulat. — Vidéki társulatok. — Történelmi könyvtár.

Külföld.

— *Olympiai ásatások:* a nyáron megallapított tervezet szerint szeptember hó vége felé kezdettek meg. Az említett hó 23-dikán dr. Hirschfeld és az épitészet-vezető Bötticher a görög állambiztossal dr. Dimitriadesszel Druvában találkoztak s két napra ezután a május hóban lepecsételt tárházakat nyitották fel. Az összes leltárzat rendben találtatván, a munkaerők beszerzéséhez fogtak. Az ásatások eleinte 37, csakhamar reá 60, s october közepétől fogva már 110—120 munkással folytatattak. A munkások száma decemberben a munkagyőző gortyniai lakosokkal szaporíttatott.

A művezetők egyik főfeladatát ez alkalommal a keleti ároknak avégbőli kitágítása és kitisztítása képezi, hogy azon keresztül kocsikkal és lovakkal is lehessen azontúl az ásatási munkálatoknál résztvenni. Másrészről magában a Zeus-temploma belsejében, valamint a még mindig törmelékekkel fedett észak-nyugati szögleten is a már mult tavaszszal megkezdett munkák a legnagyobb buzgalommal folytattatnak, melyek bevégeztével a görög műépítészet történelmére nézve oly fontos romok tisztán szemlélhetővé válandnak. A most említett munkálatok vezetésével Schreihert kir. építőmester lett megbízva, a ki october 29-kétől már Druvában időzik.

Az utolsó postával a templomnak egy körrajza érkezett Berlinbe, melynek mérléje 1 : 100-hoz való aránynak felel meg.

November közepe táján az ásatások a templom nyugati tájékán a kihányt földnek elhordásával kezdőttek, valamivel későbben pedig új árkok ásatásához fogtak a templom éjszak-nyúgati oldalától kezdve nyugatnak, Kladeos-ig. Ezen telep-átvágások a betemetett byzanti templom éjszaki oldalát érintik, s azon felűl, hogy új leletekre nyujtanak reményt, egyúttal az illető helyiség topographiai helyzete successiv felderitésére is szolgálandnak.

Sajnos hogy a munkálatok gyorsabb menetét a kedvezőtlen időjárás akadályozta. Az őszi esőzések korán következtek be, minek folytán az ötheti időszak alatt egész 11 nap (26 okt.-tól nov. 30-ig) veszendőbe ment.

Az utóbbi napokban két nagy metope darab hozatott napfényre; az egyik a keleti, a másik a déli triglyphonhoz tartozott. Az első nov. 30-án a már régebben említett Atlasmetope helyisége közelében találtatott. Ezen metopetábla magasságában ép (1, 60 m.), de szélességének csak fele van meg. Athéne alakját ábrázolja; az ennek jobb oldalánál találtató istennő, az Atlasmetope Hesperidája módjára akként áll, hogy teste elölről, de feje profilban látható. Forgós sisakot visel és balkarját kerek paisra támasztja. Jobb karjának csak a felső része maradt meg, öltönyét illetőleg nem visel aegist, de a hosszú redőzetű chitont. — Ezen becses műdarab a Hercules-cselekedetei melyik műelőállitásához tartozik, még nincs meghatározva. Feltehető hogy az Augias istállójának kitisztitásához tartozik, melyet Pausanias közvetlenül a Hesperidák almái után emlit.

A másik metope töredéken egy jobbra álló férfi torso látható, mely modellirozásának tökéletességére nézve valamennyi eddigit felülmúl, ez deczember 1-én találtatott fel, (épen a pósta elindulása napján) s részletes leirását még nem birjuk.

A templom ormozatának töredékei közül (okt. 21.) a keleti részen egy lótöredékre találtak, mely, nagy arányait tekintve okvetlenül a keleti ormozot ama két négy fogatához tartozik.

A templom déli oldalán (novbr. 16) egy életnagyságú női alak töredéke találtatott, mely úgy látszik szaladó helyzetben van.

Az ujabban talált feliratok győzedelmesekre (Nicanor, Molossos) vagy szent adományokra (Ptolemaios, Fusis Calenius consul) vonatkoznak, de művészek nevei is, miként a Kallikiesé — előfordulnak azokon.

Az egyik feliratban bizonyos Demeter Chamyne papnéja emlittetik, ki az egyetlen nő volt, kinek az olympia-játékokon jelen lennie meg volt engedve.

— *Mycenei leletek.* Alig múlt egy éve, hogy az archaeologia az olympiai ásatásokkal világhirű eredményeket aratott, s most ismét a vállalkozó Schliemann legközelebbi felfedezései ébresztenek általános meglepetést.

Schliemann a mult őszszel Görögországba ment a végből, hogy ott a hellén herosi korszaknak földgyomrában rejlő emlékeit feltárja. Feladata czéljául Mycenét tűzte ki, s ebbeli kutatásainak szerencsés csillagzata őt mindjárt kezdetben az ottani ősrégi vár nyomaira vezette, hol a kiásott oroszlán faragványairól úgynevezett *oroszlánkapu* és a tőle *Atreus kincses házának* elnevezett épület maradványait sikerült felfedeznie. Ez utóbbinak kiásatására, különösen belsejének a bolthajtásokról leszakadozott óriási faragott kövektől való kitisztázására két gép és 30 munkás alkalmaztatott. Miként az eddigi eredmények látszatából kitünik, ezen Schliemanntól úgynevezett kincsesház belső falai, eltérőleg az athenai és a Minyas orchomenosi kincstáraktól — nem voltak érczlapokkal bevonva ; ez amazoknál egyszerübb is, s nagyobb régiséget mutat. Benne cserépműveket találtak, melyek közt kiválólag egy modellirozott, a lónyakat karjaikkal átnyalábolό két lovas alakja ébresztett figyelmet.

Ez állitólagos kincsháznál azonban sokkal fontosabb az említém oroszlánkapu túlsó részén felfedezett achai királyi temető, mely Pausanias szerint, a hagyományok nyomán Atreus, Agamemnon, Kasandra, az Eurymedes és társaik tetemeinek nyugalomhelye volt.

Ezen nevezetes temető építési kivitelének s berendezésének részleteiről, fájdalom, még ekkoráig kimerítő leirást nem birunk ; a mit e részben idáig róla a hírlapok, jelesül a »*Times*«, közlöttek, nem egyéb felületes távirati sürgönyjelentéseknél, de már ezekből is az említett temetkezési hely általános jellemzésére annyi kitűnik, hogy e síremlékek nagymérvű szabásúak, s az azokban talált halotti csontmaradványok mellett töménytelen arany- és bronztárgyak fordulnak elő, ezüst kevesebb, vas- és üvegtárgy pedig még eddigelé éppen semmi. A sírok falai faragványokkal ékesítettek, melyek ódonságra a kapu oroszlányait jóval fölülmulják. Feliratoknak nyoma még ez ideig elő nem fordult.

A legbecsesb leletek az utóbbi két hó alatt jöttek napfényre.

Jelesül a nov. 21. és 28-diki időszak alatt kiásott régiségek közt találtatik: 3 maszk, 1 diadém, 6 váza, 2 gyűrű, 1 széles öv aranyból, 1 ezüst váza, 115 bronzgomb, és számos fegyverdarab sat.

December hó 2-án bukkantak legelőször ép csontvázrészekre. Ez egy tágas szemüregű, gömbölyű alkotásu férfikoponya volt, 32 ép foggal. Teste többi csontrészei már jóformán egészen szétmáltak; mellette egy arany mellvéd feküdt. A váz jobbjánál 3 díszített nagy arany-, egy alabastrom- s 2 ezüstserleg, 134 díszített arany kapocsféle, egy szelencze, 4 arany kardmarkolat, 11 bronz-kard 10 db edény s több drágakő találtatott. Schliemann e csontvázat Agamemnon földi maradványainak lenni állítja.

Az elébbi lelet után csakhamar más két, egy férfi és egy női csontvázra akadtak. Ezeknek sírja 5 kilogramm súlyú aranyékszereket, két kristály gömbű jogart s több különféle kivert ezüst- és bronztárgyat foglalt magában, melyeknek változatos alakjai s díszítéseik bámulatra ragadnak. Ugyanezen sírokból kerültek ki: egy jókora nagyságú, ezüst tehénfej arany szarvakkal, egy arany-öv, 5 arany- s 9 ezüst öblöny, számos arany gomb és bronz kardok. Az eddigi leletek értéke mintegy 300,000 frcra becsülhető.

Ennyit mostanság Schliemann mycénei felfedezéseiről.

Schliemann ezen ujabb kutatásainak messzeható eredményeit nem lehet eltagadni. Hogy ez ásatásai által az argosi királyi temetőket csakugyan felfedezte — az kétségbevonhatlan. De hogy azonban ezen temetőhelyek korára nézve, a Schlimantól felállitott véleményt elfogadhassuk, erre nézve még behatóbb higgadt s rendszeres tanulmányozások fognak igényeltetni. Legalább a kölni ujság egyik ujabb távsürgönye szerint, a Winckelmann ünnepélyére rendezett berlini archaeologiai gyülésen, a mycénei ásatásokon jelen volt Németország egyik tekintélyes régésze, a Meiningeni trónörökös kinyilatkoztatta: ,,hogy az Agamemnon sírjának felfedezése — nem egyéb Schliemann élénk képzelődésének puszta játékánál".

Sz . . . . .

— »*Bulletin Monumental*« legutóbbi füzetében de Baye a Budapesten tartott ősrégészeti s embertani congressusról »Congrés international d'anthropologie et d'archéologie préchistorique, huitiéme session de Budapest« czímű jelentését közli, mely az e részben a külföldi szakiratokban megjelent ismertetések legkimerítőbbjei s alaposabbjai közé tartozván, azt hazai régészeink figyelmébe ajánlani el nem mulaszthatjuk.

Régészeti könyvtár.

1. »Archeologiai Közlemények.« A Hazai Műemlékek Ismeretének Előmozditására. Kiadja a Magyar Tudományos Akad. Archeologiai Bizottsága. (Szerkeszti: Henszlmann Imre). X kötet (Uj Folyam VII. Kötet) III. Füzet. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala. (Az Akadémia épületében) MDCCCL.XXVI. (ára 1 frt.)
2. Nagy Boldogasszonyról nevezett budapestvárosi főtemplom történelme (öt műmelléklettel), írta Némethy Lajos. Esztergom 1876.
3. *Szent Márton Toursi Püspök és pannonhalmi temploma.* Stachovits Remig. Győr, Czéh Sándor, 8-r. 4 l. Ára 2 kr.
4. *Holbein und seine Zeit*, von Alfred Woltmann. (Második az elsőnek sok hibáit kiigazító kiadás, 1-ső kötete megjelent 1874-ben második 1876-ban Lipcsében Seemannál.) Sok illustratióval.
5. *Das Wiederaufleben des griechischen Kunstgeistes*, von Eduard Dobbert. Berlin bei Ernst Korn 1876.
6. *Die pylaeisch-delphische Amphiktyonie* von Heinrich Bürgel. München bei Ackermann 1877.
7. *Archaeologisches Wörterbuch* deutsch, französisch, englisch und lateinisch von Heinrich Otte. Leipzig bei T. O. Weigel 1877.
8. *Bulletin Monumental ou Collection de Mémoires sur les Monuments Historiques de France.* Publié sous les auspice de la Société française d'archéologie pour la conservation des monuments nationaux et dirigé par M. Léon Palustre. 5e. Série, Tom. 4°, 42 de la Collection, Nr. 7. Paris. Derache. Didron Dumoulin. Tours Paul Bouseres imprimeur 1876. 8-r. előfizetési ára: Francziaországban 15, külföldre 18 frk.

☞ Az „**Archaeologiai Értesitő**" **ez idei folyama a jelen számmal befejeztetvén, figyelmeztetjük a t. közönséget, hogy az 1877. évi előfizetési dijakat** KNOLL KÁROLY akad. könyvárushoz (Budapest, akadémiai palota) minélelőbb beküldeni ne terheltessenek, ne hogy a folyóírat pontos szétküldése fennakadást szenvedjen. **Szerkesztőség.**

Budapesten, 1876. Franklin-Társulat nyomdája.